

KIŞ-WINTER 2020

20/2

ISSN: 1301-2045

eISSN: 2667-6729

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI

İNCELEMELERİ
DERGİSİ *24. yıl*

TDiD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ *24. yıl*

Journal of Turkish World Studies
Журнал Исследований Тюркского Мира

KIŞ-WINTER 2020

20/2

ISSN: 1301-2045

eISSN: 2667-6729

Türk Dnyasy İncelemeleri Dergisine gnderilen yazıların dşünsel ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına, çeviri ve aktarmaların hukuki sorumluluğu çevirmenlerine/aktaranlarına aittir. Gnderilen her yazının yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler TDİD yazı işleri tarafından yapılır.

Yayınlanan yazıların her türlü telif hakkı
Ege Üniversitesi Türk Dnyası Araştırmaları Enstitüsüne aittir.

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ *24. yıl*

KURUCU / Founder

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

SAHİBİ-SORUMLU MÜDÜR / Owner

Ege Üniversitesi

Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü adına
Enstitü Müdürü Prof. Dr. Nadim MACİT

EDİTÖRLER / Editors

Prof. Dr. Nadim MACİT

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN

İngilizce ve Rusça Editörü

Prof. Dr. Peter B. GOLDEN

Alan Editörleri

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN

Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ

Yazı İşleri

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN

Ön Kontrol, Tashih ve Dizgi

Arş. Gör. Şengül AYGÜMÜŞ

Arş. Gör. Gökçe EMEÇ

Arş. Gör. Seçil ÖRAZ BEŞİKÇİ

Kapak Tasarım

Arş. Gör. Ali BALCI

Halkla İlişkiler ve Dağıtım

Arş. Gör. Şima DOĞAN BALCI

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları

Enstitüsü 35100 / Bornova - İZMİR

<http://www.tdid.ege.edu.tr>

Tel / telephone: (+90) (232) 388 01 10 / 2958

Belgegeçer / Fax: (+90) (232) 342 74 96

Elmek / E-mail: egetid@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/egetid>

BASKI / Print

Ege Üniversitesi Basımevi Bornova / İZMİR

Tel: 0(232) 388 10 22

Yayın Tarihi: Aralık 2020

Baskı Tarihi: 30 Aralık 2020 - Baskı Adeti: 100

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Denizli/Türkiye)

Dr. Svitlana BİLİAİEVA (Kiev/Ukrayna)

Dr. Feruza CUMANİYAZOVA (Taşkent/Özbekistan)

Prof. Dr. Nadir DEVLET (İstanbul/ Türkiye)

Prof. Dr. Konuralp ERCİLASON (Ankara/Türkiye)

Doç. Dr. Kuanyszbek KENJALİN (Astana/Kazakistan)

Dr. Artur KONOPACKİ (Białymstoku/Polonya)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (İzmir/Türkiye)

Prof. Dr. László MARÁCZ (Amsterdam/Hollanda)

Prof. Dr. Eunhyung OH (Seul/ Güney Kore)

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Mübariz SÜLEYMANLI (Bakü/Azerbaycan)

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR (Ankara/Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Ü)

Prof. Dr. Yunus BALCI (Pamukkale Ü)

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN (Dokuz Eylül Ü)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Ü)

Prof. Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)

Prof. Dr. İlhan GENÇ (Düzce Ü)

Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ (Ankara Ü)

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Ü)

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Ü)

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü)

Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Ü)

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (TKAE)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 18679

TDİD KURUMSAL

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, yılda iki kez yayımlanan ve DergiPark sisteminde yer alan uluslararası hakemli bir dergidir. Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 06.04.2020 tarih ve 7/1 No'lu kararı ile basılmıştır.

DERGİMİZİN TARANDIĞI

ULUSAL VE ULUSLARARASI İNDEKSLER

TR Dizin, ASOS, CEEOL, IndexCopernicus, EBSCO, MLA, TURKOLOGISCHER ANZEIGER, ULRICH'S.

CORPORATE IDENTITY

Journal of Turkish World Studies is a scientific referee journal which is published twice a year and takes part in DergiPark system. It is published by Ege University Executive Board's No. 7/1 decree dated 06.04.2020.

ABSTRACTED AND INDEXED

IN FOLLOWING INDEXES:

TR Dizin, ASOS, CEEOL, Index Copernicus, EBSCO, MLA, PECYA, TURKOLOGISCHER ANZEIGER, ULRICH'S

Dergimize gelen tüm yazılar, bilimsel etiğe uygunluk yönünden ön kontrol aşamasında

programıyla denetlenmektedir.

Kapak Görseli

Ön Kapak: Polina Skaia, Bol'shoye Almatinskoye Ozero, Almaty, Kazakistan
<https://unsplash.com/photos/ToJNyWpDn9I>
Arka Kapak: Arnur Turpakpayev Furmanov Peak, Almatı Kazakistan
<https://unsplash.com/photos/oszml6EAR7M>

Dergimizin Yurtdışı Haberleşme Üyeleri

ALMANYA - Mark Kirchner
ALTAY – Nadejda Tıdikova
AZERBAYCAN - Kemal Abdullayev
BULGARİSTAN - Memiş Merdan
ÇİN - Abdulhekim Mehmet
FİNLANDİYA - Okan Dahe
FRANSA - Remy Dor
GÜRCİSTAN – Marika Cikia
HAKASYA – Viktor Butanayev
HOLLANDA - F. De Jong
IRAK - Çoban Hıdır Uluhan
İNGİLTERE - Arthur Hatto
İRAN - Ali Berazende
JAPONYA - Tadashi Suzuki
KAZAKİSTAN - Kuanyszbek Kenzhalin
KIBRIS - Mustafa Yeniasır
KIRGIZİSTAN - Ulanbek Alimov
KOSOVA - Mülazım Mazrek
MACARİSTAN - István Zimonyi
MAKEDONYA - Sevim Halil

MOLDOVA - Lübov Çimpoş
ÖZBEKİSTAN - Cabbar İşankul
ROMANYA - Tahsin Cemil
RUSYA - Dimitry Vasilev
TATARİSTAN - İhsan Demirbaş
TUVA – Mira Viktorovna Bavuu-sürün
TÜRKMENİSTAN - Gurbandurdu Geldiyev
UKRAYNA - İsmet Zat
YUNANİSTAN - İbrahim Baltalı

BU SAYININ HAKEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Akif ABDULLAH
Prof. Dr. Mehmet AÇA
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
Dr. Öğr. Üyesi Mertcan AKAN
Prof. Dr. Zafer AKBAŞ
Doç. Dr. Atıf AKGÜN
Doç. Dr. Nusret ALGAN
Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE
Prof. Dr. Recai COŞKUN
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU
Doç. Dr. Abdurrahman DEVECİ
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın DİLEKLİ
Doç. Dr. Muharrem EKŞİ
Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed HÜKÜM
Dr. Öğr. Üyesi Namık HÜSEYİNİ
Doç. Dr. Ruhi İNAN
Prof. Dr. Fatma Füsün İSTANBULLU DİNÇER
Dr. Serkan KEÇECİ
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KESKİN
Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ
Prof. Dr. Himmet KONUR
Dr. Yalçın MURGUL
Dr. Öğr. Üyesi Sema ORSOY
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖNKOL ERTUNÇ
Doç. Dr. Soner SAĞLAM
Dr. M. Fatih SANSAR
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ
Dr. Öğr. Üyesi İlker TOSUN
Doç. Dr. Hamide ULUPINAR
Dr. Öğr. Üyesi Bayram YILDIZ
Doç. Dr. Erkan ZENGİN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

-
- 253** **Çukurova’da Bir Türkmen Ailesi: Özeroğulları**
A Turkmen Family in Çukurova: Ozerogulları
Arş. Gör. Ertan ÜNLÜ
Tezden Üretilmiş Makale DOI 10.32449/egetdid.811630
-
- 287** **Dış Politikada Yumuşak Güç Unsuru Olarak Turizm: Özbekistan Örneği**
Tourism as a Soft Power Tooling of Foreign Policy: The Case of Uzbekistan
Arş. Gör. Emin GÜLEÇ- Prof. Dr. Mehmet Oğuzhan İLBAN- Doç. Dr. Burhan AYDEMİR
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.715124
-
- 307** **Azerbaycan “ASAN Hizmet” Merkezlerinin VZA Yöntemiyle Etkinlik Analizi**
Efficiency Analysis with DEA in Azerbaijan “ASAN Service” Centers
Dr. Öğr. Üyesi Fuad SELAMZADE
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.746827
-
- 325** **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Orta Asya Bölgesiyle İlgili Çalışmaların İncelenmesi**
An Analyze on the Researches Held in Turkey in the post-Cold War Period about Central Asian Region within the scope of International Relations Discipline
Doç. Dr. Çağla Gül YESEVİ
Olgu Sunumu DOI 10.32449/egetdid.691339
-
- 355** **Türk Dünyası Öğrencilerinin Aidiyet Duygularının Akademik Başarılarına Etkisinde Sosyalleşmenin Aracılık Rolü**
The Mediation Role of Socialization in the Effect of the Turkish World Students’ Sense of Belonging on Academic Success
Dr. Öğr. Üyesi Çetin AKKUŞ- Dr. Öğr. Üyesi Gülizar AKKUŞ
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.825731
-
- 383** **Dil Felsefesi-I: Türkçede Emir Kipine Dilbilimsel Bir Yaklaşım**
Philosophy of Language-I: A Linguistic Approach to Imperatives in Turkish
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan DOĞAN
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.730523
-
- 409** **Yalancı Eş Değerlik veya Anlam Değişmesi Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme**
An Evaluation on the Concepts of False Friends or Semantic Change
Dr. Öğr. Gör. Asım Çağrı ŞENOL
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.815623
-
- 429** **Sengel Tuvalarının Söz Varlığında Küçük ve Büyük Baş Bazı Hayvan Adları Üzerine**
On Some Small Livestock and Cattle Names in Tsengel Tuvans’ Vocabulary
Dr. Bayarsayhan BADARÇ- Dr. Öğr. Üyesi Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.812571
-

447

Çok Kültürlü Toplumların Kimlik Oluşturma Süreçlerine “Tehlikeli Akrabalık” Romanı Üzerinden Bir Bakış

A Look at the Identity Creation Processes of the Multicultural Societies Through the Novel "Dangerous Kinship"

Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN-Tuğba YILDIRIM

Araştırma Makalesi

DOI 10.32449/egedid.792179

467

Türkmen - Türk Düğün Törenlerinde Söylenen Alkış-Dileklerin Kullanım Yerleri

Context of Use of Short Prayers-Wishes Expressed in Turkmen – Turkish Wedding

Doç. Dr. Ramazan ÇAKIR

Araştırma Makalesi

DOI 10.32449/egedid.718168

491

Nurməhəmməd Əndəlîbin “Baba Rövşən” Dastanı və Onun İdeya-Məzmun Xüsusiyyətləri

Nurmahammad Andalib's "Baba Rovshan" Epic and Its Ideological- Content features

Öğr. Gör. Aynur SƏFƏRLİ

Araştırma Makalesi

DOI 10.32449/egedid.697522

505

Muhammed Behmen Bigi, Örf ü Âdet der Aşâir-î Fars İntişarât-ı Nevid-i Şiraz (Fars Bölgesindeki Aşiretler Örf ve Adet)

Prof. Dr. İsmail AKA

Kitap İncelemesi

DOI 10.32449/egedid.845358

511

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

521

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Yayın Etiği ve Yayında Suistimal Beyanı

Saygıdeğer Okur,

Saygıdeğer okur Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 20. cildin 2. sayısı ile huzurlarınızda.

Bu sayıda dokuz araştırma makalesi, bir tezden üretilmiş yayın, bir olgu sunumu ve bir kitap tanıtımı okuyucunun takdirine sunulmaktadır. Ertan Ünlü'nün yüksek lisans tezinden ürettiği çalışması "Çukurova'da Bir Türkmen Ailesi: Özeroğulları" başlığını taşımaktadır. Emin Güleç, Mehmet Oğuzhan İlban ve Burhan Aydemir, Özbekistan örneğinde Turizmi dış politikada yumuşak güç unsuru olarak ele almaktadır. Fuad Selamzade Azerbaycan'daki "ASAN Hizmet" merkezlerinin VZA yöntemiyle etkinlik analizini vermektedir. Çağla Gül Yesevi, Türkiye'de yayımlanan birkaç dergide Orta Asya temalı çalışmalar hakkındaki tespitlerinin yer aldığı bir olgu sunumu kaleme almıştır. Gülizar Akkuş ve Çetin Akkuş'un çalışması "Türk Dünyası Öğrencilerinin Aidiyet Duygularının Akademik Başarılarına Etkisinde Sosyalleşmenin Aracılık Rolü" başlığını taşımaktadır. Ahmet Turan Doğan'ın makalesinin temasını Türkçede emir kiplerine dilbilimsel yaklaşım oluşturmaktadır. Asım Şenol, yalancı eşdeğerlik veya anlam değişmesi konulu bir değerlendirme sunmaktadır. Vildan Koçoğlu Gündoğdu ve Bayarsaikhan Badarch, Sengel Tuvalarının kullandığı hayvan adları hakkında bir çalışma yapmışlardır. Hasan Kazım Kalkan ve Tuğba Yıldırım, Almanya'da yayımlanan bir romanı "Türk Diasporası" örneğinde incelemişlerdir. Ramazan Çakır, Türkmen-Türk düğünleri hakkında bir incelemesini bu sayıda sunmaktadır. Aynur Seferli'nin çalışması "Nurmuhammed Əndelibin 'Baba

Rövşen' Dastanı və Onun İdeya-Məzmun xususiyyətləri" başlığını taşımaktadır. Bu sayıda İsmail Aka tarafından İran'da Farsça yayımlanmış Muhammed Behmen Bigi'nin "Örf û Âdet der Aşâir-î Fars İntişarât-ı Nevid-i Şiraz, (Fars Bölgesindeki Aşiretler Örf ve Adet)" adlı eseri hakkında inceleme kaleme alınmıştır.

Bu sayıda, TDİD'in çalışmalarının kabulünden yayınına kadar süreçlerini yönettiği DergiPark'ın ara yüz değişiminden kaynaklanan sorunlarla kesişen bazı aksamalar yaşadık ve hatta değerlendirme sürecindeki bir çalışmayı iade ederek yazara yeniden gönderim yapabileceğini belirttik. Akademik yayıncılığı kolaylaştırmakta önemli katkılar sağladığına tanık olduğumuz DergiPark, bu tarz kökten değişimleri kapsayan planlamalarda süreci hiç değilse editoryal paydaşlarla beraber yönetmesi gerekirdi lakin editorya olarak sürpriz bir şekilde bambaşka bir programla karşılaştık. İlgili değişimden kaynaklanan aksamalar nedeniyle TDİD adına hakem, yazar ve diğer paydaşlarımıza üzüntümüzü belirtmek isterim.

TDİD'e bu sayıdan itibaren Edebiyat Fakültesinden Prof. Dr. İbrahim Şahin, Eğitim Fakültesinden Prof. Dr. Erdoğan Tezci ve İktisadi İdari Bilimler Fakültesinden Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol alan editörü olarak katkı sunacaklardır. Bu nedenle kendilerine teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin 2020 Kış sayısında hakem listesinde isimleri yer alan değerli bilim insanlarına ve ön kontrol, tashih, dizgi, kapak tasarımı süreçlerinde görev yapan arkadaşlarımıza, teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz. Sonraki sayılarımızda görüşmek dileğiyle...

Nadim MACİT- Abdullah ÜSTÜN

Çukurova’da Bir Türkmen Ailesi: Özeroğulları

A Turkmen Family in Çukurova: Ozerogulları

Ertan ÜNLÜ*

Özet

Bu çalışmanın konusunu, bugün Hatay İli sınırlarında kalan Dört Yol-İskenderun hattında yaşamış ve bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamış bir Türkmen ailesi olan “Özeroğulları” oluşturmaktadır. Adını boy beyleri Özer Bey’den alan Özeroğulları’nın hangi boydan geldiği tartışmalıdır. Çoğunlukla Üçoklu Türkmen boylarından oldukları vurgulanmakta, bunun yanı sıra Bozoklu Türkmen boylarından olduklarını savunanlar da bulunmaktadır. Onların Çukurova’ya gelişleri ise Süleyman Şah Gazi’nin Caber Kalesi önünde suya düşerek boğulması sürecine bağlanmaktadır. Osmanlı öncesi dönemde, bir aktör olarak, Memlükler, Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları gibi devlet ve beylikler ile birlikte bölge siyasetinin şekillenmesinde yer alan Özeroğulları, genellikle bu devlet ve beyliklerle olan ilişkileri çerçevesinde kaynaklara yansımıştır. Osmanlı’nın bölgeyi fethi sonrasında da onların yaşadığı yerler Özer İli (Üzeyir) adıyla sancak yapılarak, yönetimi bir süre Özeroğulları’na bırakılmıştır. Ancak bu, Osmanlı Devleti’nin bölgede kendi otoritesini kurmasına kadar sürmüştür. Bu da, Özer İli (Üzeyir) Sancağı’nın ilk sancakbeyi olan Özeroğlu Ahmed Bey’in, yeğeni Seydi Bey tarafından öldürülmesi ile gerçekleşmiştir. Zira Ahmed Bey’den sonra Özer İli (Üzeyir) sancakbeyi olanların, Özeroğulları ile bir bağlantısı yoktur. İlaveten 18. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede ortaya çıkan Küçükalioğulları’nın da Özeroğlu soyundan geldiğini söylemek zordur. Çünkü iki aile arasında neredeyse iki yüz yıllık bir zaman dilimi söz konusudur.

Anahtar kelimeler: Özer, Üzeyir (Üzeyr), Özer İli, Üzeyir (Üzeyr) Sancağı, Özeroğulları.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü. enunlu@ankara.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-8192-0359.

Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı’nda 2013 yılında tamamladığım “Özeroğulları (15-16. Yüzyıllar)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup, güncel yayınlar ve yeni belgeler de çalışmaya ilave olunmuştur.

Abstract

The topic of this study is a Turkmen family called Ozerogulları who were active in the region of Dört Yol-İskenderun, which is within the borders of the city of Hatay today, and had played an important role in turning the region into a Turkish area. Ozerogulları took their name from Ozer Bey, who was the tribe leader. However, from which clan they came from is a controversial issue. Although it is mostly emphasized that they are from the Uçoklu Turkmen tribes, there are also other claims that they are from the Bozoklu Turkmen tribes. Their arrival to Çukurova has been linked to the process of Süleyman Shah Ghazi's dropping and drowning in water in front of the Caber Castle. As an actor in the pre-Ottoman period, Ozerogulları, who took part in the shaping of regional politics together with states and principalities such as Mamluks, Ramazanogulları, Dulkadirogulları and Karamanogulları, were generally reflected in the sources within the framework of their relations with this state and principalities. After the Ottoman conquest of the region, the places they lived in were made a sanjak under the name of Ozer Province (Uzeyir) and its management was left to Ozerogulları for a while. But, this continued until the Ottoman Empire established its own authority in the region. This too was accomplished by the killing of Ozeroglu Ahmed Bey, who was the first sanjakkbey of the Ozer Province (Uzeyir) Sanjak, by his nephew Seydi Bey. Since, those who became the sanjakkbey of Ozer Province (Uzeyir) after Ahmed Bey, have no connection with Ozerogulları. In addition, it is difficult to tell that Küçükaliogulları, which emerged in the region after the mid-18th century, came from the ancestry of Ozeroglu. Because there is a matter of significant time period, which is almost two hundred years, between two families.

Keywords: Ozer, Uzeyir (Uzeyr), Ozer County, Uzeyir (Uzeyr) Sanjak, Ozerogulları.

Anadolu ve Suriye arasında bir geçiş noktası olan Çukurova bölgesi, sahip olduğu coğrafi konumu ve verimli topraklarıyla, tarihin ilk devirlerinden itibaren çeşitli devlet ve milletlerin hâkimiyetine girmiştir. Bu bağlamda Türklerin bölgedeki hâkimiyeti Selçuklularla başlamış ve Memlükler döneminde, özellikle Ramazanogulları, Varsaklar gibi Türkmen gruplarının faaliyetleriyle devam etmiştir. Ermeni Krallığı'na son verilmesinin ardından Memlük güdümünde bu Türkmen gruplarının yaşam alanına dönüşen bölge, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı topraklarına dahil edilmiş ve buradaki Türkmen aileleri de Osmanlı yönetimine katılmıştır¹. Bu Türkmen ailelerinden biri de bugün Hatay İli sınırları içinde kalan Dört Yol-İskenderun hattında yaşamış olan Özerogulları'dır. Dolayısıyla bu çalışmanın konusunu bu

¹ Çukurova tarihi ile ilgili geniş bilgi için bk.: Uluğ, 1948; Sümer, 1963, s. 1-98; Ünal & Girginer, 2007; Akkuş Yiğit, 2011.

aile oluşturmakta ve kaynakların el verdiği ölçüde onların tarihine bir nebze de olsa ışık tutmak hedeflenmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Özeroğulları'nın kökenine çalışmada yer verilecektir. Ardından onların Çukurova'ya gelişleri ve Osmanlı öncesindeki faaliyetleri irdelenecektir. Son olarak ise, Osmanlı'nın bölgeyi fethi sonrasında oluşturulan Özer İli (Üzeyir) Sancağı'na odaklanılarak, ailenin geçirmiş olduğu süreç değerlendirilecektir.

Özeroğulları'nın Kökeni

İsmi buldukları bölgenin fethinde önemli rol oynamış olan boy beyleri Özer Bey'den alan (Sümer, 1963, s. 62; Bulunur, 2004, s. 3; Gül, 2008, s. 172, 2017, s. 82²; Efe, 2012, s. 16; Dağlı, 2014, s. 3). Özeroğulları'nın kökeni hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça azdır. Bu minvalde onlar, Süleyman Şah Gazi'nin Caber Kalesi önünde boğulmasının ardından Çukurova'ya gelen Üçoklu beyler arasında Özer Bey'in de adının zikredilmesiyle kaynaklarda görünür olmaktadır (Âşıkpaşazade, 1332, s. 225; Mehmed Neşrî, 2008, s. 378; Hoca Sadettin, c. II, 1862, s. 48; Mehmed Hemdemî Solakzâde, 1880, s. 295-296). Bu bilgiden yola çıkarak ailenin Oğuzlar'ın Üçok kolundan geldiğini söylemek mümkündür. Ancak bazı kaynaklarda Çukurova'ya gelen beyler, Tatar serdarlarından Baçu Han'ın oğulları olarak geçmektedir (Oruç b. Adil, 2008, s. 4-5; İbn Kemal, 1997, s. 89). Bu da Özeroğulları'nın kökenini tartışmalı hale getirmektedir.

Bu doğrultuda Faruk Sümer (1963, 1988, 1999a, b) Özeroğulları'nın, Oğuzlar'ın Üçok koluna mensup olduğunu savunmaktadır. Ayrıca ona göre ailenin Kınık boyundan olma ihtimali de yüksektir. Zaten o, aileye adını veren Özer Bey'i, en meşhur Üçoklu beyleri arasında göstermektedir (s. 62, s. 613, s. 430, s. 415).

Shai Har-el (2019, s. 66-67) ve Kerim İlker Bulunur (2004, s. 16, 43-45) da Sümer'le aynı fikirdedir. Yani onlara göre de Özeroğulları Üçok Türkmenlerindedir. Bununla birlikte S. Har-el (2019), Âşıkpaşazade'nin verdiği bilgiden yola çıkarak, Özeroğulları'nın da içinde bulunduğu Türkmen birlik ve boylarının, kendi beyleri aracılığıyla Yüreğir boyuyla ilişkili ve onun reisine bağlı oldukları düşüncesindedir (s. 66-67).

Benzer bir yargı K. İ. Bulunur'da (2004) da kendini gösterir. Bulunur, tam anlamıyla tabi olmasalar da, Özeroğulları'nın, Ramazanoğlu aristokrasisinden olduğunu dile getirmektedir. Bundaki dayanak noktası ise, Süleyman Şah ile

² Abdülkadir Gül'ün 2017 yılında yayınladığı bu makale, 2008'de yayınlamış olduğu makalenin aynıdır. Sadece makalenin başlığı değiştirilmiş, içerikle ilgili herhangi bir ilave yapılmamıştır.

Çukurova'ya gelen Ramazanoğlu Beyliği'nin kurucusu Yüreğir'in buradaki Türkmenlere bey olması ve onun ölümünden sonra yerine geçen Ramazan'ın da bu bölgeyi beyler arasında paylaştırmasıdır. Zira Bulunur, bu paylaşımda, daha sonra Özer İli adını alacak olan bölgenin Özer Bey'e yurtluk-ocaklık olarak verildiği, onun çocukları ve torunlarının da, diğer beylerin ki gibi, Ramazanoğlu aristokrasisine bağlı olarak hayatlarını devam ettirdikleri kanısındadır (s. 16, 43-45).

Elbette ki iki aile aynı coğrafyada birarada yaşamıştır. Ancak Bulunur'un belirttiği gibi Özeroğulları'nın hayatlarını Ramazanoğulları'na bağlı olarak sürdürmeleri pek de mümkün değildir. Zira, aşağıda da görüleceği üzere, kimi zaman iki aile birbirleriyle mücadele halindedir. Zaten F. Sümer (2007) de bunu teyit etmektedir. Ona göre Ramazanoğulları, Çukurova'daki Üçoklar üzerinde kesin bir hâkimiyet kuramamış ve onları kendilerine bağlayamamıştır. Kaldı ki Özeroğulları, Kara İsa, Kuştemür, Kosunlu, Ulaş ve diğer aileler de Ramazanoğulları'nı metbu tanımamıştır (s. 445).

Sümer, Har-el ve Bulunur'dan farklı olarak Yusuf Halaçoğlu (2009) Özeroğulları'nın bağlı bulunduğu boyu Döğer olarak göstermektedir (s. 1072). Hasan Ayparlar (2002, s. 59; 2007, s. 23), Mehmet Tekin (1993, s. 50) ve Atilla Canbolat (2006, s. 23) ise Özeroğulları'nı Avşarların bir kolu olarak zikretmektedir. Şahamettin Kuzucular (2012; 2018) kaynak vermemekle birlikte, bazı araştırmacılar tarafından Özeroğulları'nın Avşar ve Beğdili boylarından olduklarını dile getirdiklerini vurgulamakta ve Özeroğulları'nın bir idareci etrafında toplanmış, Oğuzlar'ın çeşitli boy ve cemaatlerinden oluşan bir ahali olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Özer Bey'in idaresine verilen bu ahalinin de Kınık, Avşar ve Beğdili boylarından oluştuğunu kabul etmenin en doğrusu olduğunu beyan etmektedir (s. 116-118; s. 82, 95-98).

Yılmaz Kurt (2016b) ise Dört Yol, Payas, İskenderun, Derbsak ve Erzin (Yeşilkent) yöresinde XIV-XVI. yüzyıllar arasında yaşamış bir Türkmen beyliği olarak vurguladığı Özeroğulları'nın, Üçoklar'ın hangi boyuna mensup olduğunun bilinmediğini ve beyleri hakkında da sağlam bilgiler olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte Kurt, onların yaşadığı bölgedeki cemaatlerin çoğunun Halep yöresinden gelerek bölgeye yerleşen Çoğun Türkmenlerinden olmalarından dolayı, Özeroğulları'nın, Döğer boyundan ziyade, Kınık boyuna bağlı olmalarının muhtemel olduğunu dile getirmektedir (s. 391). Ancak Kurt (2005) bir başka çalışmasında, Özeroğulları'na adını veren Özer Bey'in bir Avşar boyu olan Gündüzoğulları'ndan geldiğinin sanıldığını ifade etmektedir (s. XX).

Özeroğulları'nın kökeni hakkındaki bu belirsizlik Abdülkadir Gül ve İlknur Dağlı'nın çalışmalarında da görülmektedir. Gül'e göre (2008, 2017)

Özeroğulları, Oğuzların Üçok ve Bozok boylarına mensup Türkmen boylarındandır (s. 171-172, s. 81). Ancak Gül, bu boyların hangisi olduğu noktasında bir bilgi sunmamaktadır.

Özeroğulları’nın bölgeye yerleşen ilk Türkmen topluluğu olduğunu vurgulayan İ. Dağlı ise (2014), Özeroğulları’nı Oğuzların Üçok kolundan saymaktadır. Bununla birlikte Dağlı, bölgede yerleşik olan aşiretlerin Avşar ve Bayat olması sebebiyle, Özeroğulları’nın da bunlardan biri olduğu fikrini paylaşmaktadır (s. 6).

Görüldüğü üzere Özeroğulları’nın kökeni ve hangi boydan geldiği konusunda bir fikir birliği yoktur. Çoğunlukla Üçoklu oldukları vurgulanmakla birlikte, Bozoklu Türkmen boylarından olduklarını savunanlar da vardır. Bunun nedeni, kaynakların bu konuda yetersiz kalmasıdır. Ayrıca Çukurova’ya yerleşen Türkmen boylarının kozmopolit bir yapıda oluşu, bu işi daha da güç duruma sokmaktadır. Dolayısıyla Özeroğulları’nın kökeni hakkında kesin bir yargıya varmak, oldukça zordur. Kesin olan tek şey, Özeroğulları’nın Çukurova’nın Türkleşmesinde katkıda bulunan önemli bir Türkmen ailesi olduğudur.

Çukurova’ya Gelişleri ve Osmanlı Öncesindeki Faaliyetleri

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Özeroğulları, Süleyman Şah Gazi’nin Caber Kalesi önünde boğulmasının ardından Çukurova’ya gelmiş gözükmektedir. Çünkü kaynaklar hikâyeyi böyle resmetmekte ve Çukurova’ya gelen beyler arasında Özeroğulları’nın atası, Özer Bey’in de adı zikredilmektedir. Örneğin Âşıkpaşazade (1332) bu süreci şöyle dile getirmektedir:

“Adana”, “Tarsus” ve “Mis (Misis)” ve “Gülek” ve “Ankşen” kimlerindi ve kimler feth etdi ve Mısırlu bunlara neyledi. ‘Osman Gazi’nin dedesi “Süleyman Şah Gazi” Rum’a gelüb “Ca’ber” kal’asının önünde ne oldu, işitdik kin göçer evler etrâfa dağıldılar. “Üç Ok”un oğlu ve “Kusun Varsakı” ve “Kara İsa” ve “Özer” ve “Gündüz” ve “Kuştemur” bu altı kişi göçleriyle geldiler Çukurova’ya geldiler Yüreğir baş oldu bunlara geldiler. Misis’i aldılar ve Tarsus’u dahi aldılar ve bu şehirlerin kâfiri Ermeni idi, bunlardan ahidle aldılar. Yüreğir öldü, oğlu “Ramazan” kaldı. Ramazan, Kusun’a “Eserkef”i kışlak verdi ve Gülek’de Beremediki “Tekfurbeli”ni yaylak verdi. Ve Kara İsa’ya “Midilli”yi kışla verdi. Ve Gülek’de Tekfurbeli’ni ve “Elenkişi” yayla verdi. Ve Kuştemur’a Tarsus’u kışla verdi ve Bulgar dağın yayla verdi. Ve Gündüz’e Sis’i kışlak verdi. Sis dağını yayla verdi. Ve Ramazan kendi Adana’yı taht edindi ve bu

bâkî kalan beyler buna tâbi` oldular yaylaların yayladılar ve kışlakların dahi kışladılar (s. 225)³.

Dönemin kaynaklarında verilen bu bilgilere bakıldığında, Özeroğulları'nın da içinde bulunduğu Türkmenlerin Çukurova'ya gelişleri daha erken bir tarihe dayanmaktadır. Ancak Y. Kurt (2005) buna itiraz etmekte ve Türkmenlerin Çukurova'ya gelişleri ile ilgili olarak Âşıkpaşazade'nin iki yerde yanlışla düştüğünü dile getirmektedir. Ona göre bu yanlışlardan ilki, hemen bütün ilk dönem Osmanlı tarihçilerinde görülen ortak bir yanıştır ve Kurt bunu şöyle açıklamaktadır:

İlk Osmanlı tarihçileri, Osmanlı soy kütüğünü Selçuklulara bağlamak çabası ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah Gazi'yi Ertuğrul'un babası ve Osman Bey'in dedesi olarak gösterdikleri gibi Süleyman Şah'ı da 1107 yılında Habur çayını geçerken boğulan I. Kılıçarslan ile karıştırmışlardır. Bilindiği gibi Süleyman Şah 1086 yılında amcasının oğlu Tutuş ile yaptığı savaşta ölmüş ve Halep'de defn edilmiştir. Bu bakımdan Ramazan Bey'in babası ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah Gazi'nin çağdaş oldukları kabul edilemez bir yanlışlıktır (s. XVII-XVIII).

Y. Kurt'un dile getirdiği ikinci yanlış ise, Âşıkpaşazade'nin, Misis ve Tarsus'u Ramazan Bey'in babası olarak gösterilen Yüreğir eliyle zapt ettirmesidir. Oysa Kurt bunun mümkün olmadığını belirtmekte, Adana ve Tarsus'un 1350

³ Âşıkpaşazade'de olduğu gibi, Mehmed Neşri, Hoca Sadettin ve Mehmed Hemdemî Solakzâde tarihlerinde de Özeroğulları'nın Çukurova'ya gelişleri benzer şekilde anlatılmaktadır. "Rivâyetdür ki, Osman Gâzi'nin dedesi Sultan Süleyman Şah Acem'den Rum'a teveccüh idüp gelüp, Ca'ber kal'ası önünde suya boğulmuşıdı. Ol vakt kim, bu göçer-evler dağıldılar, Üç-ok oğlu Yüreğir, Kosun ve Varsak ve Kara İsâ ve Özer ve Gündüz ve Kuş-temür, bu zikr olunan yedi kimesneler Süleyman Şah'a bu kaziye vâkı' olıcak, bunlar göçleriyle gelüp Çukur-ova'da tavattun itdiler..." Bk.: Mehmed Neşri, 2008, s. 378. "Menkuldür ki, 'Osman Gâzi'nin cedd-i büzürgvârı Süleyman Şah sâbıkan tafsil olunduğu üzere, 'Acem'den Rum'a teveccüh edüb, Ca'ber kal'ası önünde nehre gark oldukda evlâd-ı emcâdı müteferrik olıcak hem-râhları olan erbâb-ı ihtişâmдан Yüreğir ve Kusun ve Kuş Timur ve Varsak ve Kara İsâ ve Özer ve Gündüz nâm sâhib-i ihtişâm kimesneler ile ol mahalden göçüp ittifâkla Çukurova'da tavattun eylediler..." Bk.: Hoca Sadettin, 1862, c. II, s. 48. "Menkuldür ki, 'Osman Gâzi'nin cedd-i a'lâları Süleyman Paşa sâbıkan tafsil olunduğu üzere, Cengiz fetretinden vatan-ı aslîlerinden Rum'a teveccüh edüb, Ca'ber kal'ası önünde suya gark oldukda, hem-râhları olan müte'ayyin adamlarından Yüreğir ve Kusun ve Kış Timur ve Uzun Varsak ve Kara İsâ, bunlar muhteşem kimseler idi ol mahalden göçüp ittifâk ile Çukurova'da tavattun etdiler Yüreğir bunlara re'is olub Misis'i ve Adana'yı ve Tarsus'u Ermeni tâ'ifesinin elinden ahd ü âmân ile alub ol tarafda takarrur eylediler." Bk.: Mehmed Hemdemî Solakzâde, 1880, s. 295-296. Aydın Efe (2012) Antakya ve Çevresi Türkmenlerini konu edindiği doktora tezinde Âşıkpaşazade'nin bu anlatısına atf yapmakta, ancak Süleyman Şah Gazi'yi Ertuğrul Gazi olarak yorumlamaktadır (s. 16).

tarihinden sonra Memlûk komutanları tarafından ele geçirildiğinin altını çizmektedir (s. XVII-XVIII). Dolayısıyla Özeroğulları'nın da içinde bulunduğu Türkmen grubunun Çukurova'ya gelişleri, Âşıkpaşazade ve diğer Osmanlı kroniklerinde olduğunun aksine, daha erken bir tarihten ziyade, daha geç bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır.⁴ Bu da, muhtemelen, 1243 Köseadağ Savaşı ve sonrasına tarihlenmektedir. Çünkü literatürde, Köseadağ Savaşı'nın bir yandan Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin yolunu açarken, aynı zamanda da Anadolu'ya yoğun bir Türkmen nüfusunun gelmesine neden olduğu düşüncesi paylaşılmaktadır. Kaldı ki bu ikinci göç dalgası ile Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmının Memlûk Devleti'nin topraklarına girdikleri ve Memlûk sultanının da bu Türkmenlere, Gazze'den Diyarbakir'e ve Antakya'ya kadar olan sahada yurt verdiği vurgulanmakta; Avşar, Döğer, İnallu, Doğancı, Özeroğulları, Gündüzlü Avşarı, Bozoklu ve Üçoklu gibi isimlerle anılan bu Türkmenlerin de, Memlûk Devleti'nin askeri gücüne önemli bir destek sağladığı fikri üzerinde durulmaktadır (Kanat, 1999, s. 431-432; Gündüz, 2009, s. 65).

Bu doğrultuda Özeroğulları'nın Özer Bey haricinde kaynaklarda görünür oluşu, 1374 yılındaki Sis kuşatmasıyla başlamaktadır. Zira bu kuşatmaya katılan Türkmen beylerinden Davud Bey'in Özeroğlu olduğu vurgulanmaktadır (Sümer, 1963, s. 62).

Memlûklerin Halep valisi Timurbay tarafından Türkmenleri yola getirmek üzere 1378/79 yılında yapılan seferde, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları ile birlikte hareket ederek Demir-Kapı'da Memlûk kuvvetlerini yenilgiye uğratanlar arasında da Özeroğulları vardır (Yinanç, 1989, s. 22).

1382 yılında Halep'e doğru saldırıya geçen Dulkadiroğulları, yine Özeroğulları'nın desteğine başvurmuştur. Ancak bu destek Özeroğulları'nı sıkıntıya düşürmüştür. Zira Halep valisi Yelboğa Nasırî, Türkmenlerin akınlarına engel olmak maksadıyla emrindeki kuvvetlerle Aslantu geçidine kadar ilerlemiş ve onun bu ilerleyişi, Dulkadiroğlu Halil Bey'in kaçmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Yelboğa Nasırî, geri dönerek, Dulkadiroğulları'na yardım eden Özeroğulları'nı cezalandırmış ve Özeroğulları'na tabi Türkmenlerin bir kısmını öldürüp, çadırlarını yağmaladıktan sonra Halep'e dönmüştür (Yinanç, 1989, s. 24; Sümer, 1963, s. 62; Solak, 2011, s. 137-138). Fakat bir yıl sonra Yelboğa ve

⁴ Ahmet Gökbel (2007), Süleyman Şah'ın Çukurova'yı fethiyle beraber Çukurova'da Türk hâkimiyetinin kurulduğunu söylemenin oldukça güç olduğunu belirtmekte ve bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: Türklerin Çukurova'daki üstünlükleri fetihçi politikaya dayanıyordu. Bu politika, kısa zamanda bölgeye kalabalık bir nüfus kitlesinin yerleştirilememesi ve belli ekonomik düzen kurulamaması nedeniyle sürekli hâkimiyete ve yurt tutmaya dönüşmemiştir. Bundan dolayı Çukurova'nın Türkleşmesi, Üçoklu Türkmen grupları tarafından daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilmiştir (s. 13).

Özeroğulları tekrar karşı karşıya gelmiştir. Çünkü Özeroğulları, Ramazanoğulları ve Burnasoğulları'ndan oluşan Türkmenlerle birlikte, yol kesmek ve Anadolu hacılarını soymanın ötesinde, Sis'i Memlüklerin elinden almak için Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey ile ittifak yapmakla suçlanmıştır. Dolayısıyla Yelboğa, Türkmenleri itaat altına almak amacıyla yeniden faaliyete geçmiş ve bu faaliyeti sırasında da Özeroğulları'ndan bir kişiyi rehin almıştır. Ama onun bu girişimine Özeroğulları tepkisiz kalmamış ve Özeroğulları, Yelboğa'nın itaat etmedikleri takdirde hücum edeceğine dair tehdidine aldırış etmeden, Ayas'dan Halep'e dönüşü sırasında Yelboğa'ya saldırmıştır. Bu saldırıda zor durumda kalan Yelboğa, ancak Halep'ten gelen destek sayesinde kendisini kurtarmıştır (Makrizi, 1997, c. 5, s. 157; Sümer, 1963, s. 63; Sümer, 2007, s. 443; Solak, 2011, s. 144-146; Akkuş Yiğit, 2011, s. 139-142).

Özeroğulları'nın Yelboğa'yı zor durumda bırakan bu saldırısı, onların bölgedeki gücünü göstermesi açısından anlamlıdır. Zaten Özeroğulları, 1411 yılında Antakya'yı da kuşatacak ve şehrin valisi Canıbek'i de ele geçireceklerdir. Ancak bu kuşatma kısa sürmüştür. Zira Gündüzoğulları'ndan Gördü Bey, aynı yıl içinde Antakya'yı Özeroğulları'ndan geri almış ve Özeroğulları'nın beyini de tutuklamıştır. Her ne kadar bu beyin kim olduğu kaynaklarda açık olarak belirtilmese de, Şam'da tutuklu iken 1416 yılında vefat eden Özeroğlu Aydoğmuş Bey'in, kaçırılan bu bey olması muhtemeldir (Makrizi, 1997, c. 6, s. 418; Âşıkpaşazade, 1332, s. 225; Mehmed Neşri, 2008, s. 378; Hoca Sadettin, 1862, c. II s. 48; Mehmed Hemdemî Solakzâde, 1880, s. 295-296; Sümer, 1963, s. 63, Sümer, 1999b, c. 2, s. 756; Akkuş Yiğit, 2011, s. 151).

Aydoğmuş Bey'in ölümünün ardından kaynaklarda Özeroğlu Davud Bey'in adı karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu Davud Bey'in 1374 Sis kuşatmasında yer alan Davud Bey'le bir bağlantısının olup olmadığı bilinmemektedir. Kaynaklarda geçtiğine göre Davud Bey, Ramazanoğlu İbrahim Bey ile birlikte 1417 yılında Memlük hükümdarı Melik Müeyyed Şeyh Humus'ta iken yanına giderek ondan af dilemiş gözükmemektedir. Fakat bu affın sebebi hakkında herhangi bir açıklama mevcut değildir. Yalnızca Memlük hükümdarının, katına gelen Özeroğlu Davud'a ve nökerlerine, Ramazanoğlu İbrahim Bey ve maiyetine yaptığı gibi, hilatler giydirdiği, bol para ve silah verdikten sonra da onu Amik'teki yurduna gönderdiği vurgulanmaktadır (Makrizi, 1997, c. 6, s. 439; Sümer, 1963, s. 63; Kopruman, 1989, s. 154; Solak, 2011, s. 212; Akkuş Yiğit, 2011, s. 154). Aslında bu, Memlüklerin bölgedeki hâkimiyetlerini pekiştirmesinin açık resmidir ve bu olay Âşıkpaşazade'de (1332) şöyle dile getirilmektedir:

Ta Mısır'da "Sultan Şeyh" sultan olunca o kim "Sultan Özer" in bir oğlu kardaşlarından kaçdı Haleb'e vardı. Mısır sultanına haber gönderdiler kim "Özeroğlu Davud" eydür kim, sultanım himmet

etsün Özer İli'nin sultanıma alvireyin" der deyu. Sultan Haleb Bey'ine emir etdi, 'azîmü'l-leşker cem' etdiler. Davud'la vardılar Özer vilâyetini feth etdiler, Davud'a verdiler, Özer İli Mısırlu elinde oldu. Vilayet-i Özer'i bir nice bölük etdiler subaşılık, Özer oğlanlarının bâkîsine bahş etdiler. Andan sonra "Gündüzoğlu"na İl verdiler, Gündüzoğlanlarından kaçdı. Mısır'a vardı. Ayaş kal'asın Mısır'a verdiler, Mısırlı içine kul kaçdı. Andan sonra Ramazanluya İl verdiler, Ramazanludan "İbrahim Bey" kaçdı Mısır'a vardı. Mısırlu ana leşker verdi, geldi Adana'ya karındaşlarını koğdu, Mısırlu kal'asına kul kodu. Kuştemuroğlu Sis'i Mısırluya verdi. Mısır dahi evvelki Bey oğlanlarının tiz tiz azl etdiler, ve birbirine beylik verdi (s. 226).

Mehmed Neşri (Mehmed Neşrî, 2008, s. 379)⁵, Oruç Bey (Oruç b. Adil, 2008, s. 6), Hoca Sadettin (Hoca Sadettin, 1862, c. II s. 48-49)⁶, Mehmed Hemdemî Solakzâde (Mehmed Hemdemî Solakzâde, 1880, s. 296)⁷ ve İbn Kemal (İbn Kemal, 1997, s. 89)⁸ tarihlerinde de benzer şekilde anlatılan bu olay, görüldüğü üzere, Davud Bey'in kardeşlerinden kaçarak Şeyh Müeyyed'den yardım istemesi üzerine gerçekleşmiş ve böylece Şeyh Müeyyed, tıpkı Ramazanoğulları ve Gündüzoğulları gibi, Özeroğulları'nı da kontrol altına almıştır. Bölgedeki Türkmenlerin yurtlarını daha belirginleştiren bu kontrol, aynı zamanda Memlûklerin bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmesi noktasında elini güçlendirmiştir. Zira bölgedeki Türkmenlerin güç kazanmasını istemeyen Memlûkler, her fırsatta onları birbirine karşı kullanmıştır. Memlûklerin 1419 yılında Ramazanoğlu İbrahim Bey'in üzerine gönderdiği Şam valisi Tenbek

⁵ "Özer'in bir oğlu karındaşlarından kaçup, Halep'e vardı. Mısır sultanı Şeyhî'ye haber gönderdiler kim, Özer'in oğlu Davud, karındaşları arasından kaçup Halep'e geldi. Eydür ki: 'Sultanım bana himmet etsin, Özer'in ilini ana alavere'lüm.' Sultan Halep naibine emr edüp, azim leşker cem edüp, Davud'a koşdular. Varup Özer vilayetini feth etdi. Eğerçi Özer ilini Davud'a aliverdiler, amma Mısırlu elinde oldu. Andan subaşılık böldiler, Özer oğlanlarına bahş etdiler."

⁶ "Özer'in Davud nâm oğlu birâderlerinden kaçub Halep'e vardı ve Sultân-ı Mısır'dan istimdâd edüb özer vilâyetini sultâna tahlîs etmeyi ta'ahhüd eyledi. Sultân-ı Mısır dahi Haleb nâ'ibini 'azîm-i leşker ile Davud'a koşub Özer'in vilâyetine gönderdi. Ol vilâyet teshîr olundukda eğerçi eyâleti Davud'a tevcih olundu lâkin 'azl ü nasb Sultân-ı Mısır elinde idi ve ol etrâfdan ba'zı mevâzî'-i efrâz edüb Özer'in evlâdına bahş eylediler."

⁷ "Özer'in birkaç evlâdi kalub babaları mülkünü mabeynlerinde taksîm edemeyüb Davud nâm bir oğlu birâderlerinden kaçub Halep'e vardı ve Sultân-ı Mısır'dan imdâd taleb edüb Sultân-ı Mısır dahi Haleb emirü'l-ümerâsını 'azîm leşker ile Davud'a koşub Özer'in vilâyetine gönderdi ol vilâyet musahhar oldukda eğerçi eyâleti Davud'a tevcih olundu ve lâkin 'azl ü nasb Sultân-ı Mısır elinde idi."

⁸ "Özeroğlu Davud Bey hısımalarına hasm olub sultân-ı Mısır'a itâ'at etdi. Kardeşlerinin elinden atası yurdun alıb kendüye döndürdü. Ayas hisârını ihtiyârıyla sultana verdi. Ol diyâr Çerkes'in oldu."

Mik'in yanında, İbrahim Bey'in yerine tayin edilen kardeşi Hamza Bey'in yanı sıra, Özeroğlu Davud Bey'in de yer alması, bunu daha iyi gözler önüne sermektedir (Makrizi, 1997, c. 6, s. 500; İbn Tağrıberdi, 1992, c. 13, s. 232, 2013, s. 430; Sümer, 1963, s. 64; Koprıman, 1989, s. 153; Bulunur, 2004, s. 42-44; Akkuş Yiğit, 2011, s. 158). Bilinmeyen bir nedenden dolayı Özeroğulları ile Ramazanoğulları arasında 1424/25 yıllarında savaş çıkması da, muhtemelen bundan kaynaklıdır. Çünkü Memlük sultanı Barsbay, Özeroğulları'na yardım etmek amacıyla, önce Halep askerini, ardından da Şam askerini göndermiştir (Sümer, 1963, s. 64; Koprıman, 1971, s. 98; Solak, 2011, s. 238; Akkuş Yiğit, 2011, s. 162). Bu da Memlüklerin, çıkarları doğrultusunda bölgede uygulamaya çalıştıkları güçlü olana karşı zayıfı destekleme politikasının bir sonucu olsa gerektir. Nihayetinde bu bölge stratejik bir konumdadır ve Memlüklerin kuzey sınırı için doğal tampon oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu tampon bölgenin muhafazası Memlüklerin işine gelmekte ve bu minvalde de bölgedeki Türkmen boy ve beyliklerinin kontrolü, temel önem arz etmektedir⁹.

Özeroğulları ve Ramazanoğulları arasında çıkan bu savaşın sonucunun ne olduğu konusunda kaynaklarda bir bilgi yoktur. Ancak onların bu sorunun üstesinden çabuk geldiğini söylemek mümkündür. Zira kaynaklar, 1429 senesinde Memlük sultanı Melik el-Eşref Barsbay'ın yanına Türkmen beylerinden bir grubun geldiğini yazmakta ve bu Türkmen beylerinin içinde Adana, Misis ve diğer yerlerde yerleşmiş bulunan Ramazanoğulları'nın beyi Mehmed Bey, Varsak Türkmenlerinin ileri gelenlerinden birçokları, Şeyzar ülkesi hâkimi Sakalsızoğlu ve daha başka beylerle birlikte, Derbsak ve yöresi ülkelerinin sahibi olarak vurgulanan Özeroğlu Davud Bey'in de adı zikredilmektedir (Sümer, 1963, s. 64; Koprıman, 1971, s. 123; Solak, 2011, s. 238; Akkuş Yiğit, 2011, s. 163). Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1435 yılında Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in elinde bulunan Kayseri üzerine yürüyüşünde de, Ramazanoğulları ve Özeroğulları bir arada görülmektedir (Sümer, 1963, s. 64; Akkuş Yiğit, 2011, s. 166-167). Asıl vurgulanması gereken ise, Memlük sultanı Çakmak'tan aldığı yardımla 1439'da Varsak beylerinden Karaoğlu Musa üzerine yürüyen Ramazanoğulları'ndan Eylül Bey'in, Özeroğulları'nın desteğine başvurmuş olmasıdır (Sümer, 1963, s. 64; Akkuş Yiğit, 2011, s. 166-167). Bu da onların arasındaki problemin çözüldüğünün açık göstergesidir. Zaten aynı

⁹ Memlüklerin bölgede uyguladıkları sınır politikaları ile ilgili geniş bilgi için bk.: Har-el, 2019, s. 17-35, 49-90.

coğrafyada yan yana yaşayan bu iki Türkmen ailesinin¹⁰ uzun süre düşman kalması da pek olası değildir.

Ramazanoğulları ile arasını düzeltmiş olan Özeroğulları'nın bundan sonra kaynaklarda görünür oluşu, II. Murad'ın son zamanlarında Anadolu'da dolaşmaya başlayan Safevi hanedanından Şeyh Cüneyd'in yakalanması hadisesi dolayısıyladır. Şeyh Cüneyd, Arsuz dağındaki ıssız bir kaleyi Bilaloğlu'ndan isteyerek yurt edinmiş, fakat Halep askerinin hücumu sonucunda orada barınamayarak Canik tarafına gitmek üzere harekete geçmiştir. Ancak karşısına Özeroğulları çıkmış ve Şeyh Cüneyd, sahip olduğu her şeyi Özeroğulları'na vererek, onların elinden kurtulmuştur (Âşıkpaşazade, 1332, s. 266; Sümer, 1963, s. 64).

Şeyh Cüneyd hadisesinin ardından Özeroğulları, II. Bayezid dönemindeki Osmanlı-Memlûk mücadelesi sırasında kaynaklarda yer bulmuştur. 1485 yılında Ceyhan yakınlarında yapılan savaşa, Memlûk kuvveti olarak, Ramazanoğlu Ömer Bey ve Gündüzoğlu Mehmed Bey'le birlikte, Özeroğlu Mekki Bey de katılmıştır. Osmanlıların mağlubiyeti ile sonuçlanan bu savaş esnasında Ramazanoğlu Ömer Bey esir alınırken, Gündüzoğlu Mehmed Bey ölmüştür. Ancak Özeroğlu Mekki Bey'e ne olduğu konusunda kaynaklar suskundur (Tekindağ, 1967, s. 352; Har-el, 2019, s. 194; Sümer, 1963, s. 64-65; Bulunur, 2004, s. 11; Solak, 2011, s. 298; Akkuş Yiğit, 2011, s. 184).

Görüldüğü üzere Osmanlı öncesinde Özeroğulları hakkında kaynaklar sınırlı bilgiler içermekte ve genellikle Özeroğulları, Memlûkler ya da diğer Türkmen beylikleri ile olan ilişkileri çerçevesinde kaynaklara yansımış gözükmektedir. Bu açıdan bakıldığında Özeroğulları'nın, Memlûkler, Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları gibi devlet ve beyliklerle birlikte, bölge siyasetinin şekillenmesinde rol oynayan önemli bir aktör olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Hâkimiyetinde Özeroğulları ve Özer İli (Üzeyir) Sancağı

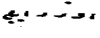
Özeroğulları'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi, daha önce de vurgulandığı üzere, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında gerçekleşmiş ve bölge barış yoluyla Osmanlı topraklarına katıldığı için de, onların yaşadığı yerler, tıpkı

¹⁰ Bertrandon De La Broquere (2000), seyahatnamesinde, 1432 yılında Özeroğulları ve Ramazanoğulları Türkmenlerinin Çukurova kıyılarına, Antakya çevresine ve Amanos Dağları'nın vadilerine yerleşmiş olduklarını ve buraları kendilerine konaklama yeri yaptıklarını belirtmektedir (s. 167).

Ramazanoğulları örneğinde olduğu gibi¹¹, Özer İli ya da Üzeyir adıyla sancak yapılarak¹², yönetimi Özeroğulları'na bırakılmıştır.

Bu bağlamda Osmanlının bölgeyi fethi öncesinde de Özeroğulları'nın beyi olduğu¹³ anlaşılan Ahmed Bey, Özer İli (Üzeyir)'nin ilk sancakbeyi olarak 1521 yılında karşımıza çıkmakta ve “*Ahmed Bey bin Özer*” ya da “*Hacı Ahmed Bey bin*

¹¹ Ramazanoğulları'nın hâkimiyet merkezi olan Adana, bu beyliğin barış yoluyla Osmanlı'ya tabi olması sonucu, sancak statüsü kazandırılmış ve yönetimi yurtluk-ocaklık olarak uzun yıllar Ramazanoğulları'na bırakılmıştır. Adana'nın Osmanlı hâkimiyetine geçiş süreci ve yurtluk ocaklık statüsü hakkında geniş bilgi için bk.: Kurt, 1992, s. 17-20, 30. Özeroğulları için de benzer bir durum söz konusudur.

¹² Özer adı, Memlûk devri kaynaklarında ve bazı Osmanlı kroniklerinde “اوزر” “Özer” şeklinde yazılmış olmakla birlikte, Osmanlı dönemi ile ilgili diğer arşiv kaynaklarında, sancağa ait ilk tahrir defteri istisna tutulursa (Sancağa ait ilk mufassal tahrir defteri ve onun icmalinde sancağın ismi Özer , Özer İli olarak kaydedilmiştir), “عزير” “Üzeyir” şeklinde kaydedilmiştir. F. Sümer'e göre sancağın adının Özer değil de Üzeyir şeklinde yazılması ya devlet memurlarının bilgisizliğinden ya da dini hislerinden kaynaklanmaktadır. Ş. Kuzucular da Özer adının Üzeyir şeklinde okunmasının Üzeyir Peygamber'in adı ve yazılışı ile ilgili olduğunu savunmaktadır. A. Gül de Özer adının Üzeyir şekline dönüşmesini, Osmanlı Devleti'nin İslami esprisinden kaynaklanmış olduğu düşüncesindedir. K. İ. Bulunur'a göre ise isim değişikliği, Osmanlı merkez bürokrasisi tarafından bilinçli olarak yapılmıştır. Bu bağlamda Bulunur, Osmanlı Devleti'nin yöredeki güçlü ailelere bir süre göz yumduğunu ve yeri geldiğinde bu aileleri gözden çıkardığını, dolayısıyla Özer adının Üzeyir şeklinde değiştirilmesinin de ileride bu aile ile ilgili yapılacak köklü değişikliklere zemin hazırlaması nedeniyle yapılmış olabileceğini dile getirmektedir. Bizce de Bulunur bu düşüncesinde haklıdır. Çünkü Özeroğulları'nın bulunduğu bölge Anadolu ve Suriye arasında stratejik bir noktadadır. Toroslar ve Akdeniz arasına sıkışmış, bir geçit noktası özelliği taşıyan ve coğrafi yapısı nedeniyle devletin kontrolünü çok çabuk kaybedebileceği bir bölge olmasından dolayı, Osmanlı Devleti, bölgede kendi otoritesini sağlamlaştırmak istemiş olabilir. Her ne kadar Osmanlı Devleti Özeroğulları'nı kendi hâkimiyeti altına almış olsa da, bölgenin yukarıda bahsettiğimiz yapısından dolayı, güçlü bir ailenin bu bölgede etkin bir konumda oluşu devlet açısından risk oluşturduğundan, bu riski ortadan kaldırmak ve ailenin bölgedeki etkisini azaltmak için böyle bir isim değişikliğine gidilmiş olması akla yatkın gelmektedir. Bk.: Makrizi, 1997, c. 5, s. 157, c. 6, s. 293, 350, 418, 437, 439, 500; İbn Tağrıberdi, 1992, c. 13, s. 232; Âşıkpaşazade, 1332, s. 225; TD. 110, s. 7; İD. 109, s. 3; TD. 450; TD. 228; TD. 530; TD. 998; TD. 963; TD. 969; TD. 1023; TKGMA.TD. 193 vd; Sümer, 1963, s. 62; Kuzucular, 2012, s. 116, 2018, s. 82; Gül, 2008, s. 172; Bulunur, 2004, s. 3; Dağlı, 2014, s. 3, 6-7; Gündüz, 2015, s. 78.

¹³ “Zikrolunan hasil ve kavm akçası Özer Sancağı beyi müşârün ileyh Ahmed Bey'in kadîmü'l-eyyâmdan ... eben an ceddin tasarrufunda olduğu ecilden der-i devletden dahi mezkûrun kadîmden tasarrufunda olub tasarruf ede geldiği yedlerine ber-karar-ı sabık mutasarrıf ola deyu fermân olunmağın...” Bk.: İD. 109, s. 12. Ayrıca Enver Çakar (2003) tarafından yayınlanan 1522 tarihli kanunname de Ahmed Bey, boy beyi olarak karşımıza çıkmaktadır (s. 281). Bu kanunnamenin tarihi ile ilgili E. Çakar (2003c), 1523 yılında hazırlandığını belirtmekle birlikte, 1522 yılındaki durumu yansıttığı için defterin tarihini 1522 olarak vermektedir (s. 264). Ahmet Akgündüz (1991, c. 3) ise bu kanunnamenin tarihini 1521 olarak göstermiştir (s. 486).

Özer¹⁴ şeklinde kaynaklarda geçmektedir (TD. 110, s. 7; İD. 109, s. 3). 1529¹⁵ yılına kadar sancakbeyliği görevini sürdüren Ahmed Bey'e tahsis edilen gelir ise 254.196 Halebî akçedir (İD. 109, s. 12)¹⁶. Adana sancakbeyinin gelirleriyle kıyaslandığında¹⁷ oldukça az olan bu gelir, 1522/23'te 146.444 akçeye (TSMA.d. 10057, vrk. 6a), 1526/27'de de 146.000 akçeye (TSMA.d. 5246, vrk. 6a)¹⁸ düşecektir. Ahmed Bey'in kendisine timar tevcih olunmuş Abdülkerim adında bir de oğlu¹⁹ kaynaklarda gözükmektedir (İD. 109, s. 31). Abdülkerim'in tımarı ise 8.998 akçe değerindedir (İD. 109, s. 32)²⁰.

Ahmed Bey ve oğlu dışında Özeroğlu soyundan gelen başka kişiler de kaynaklarda yer almaktadır. Belgelerde geçtiği şekliyle bu kişiler, "*Şahrüh bin Hüseyin Bey bin Özer*" (İD. 109, s. 13), "*Mehmed bin Ürkmez bin Özer*" (İD. 109, s.14) ve "*Üzeyir Sancağı beyi Üzeyir Beyoğlu Ürkmez'in oğlu Süleyman*"dır (MD. 25, s. 93, hüküm no: 1047)²¹. Şahrüh 2.973 akçelik timar tasarruf ederken, Mehmed'in tasarruf ettiği timar 4.319 akçedir (İD. 109, s. 13, 14). 26 Mart

¹⁴ Buradaki Özer adı, Ahmed Bey'in baba adı olabileceği gibi, onun Özeroğlu soyundan geldiğini vurgulamak için de kullanılmış olabilir. 1521 tarihli icmal defterinin iki farklı yerinde "*an tahvil-i Ahmed Bey ki müteveffa şod*" kaydı düşülmüştür. Bk.: İD. 109, s. 33, 34. Bu kayıtlara göre Ahmed Bey ölmüştür. Bu kayıtların neden düşüldüğü konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Ahmed Bey'in hem 1522/23 hem de 1526/27 tarihli sancak tevcih listesinde yine sancakbeyi olarak karşımıza çıkması, bunun bir kâtip hatası olmasının muhtemel olduğunu ya da daha sonraki bir dönemde derkenar olarak ilave edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bk.: TSMA.d. 10057, vrk. 6a; TSMA.d. 5246, vrk. 6a.

¹⁵ Gül (1996, s. 12) ve Dağlı (2014, s. 6) Ahmed Bey'in 1521-1527 yılları arasında sancakbeyi olarak görev yaptıklarını belirtmektedir. Ancak bu mümkün değildir. Zira Peçevi Tarihi'nde Ahmed Bey'in 1529 yılında (C. 935) yeğeni Seydi Bey'in çıkardığı bir isyanla hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Bk.: Peçevi İbrahim, 1283, c. I, s. 126.

¹⁶ Ancak aynı defterde toplam yekûn 251.196 akçe olarak gösterilmiştir. Bk.: İD. 109, s. 11.

¹⁷ Adana sancakbeyi 1522/23 ve 1526/27 tarihlerinde 1.870.000 akçe gelire sahiptir. Bk.: TSMA.d. 10057, vrk. 6a; TSMA.d. 5246, vrk. 6a.

¹⁸ A. Gül (1996), 1526 yılında Ahmed Bey'in 150.000 akçe geliri olduğunu belirtmiştir. Gül, bu miktarı verirken TD. 998'i kaynak olarak göstermiştir. Ancak bu defterde sancakbeyinin kim olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Aynı zamanda defterin tarihi de 1526 değil 1530'dur (s. 12).

¹⁹ Yüksek lisans tezimde 109 numaralı icmal defterine atıf yaparak Ahmed Bey'in Abdülkerim ve Uğurlu adında iki oğlu olduğunu vurgulamıştım. Ancak ilgili kaynağa Abdülkerim açık olarak "*Abdülkerim veled-i Ahmed Bey bin Özer*" şeklinde yazılıyken; Uğurlu "*Uğurlu bin Ahmed Bey*" şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla bu bilgi yeniden gözden geçirilerek, sadece Abdülkerim Ahmed Bey'in oğlu olarak burada gösterilmiştir. Zira Uğurlu'nun babası olan Ahmed Bey'in Özeroğlu olduğu net değildir. Bk.: Ünlü, 2013, s. 43; İD. 109, s. 31, 33.

²⁰ Abdülkerim tımarını, Seydi veled-i Seydi Bey ve Selman bin Bayram Hoca ile ortak olarak tasarruf etmektedir. Tımarın toplam geliri ise 25.236 akçedir. Bunun 8.998 akçesi Abdülkerim'in, 8.999 akçesi Seydi Bey'in, 7.239 akçesi ise Selman Bey'in hissesidir.

²¹ İlgili belgede "*Üzeyir Sancağı beyi Üzeyir Beyoğlu Ürkmez*" Adana hâkimi İbrahim Bey'in akrabasından iken vefat eden şeklinde kaydedilmiştir.

1574'te kayıtlara geçmiş olan Süleyman ise, altı bin akçe ile Üzeyir Sancağı "mîr-i 'âlemi" olarak görev yapmakta ve bu görevine, Adana hâkimi İbrahim Bey'in ricası üzerine, zeamet olarak dokuz bin akçelik zam buyurulmaktadır (MD. 25, s. 93, hüküm no: 1047). Bunun dışında bu kişiler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Özeroğlu Hüseyin ve Özeroğlu Ürkmez'den yola çıkarak, bu kişilerin Ahmed Bey'in kardeşleri olduğu; Şahrüh, Mehmed ve Süleyman'ın da Ahmed Bey'in yeğenleri olduğu fikri akla gelse de, yine de kesin bir hükme varmak zordur.

Her ne kadar Özeroğlu Hüseyin Bey ve Özeroğlu Ürkmez'in Ahmed Bey'in kardeşleri olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Mehmed Süreyya Sicil-i Osmanî'de (1996, c. 5) Seydi Bey'in Üzeyir beyinin kardeşi olduğuna vurgu yapmaktadır (s. 1499). Ancak bu bilgiyi kaynaklardan teyit etmek pek de kolay değildir²². Öte yandan dönemin kroniklerinde, 1529 yılında çıkardığı bir isyanla²³ amcası Ahmed Bey'i öldüren yeğeni Seydi'den²⁴ bahsedilmektedir (Peçevi İbrahim, 1283, c. I, s. 126-127; Koca Nişancı Celalzâde Mustafa, 1981, vrk. 171a-172a; Gelibolulu Mustafa Âli, 2009, c. I, vrk. 288a-b). Fakat Seydi'nin neden isyan ettiği ve amcası Ahmed Bey'i neden öldürdüğü konusunda

²² Yüksek lisans tezimde 109 numaralı icmal defterine atıf yaparak kaynaklarda bir diğer Özeroğlu olarak Seydi Bey'in adının geçtiğini ve onun Cihanşah, İbrahim ve Seydi adında üç oğlu olduğunu, bunun yanı sıra Cihanşah'ın 5.464, İbrahim'in 8.878 ve Seydi'nin 8.999 akçelik tımar tasarruf ettiğini ve Seydi Bey'in oğlu olarak vurguladığım Seydi'nin de 1529 yılından Ahmed Bey'i öldüren yeğeni Seydi olabileceğini belirtmişim. Ancak ilgili defterde Seydi Bey "Seydi bin Özer" şeklinde geçmemekte ve "Cihanşah veled-i Seydi Bey", "İbrahim bin Seydi Bey" ve "Seydi veled-i Seydi Bey" olarak defterde zikredilmektedir. Dolayısıyla onları Özeroğlu kabul etmek mümkün değildir. Zira ilgili belgede doğrudan bir vurgu yoktur. Bu sebeple bu bilgi yeniden gözden geçirilerek, burada revize edilmiştir. Bk.: Ünlü, 2013, s. 44; İD. 109, s. 24, 31, 32, 33.

²³ Bu isyan sırasında Seydi Bey, etrafına topladığı 5.000 kadar kişi ile önce amcası Ahmed Bey'i öldürmüş, ardından Kınık'ta zeamet tasarruf eden Yusuf Bey'i ve Kınık Emiri Hüseyin'i katletmiştir. (Kurt (2016b), bu Hüseyin'in Ahmed Bey'in kardeşi olduğunu iddia etmektedir s. 391-392) Daha sonra ise Berendi ve Ayas'ı yağmalamıştır. Piri Bey'in üzerine gelmesiyle de Kars (Kadirli) taraflarına kaçmış, etrafına topladığı asiler ile Sis'i kuşatarak tahrip etmiştir. Sis taraflarında isyancıları ağır bir yenilgiye uğratan Piri Bey, bu ayaklanmayı bastırmıştır. Bk.: Peçevi İbrahim, 1283, c. I, s. 126-127; Koca Nişancı Celalzâde Mustafa, 1981, vrk. 171a-172a; Gelibolulu Mustafa Âli, 2009, c. I, vrk. 288a-b; Uzunçarşılı, 1975, c. II, s. 347-348; Akdağ, 2009, s. 112; Yücel, Sevim, 1991, s. 175-176; Bulunur, 2004, s. 16; Kurt, 2016b, s. 391-392.

²⁴ Sümer (1999c), 1529 yılında Özer Sancağı (İskenderun-Payas-Dörtüyol Yöresi) beyi olarak Seydi Bey'in adını zikretmektedir (s. 78). Ancak kaynak olarak kullandığı Peçevi Tarihi'nde (1283, c. I) Seydi Bey'in sancakbeyi olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır (s. 126). 1525/26 tarihli tahrir defterinde Seydi Bey'e 5 adet nöker kaydedilmiş gözükmemekte (TD. 450, s. 435, 436) ve Y. Kurt (2016b) bu bilgiden yola çıkarak, onun bir süre sancakbeyliği görevi yapmış olabileceği fikrini savunmaktadır (s. 391-392). Ancak ilgili kayıta bu Seydi Bey'in Özeroğlu olduğunu ya da Ahmed Bey'in yeğeni Seydi Bey olduğunu gösteren bir bilgi mevcut değildir. Sadece "nöker-i Seydi Bey" yazmaktadır.

kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir. Ama bunun, sancağın yönetimiyle ilgili aile arasında yaşanmış bir iktidar kavgası olması muhtemeldir. Zira bu isyan, ailenin yönetim ayrıcalığının ellerinden alınmasına sebep olmuştur. Zaten Ahmed Bey'in ölümünden sonra Özer İli (Üzeyir) sancakbeyliği görevini üstlenen kişiler de, her ne kadar bazı araştırmacılar aksini belirtse de²⁵, bu aileden değildir. Bunu, Ahmed Bey'den sonra sancakbeyi olarak kaynaklarda isimleri geçen Paşaloğlu Veli Bey (DFE. RZ.d. 7, vrk. 531, 534; MAD.d. 29, vrk. 26a; MD. 4, s. 129, hüküm no: 1314; MD. 2, s. 23, hüküm no: 197; MD. 1, s. 96, hüküm no: 527, s. 263, hüküm no: 1607, s. 288, hüküm no: 1664)²⁶, Karaman Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Bey (MAD.d. 29, vrk. 24b-26a; KK.d. 230, s. 245; KK.d. 231, s. 304; MD. 4, s. 84, hüküm no: 857; Mehmed Süreyya, 1996, c. 3, s. 1029)²⁷, Rakod Ferhad Bey (MD. 4, s. 84, hüküm no: 858)²⁸ ve

²⁵ Gül (2008, 2017), yapmış olduğu çalışmalarda tespit ettiği bütün sancakbeylerini Özeroğlu olarak göstermiştir. Onu bu kaniya iten ise boy beyliğinin irsî bir müessese olmasıdır. Bu bağlamda Gül, Özer Türkmenlerinin boy beylerinin Özer ailesinden geldiğini ve boy beyi olan kişilerin de Özer İli (Üzeyir) Sancağı mirliyası oldukları düşüncesindedir (s. 175; s. 84). Kuzucular (2012, 2018) da Gül ile benzer bir kanıdadır. Ona göre ise Özer Sancağı'nın idaresi 1778 yılına kadar Özeroğulları'nda kalmıştır. Ancak Kuzucular bu bilgiyi hiçbir kaynak göstermeden vermiştir (s. 118, s. 98). Tekin (1993) de çalışmasında, merkezi Özer olan ve Dört Yol, Payas, İskenderun, Arsuz, Darbsak yörelerini içine alan bölgede, Özeroğulları'nın uzun süre sancakbeyliği yaptığını belirtmiştir (s. 50).

²⁶ Her ne kadar Gül "Şabanoglu" olarak okumuş olsa da, Veli Bey'in adı, Paşaloğlu Veli Bey olarak kaynaklarda geçmekte ve Veli Bey birkaç kez Özer İli (Üzeyir) sancakbeyi görevine getirilmiş gözükmektedir. O ilk olarak 19 Haziran 1548 tarihinde 200.000 akçe hasla bu göreve atanmıştır. Ancak bu görevi kısa sürmüştür ve Veli Bey 23 Ekim 1548 tarihinde 70.000 akçe terakki ile Birecik sancağına görevlendirilmiştir. Veli Bey'in Özer İli (Üzeyir) sancakbeyliğine ikinci kez atanması ise 14 Ocak 1555 tarihindedir. Sis sancakbeyliği görevini yürütürken Özer İli Sancağı'na atanan Veli Bey, 1 Aralık 1559 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür. Veli Bey bu tarihte Sincar sancakbeyi olarak atanmış olmalıdır. Çünkü 14 Eylül 1560 tarihli bir mühimme kaydında Sincar Bey'i iken tekrar Üzeyir sancakbeyliğine getirilmesini talep etmiştir. Gül (1996), Veli Bey'in 20 Ramazan 955 tarihinde Birecik Sancağı'na atandığına dikkat çekmesine rağmen, onun 1553 yılına kadar Özer İli (Üzeyir) sancakbeyliği görevini sürdürdüğünü belirtmektedir. Ayrıca o, Veli Bey'in ikinci kez Özer İli (Üzeyir) sancakbeyliğine atanma tarihini de 16 Kasım 1554 olarak vermiştir (s. 12-13). Bu bilgi, Dağlı (2014) tarafından da tekrar edilmiştir (s. 6).

²⁷ Karaman Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın oğlu olan Mehmed Bey 220.000 akçelik hasla 11 Haziran 1559 tarihinde Üzeyir sancakbeyi olarak atanmıştır. 30 Aralık 1559 tarihinde ise Mehmed Bey'in gelirlerine ilave yapılmıştır. Yapılan bu ilavelerle birlikte Mehmed Bey'in geliri 250.308 akçeye çıkartılmıştır. 8 Haziran 1560 tarihinde ise Mehmed Bey'e Hille Sancağı tevcih olunmuştur. 20 Mayıs 1576 ve 21 Şubat 1578 tarihli iki ayrı belgede de Özer İli (Üzeyir) sancakbeyi olarak Mehmed Bey'in adı geçmektedir. Ancak bu belgelerde geçen Mehmed Bey'in Ferhad Paşa oğlu Mehmed Bey olup olmadığıyla ilgili bir bilgi yoktur. Gül (1996), Ferhad ismini Murad olarak okumuş (s. 13) ve bu bilgi yine Dağlı (2014) tarafından da aynen aktarılmıştır (s. 6).

Beşoğlu Kaya Bey (KK.d. 262, s. 60; Mehmed Süreyya, 1996, c. 4, s. 1042)²⁹ örneklerinde açık olarak görmek mümkündür.

Bu, tespit edilen diğer sancakbeyleri için de geçerlidir. Zira onların da Özeroğlu olduğunu gösteren herhangi bir ibare belgelerde yoktur.³⁰ Dolayısıyla

²⁸ Rakod Ferhad Bey, Üzeyir sancakbeyliği öncesinde Hille sancakbeyi olarak ilgili belgede zikredilmektedir. Hille Sancağı'nın 8 Haziran 1560 tarihinde Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'e tevcih edilmesiyle, Rakod Ferhad Bey'e de Üzeyir Sancağı tevcih olunmuştur.

²⁹ *Sicil-i Osmanî*'de Özer İli (Üzeyir) beyi olarak zikredilen Kaya Bey'in aile adı *Beşoğlu* olarak geçmektedir. Ayrıca buradaki bilgiden anlaşıldığına göre Kaya Bey, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de sancakbeyliği yapmış gözükmektedir. O, Kars Sancağı beyi iken 29 Nisan 1586 tarihinde Özer İli (Üzeyir) sancak beyliğine atanmıştır.

³⁰ 16. yüzyılın sonlarına kadar isimleri tespit edebildiğimiz diğer Özer İli (Üzeyir) sancakbeyleri şunlardır: *Ömer Bey*: Ömer Bey 1544-1545 tarihli bir mühimme kaydında Özer İli (Üzeyir) sancakbeyi olarak geçmektedir (Sahillioğlu, 2002, s. 153). *Çerkes Bey*: Çerkes Bey'in adı, 13 Ağustos 1554 tarihli bir mühimme kaydında geçmekte ve bu kayıta Üzeyir beyi olarak zikredilen Çerkes Bey'e Kırşehir Sancağı tevcih olunmuş gözükmektedir (MD. 1, s. 8, hüküm no: 27). Gül (1996), 1553 yılında Mustafa Bey'in Özer İli (Üzeyir) sancakbeyi olarak atandığını ve aynı yıl Mustafa Bey'in başka bir sancağa atanmasından dolayı da Çerkes Bey'in sancakbeyi olduğunu belirtmiştir (s. 12). Ancak kaynak olarak kullandığı mühimme kaydında Mustafa Bey'e, Çerkes Bey'in isteği doğrultusunda Özer İli (Üzeyir) Sancağı mir alemlik görevi tevcih olunmuştur (MD. 1, s. 22, hüküm no: 61). Dolayısıyla Gül'ün belirttiği gibi 1553 tarihinde Mustafa Bey sancakbeyi değildir.) *Ali Bey*: Ali Bey'e 20 Ağustos 1554 tarihinde Tedmür sancakbeyi iken Üzeyir Sancağı tevcih olunmuş ve o bu görevi, Leccun Sancağı'na atandığı 14 Ocak 1555 tarihine kadar sürdürmüştür (MD. 1, s. 266, hüküm no: 1625). Gül de (2008, 2017) Özer Türkmenleri başlıklı çalışmasında Ali Bey'den sancak beyi olarak bahsetmiştir (s. 175; s. 84). Ancak kullandığı kaynaklarda Ali Bey'in adı geçmemektedir. İlk kullandığı kaynak 8 numaralı Ruznamçe defteri sayfa 514'te geçen bir kayıttır. Bu kayıta Ali ismi geçmektedir. Fakat bu Ali'nin Üzeyir sancakbeyi olduğuna dair bir iz yoktur. Ali Bey'in isminin geçtiği yer ise Konya Sancağı'nın Aksaray Nahiyesi'dir. İkinci kaynağı ise 15 numaralı mühimme defterininin 82. sayfasında yer alan bir hükümdür. Burada Ali Bey'in değil Kurd Bey'in adı geçmektedir (DFE.RZ.d. 8, s. 514; MD. 15, s. 82, hüküm no: 706). Gül (2008, 2017). Gül, diğer sancakbeyleri için de kaynak gösterirken yanlışlık yapmıştır. Örneğin Veli Bey'in adının geçtiği kaynağı, ilk sancakbeyi Ahmed Bey için de kullanmıştır. Aynı şekilde Kurd Bey ve İskender Bey için de kullandığı kaynak aynıdır (s. 175; s. 84) *Kurd Bey*: Sancakbeyi olarak Kurd Bey'in adı iki farklı tarihte geçmektedir. İlk olarak 17 Temmuz 1553'te karşımıza çıkan Kurd Bey'in ikinci olarak geçtiği tarih 17 Kasım 1570 ve 20 Şubat 1571'dir (KK.d. 210, s. 201; MD. 11, s. 123, hüküm no: 639; MD. 12, s. 28, hüküm no: 56; MD. 15, s. 82, hüküm no: 706). 28 Haziran 1571 tarihinde ise Kurd Bey'e Kars sancağı tevcih edilmiş, fakat Kurd Bey bu görevine gitmemiştir. Zira 12 Ağustos 1571 tarihinde Kurd Bey Üzeyir sancakbeyi olarak vefat etmiştir (MD. 15, s. 82, hüküm no: 706) *Yusuf Bey*: Tedmür Sancağı beyi iken, 28 Haziran 1571'de Üzeyir sancakbeyliği tevcih olunmuştur (MD. 13, s. 196, hüküm no: 1421). *İskender Bey*: İskender Bey'in hangi tarihte Özer İli (Üzeyir) sancakbeyliğine atandığı belli değildir. Gül (1996), İskender Bey'in Kurd Bey'in Kıbrıs seferi (1571) sırasında vefat etmesinden sonra bu göreve getirildiğini belirtmektedir (s. 13). Oysaki Gül'ün belirttiği kaynaktan böyle bir bilgi yoktur (KK.d. 210, s. 201) Bununla birlikte, ilk olarak 13 Ağustos 1571 tarihli ruznamçe kaydında onun adı belgelerde geçmektedir. Onunla ilgili bulduğumuz diğer kayıtlar ise 9 Mart 1572, 24 Mart 1572 ve 20 Temmuz 1572 tarihli. 16, 18 ve 19 numaralı mühimme defterlerinde yer alan bu kayıtlar, İskender Bey'in ahaliden zorla para alması ve işkence yapmasında dolayı halkın şikâyeti üzerine Adana, Üzeyir

literatürde vurgulandığı gibi Özeroğulları, Üzeyir Sancağı'nın yönetiminde uzun süre kalmamıştır. Kaldı ki Osmanlı Devleti, bölgede kendi otoritesini kurana kadar buradaki güçlü ailelere bir süre göz yummuş ve eline geçen ilk fırsatta da onları devre dışı bırakmıştır. Bu doğrultuda Seydi Bey'in 1529 yılında isyan etmesi ve amcası Ahmed Bey'i öldürmesi, Osmanlı Devleti'ne bu fırsatı vermiştir³¹. Fakat bu, Özeroğulları'nın bölgeden tamamen silindiği anlamına gelmemelidir. Çünkü Özeroğulları, 1529'dan sonra sancakbeyi olma özelliklerini kaybetmiş olmalarına ve kaynaklarda çok fazla yer almamalarına rağmen, küçük görevlerle bölgede varlıklarını devam ettirmiştir. Yukarıda vurgulandığı üzere, Özeroğlu Ürkmez'in oğlu Süleyman'ın Üzeyir Sancağı'nın mîr-i 'âlemi olarak görev yapması, buna örnektir. Ayrıca Üzeyiroğlu (Özeroğlu) neslinden İlyasoğlu Mehmed neslinin Karanu Kapu Derbendi'ni muhafaza etmek için uygun olduğu, derbendin muhafaza işini üstleneceği, ancak derbende herhangi bir zarar gelmemesi için de tımarına terakki talep etmesi ve buna istinaden de kendisine üç bin akçelik terakki buyurulmasıyla ilgili 17 Temmuz 1553 tarihli Ruus kaydı da (KK.d. 210, s. 201)³², bunu pekiştirmektedir.

Osmanlı fethi sonrasında sancakbeyi ya da dirlik sahibi olarak bölgede etkinliklerini bir süre devam ettiren Özeroğulları'ndan, yönümüzü, ilk tahriri 1521'de (TD. 110, s. 7.) tamamlanan Özer İli (Üzeyir) Sancağı'na çevirdiğimizde, Osmanlı Devleti'nin eski Memlûk idari teşkilatını bozmadığı görülmektedir (Masters, 1997, s. 245). Bu bağlamda, her ne kadar nereye bağlı olduğu tahrirde tam olarak belirtilmese de³³, sancağın Arap (Şam) Eyaleti'ne bağlı

ve Kınık kadılarına konunun teftiş edilmesi için yazılmış emirleri içermektedir (DFE.RZ.d. 38, vrk. 345; MD. 18, s. 144, hüküm no: 204; MD. 16, s. 104, hüküm no: 205; MD. 19, s. 112, hüküm no: 245; İskender beyle ilgili yapılan bu şikayetler için ayrıca bk.: Akdağ, 2009, s. 230-231). *Ahmed Bey*: Ahmed Bey'in hangi tarihte Özer İli (Üzeyir) sancakbeyi olarak atandığını belli değildir. Ancak onun iki kez Özer İli (Üzeyir) sancakbeyliğinde bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Ahmed Bey, ilk olarak 1573 ve 6 Nisan 1574 tarihinde sancakbeyi olarak karşımıza çıkmakta ve bu tarihte onun 159.000 akçe geliri bulunmaktadır (MAD.d. 39, vrk. 289b-290a; TD. 530, s. 29; TKGMA. TD. 193, vrk. 20b; TKGMA. İD. 280, vrk. 6a-6b; KK.d. 229, s. 40; MD. 24, s. 97, hüküm no: 265). İkinci olarak ise o 14 Mayıs 1590 tarihinde karşımıza çıkmaktadır (MAD.d. 39, vrk. 289b-290a). *Mustafa Bey*: Mustafa Bey, 20 Ekim 1581 ve 1 Mayıs 1590 tarihlerinde Üzeyir sancakbeyi olarak karşımıza çıkmaktadır (MAD.d. 39, vrk. 285b; MD. 45, s. 266, hüküm no: 3171).

³¹ Kurt'a göre (2016b) Özeroğulları, 17. yüzyılın başlarında meydana gelen Celali İsyancıları sırasında etkisini yitirmiştir (s. 391-392).

³² Gül (1996), bu belgenin tarihini 1543 olarak belirtmiştir. O, bu tarihte Karanu Kapu Derbendi'nin muhafazası için 20 nefer görevlendirildiğini, görevleri karşılığında bunlara tımar tevzi edildiğini ve derbentçi başı olarak ise Özeroğlu İlyas'ın getirildiğini vurgulamaktadır (s. 23).

³³ TD. 110'da sancağın hangi eyalete bağlı olduğu konusunda bir bilgi yoktur. Yalnız defterde "*Defter-i mufassal-ı livâ-i Özer ma'a tevâbi-i o, tâbi-i livâ-i Adana*" ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre Özer İli (Üzeyir) Adana Sancağı'na bağlı olarak gözükmektedir. Özer İli (Üzeyir)'nin

olması³⁴ muhtemeldir. Çünkü 1522/23 tarihli sancak tevcih listesinde Özer İli (Üzeyir) Sancağı, Adana, Tarsus, Sis, Şam, Halep, Trablus, Kudüs ve Gazze, Hama ve Humus, Nablus ve Safed, Birecik, Ekrad, Deyr ve Rahba, Salt ve Aclun ve Ayıntab sancakları ile birlikte Arap (Şam) Eyaleti'ne bağlı gözükmemektedir (TSMA.d. 10057, vrk. 6a)³⁵. Sancağın bu durumu 1530'lara (TD. 998, s. 302)³⁶ kadar sürmüş ve Özer İli (Üzeyir) 1534'de Zülkadir Eyaleti'ne bağlanmıştır (Kırzioğlu, 1998, s. 123)³⁷. Halep'in ayrı bir beylerbeylik olarak teşkilatlandırılmasının ardından ise Özer İli (Üzeyir) Sancağı Halep'e dahil edilmiş (1553-54)³⁸ ve Adana'ya bağlanacağı 19. yüzyıla (Baykara, 1988, s. 119,

Adana'ya bağlı olması Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 1522 tarihli kanunname metninde de göze çarpmaktadır. Bu kanunnamede Özer İli (Üzeyir) sancak olarak değil, bir kaza olarak İskenderun, Arsuz ve Ağaslu ile birlikte Adana'ya bağlıdır (Çakar, 2003c, s. 277). Bu durum, bölgedeki idari düzenin henüz yerleşmemiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

³⁴ Ali Sinan Bilgili (2001, s. 34) ve Gül'e göre (1996, s. 10), Özer İli (Üzeyir) Sancağı 1521 yılında Arap (Şam) Eyaleti'ne bağlıdır. Ancak her iki yazarda bu tarihi verirken kaynak olarak A. Akgündüz'ün Osmanlı Kanunnameleri adlı eserini kullanmıştır. Ancak belirttikleri sayfada Özer (Üzeyir) adı geçmemektedir (Akgündüz, 1991, c. 3, s. 486).

³⁵ 1526/1527 tarihli başka bir listeye göre de Özer İli (Üzeyir) yine Arap (Şam) Eyaleti'nin sancakları arasındadır (TSMA.d. 5246, vrk. 6a; Kunt, 1978, s. 129)

³⁶ 1530 tarihli kanunname metninde Özer İli (Üzeyir) Adana, Tarsus ve Sis sancakları ile birlikte Çukurabad Vilayeti'ne bağlı gözükmemektedir. Bu kanunnameden hareketle Kurt (1992, s. 25; 2004, s. XXIII) ve Gül (1996, s. 10) bu dört sancağı kapsayan müstakil bir eyalet teşkil edildiğini düşünmektedir. Benzer bir kaniya Bilgili de (2001) varmıştır. Ancak Bilgili, yaptığı açıklamada kanunnamedeki bilgiyi destekleyecek başka bir belgenin mevcut olmaması nedeniyle, bu kanunnameden hareketle müstakil bir beylerbeylik ya da eyalet kurulduğu hükmünün çıkarılamayacağını belirtmektedir (s. 34). Bulunur da (2004) böyle bir kanıdadır. Bulunur, bu dört sancağın bir zamanlar Ramazanoğulları'na bağlı boy beyleri tarafından idare olunduğunu, bu beyler tarafından idare olunan bölgenin bir çatı altında toplanarak Çukurâbâd adını aldığını ve buradaki vilayet kelimesinin idari bir birimden çok bir bölgeyi işaret ettiğini belirtmektedir (s. 18). Bizce de bu kanunnamedeki vilayet kelimesi idari bir birimden çok bir bölgeyi vurgulamak için kullanılmış olmalıdır. Dolayısıyla biz 1530 tarihinde de Özer İli (Üzeyir)'nin Arap (Şam) Eyaleti'nin sancakları arasında yer aldığını düşünüyoruz.

³⁷ 1544-45 tarihli bir mühimme kaydında da Özer İli (Üzeyir) Zülkadir Eyaleti'ne bağlı gözükmemektedir. Onun Zülkadir Eyaleti'ne bağlılığı 1548 ve 1550/51 tarihlerinde de devam etmiştir (Sahillioğlu, 2002, s. 153; Şahin, 1994, s. 552-553; Emecen & Şahin, 1998, s. 75-76).

³⁸ Çakar (2003a), Halep'in 1549 yılında ayrı bir beylerbeylik olarak teşkilatlandırılmasından sonra Halep, Hama, Humus, A'zaz ve Kilis, Adana, Tarsus ve Birecik sancakları ile birlikte Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nın da Halep Beylerbeyliği'ne dahil edildiğini belirtmektedir (s. 360-361). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Özer İli (Üzeyir) bu tarihten öncesinde ve sonrasında Zülkadir Eyaleti'ne bağlıdır. Dolayısıyla sancağın 1549 yılında Halep Beylerbeyliği'ne bağlanması mümkün değildir. Gül de (1996) Özer İli (Üzeyir)'nin Halep'e bağlanması konusunda çelişkili ifadeler kullanmıştır. Gül'e göre Özer İli (Üzeyir) Sancağı 1553 tarihine kadar bazen Halep bazen de Zülkadir Eyaleti'ne bağlıdır (s. 11). Hem Çakar (2003b, s. 30) hem de Gül (1996, s. 11) Özer İli (Üzeyir)'nin Halep'e bağlanması konusunda çelişkili ifadeler kullanmalarına rağmen her ikisi de

128, 242) kadar da Halep'in bir sancağı olmuştur (İnalçık, 1965, s. 92; Kunt, 1978, s. 141, 189; Baykara, 1988, s. 106; Şahin, 1979, s. 917; Başar, 1997, s. 93; Kılıç, 1997, s. 56; Bulunur, 2004, s. 18).

İlk tahrir verilerine göre Özer İli (Üzeyir) Sancağı üç nahiyeden müteşekkildir. Bunlar, Özer İli (Üzeyir), Arsuz İli ve İskenderun'dur (TD. 110). 1525 (TD. 450, s. 434-485) ve 1530 (TD. 969, s. 345-396) tahrirlerinde de nahije sayısı aynıdır. 1543 tahririnde önceki tahrirlerdeki gibi nahiyeler ayrı olarak belirtilmemiştir. Ancak defterde geçen "*der nevâhi-i Üzeyir ve Arsuz ve İskenderun*" ifadesinden bu tarihte de Özer İli (Üzeyir)'nin üç nahiyeden oluştuğu anlaşılmaktadır. Fakat defterde İskenderun'a bağlı herhangi bir köy ya da mezra kaydı bulunmamaktadır (TD. 228, s. 41). 1573³⁹ tahririnde ise sancağın idari yapısında bir değişim yaşanmış gibidir. Bu değişimin sebebi, 1550'lerden sonra Derbisak (Gündüzlü) ve Bakras nahiyelerinin Halep'ten alınarak Özer İli (Üzeyir)'ne bağlanmasıdır (Çakar, 2003a, b, s. 372, 33). Dolayısıyla 1573 tahririnde sancağın nahije sayısı dörde yükselmiş, ama İskenderun nahije olarak kayıtlara geçmemiştir (TKGMA. TD. 193, vrk. 1a). Bunun nedeni tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, 1521 tahririnde İskenderun'a bağlı olan köy ve mezraların 1573'te Özer İli (Üzeyir) ve Arsuz'a bağlanmış olduğu görülmektedir. Örneğin Navini ve Zevik Karyesi 1521'de İskenderun'a bağlı iken, 1573'te Üzeyir'e bağlıdır (TD. 110, s. 46, 48; TD. 530, s. 38, 58). Deylemi Karyesi de mezra olarak yine Üzeyir'e bağlı gözükmemektedir (TD. 110, s. 47; TD. 530, s. 57). Aynı şekilde Zidegani ve Fartısı karyeleri de Arsuz'a bağlanmıştır (TD. 110, s. 46, 50; TD. 530, s. 39). Bu da İskenderun'un 1543 yılından başlayarak nahije özelliğini kaybettiğini göstermektedir.

Anadolu ve Suriye arasında bir geçit noktasında olan Özer İli (Üzeyir), sancak olarak kent olgusundan mahrumdur. Dolayısıyla sancakta bulunan nahiyeler de, coğrafi olarak bir arada bulunan köylerden müteşekkildir. Bu bağlamda sancağa adını veren Özer İli (Üzeyir) Nahiyesi, 1573 yılı hariç tutulursa, sancağın kadim nahiyeleri arasında hem köy hem de mezra yoğunluğu açısından ilk sırada yer almaktadır. Sancak genelindeki köylerin yarısından fazlası da bu nahiyededir. Özer İli Nahiyesi'ni Arsuz ve İskenderun takip etmektedir.

sancağın 1553 yılından sonra bu beylerbeyliğe bağlandığını belirtmektedir. Özer İli'nin 1554 tarihli sancak listesinde Halep'in sancakları arasında yer almasından dolayı biz de sancağın 1553 tarihinden sonra Halep'e bağlandığı kanısındayız (MAD.d. 17642, s. 215).

³⁹ Gül (1996), 1573 tarihinde Üzeyir Sancağı'nın Üzeyir ve Arsuz olmak üzere iki nahiyeden oluştuğunu belirtmektedir (s. 11). O, bu kaniya muhtemelen 530 numaralı defterin başında bulunan kanunnameye yola çıkarak varmıştır. Kanunnamede şu şekilde yazmaktadır; "Kânûnnâme-i Nahije-i Üzeyir ve Arsuz 'an Livâ-i Üzeyir" (TD. 530, s. 6)

1573 yılında ise hem köy hem de mezra yoğunluğu açısından sancağın ilk sırada yer alan nahiyesi, sonradan Özer İli (Üzeyir)'ne bağlanmış olan Derbisak'tır. Sancağın kadim nahiyesi olan Özer İli (Üzeyir) ise bu tarihte ikinci sırada kalmıştır. Üçüncü ve dördüncü sırada ise Bakras ve Arsuz nahiyeleri bulunmaktadır.

Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nın kadim nahiyelerine bağlı köy sayısı ve dağılımında 1521-1530 tahrirleri arasında dikkat çekici bir değişiklik yoktur. Bu nahiyeler bölgenin Osmanlı idaresine geçmesinden sonra teşekkül etmiştir. Bu üç nahiyenin 1521-1525 tarihlerindeki köy sayısı toplamı 40'tır. 1530'da bu sayı 38'e düşmüştür. Köylerin nahiyelere dağılımı ise şöyledir: 1521 yılında Özer İli (Üzeyir) Nahiyesi'nin köy sayısı 21, 1525 ve 1530 tarihlerinde 22'dir. Arsuz İli'nin köy sayısına bakıldığında 1521'de 13, 1525'te 12 ve 1530'da 10'dur. İskenderun Nahiyesi'nin ise bu tarihlerde köy sayıları 6'dır. 1543 yılında Özer İli (Üzeyir) Nahiyesi'nde 27'i köy kayıtlı iken, Arsuz'da 2 köy kayıtlıdır. Yukarıda açıkladığımız gibi İskenderun Nahiyesi'nde bu tarihte kayıtlı köy yoktur. 1573 yılında Özer İli'ne bağlanan nahiyelerle birlikte sancağın toplam köy sayısı 128'e çıkmıştır. Bu köylerden 76'sı Derbisak'a, 22'si Özer İli (Üzeyir)'ne, 16'sı Bakras'a ve 14'ü Arsuz'a bağlıdır.

Sancağın kadim nahiyelerinde, köy sayılarında olduğu gibi, mezra sayılarında da 1521-1530 tarihleri arasında olağandışı bir değişiklik yoktur. Özer İli (Üzeyir) Nahiyesi'nin mezra sayısı 1521'de 33, 1525'te 32, 1530'da 30'dur. Arsuz İli'ne bağlı mezralar 1521'de 8, 1525'te 13, 1530'da 12'dir. İskenderun Nahiyesi'nde bu tarihlerdeki mezra sayısı 11, 8, 10 şeklindedir. 1543 yılına gelindiğinde İskenderun Nahiyesi'ne bağlı mezra bulunmamaktadır. Arsuz'un mezra sayısı 4'e düşerken, Özer İli (Üzeyir) Nahiyesi'nin mezra sayısı 71'e yükselmiştir. Köy sayısında olduğu gibi Özer İli (Üzeyir) Nahiyesi'nin mezra sayısının da artmış olması İskenderun'a ait mezraların Özer İli'ne bağlanmış olmasındandır. 1573 yılında sancak genelindeki toplam mezra sayısı 141'dir. Bu mezralardan 49'u Derbisak'a, 45'i Özer İli (Üzeyir)'ne, 39'u Bakras'a ve 8'i Arsuz'a bağlıdır.

1521 ve 1573 tahrirlerini köy ve mezra sayıları açısından karşılaştıracak olursak, yukarıda da değindiğimiz gibi, sancağın kadim nahiyelerindeki köy ve mezra sayılarında çok belirgin bir artış gözükmemektedir. Sancaktaki köy ve mezra sayılarında 1573 yılında bir artışın yaşanması öncelikle Derbisak ve Bakras nahiyelerinin eklenmesiyle olmuştur. Bunun dışında köy ve mezra sayılarında yaşanan artış ve azalışların, özellikle sancağın kadim nahiyeleri açısından bakıldığında, başka bir sebebi, bazı köy ve mezraların dönüşüm yaşamış olması ve ayrıca cemaatlerin yerleştirilerek yeni köylerin kurulmasındandır. Örneğin, daha önce de bahsettiğimiz gibi, 1521'de

İskenderun Nahiyesi'ne bağlı bir köy olan Deylemi 1573'te mezra olarak karşımıza çıkmaktadır. 1521'de mezra olarak kayıtlı olan Kızılcakend 1573'te karye olarak kaydedilmiştir. Yine 1573'te karye olarak rastladığımız Karagündüzlü 1521'de yoktur. Muhtemelen bu köy Karagündüzlü cemaatinin yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda şehir olgusuna rastlanmadığından, sancak genelindeki nüfus kırsal kesimde, yani köylerde yaşamaktadır. Köylerdeki nüfusun hepsini yerleşikler oluşturmamaktadır. Yerleşik nüfusun yanında konar-göçer cemaatler de yer almaktadır.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, bölgenin fethinden sonra yapılan 1521 tarihli ilk tahrir defterine göre sancakta toplam nefer sayısı 1865'tir. Toplam neferin 1606'sı hane, 254'ü mücerred olarak kaydedilmiş olup, toplam nefer sayısına muaf grup da dahildir. 1525 yılında ise sancaktaki toplam nefer sayısı 2089 iken, bu sayı 1530 tahririnde 2009'a düşmüştür. 1543'te ise toplam nefer sayısı 2658'dir. 1573 yılına gelindiğinde ise sancağın toplam nefer sayısı 4524 olmuştur. Aslında bu, bazı dalgalanmalar yaşansa da, sancağın demografik yapısında bir artış eğilimi olduğunu göstermektedir. Ancak 1573 yılında bu artış, neredeyse %100 oranındadır. Bunda, sancağa sonradan bağlanan iki nahiyenin bir etkisinin olması olasıdır. Çünkü sancağın kadim nahiyeleri olan Özer İli ve Arsuz'un bu tarihteki verileri 1543 verilerine göre biraz düşüktür. Yine sancağın kadim nahiyeleri açısından, demografik yapıda farklı tarihlerde artış ve azalış yaşanmasında, doğum, ölüm, salgın hastalıklar vb. unsurlarla birlikte, sancak genelinde var olan konar-göçerlerin de bir payı olması muhtemeldir. Zira yaylakları ve kışlakları arasında sürekli hareket halinde olan bu unsurların, tahrir dönemlerinde tam olarak kayıt altına alınmamış olmaları da mümkündür.

Tablo 1: Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nın Tahrir Tarihlerine Göre Nefer, Hane ve Mücerred Sayıları

Nahiyeler	1521			1525			1530			1543			1573				
	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	B.	Ç.
Özer İli	1428	1233	190	1709	1296	331	1662	1221	398	2590	2096	493	2281	1365	289	X	X
Arsuz İli	264	226	38	224	190	31	220	173	46	68	53	14	280	165	40	X	X
İskenderun	173	147	26	156	118	35	127	96	26	X	X	X	X	X	X	X	X
Derbisak													1316	X	133	400	669
Bakras													647	X	82	135	124,5
Toplam	1865	1606	254	2089	1604	397	2009	1490	470	2658	2149	507	4524	1530	544	535	793,5

Kısaltmalar: N.: Nefer, H.: Hane, M.: Mücerred, B.: Bennak, Ç.: Çift

Tahrir defterlerine bakıldığında Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda nüfusun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte sancak genelinde Ermenilerden oluşan çok az bir gayrimüslim nüfus da mevcuttur ve bunlar, sadece 1521, 1525 ve 1530 tahrirlerinde görülmektedir⁴⁰.

Tablo 2'de de görüldüğü üzere, sancaktaki muaf nüfusun yıllara göre dağılımı şöyledir: 1521'de 60, 1525'te 70, 1530'da 98, 1543'te 185, 1573'te ise 1188'dir. Bu muaf grup içinde derbentçiler ilk sırada yer alırken, imamlar ikinci sıradadır. 3. ve 4. sırada ise kürekçiler ve sipahizadeler vardır. Sancaktaki derbentçi⁴¹ sayısının yüksek olması, bölgenin hac yolu güzergahında bulunması ve Suriye ile Anadolu'yu birbirine bağlayan bir köprü konumunda yer almasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu durum, Osmanlı Devleti'nin, taşrada güvenliği sağlama politikası çerçevesinde, bölgenin emniyetinin sağlanmasına önem verdiğini göstermektedir.

Tablo 2: Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda Muaf Gruplar

	1521	1525	1530	1543	1573	T.
--	------	------	------	------	------	----

⁴⁰ Ermeni nüfus, 1521'de toplam 5 neferdir. 5 neferin 4'ü hane 1'i mücerredir. Bunlar, Arsuz İli Nahiyesi'ne bağlı Beykendi Karyesi'nde yaşamaktadır. 1525 tarihinde de yine aynı karyede yer alan Ermeni nüfus, toplam beş haneden oluşmaktadır. Beykendi Karyesi'ndeki Ermeni taifesine 1530, 1543 ve 1573 tarihlerinde rastlayamadık. 1530 tarihinde ise İskenderun Nahiyesi'ne bağlı Ayn Til Karyesi'nde 13 neferlik bir Ermeni nüfus yer almaktadır. Haric ez defter olarak kayıtlı olan bu Ermeni nüfus 12 hane ve 1 mücerreden oluşmaktadır (TD. 110, s. 44; TD. 450, s. 474; TD. 969, s. 376).

⁴¹ 1521, 1525, 1530 ve 1543 tahrirlerinde yer almamasına rağmen, 1573 tahririnde Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda Payas, Karanu Kapu, Kurt Kulağı ve Bakras olmak üzere 4 derbent bulunmaktadır (TD. 530, s. 21, 62, 64,132; TKGMA. TD. 193, vrk. 16a). Defterde Payas'a 531, Karanu Kapu'ya 208, Kurt Kulağı'na 70 ve Bakras'a 227 nefer derbentçi kaydedilmiş olup, buralardaki derbentçiler ister Müslüman ister zimmî olsun avarız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye, resm-i camus, resm-i ganem ve resm-i haneden muaf tutulmuşlardır. Payas ve Bakras derbentçilerinin hane ve mücerred sayıları belirtilmezken, Karanu Kapu ve Kurt Kulağı'ndakilerin hane ve mücerred sayıları belirtilmiştir. Buna göre Karanu Kapu'daki 208 nefer derbentçinin 173'ü hane, 35'i mücerred olarak kayıtlıdır. Kurt Kulağı'ndaki 70 nefer derbentçinin ise 56'sı hane, 14'ü mücerredir (TD. 530, s. 21-27, 62-65, 132-134; TKGMA. TD. 193, vrk. 16a-19a, 36b-38a, 71a-72a). Gül'e (1996) göre iki sene salgın hastalıklar nedeniyle kırım olduğundan dolayı Karanu Kapu Derbendi'nde 60 nefer derbentçi kalmıştır. Gül, bu durumu açıklarken dipnotta "Bu hususta tahrir defterlerinde "Üzeyr'e tabi Karanu Kapu derbentçileri 236 hane iken iki sene taun zuhur etmekle vefat edip altmış hane kaldılar..." kayıtları bulunmaktadır" şeklinde bir açıklamada bulunmuş, TD 530'un 26. ve 27. sayfalarını da kaynak olarak göstermiştir (s. 23). Ancak belirttiği yerde böyle bir bilgi yoktur. Ayrıca buradaki bilgiler Payas Derbendi'yle ilgilidir (TD. 530, s. 26-27).

Çukurova'da Bir Türkmen Ailesi: Özeroğulları

Nahiyeler Statüler	Ö.	A.	İ.	Ö.	A.	İ.	Ö.	A.	İ.	Ö.	A.	İ.	Ö.	A.	D.	B.	
A'ma				1			3	1		1	1		1				8
Ba-berat										1						2	3
Çeltükci													7	22	4	2	35
Çerakdar-ı mezar-ı şerif							2										2
Derbendci													809			227	1036
Divane					1					1							2
Emir-i nakibü'l- eşraf														1			1
Ferraş														1	1		2
Gaib		5		4	7					1							17
Gulam				3													3
Hatib															1		1
Hatib ve imam										1			1	1			3
İmam	11	7	1	16	2	3	43	4	4	46	2		11	1		2	153
Kayacı										30							30
Kayyum				1			1										2
Kethüda	7	2	1	6	2		1			12	1		2	1			35
Kötürüm										1							1
Kürekçi										65						7	72
Mahbus				1													1
Malul					1		1		1								3
Mecnun				2													2
Muaf (avarız)										1							1
Muhassıl							2			5							7
Müezzin				1			1			1			1	1	1	1	7

Ertan Ünlü

Nesl-i sâdât							1										1
Nısf-ı reis													5	4			9
Nöker				5													5
Pir-i fani				3			9	3		11			1	1			28
Reis			1							4			1	2			8
Sahib-i tımar				5													5
Sakka													2	9	2		13
Seccade nişin							1										1
Seyyid													1				1
Sipahi	19		6												10	4	39
Sipahi mütekaid				1													1
Sipahizade				5			16		4				26	2	7		60
Şeyh ve duacı																1	1
Tuzcu													2				2
Toplam	37	14	9	54	13	3	81	8	9	181	4	0	863	40	37	248	
Genel Toplam	60			70			98			185			1188				

Kısaltmalar: Ö.: Özer İli, A.: Arsuz İli, İ.: İskenderun, D.: Derbisak, B.: Bakras, T.: Toplam

Sancak dahilinde nüfusun önemli bir kısmını konar göçerler oluşturmaktadır. Taife (boy) ve cemaat olarak teşkilatlandırılmış bu konar göçerlerin başında da, "Cemaat-i Ordu-yı Ahmed Bey (TD. 110, s. 7), Cemaat-i Ordu-yı Alan Bey (TD. 110, s. 10)" örneklerinde olduğu gibi, "ordu"lar gelmektedir. Buradaki *ordu* kelimesi Türkmen aristokrasisinin aile ve akrabasını

ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bu cemaatler bey sülalesi olmaktadır.⁴² Dolayısıyla boy beyliğinden sancak beyliğine geçmiş olan Ahmed Bey’e bağlı olan bu cemaatler Özeroğlu aristokrasisindedir.

Tablo 3: Cemaat-i Ordu-yı Ahmed Bey ve Bağlı Cemaatler.

	Cemaatler	TD110 (1521)	TD450 (1525)	TD969 (1530)	TD228 (1543)	TD530/TD193 (1573)
1	Cemaat-i Ordu-yı Ahmed Bey	-	13	41	101	23
2	Gazaloğlu	12	-	-	-	-
3	Kızıoğlu	14	11	-	-	-
4	Kaya Baytar	72	67	-	-	-
5	Cihanşah Bey	36	32	12	21	17
6	Bayram Hoca	8	10	-	-	-
7	Taşgun Hacı	6	4	-	-	-
8	Hüseyin Bey bin Özer	27	21	-	-	-
9	Hamza Bey	7	7	-	-	-
10	Kürdan (Gürdan)	13	-	-	-	-
11	Veled-i Alan Bey	12	11	-	-	-
	Toplam	207	176	53	122	40

Tablo 3’te de görüldüğü gibi Özeroğlu aristokrasisine mensup olan ve Cemaat-i Ordu-yı Ahmed Bey’e bağlı bulunan cemaatlerin sayısı 1521 tarihinde 10 olup toplam 207 neferden oluşmaktadır. Ordu-yı Ahmed Bey, 1525 tarihinde bir üst birim olarak değil, ayrı bir cemaat olarak gözükmemektedir. Yine bu tarihte, 1521 tahririnde yer alan, Gazaloğlu ve Gürdan cemaatleri yoktur. Ayrıca Hüseyin Bey bin Özer cemaatinin ismi de Hüseyin Beylû olarak yazılmıştır. 1530, 1543 ve 1573 tahrirlerinde ise sadece Ordu-yı Ahmed Bey ve Ordu-yı Cihanşah Bey cemaatleri geçmektedir. Bu iki cemaat dışında diğer cemaatlerin tahrirlerde neden yer almadığı konusunda bir şey söylemek güçtür. Ancak Özeroğlu ailesinden olan bu iki cemaatin son tahrirde de kayıtlara geçmiş olması, yönetsel olarak olmasa da, ailenin bir şekilde bölgede varlığını sürdürdüğünün işaretidir.

Tahrir defterlerinde Özer İli (Üzeyir) Sancağı’nda rastladığımız diğer cemaat gruplarının başında, Oğuzların Üçok kolundan olan Çoğun taifesine bağlı

⁴² Bulunur’a göre (2004), bu cemaatler bey ailesinden olduklarından her türlü vergiden muaftr (s. 48).

cemaatler gelmektedir. Aşağıdaki tabloda da (bk. Tablo 4) görüldüğü gibi Çoğun taifesine bağlı cemaatler, 1521 ve 1525 tahrirlerinde 7, 1530'da 6, 1543'te 9 ve 1573'te 11 cemaatten oluşmaktadır. Cancıklı (Hacı Hamza) cemaati 1521-1530 tahrirlerinde tek bir cemaat olarak yazılıken, 1543'te 2, 1573'te 3 ayrı cemaat olarak kaydedilmiştir. Korcuklu ve Kız Alilü cemaatleri ilk tahrirlerde birlikte yer alırken, 1543 ve 1573 tahrirlerinde Kız Alilü adı altında 4 ayrı cemaat olarak geçmektedir. Taifenin en büyük cemaati olan Hüseyin Hacılu 1521, 1525, 1530 tahrirlerinde tek bir cemaatken, 1543'te 5, 1573'te 6 ayrı cemaat olarak görülmektedir. Tanrıverdi cemaati, 1530, 1543 ve 1573 tahrirlerinde yoktur. İlk üç tahrirde kayıtlı olan Meleklü cemaati de, 1543'te mevcut değilken 1573'te 3 ayrı cemaatten oluşmaktadır. Çoğun, Kara Güvendiklü, Kara Gündüzlü, Kıvırcıklı, Çelebilü ve Mikayillü cemaatlerine ise sadece son iki tahrirde rastlanmaktadır.

Tablo 4: Çoğun Taifesine Bağlı Cemaatler.

	Cemaatler	TD 110 (1521)	TD 450 (1525)	TD 969 (1530)	TD 228 (1543)	TD 530 ve TD 193 (1573)
1	Cancıklı (Hacı Hamza)	42	54	60	56	44
2	Korcuklu ve Kız Ali(lü)	92	133	122	Kız Ali(lü) 119	Kız Ali(lü) 133
3	Meleklü (Meliklü)	60	118	82	-	80
4	Bıyıklıoğlu/ Kara Güvendiklü	35	50	47	3	17
5	Hüseyin Hacılu	83	111	99	133	101
6	Günan	20	24	33	18	11
7	Tanrıverdi	23	25	-	-	-
8	Çoğun	-	-	-	6	6
9	Kara Gündüzlü	-	-	-	18	64
10	Çelebilü	-	-	-	34	28
11	Kıvırcıklı	-	-	-	59	12
12	Mikayillü	-	-	-	-	24
	Toplam	355	515	449	446	520

Özer İli Sancağı'ndaki cemaatlerin büyük çoğunluğunu oluşturan Ordu-yı Ahmed Bey ve Çoğun taifesine bağlı cemaatler dışında, sancak genelinde yer alan diğer taife ve cemaatler Tablo 5'te gösterilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere sancak genelinde yer alan diğer taife ve cemaatlerin başında, 1521, 1525, 1530, 1543 ve 1573 tarihli beş tahrirde de mevcut olan Dulkadirli ve

İzzeddinlü⁴³ taifelerine bağlı cemaatler gelmektedir. Bu taife ve cemaatler haricinde Mikayillü, Bayındırlı, Çobanlı, Yaycılı, Kılıçlı, Avcı (Evcı), Turasanlı, Bereketlü, Şeyhlüoğlu, Halaçlı, Süleyman Hacılı, Saru Mehmedlü gibi pek çok taife ve cemaatin de Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.

Tablo 5: Sancak Genelinde Yer Alan Diğer Taife ve Cemaatler

TD 110 (1521)		TD 450 (1525)		TD 969 (1530)		TD 228 (1543)		TD 530/TD 193 (1573)	
Taife	Cemaat	Taife	Cemaat	Taife	Cemaat	Taife	Cemaat	Taife	Cemaat
İzzeddinlü	İzzeddinlü	Çobanlı	Avcı (Evcı)	Çobanlı	İzzeddinlü	Yaycılı	Mikayillü	İzzeddinlü	Şahkulu Avcı
Mikayillü	Hacı İbrahimlü	Oğulbeylü	Başlamışlı	Bacılı	Mikayillü	İzzeddinlü	Karaca Mehmedlü	Yaycılı	Mikayillü
Çobanlı	Kara Gündüzlü	Yörüganlı Ağuslu an Zulkadirlü	Mikayillü	Hacı Musalu	Başlamışlı		Şahkulu Avcı	Oğulbeylü	Turasanlı
Oğulbey	Süleyman veled-i Osman		İzzeddinlü	Bayındırlı	Kara Gündüzlü		Şeyhoğlu / Haydarlu	Şerefyan	Şeyhoğlu/ Haydarlu
Bayındırlı	Mikayillü		Hacı İbrahimlü	Oğulbeylü	Kara Mehmedlü		Turasanlı	Kılıçlı (ekrad-ı İzzeddinlü'ye tabi)	Hacı Süleymanlı
Yörüganlı İfrazlı Zulkadriye	Başlamışlı		Kara Gündüzlü	Saru Mehmedlü	Süleyman veled-i Osman		Aksap	Ekrad-ı Çakallu (İzzeddin Bey)	Hacı İbrahimlü
Ordu-yı Aşkarbeyli	Bereketlü		Süleyman veled-i Osman	Saru Hacılı	Bereketlü		Veledan-ı Şeyh İlyas	Zulkadirlü	Halaçlı
	Şeyhlüoğlu		Sekiryandı	Kürdü	Şeyhlüoğlu		Hacı İbrahimlü		Karaca Mehmedlü
	Sekiryandı		Şeyhlüoğlu	Katrancılı	Sekiryandı		Kara Gündüzlü		Dişçikaranlı

⁴³ Gül (1996), İzzeddinlü adını Alaaddinlü olarak vermektedir (s. 26).

	Avcı (Evcı)		Bereketl ü	Saru Mehmedl ü	Ak Saplu (haric ez defter)		Halaçlu		Aşkarbeyl ü
					Hacı İbrahımlü		Süleyma n Hacılu		Veledan-ı Şeyh İlyas Dede
					Avcı (Evcı)		Bereketlü		Tepenler Öyüğü
									Koca Hacılu
									Ordu-yı Murad Bey
									Urbân (Arabân)
									Anamaslu
									Kurtlu

Tahrir defterlerindeki verilerden hareketle Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda halkın başlıca geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte sancak genelinde diğer faaliyetlerin de yürütüldüğü görülmektedir.

Sancaktaki zirai üretimin önemli bir kısmını buğday (hınta), darı (erzen, dürre), arpa (cev), alef, burçak (küşne) ve çeltikten meydana gelen çeşitli tahıllar oluşturmaktadır. Tahıl üretimi dışında soğan (piyaz), narenciye, zeytin, üzüm (haracü'l-kürüm), ceviz (haracü'l-ceviz) gibi sebze ve meyve üretimi de sancakta mevcuttur. Pamuk (penbe) üretimi sancakta önemli bir yer teşkil etmekte ve ayrıca tütün (resm-i duhan) ve susam (simsim) da yetiştirilmektedir.

Hayvancılıkla ilgili faaliyetlere bakıldığında ise, sancakta koyun (resm-i ganem, adet-i ağnam), keçi (resm-i maz'u) gibi küçükbaş hayvancılığın yanı sıra, camus (resm-i camus) gibi büyükbaş hayvancılığın da yapıldığı görülmektedir.

Arıcılık, bütün tahrir dönemlerinde, sancak genelinde yaygın olarak rastlanılan bir faaliyettir. Defterlerde resm-i kovan, resm-i küvare, resm-i nahl vergisiyle bu faaliyete atıfta bulunmaktadır.

Sancakta şahin (aşıyan-ı şahin), atmaca (aşıyan-ı atmaca) gibi av hayvanları da yetiştirilmektedir. 1521 tarihli defterde sadece Kurdkulağı ve Akkaya'da aşiyana rastlanmakta iken, 1573 yılında bu sayı artmıştır. Bu tarihte

Kurdulağı ile birlikte Kızılkaya, Göktepe, Fındıkkayası, Şahin Teleği ve Alikayası'nda da kuş yuvaları bulunmaktadır.

Tahrir defterlerinde, alınan vergilere bakılarak, Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda boyahane, kasaphane ve değirmen (resm-i asiya, resm-i tahun) gibi küçük sanayi işletmelerine de rastlanmaktadır. Sancak genelinde 1521 yılında 5 bab, 1525'te 8 bab, 1530'da 13 bab, 1543'te 20 bab, 1573'te ise 41 bab değirmen bulunmaktadır.

Sancakta iç tüketime yönelik ticarî faaliyetlerin yürütüldüğü, bac-ı pazar, bac-ı pazar-ı siyah, ihtisap gibi vergilerin varlığından anlaşılmaktadır. Ayrıca iskele gelirleri de sancakta ticarî faaliyetin olduğunun bir diğer göstergesidir. Ancak hem Anadolu ve Suriye arasında bir geçit noktasında olması hem de bünyesinde ufak da olsa birkaç iskele bulunmasına karşılık, Özer İli (Üzeyir) Sancağı'nda ticaretin çok yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir.

Sonuç

Bugün Hatay İli sınırları içinde kalan Dört Yol-İskenderun hattında yaşamış olan Özeroğulları hakkında sonuç olarak şunları söylemek mümkündür;

Özeroğulları'nın Çukurova'ya gelişleri, her ne kadar Süleyman Şah Gazi'nin Caber Kalesi önünde suya düşerek boğulması sürecine bağlansa da, ailenin 1243 Köseadağ Savaşı sonrası bölgeye gelmiş olması daha olasıdır.

Adını boy beyleri Özer Bey'den alan bu ailenin kökeni ve hangi boydan geldiği konusunda ise bir netlik yoktur. Çoğunlukla Üçoklu Türkmen boylarından oldukları vurgulanmakla birlikte, Bozoklu Türkmen boylarından olduklarını savunanlar da vardır. Dolayısıyla ailenin kökeni hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak kesin olan tek şey, Özeroğulları'nın, Çukurova'nın Türkleşmesinde rol oynayan önemli bir Türkmen ailesi olmasıdır.

Özeroğulları hakkında kaynaklar sınırlı bilgiler içerdiğinden, bu Türkmen ailesinin bütün tarihini aydınlatmak ve düzgün bir aile şeceresi çıkarmak zordur. Ancak Osmanlı öncesi dönemde onların, Memlükler, Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları gibi devlet ve beylikler ile birlikte, bölge siyasetinin şekillenmesinde rol oynayan önemli bir aktör olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Özeroğulları, bu devlet ve beyliklerle olan ilişkileri çerçevesinde kaynaklarda kendine yer edinmiştir.

Osmanlı'nın bölgeyi fethi sonrasında da onların yaşadığı yerler Özer İli (Üzeyir) adıyla sancak yapılarak, yönetimi bir süre Özeroğulları'na bırakılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti, bölgede kendi otoritesini kurana kadar bu duruma göz yummuştur. 1529 yılında bölgede çıkan bir isyan sonucu Özeroğlu Ahmed Bey'in yeğeni Seydi Bey tarafından öldürülmesi ile Özeroğulları'nın yönetim

ayrıcılığı da son bulmuştur. Zira, Paşalioğlu Veli Bey, Karaman Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Bey, Rakod Ferhad Bey ve Beşoğlu Kaya Bey örneklerinde açık olarak görüldüğü üzere, Ahmed Bey'den sonra Özer İli (Üzeyir) sancakbeyi olanların Özeroğulları ile bir bağlantısı yoktur. Ancak aile, "mîr-i 'âlemlik", derbent muhafazası, dirlik sahipliği gibi küçük görevlerle, yine de bölgede bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte, Sümer'in de vurguladığı gibi⁴⁴, 18. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede ortaya çıkan Küçükaliogulları'nın⁴⁵, Özeroğlu soyundan geldiğini söylemek de mümkün değildir. Çünkü iki aile arasında neredeyse iki yüz yıllık bir zaman dilimi vardır ve sadece Dadaloğlu'nun şiiiriyle bu iki yüzyıllık zaman dilimini doldurmak, pek abesle iştigaldir.

KAYNAKÇA

- 📖 Akdağ, M. (2009). Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları". İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Akgündüz, A. (1991). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. c. 3. İstanbul: Fey Vakfı.
- 📖 Akkuş Yiğit, F. (2011). Memlûkler Döneminde Çukurova. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Âşıkpaşazade. (1332). Tevârîh-i Al-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi).
- 📖 Ayparlar, H. (2002). Bazı Yönleriyle Kırıkhan. Kırıkhan: Kültür Ofset.
- 📖 -----. (2007). 19. Yüzyılda Gavur Dağları ve Amik Ovası'nda Islah ve İskan Hareketleri, Derviş Paşa İskanı. Kırıkhan.
- 📖 Başar, F. (1997). Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730). Ankara: TTK.
- 📖 Baykara, T. (1988). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- 📖 Bilgili, A. S. (2001). Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- 📖 Bulunur, K. İ. (2004). 110 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Özer (Üzeyir) Sancağı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁴⁴ Sümer (1963, 1999a), 18. yüzyılın ikinci yarısında Payas-Dörtöyol hattında bir ayan ailesi olarak ortaya çıkan Küçükaliogulları'nın, Dadaloğlu'nun şiiirinde vurguladığı "Özer oğlu Seyfi Handır atası" mısrasına dayandırılarak Özeroğlu soyundan gelme ihtimalini doğru bulmamaktadır (s. 65; s. 195).

⁴⁵ Küçükaliogulları hakkında geniş bilgi için bk.: Şakiroğlu, 1991, s. 103-139; Kurt, 2016a, s. 100-102; Efe, 2012, s. 15-117.

- 📖 Canbolat, A. Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- 📖 Çakar, E. (2002). XVI. Yüzyılda Suriye'de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (2), 325-340.
- 📖 -----. (2003a). XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (1), 351-374.
- 📖 -----. (2003b). XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566). Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi.
- 📖 -----. (2003c). Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 261-282.
- 📖 Dağlı, İ. (2014). 109 Numaralı Üzeyr (Özer) Sancağı Tapu Tahrir Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- 📖 De La Broquière, B. (2000). Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati. İlhan Arda (Çev.). İstanbul: Eren.
- 📖 Efe, A. (2012). Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- 📖 Emecen, F. & Şahin, İ. (1998). Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I (42 Sayfa Belge ile Birlikte). Belgeler, XIX (23), 53-122.
- 📖 Gelibolulu Mustafa Âli. (2009). Kühü'l-Ahbâr, 4. Rûkn Osmanlı Tarihi. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Gökbel, A. (2007). Anadolu'da Varsak Türkmenleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- 📖 Gül, A. (1996). Üzeyr Sancağının Sosyo-İktisadi Yapısı (1521-1573). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- 📖 -----. (2008). XVI. Yüzyılda Özer Türkmenleri. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10 (1), 171-179.
- 📖 -----. (2017). Güneyde Bir Türkmen Aşireti: Özeroğulları. Ahmet Gündüz-Haydar Çoruh (Haz.), Hatay Araştırmaları III içinde (s. 81-88). Hatay.
- 📖 Gündüz, A. (2015). The Province Of Ozer (Özer İli) In Icmal Registry Of 1521. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (31), 76-88.

- 📖 Gündüz, T. (2009). Anadolu Selçukluları ve Türkmenler. Bozkırın Efendileri içinde (s. 49-71), İstanbul: Yeditepe.
- 📖 Halaçoğlu, Y. (2009). Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650). 6 Cilt. Ankara: TTK.
- 📖 Har-El, S. (2019). Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi: Osmanlı Memlûk Savaşı 1485-1491. İstanbul: Alfa.
- 📖 Hoca Sadettin (1862), Tâcü't-Tevârih, C. II, İstanbul.
- 📖 İbn Kemal (1997). Tevârih-i Al-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon). Ahmet Uğur (Haz.). Ankara: TTK.
- 📖 İbn Tağrıberdi (1992). En-Nücumüz-Zâhire Fî Mülûk Ve'l-Kâhire. 16 Cilt. Beyrut.
- 📖 ----- (2013). En-Nücumüz-Zâhire (Parlayan Yıldızlar). Ahsen Batur (Çev.). İstanbul: Selenge.
- 📖 İnalçık, H. (1965). Adâlet-Nâmeler. Belgeler, II (3-4), 49-142.
- 📖 Kılıç, O. (1997). XVIII. yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı. Elazığ: Ceren.
- 📖 Kırzioğlu, F. (1998). Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590). Ankara: TTK.
- 📖 Koca Nişancı Celalzâde Mustafa (1981). Tabakâtül-Memâlik ve Derecât'ül-Mesâlik. (Faksimile Nşr. Petra Kappert: Geschichte Sultan Süleyman Kanunis Von 1520 Bis 1557, Oder Tabakat Ül-Memalik ve Derecat Ül-Mesalik Von Celâlzâde Mustafa Genannt Koca Nişancı). Wiesbaden.
- 📖 Koprıman, K. Y. (1971). El-Ayn'ın İkdu'l-Cuman'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- 📖 ----- (1989). Mısır Memlûkleri Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- 📖 Kunt, İ. M. (1978). Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- 📖 Kurt, Y. (1992). XVI. Yüzyıl Adana Tarihi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 ----- (2004). Çukurova Tarihinin Kaynakları I. Ankara: TTK.
- 📖 ----- (2005). Çukurova Tarihinin Kaynakları III. Ankara: TTK.
- 📖 ----- (2016a). Küçükaliogulları. DİA, Ek-2, 100-102.
- 📖 ----- (2016b). Özeroğulları, DİA, Ek-2, 391-392.
- 📖 Kuzucular, Ş. (2012). Dört Yol, Hatay, Çukurova Tarihi ve Türkmenleri. İskenderun: Color Ofset.
- 📖 ----- (2018). Çukurova Gavurdağı Tarihi ve Türkmenleri. Ankara: Akademisyen.

- 📖 Makrizi (1997), *Kitabü's-Süluk Li-Marifeti'd-Düveli'l-Müluk*, 8 Cilt. Beyrut.
- 📖 Masters, B. (1997). *Halep. DİA*, 15, 244-247.
- 📖 Mehmed Hemdemî Solakzâde (1880). *Solakzâde Tarihi*. İstanbul.
- 📖 Mehmed Süreyya (1996). *Sicil-İ Osmanî*, 6 Cilt. Nuri Akbayar (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- 📖 Mevlânâ Mehmed Neşrî (2008). *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*. Necdet Öztürk (Haz.). İstanbul: Çamlıca.
- 📖 Oruç B. Adil (2008). *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*. Necdet Öztürk (Haz.). İstanbul: Çamlıca.
- 📖 Peçevi İbrahim (1283). *Peçevi Tarihi*, C. I. İstanbul.
- 📖 Sahillioğlu H. (Haz.) (2002). *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*. İstanbul: IRCICA.
- 📖 Solak, K. (2011). *Memlûk Devleti'nin Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 📖 Sümer, F. (1963). *Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)*. AÜDTCFTAD, 1 (1), 1-98.
- 📖 -----. (1988). *Ramazan-Oğulları*. İA, C. 9, 612-620.
- 📖 -----. (1999a). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- 📖 -----. (1999b). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Cilt 2. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- 📖 -----. (1999c). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: TTK.
- 📖 -----. (2007). *Ramazanoğulları*. DİA, C. 34, 442-445.
- 📖 Şahin, İ. (1994). *Dulkadir Eyaleti*. DİA, C. 9, 552-553.
- 📖 -----. (1979). *Timar Sistemi Hakkında Bir Risale*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 32, 905-1047.
- 📖 Şakiroğlu, M. H. (1991). *Çukurova Tarihinden Sayfalar 1. Payas Ayanı Küçük Ali Oğulları*. Tarih Araştırmaları Dergisi, 15 (26), 103-139.
- 📖 Tekin, M. (1993). *Hatay Tarihi*. Antakya: Hatay Kültür Turizm ve Sanat Vakfı.
- 📖 Tekindağ, Ş. (1967). *II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfûz Mücadelesi*. Belleten, XXXI (123), 345-379.
- 📖 Uluğ, B. (1948). *Tarih Boyunca Çukurova*. Mersin.
- 📖 Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı Tarihi*. c. II, Ankara: TTK.

- 📖 Ünal, A. & Girginer, S. (2007). Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih Ve Arkeoloji, İstanbul: Homer.
- 📖 Ünlü, E. (2013). Özeroğulları (15-16. Yüzyıllar). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Yinanç, R. (1989). Dulkadir Beyliği, Ankara: TTK.
- 📖 Yücel, Y.& Sevim, A. (1991). Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni. Ankara: TTK.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ruznamçe Defterleri Nr. 7, 8, 38.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK) Ruus Defterleri Nr. 210, 229, 230, 231, 262.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) Nr. 29, 39, 17642.

Mühimme Defterleri (MD) Nr. 1, 2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 24, 25, 45.

İcmal Defterleri Nr. 109, 998.

Tahrir Defterleri Nr. 110, 228, 450, 530, 969.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKGMA)

İcmal Defteri Nr. 280.

Tahrir Defteri Nr. 193.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

D. 5246, 9772, 10057.

Dış Politikada Yumuşak Güç Unsuru Olarak Turizm: Özbekistan Örneği

*Tourism as a Soft Power Tooling of Foreign Policy:
The Case of Uzbekistan*

Emin GÜLEÇ*
Mehmet Oğuzhan İLBAN**
Burhan AYDEMİR***

Özet

Uluslararası ilişkiler; ülkelerin, sivil toplum kuruluşlarının, çok uluslu şirketlerin ve birçok aktörün birbirleriyle olan etkileşimini inceleyen bir disiplindir. Dış politika ise söz konusu bu disiplinin bir alt dalıdır. Dış politika, genel anlamda bir ülkenin diğer ülke veya ülke gruplarıyla olan ilişkilerini belirli bir zemine oturtmak için benimsediği ilke ve uygulamaların bütünüdür. Ülkeler, diğer ülkelere karşı egemenliklerini korumak ya da bu ülkeler üzerinde etki alanı oluşturabilmek için güç kullanmaktadırlar. Söz konusu bu güç olgusunun yumuşak (ülkenin kendine özgü kültürünün, siyasi değerlerinin ve politikalarının diğer ülkelere cezbedici gelmesi) sert olmak (ülkenin mevcut askeri ve ekonomik gücü) üzere iki farklı yüzü bulunmaktadır. Bu araştırmanın amacı yumuşak güç araçlarından biri olan turizmin, Türkiye'nin Özbekistan ile ilişkilerindeki mevcut düzeyini ve işlevselliğini ortaya çıkarmaktır. Özbekistan ile Türkiye'nin ilişkilerini dış politika, yumuşak güç ve turizm etkileşimi temelinde incelendiği bu araştırmada veriler, doküman inceleme tekniği ile elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Uluslararası İlişkiler, Dış Politika, Yumuşak Güç, Turizm, Özbekistan.*

* Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İdari İktisadi Bilimler Fakültesi. emin.glc90@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2215-9832.

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye MYO. moilbanilban@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7557-9817.

*** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi. burhanaydemir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5887-3520.

Abstract

International relations is a discipline that examines the interaction of countries, non-governmental organizations, multinational companies and many actors. Foreign policy is a sub-branch of this discipline. Foreign policy phenomenon in general terms is the whole of the principles and activities that a country adopts in order to place on a specific basis its relations with other country or country groups. Countries use force to maintain their sovereignty over other countries or to have an influence over these countries. This phenomenon of power has two different facets: soft (the country's unique culture, political values and policies attracts other countries), hard (the current military and economic power of the country). The purpose of this research is to ascertain the current level of tourism which is one of the soft power tools and its functionality in Turkey's relations with Uzbekistan. Turkey's relations with Uzbekistan in this research was examined on the basis of foreign policy, soft power and tourism interaction and data of this research were obtained by document analysis technique.

Keywords: *International Relations, Foreign Policy, Soft Power, Tourism, Uzbekistan.*

1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından sonlanan soğuk savaş ile birlikte artık pek çok ülke çok fazla maddi kaynağa sahip olmanın ya da askeri caydırıcılık adına gelişmiş kitle imha silahları bulundurmanın etkili ve meşru bir dış politika faaliyeti için yeterli olmadığını görmüştür. Günümüz dış politika stratejilerinde bir ülkenin kendi sınırları dışında kalan başka ülkeleri etki altında alarak onların davranışlarını ve tercihlerini istediği doğrultuda yönlendirmesi için birçok farklı yol vardır (Yegin, 2015, s. 8-9). Bunlardan biri de yumuşak güç adlı olgudur. Yumuşak güç, bir ülkenin tarihini, kültürel değerlerini, toplumsal özelliklerini, eğitilmiş nüfusunu, geleneklerini, sanatını, sinemasını, mimarisini, müziğini vb. unsurlarını kullanılarak başka ülkelerin tercihlerini kendi çıkarları doğrultusunda manipüle edebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Akbaş & Tuna, 2012, s. 8). Bu açıdan incelendiğinde Türkiye, tarihi derinliğe, doğal güzelliklere ve etkileyici bir kültürel çeşitliliğe sahip olması sebebiyle yumuşak gücünü kullanacak kaynaklar bakımından büyük zenginliğe sahiptir.

Yumuşak güç, ülke imajı ile doğrudan ilgili bir dış politika aracıdır. Ülkenizin uluslararası kamuoyunda sahip olduğu imajın gücü ne kadar yüksek ise diğer ülkeleri cezbedebilme yeteneği de o kadar gelişmiştir demektir. Buradan hareketle, Turizm endüstrisi, kendine özgü nitelikleri sayesinde hem Türkiye'nin yumuşak gücünü besleyecek hem de Türkiye'nin yumuşak gücünden yararlanacak bir potansiyel taşımaktadır. Özellikle son yıllarda Türkiye'de yaşanan menfur terör eylemleri ve hain darbe girişiminin ardından,

Türkiye'ye karşı oluşan küresel önyargıların ve şüphelerin giderilmesinde turizm etkili bir yumuşak güç aracı olarak kullanılabilir.

Uluslararası İlişkiler, Dış Politika ve Yumuşak Güç Kavramları

Dış politika ve uluslararası ilişkiler kavramları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan ve birbirleriyle karıştırılan olgulardır. Ancak bu kavramların arasında küçük de olsa bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu kavramları tek tek ele almak gerekirse, dış politika, uluslararası nitelik taşıyan siyasi sorunları, bir ülkelerin amaçları, siyasi değerleri ve davranışları açısından değerlendirir ve bu sorunlara karşı ürettiği politikaları inceler (Arı, 2008). Örneğin, Türkiye'nin Suriye ve Irak politikası denildiğinde belirtilmeye çalışılan şey Türkiye'nin bu ülkelere yönelik dış politikasıdır. Uluslararası ilişkiler ise devletlerin resmi organlarının yanında vatandaşları ve sivil toplum kuruluşları ile diğer devletlerin vatandaşları ve toplumsal grupları arasında ortaya çıkan her türlü etkileşimin adıdır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere uluslararası ilişkiler kavramı, içerisine devletlerin resmi dış politikalarını da alan daha geniş tabanlı bir olgunun adıdır. Bir başka deyişle uluslararası ilişkiler sadece devletlerarasında değil, ülke sınırlarını aşan ve hükümetler, halklar, uluslararası kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve devlet dışı kuruluşlar arasındaki siyasal, sosyal, turistik, kültürel, ekonomik, sportif, dini, ticari, tüm ilişkileri içine alan bir kavramdır (Aydemir & Bal, 2018, s. 73).

Bir devletin uluslararası ilişkilerinde başka devletleri yanına çekebilmek ya da karşısında duran devleti caydırabilmek için uyguladığı politikaların tek vasıtası ise güçtür. Bir başka deyişle, güç, bir ülkenin diğer ülkelere kendi çıkarları doğrultusunda kararlar aldırma ve eylemler yaptırmada kullandığı kaynaktır. Devletlerin dış politikaları da, sahip oldukları bu güç ve kaynakları ulusal çıkarları doğrultusunda hazırlama ve kullanma sanatıdır. Geleneksel anlamda bir devletin güçlü olup olmaması askeri ve ekonomik gücü ile belirlenmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte birbirinden izole olmuş devlet ve insan toplulukları birbirleri ile temasa geçmeye başlamıştır. Dolayısıyla devletlerin uluslararası ilişkilerini ve dış politikalarını şekillendiren güç kaynakları da değişime uğramıştır. Küresel bilgi toplumunda güç kaynakları daha az oranda toprak, nüfus yoğunluğu, askeri güç ve doğal kaynaklara, daha fazla bilgi, kültürel baskınlık, olumlu imaj, demokratikleşme, teknoloji ve kurumsal şeffaflığa dayanmaktadır (Yılmaz, 2011, s. 31).

Güç olgusu çeşitli referanslara dayandırılarak birçok farklı boyuta ayrılmaktadır. Bunlardan biri de gücün sert ve yumuşak güç şeklinde iki ayrı

boyutta incelendiği çalışmadır (Nye, 2011, s. 3). Ülkelerin diğer ülkeler karşı sert ya da yumuşak güçten hangisini kullandığını anlamak için uyguladıkları yöntemlere dikkat edilmesi gerekmektedir. Buna göre sert güç bir ülkenin başka bir ülkeye, o ülkenin rızası dışında pozisyonunu değiştirebilmek için askerî veya ekonomik güç kullanarak uyguladığı yaptırımdır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Irak'a demokratik bir yönetim getirmek için başvurduğu güç kaynağı askeriyken, İran'ı nükleer savunma silahları üretmekten vazgeçirmek için uyguladığı güç ise ekonomik yaptırımlardır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere sert güç, gerek uluslararası ilişkiler açısından gerekse dış politika uygulamalarıyla olsun egemen ülkelerin görece daha zayıf ülkeleri kendi çıkarlarına hizmet edene kadar havuç (ekonomik yardımlar ya da yaptırımlar) veya sopa (askeri caydırıcılık) yaptırımlarından birisini sunmasıdır (Özel, 2018, s. 17-18).

Sert güç anlayışı daha çok zorlama ve teşvik yöntemlerini barındırırken, bu yöntemleri de bir güç kaynağı olarak kabul eden ancak buna rağmen muhatabını ikna etmeye yönelik uygulamalara ağırlık veren yumuşak güç yaklaşımı ise güç kavramını bir diğer boyutudur. Yumuşak güç, herhangi açık bir tehdit olmadan başka ülkelerin kararlarını ikna veya cazibe ile etkileme gücü olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkenin oluşturduğu cazibenin başka ülkeler üzerindeki etkisi ise kendini, gönüllü itaatkârlık, benimseme, meyletme ve taklit etme gibi şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Nye, 2011, s. 10). Yumuşak güç unsurları sayesinde muhatap ülkeyi ortak bir değere çekmek ya da cezbederek kontrol edebilmek, yüksek maliyetler gerektiren sert güç uygulamalarının kullanılması gereksinimini ortadan kalkmaktadır. Bununla birlikte uluslararası ilişkilerini sert güç uygulamaları ile kuran ülkeler uluslararası kamuoyu nazarında tehditkâr ya da müdahaleci gibi olumsuz imajlar çizmektedir. Ancak yumuşak güç uygulamaları ise uluslararası kamuoyunun onayını almış daha sempatik uygulamalar olarak bilinmektedir.

Bir ülkenin yumuşak güç potansiyelini besleyen kaynaklar, tarihi, kültürü, yurtiçi ve yurtdışında uyumlu hareket ederek sadık kaldığı siyasi değerleri, toplumsal özellikleri, eğitim seviyesi, gelenekleri, devlet organları, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kamuoyunda gündem yaratabilme gücü vb. olarak gösterilebilir (Akbaş & Tuna, 2016, s. 78-79). Bu kavramlar yumuşak gücü oluşturan genel kaynakların başlıklarıdır. Bu kaynaklara daha indirgemeci bir bakış açısıyla yaklaşırsa kitle iletişim araçlarının dahi bir yumuşak güç kaynağı olabileceği söylenebilir. Her iki Yunanlıdan birinin Türk dizisi izliyor olması ve buradaki Türkçe dil kurslarının sayısının on kat artış göstermesi bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir (Demir'den aktaran Sancak, 2012, s. 24).

Türkiye'nin Genel Dış ve Türk Cumhuriyetler Politikası

Türkiye'de son yıllarda yaşanan darbe girişimi gibi sosyal travmalar, terör eylemleri gibi güvenlik tehditleri, yönetim sisteminde başkanlığa geçiş ile birlikte yaşanan değişimler gibi siyasi dönüşümler, Türk dış politikasının gündemindeki konuları karmaşık ve birçoğu da küresel nitelik taşıyan bir noktaya getirmiştir.

Dış İşleri Bakanlığı (DİB), Türkiye'nin dış politikasını genel hatlarıyla şu şekilde değerlendirmektedir: “Çalkantılı bir dünyada dış politikada etkin ve girişken olmak temel bir gereksinim olarak öne çıkmaktadır. İşte bu yüzden Türkiye, girişimci ve insani bir dış politika yaklaşımıyla inisiyatifler almak zorundadır”(http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa, Erişim Tarihi: 13.10.2018). Bu politik anlayışa uygun olarak Türkiye, kendi dış politikasında en çok ihmal edilen bölgelerin başında gelen Afrika ve Asya ülkeleri ile çok boyutlu ilişkiler kurmak ve yeni ortaklıklar tesis edebilmek adına birçok girişimde bulunulmuştur. Örneğin, uzun yıllar minimum düzeyde seyreden Türkiye-Afrika ilişkileri, 2003 yılında 'Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi'nin kabulü ve özellikle 2005 yılının 'Afrika yılı' ilan edilmesinin ardından gelişmeye başlamıştır (Aydemir & Bal, 2018, s. 75). Bu adımlar Türkiye'nin Afrika ülkelerine varlığını göstermesi ve bu ülkelere kültürel, sosyal ve ekonomik anlamında tesir edebilmesi adına yumuşak güç uygulamaları olarak kabul edilebilir.

Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik yumuşak güç uygulamalarının sonuçları, Afrika kıtasında yer alan ülkelere nazaran daha güçlü olabilmektedir. Çünkü Türkiye'nin bu ülkeler ile ortak, dil, kültür, inanç ve soy bağlarının olması bu ülkeler üzerinde doğal bir etki yaratma fırsatını da beraberinde getirmektedir. Türkiye bu ülkeleri cezbedebilme adına yumuşak güç kaynaklarını kurumsallaşmış organizasyonları ile işlemektedir. Bu organizasyonlardan en önemlisi ise Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı (TİKA) olup, kurumsallaşmış bu uygulamalara bir örnektir. TİKA, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik kalkınmalarına destek vermenin yanı sıra ortak tarih ve kültür varlıklarının korunması, Türkçe'nin kullanımının yaygınlaştırılması ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi gibi projeleri de yürütmektedir. Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik yumuşak güç adımları TİKA ile sınırlı değildir. Bu ülkelere Türkiye'ye burslu öğrencilerin getirilmesi, Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesinde bu ülkelerin bir araya gelmesi gibi etkinlikler yumuşak güç adımlarına verilebilecek diğer örneklerdir.

Bununla birlikte, Türkiye'nin uluslararası insani yardım faaliyetlerindeki dikkat çeken artışı ve Dünyanın çok farklı bölgelerinde Müslümanların ve

Türklerin yaşadığı insani krizlerde Türkiye'nin duyarlılıkla hareket etme çabası da hem yardıma muhtaç halklar hem de uluslararası toplum tarafından takdirle karşılanmaktadır (Karagül, 2013, s. 86-87). Nitekim 2017 yılı“ Küresel İnsani Yardımlar Raporu” verilerine göre Türkiye yaklaşık 8,1 milyar dolar ile Dünya'da en çok insani yardım yapan ülke oldu. Türkiye'yi 6,8 milyar dolar ile ABD izlemiştir. Bundan önceki yıllarda küresel anlamda dünyanın en büyük bağışçısı olarak bilinen ABD, dünyanın en cömert ülkesi ünvanını Türkiye'ye devretmiştir. Bu verilerden hareketle, Türkiye'nin özellikle üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan ekonomik açıdan yetersiz ülkeleri kendine çekmek için yardımsever bir ülke imajı çizmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunu yaparken kullandığı yöntem ise şüphesiz bir yumuşak güç uygulamasıdır. Türkiye, bu ülkelerin ekonomilerine müdahale edip, onları zorba yöntemlerle kazanmak yerine onları, kendi mali kaynaklarından hibe verip, sempati toplama yoluyla kazanmaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin diğer ülkeler üzerinde nüfusunu arttırabilmesi adına turizm endüstrisi de bir yumuşak güç aracı olarak kullanılabilir. Bunun gerçekleşebilmesi için ise Türkiye'nin ulusal güvenliğini sağlaması gerekmektedir. Çünkü diğer her şeyden önce turizm olayının gerçekleşmesi için temel şart güvenlidir. Bir ülke ya da bölge de savaşlar, iç çatışmalar, politik ve siyasi kargaşalar yaşanıyorsa, o noktalara giden turist varışların da ciddi bir azalma yaşanır. Bir ülkeyi ziyaret eden turistlerin sayısının istikrar göstermesi bir anlamda o ülkenin güvenliği ve istikrarı hakkında da ipucu verebilir. Buradan hareketle, ülkenin turizm verilerine ilişkin istatistikleri, ülkenin güvenliği ile ilgili algıları da belirleyen bir yumuşak güç aracıdır. Bir başka deyişle, turizm faaliyetleri, ülkelerin yumuşak güç potansiyelini beslemektedir. Aynı zamanda ülkelerin yumuşak güç potansiyelleri de turizm faaliyetlerini beslemektedir. Örneğin, Türkiye'nin bölgesel bir güç olması, uluslararası kamuoyunda güvenli ülke imajını pekiştiren bir yumuşak güç unsurudur. Bu ise Türkiye'ye yönelik turizm hareketlerine olumlu yansımaktadır.

Turizm, özellikle birtakım nedenlerden ötürü belirli bir süre yalnızlaşma politikası izleyerek kendini dış dünyadan izole eden ülkeler için de önemli bir yumuşak güç kaynağıdır. Nitekim komşularıyla uzun yıllar düşman kalan, Batı'nın sürekli önyargıyla baktığı, Asya ve Afrika kıtalarına ise kendini tanıtmada güçlük çeken Türkiye'nin küresel sistemdeki konumlanması açısından turizm, dış politikada büyük önem arz etmektedir. Türkiye'yi ziyaret eden turistlere bir yandan ülkemizi daha iyi tanıtmaya fırsatı yakalarken, diğer yandan da Türkiye'de üretilen ürünleri tanıtarak gelecek için ihracatımızı arttırma potansiyeline sahip olabiliriz. Böylece, Türkiye, turizm endüstrisinin yarattığı bu katma değer sayesinde uluslararası arenada hem ekonomik güç

hem de siyasi etkinlik kazanabilir. Bu doğrultuda, turizmin dış politika ve uluslararası ilişkiler açısından önemli bir yumuşak güç unsuru olarak değerlendirilmek yanlışı olmayacaktır.

Türkiye'nin özellikle tarihsel, kültürel ve duygusal bakımdan güçlü bağlarla bağlı olduğu Türk Cumhuriyetleri üzerinde bu bağlardan kaynaklı ciddi ölçüde bir popülerlik avantajı bulunmaktadır. Nitekim DİB'de "girişimci ve insani bir dış politika" temalı dış politika vizyonunda Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye için önemini şu şekilde belirtmiştir: "Ortak dil, tarih ve kültür bağlarına sahip olduğumuz Orta Asya Cumhuriyetleri'yle ilişkilerimiz, dış politikamızın öncelikli konularından biri olmaya devam etmektedir. Bölgedeki kardeş ülkelerin bir yandan müreffeh, siyasi ve ekonomik istikrara sahip olmalarını, kendi aralarında ve komşularıyla işbirliği içinde varlıklarını sürdürmelerini, diğer yandan uluslararası toplumla bütünleşmelerini desteklemek, Orta Asya bölgesine yönelik politikamızın temelini teşkil etmektedir" (http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf., Erişim Tarihi: 13.10.2018).

Türkiye bu ülkeler üzerinde doğal olarak var olan bu yumuşak güç fırsatlarını doğru işlediği takdirde, bu ülkelerden ciddi oranda turist akışı sağlayarak uluslararası turizmdeki etkinlik alanını çeşitlendirebilir ve genişletebilir. Türk turizmine olumlu katkılar sağlayacak böylesi bir durumun doğal bir sonucu olarak, Türkiye'nin bu ülkeler üzerindeki etki alanı da ilerleyen yıllarda kademeli olarak genişleyecektir. Günümüzde ise Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında gerçekleşen mevcut uluslararası turist akışı bir sonraki sayfada Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere Türk Cumhuriyetleri arasında Azerbaycan'ın Türkiye'ye en fazla turist gönderen ülke olduğu görülmektedir. Azerbaycan'dan Türkiye'ye doğru yönelen bu turist akışında Azerbaycan'ın, gerek Türkiye ile komşu olması, gerekse diğer Türk Cumhuriyetleri'ne nazaran Türkiye ile daha büyük hacimlerde ekonomik ilişkiler kurmasının ciddi ölçüde etkisi vardır. Azerbaycan'ı sırasıyla Kazakistan ve Türkmenistan izlemektedir.

Özbekistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı ise Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan gelen turist sayısına göre düşük olmakla birlikte Kırgızistan'dan gelen turistlere göre yüksek oranda seyretmektedir. Özbek ziyaretçilerin sayısının diğer Türk Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi her geçen yıl düzenli bir artış gösterdiğini söylemek mümkündür. 2015-2016 yıllarında Türkiye'deki menfur terör hadiselerinin etkisiyle Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı ile doğru orantılı olarak Özbek turist sayısında da kısmi bir düşüş söz konusu olmuştur. Bununla birlikte 2017 yılı verileri bu rakamların tekrar yükselişe geçti-

ğini ve hatta 195.745 turist sayısı ile zirve noktasına ulaştığını göstermektedir (Evcin, 2018, s. 121).

Tablo 1. 2000-2017 Yılları Arasında Türkiye'yi Ziyaret Eden Türk Cumhuriyetleri Vatandaşlarının Sayısı

	Özbekistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan
2000	2.111	179.788	38.920	8.751	10.979
2001	21.364	177.612	37.885	7.890	14.999
2002	20.392	163.133	43.793	10.379	21.317
2003	19.083	193.410	65.092	13.796	15.785
2004	20.674	330.042	83.404	24.717	6.620
2005	24.689	411.652	106.196	31.023	34.282
2006	28.607	380.133	135.637	41.455	48.857
2007	43.082	434.577	195.219	44.638	76.334
2008	69.127	459.593	213.072	47.730	88.915
2009	73.910	424.155	219.445	40.882	112.358
2010	68.124	486.381	247.784	35.665	114.390
2011	85.011	578.658	315.907	41.197	137.476
2012	105.976	593.238	380.046	42.886	135.168
2013	129.292	630.754	425.773	64.905	148.709
2014	143.354	657.684	437.971	81.941	180.395
2015	143.331	602.488	423.744	88.369	174.330
2016	134.330	606.323	240.188	88.877	165.762
2017	195.745	765.514	402.830	104.911	230.881

Kaynak: Tablo 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı istatistiki verilerinden yararlanılarak araştırma yazarları tarafından oluşturulmuştur.

Turizm Kaynaklı Yumuşak Gücün Türkiye-Özbekistan İlişkisinde Rol

Özbekistan, 30 milyona yaklaşan nüfusu, jeostratejik konumu, köklü tarihi, zengin kültürel değerleri ve ekonomik potansiyeliyle bölgesel barış ve istikrar için önemli bir konumda bulunmaktadır. Bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde kazanan Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. O tarihten bir süre sonra ise iki ülke arasındaki dış ilişkilerin istikrarlı olmadığı görülmüştür.

Türkiye ve Özbekistan ilişkilerinin Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1991'den Andican olaylarının yaşandığı 2005 yılına kadar inişli çıkışlı

seyrettiği söylenebilir. Ancak 2005-2016 yılları arasında ise bu ilişkiler büyük ölçüde kopmuştur. Bunun başlıca nedeni ise daha öncede belirtildiği gibi 2005'te yaşanan Andican olaylarıdır. 2005 yılının Şubat ayında Özbekistan'ın Fergana bölgesinde bulundan Andican şehrinde, Özbekistan yönetiminin baskısına tepki gösteren silahlı göstericilerin üzerine ateş açılması sonucu birçok sivil ölmüş ya da yaralanmıştır. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Özbek yönetiminin Andican olaylarına ilişkin tutumunu insan hakları ihlali olarak değerlendirerek bu görüşünü bir raporla küresel kamuoyuna ilan etmiştir. İlan edilen bu rapora Türkiye'nin de destek vermesi iki ülkenin karşılıklı ilişkilerini uzun bir süre dondurmasına neden olmuştur. İki ülke arasındaki buzlar 2016 yılında ülkeyi 25 yıl yöneten devlet başkanı İslam Kerimov'un ölümü sonrası yerine geçen yeni devlet başkanı Şavkat Mirziyoyev döneminde erimeye başlamıştır.

Türk-Özbek ilişkilerindeki kopuş yılları olan 2005-2016yılları aralığında Türk turizminin bu süreçten ciddi ölçüde etkilenmediği hatta istikrarlı olarak geliştiği Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde görülmektedir. Bu durum Özbek turizmi için de geçerlidir. Nitekim 2013 verilerine göre Özbek turizmi için Türkiye'nin, Rusya'dan sonra en büyük ikinci pazar olduğu görülmektedir (UNWTO, 2015). Bu veriler ışığında iki ülke arasında yaşanan politik ve siyasi sorunlar hükümetler düzeyinde yaşanmış ülkelerin vatandaşlarına sirayet etmemiştir tespitini yapmak yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla her iki ülkenin vatandaşları da istikrarlı olarak karşılıklı turistik ziyaretlere devam etmişlerdir. Bu duruma gerekçe olarak ise Türkiye'nin, Özbek hükümeti üzerinde olmasa da Özbek halkı nazarında taşıdığı yumuşak güç potansiyeli gösterilebilir. Bir başka deyişle, Türkiye ve Özbekistan arasında çıkar çatışmalarından ya da bir takım uyuşmazlıklardan doğan konjonktürel gerginlikler, yaklaşık 5 bin yıl öncesine dayanan ortak tarih, dil, soy, inanç ve kültür gibi güçlü yumuşak güç unsurlarını etkisizleştirememiştir.

Daha öncede belirtildiği gibi Şavkat Mirziyoyev döneminin başlangıcı olan 2016 yılı ile birlikte de Özbekistan'la dondurulan dış ilişkiler dönemi bitmiş ve Türkiye-Özbekistan ilişkileri tekrar iyileşme süreci içerisine girmiştir. Özbekistan ile Türkiye'nin giderek düzelen politik ilişkilerine paralel olarak Türk turizminde de Özbek turizm pazarının hızla büyüdüğü gözlemlenmiştir. Nitekim 2017 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Özbeklerin sayısı bir önceki yıla göre % 45 gibi ciddi bir sıçrama göstererek 134.330'dan 195.745 sayısına ulaşarak kendi özelinde bir rekor kırmıştır.

Düzelen dış ilişkiler Özbek turizminde de Türk turizminde yaşandığı gibi benzer etkiler göstermiştir. Bu, Özbekistan turizminde Türk pazarının hacmen daha fazla yer kapladığı anlamına gelmektedir. Nitekim Özbekistan kaynaklı

turizm verileri de bu durumu destekler niteliktedir. Özbekistan İstatistik Ofisine göre 2017 yılında ülkeyi ziyaret eden yabancı turist sayısı 2,847 milyondur. Bu rakam 2007 verilerine (1,248 milyon) göre kıyaslandığında ülkeye gelen yabancı turist sayısının 10 yıl içinde %130 arttığı görülmektedir. Yine aynı verilere göre Türkiye, Özbekistan'a komşu olmayan ve mesafe olarak uzak destinasyonlar arasından bu ülkeye 55,2 bin turist ile en çok ziyaretçi gönderen ülke olmuştur (www.stat.uz/uploads/docs/turizm_tahlil_17_uz.pdf, Erişim tarihi: 22.10.2018). Genel anlamda ise Türkiye, Rusya'dan sonra Özbekistan'ın en büyük ikinci turizm pazarıdır.

Türkiye, Özbekistan ile ikili ilişkilerini derinleştirmek adına 1991 yılından 2017 yılına kadar 90'ın üzerinde ikili anlaşma ve protokol imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma ve protokoller arasında turizm ve kültür içerikli olanlar ise oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin Özbekistan ile ilk turizm içerikli anlaşmasını, Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği tarihten hemen 3 gün sonra yani 19 Aralık 1991 imzalanmış olması dikkat çekicidir. O tarihten itibaren ise Türkiye ve Özbekistan, odağında, doğrudan turizm ve kültür olan birçok ikili anlaşmaya onay vermiştir. Türkiye ve Özbekistan'ın doğrudan turizm ve kültür alanında ilişkileri güçlendirmek adına imzaladıkları anlaşma başlıkları bir sonraki sayfada Tablo 2'de gösterilmiştir.

Bu anlaşmalar içerisinde özellikle 18.11.1997 tarihli ve tam adıyla "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması" günümüzde de geçerliliği olan ve turizm alanında iki ülke arasında imzalanan en geniş kapsamlı anlaşma olarak öne çıkmaktadır. İki ülke arasında turizm alanında daha etkin bir işbirliğinin sağlanması amacıyla imzalanan bu anlaşma, birçok spesifik maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler ise aşağıda belirtilmiştir (Özbekistan ile Türkiye Arasında İmzalanan Turizm Alanında İşbirliği Anlaşmasının Onaylanması Hakkında Karar, 1997).

1) Taraflar, iki ülke vatandaşlarının karşılıklı ziyaretlerini teşvik etmek amacıyla, ulusal mevzuatları çerçevesinde, uygun koşulları sağlayarak iki ülke arasında turizm hareketini geliştireceklerdir.

2) Taraflar, ülkelerinde turizm alanında faaliyet gösteren şirketler ve kuruluşlar arasındaki işbirliğini geliştirerek, turist trafiğinin karşılıklı olarak artmasını kolaylaştıracaklardır. Taraflar bu bağlamda ülkelerinin ulusal mevzuatları çerçevesinde ve karşılıklılık esasına uygun olarak, televizyon filmleri ve görsel, işitsel tanıtım malzemeleri de dâhil olmak üzere turistik yayımlar ve reklam materyallerinin değişimini teşvik edeceklerdir.

3) Taraflar, diplomatik kanallar aracılığıyla imkânları ölçüsünde turizme ilişkin bilgi akışını teşvik edeceklerdir.

4) Taraflar, iki ülke turizminin gelişmesinde önemli olan inşaat, donanım ve otellerin işletilmesi konularında turizm alanında faaliyet gösteren şirket ve kuruluşlar ile işbirliği imkânlarını araştıracaklardır. Taraflar, ülkelerinin mevzuatları uyarınca uygun hizmet kolaylıklarını sağlayarak bu alanda işbirliğini teşvik edeceklerdir.

Tablo 2. Türkiye'nin Özbekistan ile Turizm ve Kültür İçerikli İkili Anlaşmaları

ÜLKE	BELGE	TARİH	YER	İMZALAYAN KİŞİ	YAYINLANDIĞI RESMİ GAZETE
Özbekistan	Kültür İşbirliği Anlaşması	19 Aralık 1991	Ankara	Belirtilmemiş	
Özbekistan	Ekonomik, Ticari, Sınai ve Kültürel İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı	19 Aralık 1991	Ankara	TR/Turgut Özal / Cumhurbaşkanı ÖZ/İslam Karimov / Cumhurbaşkanı	27.01.1992 21124
Özbekistan	Turizm İşbirliği Anlaşması 18 Kasım 1997 tarihli anlaşma ile yürürlükten kalkmıştır.	5 Ekim 1992	Taşkent	TR/Abdulkadir Ateş ÖZ/Alimcan İsmailov	15.04.1993 21553
Özbekistan	Kültür Alanında İşbirliği Anlaşması 1996-1997	21 Şubat 1996	Taşkent	Belirtilmemiş	
Özbekistan	Turizm İşbirliği Anlaşması	18 Kasım 1997	Ankara	TR/İbrahim Gürdal - Turizm Bakanı ÖZ/Bahtiyar Husanbayev - Özbekturizm Bşk.	28.12.1997 23214
Özbekistan	Telif Haklarının ve Benzer Hakların Korunmasına İlişkin Anlaşma	13 Nisan 1998	Taşkent	Belirtilmemiş	22.07.1998 23410
Özbekistan	Kültürel Varlıkların Kaçakçılığının Önlenmesi ve İadesinin Sağlanması Konusunda Karşılıklı Yardım Anlaşması	13 Nisan 1998	Taşkent	Belirtilmemiş	22.07.1998 23410

Kaynak:<http://disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/TR-22118/imzalanan-ikili-ve-cok-tarafli-belgeler.html>, Erişim Tarihi: 21.10.2018.

5) Taraflar, turizm yatırımları konusunda işbirliği imkânlarını araştırarak ve bu amaçla deneyim değişiminin yanı sıra her iki ülke mevzuatlarında belirtilen yatırımlara ilişkin teşvikler ve ülkelerindeki mevcut yatırım olanakları hususunda bilgi alışverişinde bulunacaklardır. Taraflar, Ulusal Turizm İdarelerini ve diğer ilgili turizm kuruluşlarını ülkelerinin ulusal mevzuatları uyarınca, turizm alanında ortak girişimler ve yatırım projeleri başlatmak hususunda teşvik edeceklerdir.

6) Taraflar, uluslararası turizm işbirliği alanında uluslararası turizm faaliyetlerine katılımı da esas alarak görüş alışverişinde bulunacaklardır.

7) Taraflar, Ulusal Turizm İdareleri ve ilgili turizm kuruluşları aracılığıyla turizm eğitimi alanında özellikle turizm sektörün de istihdam edilen personeli yetiştirmek amacıyla teknik işbirliği imkânlarını araştıracaklardır.

8) Taraflar, mevcut anlaşmanın uygulanmasını sağlamak amacıyla bir Turizm Karma Komisyonu kurmak üzere anlaşmışlardır. Komisyon toplantıları diplomatik kanallar aracılığıyla her iki tarafın uygun göreceği bir tarihte iki yılda bir dönüşümlü olarak karşı tarafın ülkesinde gerçekleştirilecektir. Gerekli görüldüğü takdirde, Komisyon her iki tarafın mutabakatıyla daha önce toplanabilecektir.

Doğrudan turizm ve kültür içerikli bu türlü ikili anlaşmaların yanı sıra eğitim, ulaşım ve ekonomik işbirliği gibi farklı içeriklerdeki ikili anlaşmalar da iki ülke arasındaki turistik ilişkileri şekillendirmektedir. Örneğin, 1996 yılında kurulan ve görevi taraf ülkelerin ekonomik işbirliği ve ticari ilişkilerin de karşılaşılan sorunları tespit edip çözmek olan “Karma Ekonomik Komisyonu” iki ülke turizmi için iş birliği imkânlarının geliştirilmesi doğrultusunda önemli kararlar alabilme yetkisine sahiptir. Nitekim 2017’de dördüncüsü imzalanan komisyon protokolünde taraflar, turizm alanındaki iş birliğini “yüksek öncelikli” çalışmalar arasında değerlendirmiştir. Bu çerçevede Özbekistan’daki turizm altyapısının geliştirilmesi amacıyla ortak projeler ve programlar gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Evcin, 2018, s. 119).

Bu kapsamda hazırlanan Semerkant Afrasiyab Oteli projesi ile Buhara’daki Buhara Palace Oteli projeleri, turizm altyapısının oluşturulması ve merkezlerin yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadır. Çimgan Turizm Bölgesi’nin Geliştirilmesi projesi ise 2 teleferik, 3 adet 9 katlı bina ve dinlenme merkezi yapımını içermektedir. Özbekistan hükümeti, bu projelerin hayata geçirilmesinde Türk yatırımcılara güvenmekte ve bu yatırımcıların Özbekistan’a gönderilmesi için Türk hükümetine talepte bulunmaktadır. Özbek hükümeti, bu

amaçlarla Türk yatırımcılara gerekli olan arsa tahsisi, altyapı hazırlama ve yerel ortaklar bulmada yardımcı olacağını; Türk hükümeti de Özbek tarafına bu alanlarda işbirliği ile ilgili teknik yardım vermeye hazır olduğunu ifade etmiştir(Tokay Haber Ajansı, 2017). Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere Türkiye, Özbekistan üzerinde tesir alanını genişletmek için turizm yatırımlarını, Özbek ekonomisini şekillendiren bir yumuşak güç aracı olarak kullanma potansiyeline sahip görünmektedir. Bu anlamda, Özbekistan'ın ekonomik açıdan yeniden yapılanmasında Türkiye'nin oyun kurucu bir aktör olma şansı ise Özbekistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı olan Şavkat Mirziyoyev dönemi ile oldukça artmıştır.

Türkiye için Özbekistan hükümeti ile ilişkiler bakımından, Özbekistan'da yaşanan lider değişikliğinin önemli bir diğer sonucu ise Özbekistan'ı ziyaret edecek Türk vatandaşlarına 30 gün vize muafiyeti tanınmasıdır. Bu uygulama, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev tarafından 6 Şubat 2018 yılında imzalanan, "Özbekistan'da seyahat potansiyelinin geliştirilmesi için olumlu koşulların sağlanmasına" ilişkin kararname ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Özbekistan'ın Türk vatandaşlara uyguladığı vize şartını kaldırmasındaki en önemli gerekçe ise şüphesiz turizm gelirlerini arttırmak için Türk turistleri ülkelerine çekme isteğidir. Bir başka deyişle, Türk turizm pazarının cezbediciliğinden kaynaklanan yumuşak güç, Özbekistan'ın Türkiye lehine vize politikaları uygulamasına neden olmuştur.

Özbekistan'ın Ankara Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müsteşarı Ulugbek Azamov'da bu görüşü destekler nitelikte bir açıklama yapmıştır. Ulugbek Azamov'un açıklaması şu şekildedir: "Özbekistan'ın Türkiye'ye vize muafiyeti tanınmasının büyük bir adım olduğunu düşünüyoruz. Türkiye'ye sağlanan vize muafiyeti ile Özbekistan'a giden Türk turist sayısını yıllık 100 bine çıkarmayı hedefliyoruz Özbekistan'da her iki ülke için de önemli olan İmam el Buhari, İbni Sina gibi büyük İslam ve kültür alimlerinin yaşadığı yerler var. Bu muafiyetin Türk kardeşlerimizin turist olarak Özbekistan'a gitmeleri için de fırsat olduğunu düşünüyoruz."(<https://www.sabah.com.tr>, Erişim Tarihi: 09.12.2018).Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Özbekistan, Türk turistleri ülkesine çekebilmek için kendi yumuşak güç unsurlarını devreye sokmaya çalışmaktadır. Bu yaparken kullanılan yöntem ise iki ülkenin ortak dini inancıdır. Bu sayede Türk turistler, inanç turizmi kapsamında İslam dünyası için önemli merkezler olan Buhara (Kalon Camii ve Mir-i-Arab Medresesi), Semerkant (Sher-Dor Medresesi, Kok Camii, Hz. Davut Türbesi) ve Taşkent (İsmail El-Buhari Medresesi) gibi Özbek destinasyonlarını yakından tanıma fırsatını yakalayabileceklerdir.

Türkiye'nin sadece Özbekistan ile değil, bütün Orta Asya coğrafyası ile olan ilişkilerini şekillendiren bir diğer diplomatik araç ise TİKA olarak belirtilebilir.

Türkçe konuşulan Türkî cumhuriyetlerde kalkınma yardımları sağlamanın yanı sıra, turizm gibi sosyal duyarlılığı yüksek alanlarda da faaliyet gösteren bir kurum olan TİKA, kendi kaynakları ile tasarladığı ve finanse ettiği birçok turizm temalı projeyi Özbekistan’da gerçekleştirilmektedir. Özbekistan’da, sektörde çalışacak nitelikli eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik Sergeli Turizm Meslek Okulu’nun kapsamlı tadilatı yapılması ve örnek uygulama sınıfları oluşturulması bu projelerden biridir. Bir başka projede ise Özbekistan’ın Buhara şehrinde “Turizm ve Otelcilik Eğitimi Programı” hayata geçirilmiştir. Söz konusu proje kapsamında otel yöneticiliği, ön büro, aşçılık, servis hizmetleri ve kat hizmetleri üzerine toplam 120 Özbek otel personeline eğitim verilmiştir. Bu uygulamalardan da anlaşılacağı üzere Türkiye içerisinde turizmin de yer aldığı birçok farklı sektördeki tecrübe, bilgi ve teknolojilerini TİKA gibi kuruluşlar aracılığı ile Özbekistan’a aktarmaktadır. Bu ise Türkiye’nin Özbekistan üzerinde yumuşak güç kullanarak etki alanını geliştirme çabalarına katkı sağlamaktadır (TİKA, 2018, s. 128-130).

Uluslararası tanıtım faaliyetleri, bir ülkenin dünyadaki duruşu, saygınlığı, imajı ve dolayısıyla da uluslararası ilişkilerinin etkinliği bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, ülkemizde başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere, tanıtma faaliyetleriyle ilgilenen tüm kurum ve kuruluşlar, birbirleriyle etkileşim halinde çalışmalar yapmaktadır (Çavuş, 2013, s. 31). Bu kuruluşlarda biri de Bakanlığın “Tanıtma Genel Müdürlüğü” birimi altında bulunan yurt dışı teşkilatlanmaları olan “Kültür ve Tanıtma Müşavirlikleri”dir. Bu müşavirlikler içerisinde Özbekistan’da Türk kültürünün ve turistik arz kaynaklarının tanıtımından sorumlu olan “Taşkent Kültür ve Tanıtma Müşavirliği”dir. Müşavirlik, Özbekistan’dan ülkemize yönelik turizm talebinin arttırılmasına ek olarak, Özbek vatandaşlarının Türkiye hakkındaki olumsuz tutum ve inançları ile önyargılarını gidererek ülkemizin saygınlık kazanmasına da yardımcı olmaktadır (<http://tanitma.kultur.gov.tr.>, Erişim Tarihi: 09.12.2018). Faydalı bir yumuşak güç aracı olan bu kurum, sadece Özbekistan’da Türk turizminin gelişmesi adına değil Türk kimliğinin varlığını temsil etmek adına da işlevsel bir özellik göstermektedir.

Önemli bir diğer yumuşak güç unsuru ise kitle iletişim araçları ve bu araçlarda izleyicinin beğenisine sunulan sinema filmleri, diziler, belgeseller ve tanıtıcı programlardır. ABD yıllardır Hollywood filmleriyle dünyada etkin bir imaj sağlamış ve önemli bir yumuşak güç elde etmiştir. Türkiye ise yabancı ülkelerde yayınlanan dizileri ile oldukça merak duyulan bir ülke haline gelmiştir. Yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye’yi daha önce ziyaret etmemiş fakat düzenli Türk dizileri izleyenlerin %80’i Türkiye’ye gelmek istemektedirler. Bu dizileri izleyen ziyaretçiler, Sultanahmet bölgesini veya Topkapı Sarayı gibi

tarihi yerleri görmeden önce, dizinin çekildiği yerleri görmek istemektedirler. Bu algı, yapılan tüm turizm tanıtımları ve reklam pazarlama unsurlarından daha etkili olabilmektedir (Camgöz & Dinçer, 2017, s. 290). Türkiye’de bu yolla Özbekistan üzerinde kültürel etki alanını genişletmek için bir şansa sahiptir.

Özbekistan’da yayın yapan televizyon kanalları tarafından Türk dizi ve filmlerinin temini için Türk yetkili makamlarına yoğun bir talepte bulunmaktadır. Buna paralel olarak “Kara Sevda” adlı Türk dizisi 2017 yılı Eylül ayında yayınlanmaya başlamış ve Özbek halkı tarafından büyük bir rağbet görmüştür. “Diriliş Ertuğrul”, “Muhteşem Yüzyıl” ve “Kösem Sultan” gibi Türk tarihinin ve kültürel zenginliklerinin işlendiği diziler ile muhtelif Türk filmlerinin de Özbek televizyonlarında yayınlanmasına yönelik çalışmalara girildiği bilinmektedir (Evcin, 2018, s. 132). Özbek vatandaşlar tarafından Türk kültürünü yansıtan bu türlü dizilere yoğun talebin olması şüphesiz Türkiye’ye yönelik turistik ziyaret düzenleme niyetlerini de olumlu anlamda arttıracaktır. Dizi ve sinema filmleri gibi popüler kültür kaynaklarının bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılıp, Türk turizmine hizmet etmesi de Türk turizmini daha işlevsel bir yumuşak güç unsuru haline getirecektir. Bir başka deyişle, Türk dizi ve filmleri ile Türk turizmi birbirlerinden beslenen yumuşak güç unsurlarıdır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’nin son yıllarda izlediği “insanilik” temalı aktif dış politika ve yoğun diplomasi, ülkemizi uluslararası kamuoyunda ilgiyle takip edilen bir konuma getirmiştir. Türkiye’nin aktif dış politikasında seçmiş olduğu bu tema uluslararası ilişkilerde sert güç unsurlarına göre daha başarılı sonuçlar verdiği ve çok daha meşru bir uygulama olması nedeniyle önemlidir. Hem turizm olgusunun hem de bu temanın merkezinde insan vardır. Bu nedenle turizm, Türkiye’nin izlediği aktif dış politika da önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bununla birlikte turizm olgusu tek bir yapıdan oluşan homojen bir kavram değildir. Turizm bir dış politika aracı olarak ülkenin çıkarlarına hizmet etmek için kullanılacak ise ülkenin kültürü, dili, inancı ve doğal güzellikleri gibi birçok yan unsurda göz önüne alınmalıdır. Bu unsurların her biri aynı zamanda bir ülkenin diğer ülkeler üzerinde etki çemberini genişletmek için kullandığı yumuşak güç kaynakları olarak da bilinmektedir.

Türkiye’nin reklam ve tanıtım faaliyetleri ile ülke imajının görece olumlu olması gibi nedenler, Türkiye’ye gelen yabancı turist sayısında bir artış meydana getirmiştir. Bu artış ortak bir kök ile bağlı bulunduğumuz Özbekistan pazarında da gözlemlenmiştir.

Türkiye ve Özbekistan ilişkilerinde uzun soluklu siyasi dalgalanmalar ve gerginlikler yaşanmıştır. Bu süreç içerisinde iki ülkede birbirleriyle ilişkilerini dondurma noktasına gelmiştir. Ancak bu durum iki ülkenin turizm ilişkileri açısından incelendiğinde ortaya siyasi ilişkilerin tam aksi bir çerçeve çıkmaktadır. Ülkeler arası yaşanan politik uyumsuzluklara rağmen ülke vatandaşları karşılıklı turistik ziyaretlerine devam etmişlerdir. Buradan hareketle turizmin, devlet politikalarına rağmen uzun zamandır birbirinden ayrı bırakılmış soydaş halkların birbirleriyle yeniden tanışmaları, buluşmaları, kültürel birliktelik anlayışlarını pekiştirmeleri için kullanılabilir etkili bir yumuşak güç unsuru olduğunu söylemek mümkündür.

Turizm, diğer yumuşak güç unsurları olan, kültür, tarih, ekonomik güç, siyasi ve politik değerler, jeopolitik konum, doğal güzellikler güvenlik algısı vb. ile değerlendirildiğinde bu unsurlardan çok yoğun şekilde beslenmektedir. Temelde incelendiğinde, turizm söz konusu bu unsurları metalaştırarak bunlardan ticari bir kazanç elde etmeyi amaçlayan bir olgudur. Örneğin, kültürel ya da doğal güzellikleri açısından fazla bir kaynağa sahip olmayan ve güvenlik sorunları nedeniyle iç kargaşalar yaşayan bir ülke ne kadar turistik tanıtım faaliyeti yürütürse yürütsün kendisine yeterince turist çekemez. Bu durum Türkiye ve Özbekistan'ın turizm ilişkileri açısından incelendiğinde, Türkiye'nin Özbekistan'da yürüttüğü tanıtım ve propaganda faaliyetlerinde ağırlıklı olarak iki ülke arasındaki kuvvetli tarihî ve kültürel bağlara işaret edilmektedir. Bu ise Özbek vatandaşlarının turistik seyahatleri için Türkiye'yi tercih etmesini teşvik eden başlıca unsurlar arasında yer almıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Özbekistan pazarında turizm faaliyetlerini geliştirebilmek için turizm olgusunu diğer yumuşak güç unsurları (Ortak Tarih ve Kültürel Bağ) ile doğru bir şekilde bütünleştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Turizm, dış politikada doğrudan yumuşak güç aracı olarak da kullanılabilir. Bunun sağlanabilmesi için söz konusu iki ülke arasında büyük ölçekli bir turizm ilişkisi bulunmalıdır. Örneğin, Türkiye'nin 2015 yılında bir Rus savaş uçağını düşürmesi sonucu yaşanan kriz sonrasında Rus hükümeti vatandaşlarına Türkiye'yi ziyaret etmemeleri yönünde tavsiyede bulunmuş ve Türkiye'ye düzenlenen charter uçuşlarını kaldırmıştır. Bunun üzerine Türkiye'nin en büyük ikinci pazarı olan Rus pazarı 2016 yılında %80 daralmış ve turizm gelirleri büyük ölçüde azalmıştır. Bu örnek olaydan da anlaşılacağı üzere, Türk turizminin Rus pazarına olan bağımlılığı, Rusya tarafından aleyhte bir yumuşak güç aracı olarak kullanılmıştır. Türkiye ve Özbekistan'ın turizm ilişkilerinde yumuşak güç uygulaması bu örnek olaydaki gibi gerçekleşirse de sonuçları bakımından Türkiye'nin lehine olmuştur. Çünkü Özbekistan, en büyük ikinci turizm pazarı olan Türkiye'yi kaybetmemek adına Türkiye'ye uyguladığı

vize uygulamalarına turizmde atılım yapma gerekçesiyle son vermiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere yakın döneme kadar sürece gereği Türk vatandaşlarını konsoloslukları önünde uzun kuyruklarda bekleten Özbekistan, Türk turizminin yarattığı yumuşak güç baskısı ile vize muafiyetini onaylamış ve Türk vatandaşlarına ayrıcalık tanımıştır.

Türkiye, 2010'lu yıllar ile birlikte hemen her yıl en çok turist çekmeyi başaran ilk 10 destinasyon arasında kendine yer bulmuştur. Bu istatistik turizm gelirlerine de yansımıştır. Bazı istisnalar olsa da Türk turizmi her yıl turist varışları ve turizm gelirlerindeki hacmini arttırmıştır. Bu başarılı tablonun arkasında, Türkiye'nin uzun yıllar turizm altyapısını geliştirmek, turistik mal ve hizmetlerinin niteliğini arttırmak ve turistik ürünlerinde çeşitlilik oluşturmak için izlediği politikalar yatmaktadır. Özbekistan'da Türk turizminin bu noktaya gelirken edindiği tecrübelerden faydalanmak istemektedir. Örneğin, "Özbekistan Devlet Turizm Geliştirme Komitesi" 2017 yılında Bursa'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında Türkiye'nin Uludağ örneğinden hareketle Özbekistan'da dağ turizminin geliştirilmesi ve kayak merkezlerinin kurulması konuları değerlendirilmiştir. Bu açıdan incelendiğinde Özbekistan'ın, Türk turizmi uygulamalarını kendi turizminin geleceği için bir taslak olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Türk turizmini geçmişinden bugüne bilgi ve deneyimlerinden doğan yumuşak gücü, Özbekistan'ı yoğun bir şekilde cezbetmektedir.

Bu araştırma, ilgilendiği konu üzerine ulaştığı bulgulardan yararlanarak ilgili hükümet organlarına ve akademisyenlere çeşitli öneriler sunmaktadır. Bu öneriler aşağıda belirtilmiştir.

- Araştırma bulgularına göre turizmin Türkiye'nin uluslararası ve dış politikasında bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılabileceği rahatlıkla söylenebilir. Ancak bunun uygulanabilmesi için Türk devletinin, turizmi bir güç unsuru olarak kabul etmesi gerekmektedir. Bu ise sadece Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın özerk politikaları ile olabilecek bir süreç değildir. Aynı zamanda başta Cumhurbaşkanlığı (temsil makamının gücü, mevcut Cumhurbaşkanı'nın karizması vb.) ve DİB (iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin turizm faaliyetlerine elverişli olarak düzenlenmesi konusunda) olmak üzere birçok devlet organının konu üzerine müşterek çalışmaları ve eşgüdümü ile mümkündür. Bu nedenle bahsi geçen bu kuruluşların turizm aracılığıyla, Özbekistan'a müdahil olabilmeleri için sistematik bir politika üretmeleri gerekmektedir.

- Türkiye ve Özbekistan'ın müştereklerden birisi de dini inanışlarıdır. Her iki ülkenin vatandaşları da ağırlıklı olarak İslam inanışına tabidirler. İnanç aynı

zamanda kültür turizmi içerisinde inanç turizmi adıyla yer alan bir seyahat motivasyonudur. Buna rağmen Türkiye'nin bu müşterek inançtan gelen potansiyeli tam olarak kullandığı söylenemez. Bu noktada Türkiye, inanç kaynaklı yumuşak güç unsurunu turizm vasıtasıyla Özbekistan'a uygulayabilmek için çeşitli politikalar üretmek zorundadır.

- Türk turizminin Özbekistan'da ki geleceği açısından Türk televizyon dizileri ve filmlerinin Özbekistan'da ulaşılabilir hale getirilmesi önem arz etmektedir. Bunun sağlanabilmesi için ise TÜRKSAT yayın alanının, gerekli yasal ve teknik düzenlemeler yapıldıktan sonra, bölgeyi içine alacak şekilde genişletilmesi gereklidir.

- Araştırmaya konu olan Özbekistan, İslam Kerimov gibi mutlak siyasi güç hâkimi bir lider tarafından totaliter sistem ile 25 yıl boyunca yönetilmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin asıl muhatabı Özbekistan değil, sadece Kerimov olmuştur denilebilir. Nitekim Kerimov, kendi iktidarının meşruluğuna Türkiye tarafından politik bir saldırı düzenlediği algısına kapıldığı zamanlarda diplomatik ilişkileri uzun süreler boyunca askıya almıştır. Bu durum Türkiye'nin yumuşak gücünün Özbekistan üzerinde etki alanını da ister istemez sınırlandırmıştır. İki ülke arasındaki turizm faaliyetleri ülkeler arası olumsuz ilişkilerden etkilenmese de uzun süre ciddi bir gelişme de gösterememiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, totaliter sistemlerle yönetilen Özbekistan örneğindeki gibi ülkelere, gerek turizm gerekse diğer yumuşak güç kaynağı olan unsurlar ile erişebilmek dönem dönem zor hatta bazen imkânsız olabilmektedir. Bu nedenle konu ile ilgili alanyazına katkı yapmak isteyen araştırmacılar için diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden olan ve görece daha demokratik bir siyasi iklimin hüküm sürdüğü Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde turizmin yumuşak bir güç aracı olarak değerlendirilmesinin nasıl sonuçlar vereceği incelenmeye değer görülmektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Akbaş, Z., & Tuna, H. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(571), 5-17.
- 📖 -----. (2016). Yumuşak Güç Olgusu ve Turizm İlişkisi: Medikal Turizm Kapsamında Ortadoğu'dan Gelen Turistler Üzerine Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum*, 6(12), 73-106.
- 📖 Aydemir, B., & Bal, K. (2018). Bir Dış Politika Aracı Olarak Turizm: Gana Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 71-84.

- 📖 Burchill, S., Linklater, A., Deveta, R., Donnelly, J., Paterson, M., Reus-Smit, C., & True, J. (2005). *Theories of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan Ltd.
- 📖 Camgöz, C., & Dinçer, F. İ. (2017). Günümüz Uluslararası İlişkilerinde Turizmin Türkiye’de Yumuşak Güç Olarak Kullanılmasına Yönelik Bir Değerlendirme. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(1), 283-293.
- 📖 Çavuş, T. (2013). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 23-37.
- 📖 Evcin, E. (2018). Özbekistan’da Türkiye’nin Turistik Tanıtım ve Propaganda Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(1), 113-142.
- 📖 Karagül, S. (2013). Türkiye’nin Balkanlardaki “Yumuşak Güç” Perspektifi: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1).
- 📖 Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*, New York: Public Affairs.
- 📖 Özel, C. (2018). Yumuşak Güce Bütünsel Bakış. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-27.
- 📖 Özbekistan ile Türkiye Arasında İmzalanan Turizm Alnında İşbirliği Anlaşmasının Onaylanması Hakkında Karar. (1997), T.C. Resmi Gazete (23214, 28 Aralık 1997).
- 📖 Sancak, K. (2016). Yumuşak Güç Kaynağı Olarak Kültür ve Türkiye’nin Yumuşak Gücünde Kültür Faktörü. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 02(04), 16-26.
- 📖 TİKA. (2018). *Özbekistan’da TİKA Projeleri*. Ankara: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Yayınları.
- 📖 Tokay Haber Ajansı. (2017). *Özbekistan. Yatırım Finansman & Dış Ticaret Dergisi*, s. 5-65.
- 📖 UNWTO. (2015). *Uzbekistan Tourism Insight – Findings from the Uzbekistan International Visitor Economy Survey 2014*. Madrid: World Tourism Organization (UNWTO) .
- 📖 Yegin, A. (2015). *İran’ın Yumuşak Gücü*, Seta (Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı), İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş.
- 📖 Yılmaz, S. (2011). Yumuşak Güç ve Evrimi. *TURAN-SAM Dergisi*, 3(12), 31-36.

**Azerbaycan “ASAN Hizmet” Merkezlerinin
VZA Yöntemiyle Etkinlik Analizi**
Efficiency Analysis with DEA
in Azerbaijan “ASAN Service” Centers

Fuad SELAMZADE*

Özet

Kamu hizmetlerinin amacı, vatandaşlara hizmetlerin verimli ve etkin şekilde sağlanması, hükümetlerin amacı ise bu doğrultuda politikaların geliştirilmesidir. Kamu hizmetleri ayrı ayrılıkta sunulduğu zaman hem kamu harcamalarını artırmakta ve hem de vatandaşların zamanlarının fazla harcanmasına neden olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı Azerbaycan`da 2013-2019 yıllarında “ASAN Hizmet” Merkezlerinin etkinliğinin veri zarflama analizinin CCR ve BCC yöntemleri ile araştırılmasıdır. “ASAN Hizmet” merkezlerinin etkinliğinin ölçülmesi için girdi olarak; başvuru sayısı ve kabul edilen evrak sayısı, çıktı olarak ise teslim edilen evrak sayısı ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda sabit getirili CCR modeli ile yapılan analizlerde “ASAN Hizmet” Merkezlerinden her yılda birer Merkezin etkin olduğu tespit edilmiştir. Berde “ASAN Hizmet” Merkezinin 2015-2018 yıllarında olmakla 4 yıl üst üste etkin olduğu tespit edilmiştir. BCC yöntemi ile yapılan etkinlik analizinde ise Berde ile birlikte 4 Nolu Bakü “ASAN Hizmet” Merkezinin de 4 yılda etkin olduğu görülmüştür. Diğer merkezlerde teslim edilen evrak sayısının artırılması yönünde politikalar geliştirilerek bütün merkezleri tam etkin çalışma düzeyine getirilmesinin mümkün olduğu söylenebilmektedir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Kamu Hizmetleri, ASAN Hizmet, Veri Zarflama Analizi (VZA), Tek Pencere Sistemi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alpaslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Muş. f.salamov@alpaslan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2436-8948.

Abstract

The purpose of public services is to provide services to citizens in an efficient and effective manner, and the aim of governments is to develop policies in this direction. When public services are offered separately, they both increase public spending and can also cause the citizens to waste their time.

The purpose of this study is to investigate the effectiveness of "ASAN Service" Centers in 2013-2019 in Azerbaijan by using CCR and BCC methods. As an input to measure the effectiveness of "ASAN Service" centers; the number of applications and the number of documents accepted, and the number of documents submitted as output. According to the findings of the study, in the analyzes made with the fixed income CCR model, it is seen that one Center is active every year from the "ASAN Service" Centers. It has been determined that the "ASAN Service" Center of Berde was active for 4 consecutive years, in 2015-2018. In the efficiency analysis made with the BCC method, it was estimated that the Number 4 "ASAN Service" Center in Baku was active in 4 years. It is possible to say that it is possible to bring all the centers to full efficiency by developing policies to increase the number of documents delivered at other centers.

Keywords: Azerbaijan, Public Service, ASAN Service, Data Envelopment Analysis (DEA), One Stop Shops.

Günümüzde teknolojinin ve bilgiye ulaşmanın hızlı olduğu bir dünyada az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çağdaş ve güçlü bir devlet kurulması için Kamu hizmetinde şeffaflık ve hesapverilebilirlik önem taşımaktadır. Bu bağlamda kamu hizmetinin sunumunda yaranabilecek negatif durumların dikkate alınması ve ortadan kaldırılması yönündü politikalar geliştirilerek uygulanması gerekmektedir. Hızla değişen ve gelişen dünyada, kamu ve özel sektörden hizmet alan insan sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle, kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından sunulan hizmetlerin kalitesi de önem arz etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanmış 13 Temmuz 2012 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Vatandaşlık Hizmeti ve Sosyal İnovasyon Devlet Ajansının Faaliyetlerinin Sağlanması" Kararnamesi ile kurulan "ASAN Hizmet" Merkezleri ("ASAN Xidmət" mərkəzləri), vətəndaş memnuniyyətinə yeni bir yaklaşımın oluşmasını ve memur-vatandaş ilişkilerinin niteliksel olarak yeni bir düzeye geçişini teşvik ediyor. "ASAN hizmet" in kurulması sadece kamu hizmetlerinin sunumunda değil, ülkenin gelecekteki başarılı ve modern gelişimi için de önemli bir rol oynamaktadır. "ASAN hizmet" merkezlerinin 2013'ten günümüze gelişiminin analizi, verimlilik ve etkinlik düzeyinin belirlenmesi üzerine bilimsel araştırmanın yapılması, merkezlerin gelecekteki faaliyetleri için önemlidir.

Hizmet setöründe etkinliğin ölçülmesi için parametrik olmayan Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi iktisat literatüründe sık kullanılmaktadır. VZA yöntemi ekonomik karar verme birimlerinin göreceli etkinliğini ölçmek için geliştirilmiş, daha sonra kar amacı gütmeyen kuruluşların göreceli etkinliğini ölçmek için yaygın olarak kullanılmıştır. Çalışmada merkezlerin göreceli etkinliklerinin ölçülmesi için 1975 yılında Charnes, Cooper, Rhodes (CCR) tarafından ölçeğe göre sabit ölçekli (Constant Returns to Scale - CRS) model ve 1984 yılında Banker, Charnes, Cooper (BCC) tarafından ölçeğe göre değişken ölçekli (Variable Returns to Scale (VRS)) model geliştirilmiştir.

“ASAN Hizmet” merkezlerinin etkinliğinin ölçülmesi için girdi olarak; başvuru sayısı ve kabul edilen evrak sayısı, çıktı olarak ise teslim edilen evrak sayısı ele alınmıştır. Veriler Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Vatandaş Hizmeti ve Sosyal İnovasyon Devlet Ajansı'ndan elde edilmiş ve kuruluş yılı olan 2013 yılından 2019 yılına kadar olan dönem için etkinlik analizleri yapılmıştır.

1. Literatür Taraması

Hüseynova (2014) yaptığı çalışmada, “ASAN Hizmet” merkezlerinde uygulanan etkili eğitim sistemini ele almıştır. Çalışma sonucunda personelin mesleki niteliklerini geliştirmek için diğer etkili yöntemleri içeren “ASAN Hizmet” eğitim sisteminin, personel içinde sosyo-psikolojik bir ortam sağlayarak, oldukça gelişmiş bir grubun bütünleştirici özelliklerini geliştirdiğini tespit edilmiştir. Ayrıca, ortak değerlerin, çıkarların ve hedeflerin oluşturulması ile öğrenme sürecinin izlenmesi, sürekli ve etkili bir eğitim kalitesini izlemenizi ve personel potansiyelini artırmanızı sağladığı görülmüştür.

Guliyev (2015), çalışmasında kayıt dışı istihdamın kapsamı ve yapısına odaklanarak Azerbaycan'daki kayıt dışı ekonominin ölçeği ve bileşimi hakkındaki çeşitli tahminlere bakmıştır. Kayıt dışı ekonominin ve ekonomik ve sosyal hayata etkilerinin ortadan kaldırılmasında “ASAN Hizmet” merkezlerinin sunduğu olanaklara dikkat çekmiştir.

Aliyev, Shahverdiyeva ve Abbasova (2016) çalışmalarında, Azerbaycan'ın önde gelen ülkelerle bilgi ekonomisinin oluşumundaki strateji ve eğilimlerin karşılaştırmalı analizini yapmışlar. Uluslararası bilgi akışının kalitesinin artırılması, e-devlet hizmetinin sunulmasının öneminde “ASAN Hizmet” merkezlerinin, birçok uluslararası kuruluş ve üniversite tarafından takdir edilen ve Azerbaycan'ın markası haline gelen modern yenilikleri kullanarak tek bir yerden vatandaşlara uygun ve kaliteli hizmetler sağlayacak şekilde düzenlendiği vurgusu yapılmıştır.

Imran (2017) Azerbaycan'ın Ulusal İmajını Yeniden Şekillendirmek Ulus Marka Çalışmaları konulu çalışmasında, “ASAN Hizmet”in, dokuz bakanlığın aynı anda bir çatı altında çalıştığı ve tüm vatandaşlara tek bir pencerede hizmetin mükemmel kalite ve birleşik hizmetler ile sunan Azerbaycan'ın en önemli markalarından biri olarak değerlendirmektedir.

Alguliyev, Yusifov ve Gurbanli (2018) çalışmalarında, elektronik hizmetlerin değerlendirilmesi alanındaki uluslararası uygulamalar tartışmışlardır. Makalede, “ASAN hizmet” tarafından sağlanan elektronik hizmetlerin ölçülmesi kriterlerini araştırılmış ve ayrıca devlet kurumlarında elektronik hizmetlerin organizasyon düzeyini ve sunumunu değerlendirmeye yönelik yaklaşımlar önerilmiştir. Elektronik hizmetleri, hizmetlerin dijitalleşme düzeyini, entegrasyon ve alaka düzeyinin yanı sıra hizmetlerin kullanım kolaylığını değerlendirdikten sonra, elektronik hizmetlerin düzeyi ve iyileştirilmesi ile ilgili öneriler sunulmuştur.

Qaraşova (2018) çalışmasında, Azerbaycanda “Asan Hizmet”in organizasyonu, uygulanması ve geliştirilmesi konusunu tüm boyutları ile ele almış, toplumun tüm kesimlerine kamu hizmetlerinin sunulması için öneriler geliştirmiştir.

Yusifov ve Gurbanli (2018) çalışmalarında, e-hizmet değerlendirme süreci alanındaki uluslararası uzmanlığı araştırmıştır. Azerbaycan'da “ASAN hizmet” sistemi tarafından yürütülmekte olan, e-hizmetlerin organizasyonunun ve işleyişinin değerlendirilmesi dijitalleşme ve alaka düzeyi, bilgi açıklığı ve erişilebilirlik düzeyi ve kullanım kolaylığı düzeyi kriterleri dikkate alınarak yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda “ASAN Hizmet” uygulamasının hizmet sağlayıcıların faaliyetlerinde tavsiyelerde bulunduğunu ve bu da hizmetlerin organizasyonunda olumlu değişikliklere yol açtığını gösterdiği tespit edilmiştir.

Abdullayev (2019), çalışmasında, demokratik yönetimin verimliliğinin bir parçası olarak Azerbaycan'da yapısal reformları tartışmıştır. Demokrasinin gelişimde önemli unsur olan açıklığın ve şeffaflığın artırılmasında “ASAN hizmet” merkezlerinin rolü özel olarak belirtilmiştir.

2. “ASAN Hizmet”

Vatandaşa Hizmet Merkezleri, farklı makamların bir arada bulunduğu ve aynı fiziksel konumda çeşitli kamu hizmetlerinin sunulduğu devlet daireleridir. Kamu hizmetleri için bu tür Tek Pencere Sistemi (One Stop Shops) uygulamanın amacı, devlet bürokrasisiyle oluşan sorunların ön saflarda hizmet sunumu ile çözümlenmesidir. Dünyada 70'den fazla ülkede farklı isimler altında ve farklı hizmetlerin sunumu gerçekleştirilerek Vatandaş Hizmet Merkezleri

bulunmaktadır. Afrika'da 8, Asya'da 14, Geçmiş SSCB ülkelerinde 8, Orta Doğu'da 2, Avrupa'da 26, Kuzey Amerika'da 2, Latin Amerika'da 8, Avustralya ve Okyanusya'da 2 ülkede Vatandaş Hizmet Merkezleri bulunmaktadır (Fredriksson, 2020, s. 1165). Bu modellere örnek olarak, Rusya'nın Çok Fonksiyonlu Merkezleri (Multifunctional Centers, MFC), Gürcistan'ın Kamu Hizmet Salonları (Public Service Halls), Kazakistan'ın Kamu Hizmet Merkezleri (Public Service Centers) ve Brezilya'nın Poupatempo'su (Time Saver) gösterilebilir (Qaraşova, 2018, s. 52).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 4 Nolu "Asan Hizmet" merkezinin açılışında söylemiştir (Azerbaycan, 2014, s. 1):

"“ASAN Hizmet”, Azerbaycan ürünü, Azerbaycan markasıdır. Azerbaycan halkına hizmet en üst düzeyde olmalıdır. Azerbaycan vatandaşları bu hizmetleri hak ediyor. Bunu defalarca söyledim, her memur halkına haysiyet ve onurla hizmet etmelidir. “ASAN hizmet”in oluşturulması, bu politikanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlara hizmet etmek her memur için temel bir prensip olmalıdır.” (Aliyev, Hesabat)

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Vatandaşlık Hizmeti ve Sosyal İnovasyon Devlet Ajansı (bundan sonra - Devlet Ajansı), 13 Temmuz 2012 tarihli ve 685 Nolu Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Kararnamesi uyarınca kurulmuştur.

"ASAN Hizmet" merkezlerinin kurulumundaki ana hedef; kamu kurumlarının faaliyetlerinde koordinasyonun sağlanması, merkezlerde sunulan hizmetlerin uygulanmasının kalite denetlenmesi ve kamu hizmetlerine eşit erişim ve işleyişlerinde açıklığın sağlanmasıdır. 2013 yılından bu yana Azerbaycan'da "Asan Hizmet" merkezleri vatandaşlara aynı yerde çeşitli ve çok sayıda kamu hizmeti sunmayı amaçlamaktadır. 2013 yılında Merkezlerde on farklı kamu hizmeti sunuluyordu. 2018 yılında ise hizmet sayısı 29'a çıkarılmıştır. Bu hizmetler arasında doğum ve ölüm kaydı, medeni hal kanunlarının tesciline ilişkin sertifikaların düzenlenmesi ve yenilenmesi, boşanmanın tescili, babalık kabulü ve tespiti, noterlik hizmetleri, kimlik kartlarının verilmesi ve yenilenmesi, ehliyetleri yenilenmesi, toprak kadastro ve tapu işlemleri, sicil kaydı vb. yer almaktadır. Bu merkezlerin kurulmasındaki temel amaçlar vatandaşların maliyet ve zamanlarının azaltılması, vatandaşlara etik ve kibar tutumun kullanılması, mesleki standardı artırılması, kamu kurumlarına olan güveni güçlendirilmesi, kamu kurumlarında açıklığın artırılması ve yolsuzlukla mücadelede katkıda bulunulması, elektronik hizmetlerin daha geniş kullanılması ve bu alandaki kurumsal reformların verimliliğinin artırılmasıdır (Hesabat, 2013, s. 3).

2013 yılında Bakü'de 3, Sumgayıt ve Gence de 1'er "ASAN Hizmet" merkezi ve 2 Seyyar hizmet otobüsü olmakla 7 hizmet merkezi ile kamu hizmetleri sunulurken, 2019 yılında 5'i "ASAN Hizmet", 2'si "ASAN Kommunal (Fatura Ödemeleri)" Bakü'de olmakla, Sumgayıt, Gence, Berde, Sabirabad, Gabala, Masallı, Kuba, Şeki, İmişli, Mingeçevir, Şamahı'da ""ASAN Hizmet"" merkezleri, 10 seyyar hizmet otobüsü, 8 seyyar hizmet minibüsü, 1 ASAN Tren, Seyyar Hizmetin Yönetimi Şubesi, Siparişli Seyyar Hizmet ve Seyyar AZAN Kommunal (Fatura Ödeme) olmakla 40 merkezde hizmet verilmektedir. Ocak 2020'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Nahçıvan'da "ASAN hizmet" merkezinin projesi ve inşası ile ilgili emir imzalamıştır. Bu emir doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı rezerv fonundan 8.8 milyon (sekiz milyon sekiz yüz bin) manatı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna tahsis edilmiştir (Mevzuat, president. az).

3. Yöntem

Üretimi gerçekleştirilen mal ve hizmetlerin maliyetlerinin en aza indirilmesi ekonomi ve işletme biliminin en önemli konularını oluşturmaktadır. Günümüzde sık kullanılan etkinlik analizlerinde öncü isimler olarak Debreu (1951), Koopmans (1951) ve Farrell (1957) gösterile bilmektedir. Bu öncüller tarafından teknik etkinlik, mevcut çıktılardan üreilmesi için tüm girdilerin en yüksek oranda azaltılabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ilk ampirik çalışmaların Debreu ve Koopmans tarafından yapıldığı görülmektedir (Debreu (1951) ve Koopmans (1951)). Yapısal etkinsizliğin dikkate alınmadığı ve bazı sınırlayıcı varsayımlarla Farrell tarafından tek çıktılı üretim için gerçekleştirilen yaklaşım, daha sonra geliştirilecek yaklaşımlar için dönüm noktası olmuştur. (Kutlar vd., 2011, s.85). Hizmet üretim aşamasında israfın olmaması ya da en az düzeye indirilmesi veya mevcut girdilerin değiştirilmesinin mümkün olmadığı durumlarda daha fazla üretimin gerçekleştirilmesi teknik etkinlik kavramı ile ifade edilmektedir. (Tarım, 2001, s.14).

Etkinlik sınırının belirlenmesi ve bağımsız karar verici birimlerin (KVB) en iyi üretim uygulamalarına yönlendirilmesine imkân tanıyan bir teknik olma özelliği ile Veri Zarflama Analizi mal ve hizmet üretimi alanında etkinlik ölçüm tekniği olarak günümüzde sık kullanılmaktadır (Kutlar, vd., 2011, s.116). KVB'ler VZA'da analize tabi tutulan örgütler, kurum ve kuruluşlar ve firmalardır. Genel olarak KVB'ler performansları değerlendirilecek girdilerin çıktılara dönüştürülmesinden sorumlu birim olarak kabul edilir (Cooper et al., 2011, s. 22 ve Coelli, T. J. et al.,1998, s.58).

VZA günümüzde daha çok kamu sektörü, sağlık, eğitim ve hizmet alanlarında etkinliğinin hesaplanması için kullanılmaktadır (Kutlar & Kartal, 2004, s.52). Parametrik olmayan analiz tekniği olan VZA sanal girdilerin sanal çıktılara oranı olarak hesaplanmaktadır (Cooper et al., 2011, s.13). Buradan yola çıkılarak VZA'da girdi yönelimli ve çıktı yönelimli olarak hesaplanma teknikleri kullanılmaktadır. Girdi yönelimli VZA mevcut çıktıyı en az girdi ile Çıktı yönelimli VZA ise mevcut girdi(ler) ile en çok çıktıyı nasıl elde etmeyi amaçlamaktadır (Bayraktutan ve Pehlivanoğlu, 2012, s. 156).

Çalışmada analizler çıktı yönelimli Veri Zarflama Analizi yöntemleri ile yapılmıştır. Bunun nedeni, yeni uygulanmaya başlamış ve amacı vatandaşlara daha fazla hizmet vermek olan, ama girdileri kısıtlı olan hizmet sektöründe maksimum çıktıya nasıl ulaşılması gerektiğinin ortaya koyulmasıdır. Çalışmada kullanılan girdilerin azaltılması mümkün olmaması sebebinden çıktıları artırılması önem taşımaktadır.

Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) tarafından 1978 yılında sabit ölçekli model (Constant Returns to Scale – CRS) VZA yaklaşımının gelişimine katkı sağlayan ilk basamak olarak kabul edilmektedir (Cooper et al., 2011, s.13).

Karar Verici Birimlerin etkinliklerinin ağırlıklar yardımı ile hesaplanması için x_i , girdileri ($i=1,2,\dots,m$) kullanılarak, y_r , çıktılarının ($r=1, 2, \dots, s$) üretimi varsayımı aşağıdaki gibi denklem oluşturulmuştur (Charnes et al., 1978, s. 431):

$$\theta = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{ro}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{io}} \quad (1)$$

Formülden de görüldüğü gibi, VZA bir anlamda kavramsal bir model olarak düşünülmektedir, çünkü kesirli program, toplam faktör etkinliği oranından yararlanmaktadır.

Çıktı yönelimli VZA hesaplanmasında doğrusal programın oluşturulması için, (1) formülünün payı 1'e eşitlenir (Charnes et al., 1978, s. 431).

$$\text{Min } \theta = \sum_{i=1}^m v_i x_{io} ; \quad \sum_{r=1}^s u_r y_{ro} = 1 \quad (2)$$

$$\text{Kısıtlar: } \sum_{i=1}^m \lambda_j x_{ij} \leq x_{io} ; \sum_{i=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq \varphi y_{ro} ; \lambda_j \geq 0$$

(2) eşitliği sonucunda elde edilen etkinlik skoru 1'den çok olmamaktadır.

Banker, Charnes ve Cooper (BCC), 1984 yılında ölçeğe göre değişken getirili modeli (Variable Returns to Scale - VRS) oluşturduklarında, üretim imkanları kümesini aşağıdaki şekilde tanımlamışlardır (Cooper et al., 2011, s.88);

$$P_B = \{(x, y) \mid x \geq \lambda X, y \geq \lambda Y, e\lambda = 1, \lambda \geq 0\} \quad (3)$$

Burada; $X=(x_j) \in R^{m \times n}$, $Y=(y_j) \in R^{s \times n}$, $\lambda \in R^n$ e; bütün elemanları 1'e eşit olan bir sıra vektörüdür. BCC modelini CCR modelinden ayıran tek fark, modele aşağıdaki kısıtın eklenmesidir (Banker et al., 1984, s. 1086):

$$e\lambda = \sum_{j=1}^n \lambda_j = 1; \lambda_j \geq 0 \quad (4)$$

Bu durumda çıktı yönelimli BCC modelinde, firmanın etkinliği, aşağıdaki doğrusal programlama modelinin çözümlenmesi ile hesaplanır (Seiford, Thrall, 1990: 9):

$$(BCC_0) \min \theta_B \quad (5)$$

$$\text{Kısıtlar: } \theta_B x_0 - X \lambda \geq 0; \gamma \lambda \geq \gamma_0; e\lambda = 1; \lambda \geq 0$$

Analiz sonucunda CCR ve BCC skorları 1 puanı almıştırsa, KVB'lerin tam etkin olduğu söylenilir. CCR ve BCC skorlarının oranı ile KVB'nin ölçek etkinliği karakterize edilebilir. Ölçek etkinlik oranı aşağıdaki formülle hesaplanır (Kutlar & Kartal, 2004, s.154):

$$\text{Ölçek Etkinliği} = \frac{\theta_{CCR}}{\theta_{BCC}} \quad (6)$$

Ölçek etkinliği birden büyük olmamaktadır.

4. Veriler ve Bulgular

Çalışmada stasionar ve seyyar "ASAN Hizmet" merkezlerinin etkinlik ölçümleri birlikte ve ayrılıkta olmakla analiz edilmiştir. "ASAN Hizmet" merkezlerinin etkinliğinin ölçülmesi için girdi olarak; başvuru sayısı (Başvuru) ve kabul edilen evrak sayısı (Kabul), çıktı olarak ise teslim edilen evrak sayısı (Teslim) ele alınmıştır. Veriler Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Vatandaş Hizmeti ve Sosyal İnovasyon Devlet Ajansı'ndan elde edilmiş ve kuruluş yılı olan 2013 yılından 2019 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Merkezler analiz yapılmadan önce, yıllara göre açılma yılı sırasına göre dizilmiştir.

Tablo 1. "ASAN" Hizmet Merkezlerinin CCR Yöntemi ile Etkinlik Analizi

No	Merkezler	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	1 Nolu Bakü	1	0,976	0,929	0,924	0,823	0,852	0,859
2	2 Nolu Bakü	0,932	1	0,916	0,935	0,826	0,774	0,868
3	3 Nolu Bakü	0,865	0,976	0,844	0,844	0,765	0,786	0,815
4	Sumgayıt	0,896	0,987	0,932	0,942	0,911	0,873	0,851
5	Gence	0,575	0,936	0,880	0,833	0,804	0,688	0,817
6	4 Nolu Bakü		0,923	0,938	1	0,879	0,846	0,892
7	5 Nolu Bakü			0,861	0,830	0,876	0,805	0,776
8	Berde			1	1	1	1	0,977
9	Sabirabad			0,905	0,952	0,941	0,906	0,879

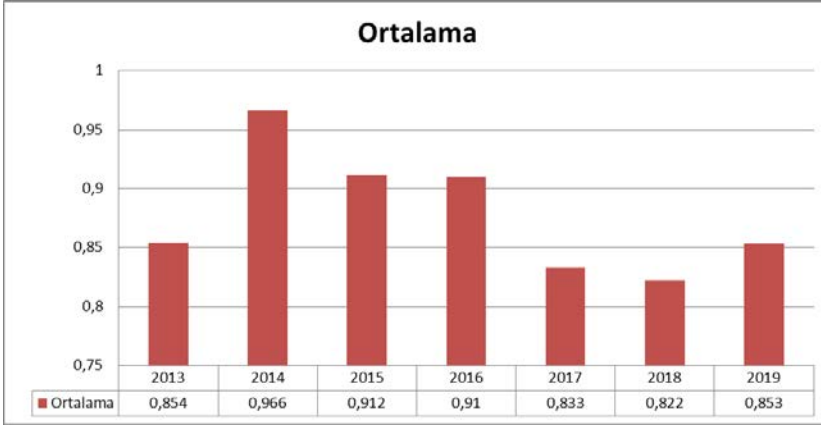
Azerbaycan "ASAN Hizmet" Merkezlerinin VZA Yöntemiyle Etkinlik Analizi

10	Gabala	0,848	0,882	0,881	0,836
11	Masallı	0,899	0,883	0,869	0,890
12	Kuba		0,404	0,754	0,788
13	Şeki			0,703	0,897
14	İmişli			0,705	0,940
15	Mingeçevir			0,883	1
16	Şamahı				0,567

Yukarıda Tablo 1`den görüldüğü gibi çıktı yönelimli CCR yöntemi ile yapılan etkinlik analizi sonuçlarına göre 2016 yılı hariç diğer yılında birer merkez %100 etkinlik skoru almıştır. 2015 yılında faaliyete başlamış Berde "ASAN Hizmet" Merkezi 4 yıl üst-üste etkin olmuştur. 2013 yılında 1 Nolu Bakü, 2014 yılında 2 Nolu Bakü, 2016 yılında 4 Nolu Bakü AHM ve 2019 yılında Mingeçevir AHM etkin olmuşlardır.

Yine Tablo1`den görülüyor ki, 2013 yılında 2 Nolu Bakü AHM (0,932), 2014 yılında Sumgayıt AHM (0,987), 2015 yılında 4 Nolu Bakü AHM (0,938), 2016, 2017 ve 2018 yıllarında Sabirabad AHM (0,952, 0,941 ve 0,906), 2019 yılında Berde AHM (0,977) tam etkinlik skoruna en yakın skoru almış "ASAN Hizmet" Merkezleri olmuşlardır. En az etkinlik skoru almış "ASAN Hizmet" Merkezleri 2013 ve 2018 yıllarında Gence AHM (0,575 ve 0,688), 2014 yılında 4 Nolu Bakü AHM (0,844), 2015 yılında 3 Nolu Bakü AHM (0,844), 2016 yılında 5 Nolu Bakü AHM (0,830), 2017 yılında Kuba AHM (0,404), 2019 yılında yeni açılmış Şamahı AHM (0,567) olmuştur.

Şekil 1`de sunulmuş CCR Yöntemi ile elde edilmiş etkinlik skor ortalamaları incelendiğinde görülüyor ki, en yüksek etkinlik skor ortalaması 6 "ASAN Hizmet" Merkezinin faaliyette bulunduğu 2014 yılında 0,966 skoru ile, en az etkinlik skor ortalaması ise 15 "ASAN Hizmet" Merkezinin faaliyette olduğu 2018 yılında 0,822 skoru ile gerçekleşmiştir.

Şekil 1: CCR Yöntemi ile Elde Edilmiş Etkinlik Skor Ortalamaları

Tablo 2`de sunulmuş BCC yöntemi ile yapılan etkinlik analizi sonuçlarına göre 2015-219 yılları olmakla 5 yıl ard-arda etkin olan tek “ASAN Hizmet” Merkezi Berde AHM olduğu görülmektedir. 4 Nolu Bakü AHM 2014-2016 ve 2019 yılları olmakla 4 yılda, 1 Nolu Bakü AHM 2013, 2018 ve 2019, Sumgayıt AHM 2014, 2017 ve 2018 yılları olmakla 3`er, 2013 yılında Gence AHM, 2014 yılında 2 Nolu Bakü AHM, 2015 yılında 5 Nolu Bakü AHM, 2016 yılında Gabala AHM, 2017 yılında Kuba AHM, 2018 yılında Şeki AHM ve 2019 yılında 3 Nolu Bakü, Kuba, Şeki, Mingeçevir ve Şamahı AHM olmakla 1`er defa tam etkin olmuşlardır. 2015`te faaliyete başlamış Sabirabad, 2016 da faaliyete başlamış Masallı ve 2018 de faaliyete başlamış İmişli AHM tam etkinlik skoru almamışlardır.

2013 ve 2015 yıllarında 3 Nolu Bakü (0,879 ve 0,898), 2014 ve 2017 yıllarında Gence (0,941 ve 0,860), 2016 yılında 5 Nolu Bakü (0,835) ve 2018 ve 2019 yılında Kuba (0,757 ve 0,797) “ASAN Hizmet” Merkezleri en az etkinlik skoru almış merkezler olmuşlardır.

Tablo 2`de analiz sonucunda Artan, Sabit ve Azalan ölçekli “ASAN Hizmet” Merkezleri sunulmuştur. Tahmin sonuçlarına göre 2013 yılında 1 Nolu Bakü AHM ve 2014 yılında ise 2 Nolu Bakü AHM`nin etkinliği ölçeğe göre sabit getirili, diğerlerinin etkinliği ise ölçeğe göre artan getirili olmuştur.

Bu AHM`ler 2016 yılında sabit ölçekli olsalarda, diğer yıllarda ölçeğe göre azalan getirili olmuşlardır. Bu tahmin sonuçlarına göre ölçeğe göre azalan getiri özelliğinde olan AHM`lerin ya ölçeklerini azaltarak çalışmalarını ya da ölçeklerine uygun olarak çıktılarını artırmalarının gerekli olduğu söylenebilmektedir. Etkin olmayan ölçeğe göre artan özelliğinde olan AHM`lerin ise büyütülerek etkin

Azerbaycan "ASAN Hizmet" Merkezlerinin VZA Yöntemiyle Etkinlik Analizi

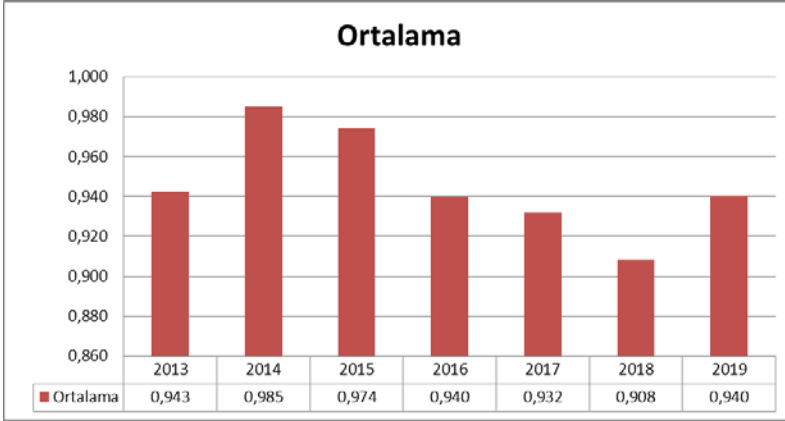
olabilmeleri sağlanabilmektedir. 2019 yılında ölçeğe göre artma özelliği gösteren, fakat etkin olmayan Sabirabad, Gabala, Kuba, Şeki, İmişli ve Şamahı AHM`leri örnek olarak gösterilebilir.

Tablo 2: BCC yöntemi ile etkinlik analizi (2013-2016) (Ölçeğe Göre: I-Artan, C-Sabit, D-Azalan)

No	Merkezler	2013		2014		2015		2016	
		BCC	ÖE	BCC	ÖE	BCC	ÖE	BCC	ÖE
1	1 Nolu Bakü	1	C	0,980	I	0,990	D	0,937	C
2	2 Nolu Bakü	0,934	I	1	C	0,973	D	0,945	C
3	3 Nolu Bakü	0,879	I	0,991	I	0,898	D	0,857	C
4	Sumgayıt	0,899	I	1	I	0,988	D	0,957	C
5	Gence	1	I	0,941	I	0,933	D	0,844	C
6	4 Nolu Bakü			1	I	1	D	1	C
7	5 Nolu Bakü					1	I	0,835	C
8	Berde					1	C	1	C
9	Sabirabad					0,984	I	0,965	I
10	Gabala							1	I
11	Masallı							0,997	I
No	Merkezler	2017		2018		2019			
		BCC	ÖE	BCC	ÖE	BCC	ÖE		
1	1 Nolu Bakü	0,900	D	1	D	1	D		
2	2 Nolu Bakü	0,890	D	0,866	D	0,973	D		
3	3 Nolu Bakü	0,876	D	0,967	D	1	D		
4	Sumgayıt	1	D	1	D	0,998	D		
5	Gence	0,860	D	0,760	D	0,913	D		
6	4 Nolu Bakü	0,973	D	0,959	D	1	D		
7	5 Nolu Bakü	0,977	D	0,930	D	0,898	D		
8	Berde	1	C	1	C	1	D		
9	Sabirabad	0,942	I	0,910	I	0,880	I		
10	Gabala	0,883	I	0,889	I	0,839	I		
11	Masallı	0,883	I	0,872	I	0,903	D		
12	Kuba	1	I	0,757	I	0,797	I		
13	Şeki			1	I	0,898	I		

14	İmişli			0,824	I	0,943	I
15	Mingeçevir			0,888	I	1	C
16	Şamahı					1	I

Şekil 2`de sunulmuş BCC Yöntemi ile elde edilmiş etkinlik skor ortalamaları incelendiğinde görülüyor ki, en yüksek etkinlik skor ortalaması 6 “ASAN Hizmet” Merkezinin faaliyette bulunduğu 2014 yılında 0,985 skoru ile, en az etkinlik skor ortalaması ise 15 “ASAN Hizmet” Merkezinin faaliyette olduğu 2018 yılında 0,908 skoru ile gerçekleşmiştir. 2019 yılında etkinlik skor ortalamasının 0,940`a yükselmesi, AHM`lerin etkinliğin artması yönünde faaliyette bulduklarını ve diğer yıllara göre daha fazla çıktı ürettikleri anlamı taşımaktadır.

Şekil 2: BCC Yöntemi ile Elde Edilmiş Etkinlik Skor Ortalamaları

Tablo 3`te Çalışmada çıktı yönelimli Veri Zarflama Analizlerinin yapıma amacının mevcut girdiler ile en çok çıktının elde edilmesi olduğuna göre, çıktı yönelimli CCR ve BCC analizleri sonucunda elde edilmiş, çıktı değişkeni olan “Hazır Evrak Teslimi Sayısının” potansiyel iyileştirme önerileri sunulmuştur. Amacın bundan sonraki yıllarda etkinliğin artırılması olduğundan 2019 yılının etkinlik analizleri sonucunda elde edilmiş potansiyel iyileştirme önerileri sunulmuştur.

Tablo 3`ten görüldüğü üzere 2019 yılında çıktı yönelimli CCR yöntemi ile yapılan analiz sonucunda en yüksek oranda (%76,44) düzeltmeye ihtiyaç duyulan “ASAN Hizmet” Merkezi Şamahı AHM olmuştur. Bu merkezin 2019 yılında faaliyete başladığı dikkate alınırsa mevcut girdi sayısı ile yeterince

yüksek çıktı üretmiştir ki, bunu da BCC yöntemi ile yapılan analizde tam etkin olmasından görebiliriz. CCR yöntemi ile yapılan analizde en düşük oranda düzeltme yapılırsa etkin olacak AHM Berde AHM`dir ki, mevcut girdiler ile çıktısının %2,31 oranında artması sonucunda ölçek etkinliğine ulaşacağı söylenebilmektedir. BCC yöntemi ile yapılan etkinlik analizinde tam etkinlik skoru alması da bunun göstergelerinden sayılabilmektedir.

Tablo 3: Potansiyel İyileştirme Oranları (2019)

Merkezler	CCR				BCC			
	Veri	Tahmin	Fark	%	Veri	Tahmin	Fark	%
1 Nolu Bakü AHM	449806	523573	73767	16,40				0,00
2 Nolu Bakü AHM	393464	453210	59746	15,18	393464	404324	10860	2,76
3 Nolu Bakü AHM	473691	581046	107355	22,66				0,00
Sumgayıt AHM	452187	531117	78930	17,46	452187	452941	754	0,17
Gence AHM	361398	442339	80941	22,40	361398	395626	34228	9,47
4 Nolu Bakü AHM	406813	456321	49508	12,17				0,00
5 Nolu Bakü AHM	397172	511526	114354	28,79	397172	442104	44932	11,31
Berde AHM	229947	235256	5309	2,31				0,00
Sabirabad AHM	127507	145084	17577	13,78	127507	144955	17448	13,68
Gabala AHM	85262	101949	16687	19,57	85262	101648	16386	19,22
Masallı AHM	188576	211939	23363	12,39	188576	208756	20180	10,70
Kuba AHM	160038	203124	43086	26,92	160038	200745	40707	25,44
Şeki AHM	135632	151124	15492	11,42	135632	151020	15388	11,35
İmişli AHM	92322	98264	5942	6,44	92322	97949	5627	6,09
Şamahı AHM	920	1623	703	76,44				0,00

Baküde bulunan AHM'ler CCR yöntemi ile yapılan analizlerde etkin olmadığı ve %12-%29 oranlarında çıktılarının artırması gerekli olduğu görülmektedir. BCC yöntemi ile yapılan analizlerde ise 2 Nolu ve 5 Nolu Bakü AHM'ler etkin olmamış ve sırası ile onların potansiyel düzeltmelerinin %2,76 ve %11,31 oranında olması söylenebilmektedir.

Sonuç

Kamu hizmetlerinin amacı, vatandaşlara hizmetlerin verimli ve etkin şekilde sağlanması, hükümetlerin amacı ise bu doğrultuda politikaların geliştirilmesidir. Kamu kurum ve kuruluşları vatandaşlara sağlık, eğitim, savunma ve güvenlik hizmetlerinin yanısıra, tapu ve kadastro, emeklilik, arşiv, lisans, noter, kimlik, pasaport ve ehliyetlerin alınması ve b. gibi hizmetler sunmaktadırlar. Bu sunulan hizmetler ayrı ayrılıkta sunulduğu zaman hem kamu harcamalarını artırmakta ve aynı zamanda vatandaşların zamanlarının fazla harcanmasına neden olabilmektedir. Tüm bu hizmetlerin sunulmasında kolaylık sağlanması ve kamu kurum kuruluşlarının şeffaflık ve hesapverebilirliğinin artırılması amacı ile 13 Temmuz 2012 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Kararnamesi ile Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Vatandaşlık Hizmeti ve Sosyal İnovasyon Devlet Ajansı kurulmuştur. 2013 yılında Bakü'de 3, Sumgayıt ve Gence'de 1'er olmak üzere 5 "ASAN Hizmet" merkezinde ASAN imza sertifikası, Tapu ve kadastro işlemleri, emekli aylığının belirlenmesi, Arşiv belgelerinin önyalı kopyalarının verilmesi, vergi mükelleflerinin kayıtlarının yapılması, mahkûmiyet belgesinin verilmesi, noterlik hizmetleri, kimlik kartlarının düzenlenmesi ve değiştirilmesi, sürücü belgelerinin değiştirilmesi, göç idaresi hizmeti sunumu olmakla 10 kamu hizmeti sunumu ile başlamıştır. 2019 yılı itibariyle Bakü'de 5, Sumgayıt, Gence Berde, Sabirabad, Gabala, Masallı, Kuba, Şeki, İmişli ve Şamahı'da 1'er "ASAN Hizmet" Merkezi, 18 seyyar hizmet ve bir seyyar tren olmakla toplamda 40 hizmet merkezinde 40'tan fazla kamu kurum ve kuruluşuna bağlı hizmetler sunulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Azerbaycanda 2013-2019 yıllarında "ASAN Hizmet" Merkezlerinin etkinliği veri zarflama analizi ile araştırılmasıdır. Göreceli etkinlik analizi olan veri zarflama analizi, homojen olmayan birden fazla girdi ve çıktı kullanarak etkinlik ölçümü için kullanılmaktadır. Bu nedenle elde edilen bulgular "ASAN Hizmet" Merkezlerinin tam etkinlik değerleri olarak değil, nispi etkinlik değerleri olarak değerlendirilmektedir.

Veri zarflama analizlerii girdi yönelimli ve çıktı yönelimli modeller oluşturularak yapılabilmektedir. Girdi yönelimli modeller ile mevcut çıktıyı en az girdi ile elde etmek, çıktı yönelimli modeller ile kısa dönemde değiştirilemeyen girdiler ile en çok çıktıyı elde etmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda “ASAN Hizmet” Merkezlerinin amacı mevcut girdiler ile en çok hizmet sunumu olduğundan çalışmada çıktı yönelimli modeller kullanılmıştır. Çalışmada girdi değişkenleri olarak başvuru sayısı ve kabul edilen evrak sayısı, çıktı değişkeni olarak ise teslim edilen evrak sayısı ele alınmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre sabit getirili CCR modeli ile yapılan analizlerde “ASAN Hizmet” Merkezlerinden her yılda birer Merkezin etkin olduğu görülmektedir. Yalnız Berde “ASAN Hizmet” Merkezinin 2015-2018 yıllarında olmakla 4 yıl üst üste etkin olduğu tespit edilmiştir. BCC yöntemi ile yapılan etkinlik analizinde ise Berde ile yanaşı 4 Nolu Bakü “ASAN Hizmet” Merkezinin de 4 yılda etkin olduğu tahmin edilmiştir. Fakat “ASAN Hizmet” Merkezlerinin düşük etkinliğe sahip olması, onun kaynak kullanırken diğer merkezlerden daha başarısız olduğu sonucunu vermemektedir. Çünkü hizmetler gönüllüler tarafından sunulmakta ve merkezler aynı zamanda eğitim ve araştırmaya da odaklanmış durumdadırlar.

Merkezlerin ölçeğe göre sabit getirili CCR ve ölçeğe göre değişken getirili BCC modellerinde aldıkları skorlar neredeyse aynı olup ölçek etkinsizliğinin olmadığı görülmektedir. 2013-2019 dönemi ortalama değerlere göre tüm merkezlerin etkinlik endeksi ortalaması CCR analizinde 0,878; BCC analizinde ise 0,946 olarak hesaplanmıştır. CCR ve BCC modelleri ile merkezler için ortak bir etkinlik sınırı hesaplandığında görülüyor ki, sırası ile, etkin olan merkezlerin tüm merkezlere oranı 2013 yılında %20 ve %40, 2014 yılında %16,67 ve %50, 2015 yılında %11,11 ve %33,33 2016 yılında %18,18 ve %27,27, 2017 yılında %8,33 ve %25,00, 2018 yılında %6,67 ve %26,67, 2019 yılında ise %6,25 ve %37,50 olarak gerçekleşmiştir.

“ASAN Hizmet” Merkezlerini ayrı ayrılıkta değerlendirildikte, bölgelerde bulunan merkezlerin ortalama olarak daha yüksek hizmet performansı göstermesi, bölgelerin kamu hizmeti alanında ciddi anlamda çaba harcadığını gösterir. Bu sonuç, hem vatandaşların memnuniyeti ve hem de hükümetin sosyo ekonomik politikaları yönetmesi ve geliştirmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, hem CCR ve hem de BCC yöntemi ile etkin olabilmiş, bölgelerde bulunan “ASAN Hizmet” Merkezlerinin olması, diğer bölgeler için de uyumlaştırıcı politikalar geliştirilerek bütün merkezleri yüksek performans düzeyine getirmek için referans olabilecektir. Vatandaşlara doğrudan hizmet veren kamu kurum ve kuruluşlarında yapılacak yeni düzenlemeler de merkezlerin etkinliğini artırabilecek önemli konulardır.

“ASAN Hizmet” Merkezlerinin oluşturulması ve faaliyetinin yürütülmesinin dünyada bir ilk olması ve Azerbaycan markası olma özelliği taşıdığı gibi, Azerbaycan’daki Merkezlerin etkinliklerinin ölçülmesi çalışması da bir ilk olma niteliğindedir. Ayrıca bu çalışmanın gelecekte daha geniş ve daha farklı girdi ve çıktılar kullanılarak yapılacak etkinlik analizlerine ışık tutması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- 📖 Abdullayev, A. (2019), “Structural Reforms in Azerbaijan as Part of the Efficiency of Democratic Governance”, *Humanities Journal*, 4, 26-38, doi: 10.32620/gch.2019.4.03
- 📖 Alguliyev, R., Yusifov, F. ve Gurbanli, A. (2018), “Methodology and Criteria for Evaluating E-Services: The Case of Azerbaijan”, *JeDEM*, 10(1), 106-115.
- 📖 Aliyev, A.G., Shahverdiyeva, R.O. ve Abbasova, V.A. (2016), “Comparative Analysis of Strategies and Trends Shaping The Information Economy of Azerbaijan with Leading Countries”, *IEEE 10th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT)*, 12-14 Oct, Baku, Azerbaijan, 660-666
- 📖 Azerbaycan (2014), *Vetendaşlara Xidmet ve Sosial İnnovasiyalar üzre Dövlət Agentliyinin Bakü şəhər 4 Nolu “ASAN xidmet” merkezi istifadəyə verilmişdir*, s.1, <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2014/may/368584.htm> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)
- 📖 Banker, R. D., Charnes A. & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092.
- 📖 Bayraktutan. Y. & Pehlivanoğlu, F. (2012). Sağlık İşletmelerinde Etkinlik Analizi: Kocaeli Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23, 127 – 162.
- 📖 Charnes, A., Cooper, W.W. & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *North-Holland Publishing Company European Journal of Operational Research*. 2, 429-444.
- 📖 Coelli, T. J. et al., (1998). *An Introduction to efficiency and productivity analysis*. Second Edition. New York: Springer.
- 📖 Cooper, W. W., Seiford, L. M. & Zhu, J. (2011). *Handbook on data envelopment analysis*. Second Edition, New York: Springer.

- 📖 Debreu, G. (1951). The coefficient of resource utilization. *Econometrica*, 19(3), 273-292
- 📖 Farrel M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120(3), 253-290.
- 📖 Fredriksson, A. (2020), "One Stop Shops for Public Services: Evidence from Citizen Service Centers in Brazil", *Journal of Policy Analysis and Management*, 39(4), 1133-1165. DOI: 10.1002/pam22255
- 📖 Guliev, F. (2015), "The Informal Economy in Azerbaijan", *Caucasus Analytical Digest*, 75, 7-10
- 📖 Hesabat 2013, (2014), "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi, HESABAT 2013", <http://vxside.gov.az/az/page/hesabatlar> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)
- 📖 Huseynova, N. (2014). "Effective Training System as One of The Principles Brand of Azerbaijan Management "Asan Service"", *Journal of International Scientific Publications*, 12, 726-731
- 📖 Imran, S. (2017), "Reshaping the National Image of Azerbaijan through Nation Branding Endeavours", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 20(4), 33-46, doi: 10.5782/2223-2621.2017.20.4.33
- 📖 Koopmans, T. C. (1951). *Activity analysis of production and allocation*. New York: John Wiley and Sons Inc.
- 📖 Kutlar, A. & Kartal, M. (2004). Cumhuriyet ünversitesinin verimlilik analizi: fakülteler düzeyinde veri zarflama yöntemiyle bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(2), 49-79.
- 📖 Kutlar, A., Yüksel, F. & Bakırcı F. (2011). *Türkiye'de belediyelerin ekonomik etkinliği ve etkinliğe etki eden faktörler üzerine bir araştırma*. Ankara: Korza Yayıncılık.
- 📖 Mevzuat (2020), "Naxçıvan şəhərində "ASAN xidmət" mərkəzinin layihələndirilməsi və tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı", <https://president.az/articles/35618>
- 📖 Qaraşova L. (2018). ""Asan Xidmət" in organizasyonu, uygulanması ve geliştirilmesi", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Azərbaycan Devlet İktisad Üniversitesi.
- 📖 Seiford, L.M. & Thrall, R.M., (1990). Recent developments in DEA: the mathematical programming approach to frontier analysis. *J Econometrics*, 4, 7-38.

- 📖 Tarım, A., (2001). *Veri zarflama analizi: Matematiksel programlama tabanlı görelî etkinlik ölçüm yaklaşımı*. Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı Yayınları.
- 📖 Yusifov, F. ve Gurbanli, A. (2018), "E-services Evaluation Criteria: the Case of Azerbaijan", *Informacijos Mokslai*, 81, 18-26, doi: 10.15388/Im.2018.0.11938

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Orta Asya Bölgesiyle İlgili Çalışmaların İncelenmesi*

*An Analyze on the Researches Held in Turkey in the post-Cold War Period
about Central Asian Region within the scope of International Relations
Discipline*

Çağla Gül YESEVİ**

Özet

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Uluslararası İlişkiler disiplininde, Türkiye’de, Orta Asya üzerine yayımlanmış çalışmaların incelenmesini ve ortak noktalarının bulunmasını amaçlamıştır. Bugüne kadar disiplinde bölge hakkında yapılan çalışmaların konuları, içerikleri, kullanılan yöntem, kuram ve yaklaşımlar analiz edilecektir. Literatürde bu alandaki önemli araştırma soruları üzerinde yayımlanan çalışmalara ulaşmak ve değerlendirmek, bölge çalışmalarına önemli katkı sağlayacaktır. Makalede alanında önemli bir tartışma konusu olan bölge ve alan çalışmaları üzerinde durulmuştur. Bölgenin isimlendirilmesi konusu değerlendirilmiştir. Bu alanda çalışan araştırmacıların çalışmalarında hangi Uluslararası İlişkiler kuram, kavram ve yaklaşımlarına öncelik vererek konuyu çalıştıkları incelenmiştir. Konuyla ilgili çalışan araştırmacıların ortak veya farklı yöntem ve yaklaşımları olup olmadığı sorgulanmıştır. Bölge ile ilgili çalışmalar siyasal rejim, sınırlar, kimlik ve bölgeselleşme üzerinden incelenmiştir. Çalışma, Uluslararası İlişkiler disiplininde, Orta Asya Çalışmaları kapsamında Türkiye’de, akademik dergilerde yayınlanan makalelere ağırlık vermektedir. Makale kapsamında, Social Sciences Citation Index’te (SSCI) taranan Türkiye menşeli Bilig ve Uluslararası İlişkiler dergileri, Ulakbim/TrDizin Sosyal Bilimler veri tabanında yer alan Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Bilge Strateji, Hacettepe

* Bu çalışma, İstanbul Kültür Üniversitesi İKU-BAP 1802 kodlu "Türkistan’dan Göçün Kimlik Oluşumuna Etkisi" adlı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir. İstanbul Kültür Üniversitesi Teknoloji ve Proje Destek Birimi tarafından desteklenmektedir. Çalışmanın ilk hali, 23 Ekim 2019 tarihinde İstanbul Kültür Üniversitesi GPOT ve Marmara Üniversitesi MURCIR’ın ortaklaşa düzenledikleri Bölge Çalışmaları Çalıştay’ında “Göç ve Kimlik Bağlamında Orta Asya” başlığıyla sunulmuştur. Bu çalışmanın ilk okumasını yapan ve değerlendirmelerini sunan Doç. Dr. Özge Zihnioglu’na teşekkür ederim.

** Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler ABD. cysevi@iku.edu.tr, ORCID ID:0000-0003-3509-7060.

Türkiyat Dergisi, International Journal of Political Science & Urban Studies (IPSUS) (İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi), Gazi Akademik Bakış, Güvenlik Stratejileri dergileri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Bölge Çalışmaları, Orta Asya, Türkistan, Orta Asya Çalışmaları, Türk Dünyası Çalışmaları, Akademik Türk Dergileri.*

Abstract

This article aims to analyze the studies published on Central Asia in the International Relations discipline and to find their common points. This article provides an overview of the main subjects, contents, methods, theories, and approaches of the studies carried out in the discipline. Analyzing existing studies on important research questions will contribute greatly to Regional Studies. The article argues regional studies, and area studies. It examines the concept of Central Asia. The article deals with the theoretical approaches used in Central Asian studies. Studies related to Central Asia have been examined referring to the political regime, identity, delimitation, and regionalism. This research has focused on Central Asian Studies in the International Relations discipline published in Turkish academic journals. In the context of this article, articles which are indexed in Turkish origin Social Sciences Citation Index (SSCI) Bilig ve Uluslararası İlişkiler and indexed in Ulakbim/TrDizin Social Sciences database Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Bilge Strateji, Hacettepe Türkiyat Dergisi, International Journal of Political Science & Urban Studies (IPSUS) (İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi), Gazi Akademik Bakış, Güvenlik Stratejileri have been investigated.

Keywords: *Regional Studies, Central Asia, Turkestan, Central Asian Studies, Turkish World Studies, Turkish Academic Journals.*

Giriş: Çalışmanın Metodolojisi

Bu çalışma, Uluslararası İlişkiler disiplinde Orta Asya bölgesi üzerine yayımlanmış çalışmaların incelenmesini ve ortak noktalarının bulunmasını amaçlamıştır. Bugüne kadar disiplinde bölge hakkında yapılan çalışmaların konuları, içerikleri, kullanılan yöntem, kuram ve yaklaşımlar analiz edilecektir. Makalede yararlanılacak çalışmaların örneklenmesi için öncelikle Social Sciences Citation Index'te (SSCI) taranan Türkiye menşeli Bilig ve Uluslararası İlişkiler dergileri, Ulakbim/TrDizin Sosyal Bilimler veri tabanında yer alan Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Bilge Strateji, Hacettepe Türkiyat Dergisi, International Journal of Political Science & Urban Studies (IPSUS) (İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi), Gazi Akademik Bakış, Güvenlik Stratejileri dergileri taranmış; bölge ile ilgili yazılan makaleler seçilmiş ve incelenmiştir. Üzerinde çalışılan dergi sayısı araştırmanın başında daha geniş

tutulmuş ancak içinde bölge üzerinde hiçbir yayın olmayanlar, Ulakbim/TrDizin veri tabanında taranmayanlar, veri tabanından düşenler ve akademik erişim açısından ulaşılabilir olmayanlar¹ elenmiştir. Bunun yanında, var olan diğer yayınları gözden kaçırmamak için Google Akademik üzerinden anahtar kelimelerle (Orta Asya, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan) makaleler taranmış; böylelikle bölgeyle ilgili diğer çalışmalara da ulaşılmış, başka makaleler de analiz edilmiştir. Alanda yazılan kitaplar da başlıkları, konuları ve yazarlarının uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak gözden geçirilmiştir.

Tablo: Türkiye’de Yayınlanan Akademik Dergilerde Uluslararası İlişkiler Disiplini Kapsamında Orta Asya Bölgesiyle İlgili Makale Sayıları

Dergi Adı	Taranan Endeks ve Veri Tabanları	Yayın Yılları	Taranan Sayılar	Alanla ilgili Makale Sayısı
Bilig	SSCI	1996-2019	1-91	25
Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi	Ulakbim	1996-2019	1-28	14
Bilge Strateji	Ulakbim	2009-2019	1-19	10
International Journal of Political Science & Urban Studies (IPSUS)Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi	Ulakbim	2013-2019	1-17 (7.2,2019)	6
Uluslararası İlişkiler	SSCI	2004-2019	1-64	5
Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi	Ulakbim	2004-2019	1-30	5
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi	Ulakbim	1992-2019	1-61 (28.2, 2019)	3
Gazi Akademik Bakış	Ulakbim	2007-2019	1-25	3
Güvenlik Stratejileri Dergisi	Ulakbim	2005-2019	1-32	2

¹ Yayınların abonelik usulüne göre erişime açılması, akademik ulaşılabilirliği engellemektedir.

Bölge Çalışmaları - Alan Çalışmaları Tartışması

Uluslararası ilişkiler bilim dalında Orta Asya ile ilgili çalışmalar üzerinde durulurken, hangi çalışmaların, bu kapsamda yer alacağı hakkında bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun cevaplandırılması kapsamında, alan çalışmaları ve bölge çalışmaları ayrımı üzerinde bir tartışmanın varlığı gözlemlenmiştir. Bölge çalışmaları ve alan çalışmaları kavramları kısaca tanımlanmıştır.

Bölge çalışmaları açısından ana sorun bölgenin sınırlarının nasıl çizileceğidir. Bölgelerin tanımlanmasının, sınırlandırılmasının zor olduğu belirtilmektedir. Bir devletin, belli bir bölgeye aidiyetinin bile zamanla değişebileceği üzerinde durulmaktadır (Archer, 1992, s. 50). Bölgesel politikalar üzerine çalışmalarda bölgenin sınırlarının coğrafi olarak çizilemeyeceği, tarihsel ortaklıklar ve bölge kimliğinin etkili olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda, Global Politics of Regionalism adlı editoryal kitapta, bu bağlamda, Avrupa Birliği, Afrika bölgeselciliği, Avrasya bölgeselciliği üzerinde durulmuştur. Bölge sınırlarının belirleyicisi olarak bölgesel uluslararası örgütlere odaklanılmıştır (Farrell, 2005). Bölgesel düzenlerin açıklanmasında, uluslararası siyasetin yapısal özellikleri; kutuplaşma, kurumsal verimlilik ve kültür belirleyicidir. Bölgeler, siyasal ve sosyal olarak inşa edilmişlerdir.

Alan çalışmaları, belli bir bölge, alan veya ülke hakkında derinlemesine bilgi verirler. Geleneksel alan çalışmaları, üzerinde yoğunlaştıkları konu dışında genellemelere ve tanımlamalara girmekten kaçınmaları nedeniyle eleştirilmişlerdir. Bu bağlamda, alan çalışmalarının, küreselleşmenin etkisiyle, homojenleşmenin ve benzeşmenin önemli olduğu bir dönemde, farklı bölge ve ülkelerin iç konularına aşırı odaklanmaları, anlamlı ve gerekli bulunmamıştır. Gerçekleştirilen her alan çalışmasının, Uluslararası ilişkiler bilim dalı içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılabilir. Alan çalışmalarındaki “yerellik” ve “mahalli siyaset” ölçeğinin, disiplinin analiz yeteneğine çok az katkıda bulunacağı üzerinde durulmalıdır. Robert Hall, alan çalışmalarının desteklenmesi ve kuramsallaşması gerekliliği konusundaki talebinde, yabancı dil öğrenme ve beşeri bilimlerin (humanities), sosyal bilimlerle ilişkilendirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Sosyal bilimlerde genel önermeler yapabilmek önem taşımaktadır. Alan çalışmaları, özellikle, evrensel geçerli düsturlara varmadan, özgün olayların incelenmesi ile sınırlı kaldıkları için eleştirilmişlerdir. Günümüzde, alan çalışmaları yapan akademisyenlerin de disiplinlerarası bir yaklaşım içine girdikleri belirtilmektedir (Katzenstein, 2002, s. 127-137).

Çok disiplinli ve disiplinler arası yaklaşımlar neticesinde, Bölge Çalışmaları, siyaset bilimi, coğrafya, ekonomi, sosyoloji disiplinleri arasında sentez yapılan

bir boyut kazanmıştır. Yönetim ve siyaset yanında güç ilişkileri, bölgesel çalışmaların önemli boyutlarıdır (Pike, 2007, s. 1143-1148). Bölgeselleşme (regionalism) devletlerin, ulus-üstü, uluslararası, bölgesel örgütlenmelerle yürüttükleri ilişki ve faaliyetleri içermektedir. Bölgeselcilik (regionalization) kavramının bir tanımına göre, devlet politikalarının nadiren etkili olduğu, piyasanın, ticari işletmelerin, şirketlerin karar ve faaliyetlerin etkili olduğu bir bütünleşme sürecidir. Bölgeselleşme, farklı bölgelerdeki bölgesel örgütlenmeleri karşılaştırır, örneğin, Avrupa bölgeselciliği ile Amerikan bölgeselciliğini AB ve NAFTA üzerinden tartışır. Alan çalışmaları ve bölge çalışmaları arasında bağ kurulması, tarihi ve siyasal içeriği olan daha fazla ampirik çalışma ile disiplinin çalışmalarının birleşmesi önerilmektedir (Breslin & Higgott, 2000, s. 341-346). Leroy Bennett ve James Oliver’ın (2015) International Organizations kitaplarının Türkçe çevirisinde regionalism, bölgeselcilik olarak çevrilmiştir (s. 284-285); bölgesel uluslararası düzenlenmelere, örgütlere yoğunlaşır. Buna göre, küçük komşu devletler grubu arasında çıkarların, geleneklerin ve değerlerin homojenliği sayesinde, coğrafi bir alan içerisinde siyasi, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanabileceği üzerinde durulur. Bölge çalışmaları, bölgeselleşme ve bölgeselcilik çalışmalarını kapsayan bir alandır. Bölge çalışmaları, siyaset, sosyoloji, kültür, uluslararası ilişkiler ve ekonomi yönünden dünyayı ve bölgeleri izlemeyi, kavramayı, ülkelerin geliştirecekleri çok yönlü ilişkiler için yaklaşımlar ve politikalar üretmeyi amaçlamaktadır. Bölge araştırmaları çerçevesinde ülkelerin tarihsel, sosyolojik, kültürel, siyasi ve ekonomi politik özelliklerinin tanınması, incelenmesi ve bu ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik perspektifler oluşturulmasına yoğunlaşır (ODTÜ, 2020). TRIP-2018 anketi verilerine göre, Türkiye’de Siyaset biliminde alt çalışma alanlarından biri alan/bölge alt çalışma alanıdır. Bölge-alan kavramı açısından ayırım yapılmadığı görülmektedir. Ankete göre, Türkiye’de Siyaset biliminde temel alt çalışma alanı, alan/bölge çalışmaları olanlar %19,5 oranındadır. Türkiye’deki akademisyenler, özellikle Türkiye, Batı Avrupa ve Orta Doğu-Kuzey Afrika bölgeleriyle ilgilenmektedirler. Araştırmalarda yoğunlaşılan bölge açısından Orta Asya çalışmaları %1,3 oranındadır (Aydın & Dizdaroğlu, 2019). Doçentlik alanı olarak "Türk Dünyası çalışmaları" bilim alanının açılmış olması, konuya önem verildiğini göstermektedir. Alan çalışmaları ve bölge çalışmaları açısından bir tartışmanın varlığına rağmen bu ayırımın çok kolay bir şekilde yapılamadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde disiplinlerarası yaklaşımı benimseyen alan araştırmalarının da Uluslararası İlişkiler bilim dalına katkıda bulunduğu değerlendirilebilir.

Orta Asya Çalışmalarının Tarihi

Uluslararası ilişkiler bilim dalı açısından bölgeye ilgili çalışmaların görünür hale geldiği dönem Soğuk Savaş sonrası dönemdir. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı, yeni cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri dönemden itibaren çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu nedenle, araştırmam da bu dönem ve sonrasındaki çalışmalar üzerinde durmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkması ardından bu döneme atıfla anılan çalışmalar gözlemlenmiştir; bu derlemelere birkaç örnek verilecektir.

Bu kapsamda, “Bağımsızlıklarını Yeni Kazanmış Cumhuriyetler” başlığını kullanan kitap, makale ve raporlar göze çarpmaktadır (Ersanlı, 1994). Orta Asya bölgesi, bölge çalışmaları açısından, 1991 yılı ardından gündeme gelmiştir. Bağımsızlıkla birlikte üniversitelerden öğretim üyeleri bölgeye gitmişler, gördüklerini ve analizlerini kitaplaştırmışlardır (Ersanlı, 1995; Ersanlı, 1998; Ersanlı, 2002). “Bağımsızlığının Onuncu, On beşinci, Yirminci ve Yirmi beşinci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri” başlıklarıyla, beş Orta Asya Cumhuriyetini kapsayan yayınlar hazırlanmıştır (Gürsoy Naskali & Şahin, 2002; Kara & Solak, 2007; Erol & Şahin, 2013; Yılmaz, 2016). Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013 yılında kaleme aldıkları makalelerinde, bölge ülkelerinin jeopolitik önemleri ve enerji kaynakları üzerinde durmuşlar ve ekonomik entegrasyonu önermişlerdir. 2021 yılında “Bağımsızlığının Otuzuncu Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri” başlıklı çalışmaların yayınlanması kuvvetle muhtemeldir. Bu çalışmalarda ülkelerin ekonomileri, siyasal yapıları, dış politikaları, bölge ülkeleriyle ilişkileri, tarihsel açıdan ortaya konulmaktadır.

Orta Asya Bölgesinin İsmiendirilmesi ve Sınırlandırılması Sorunsalı

Çalışmanın odağı olan Orta Asya bölgesinin isimlendirilmesinde ve bölgenin sınırlandırılmasında farklı görüşler bulunmaktadır. Barthold (2010 s. 21), bölgeyi Türkistan olarak nitelendirir ve bölge hakkındaki ilk bilgileri, İskender'in düzenlediği sefere borçlu olduğumuzu açıklar. Buna göre, elde edilen bilgilerin, Amu Derya ve Sir Derya'nın aşağı akımlarına değil, ayrıca bu iki nehrin orta akımlarına da ait olduğunu belirtir. Djalili ve Kellner (2009, s. 18-19) Barthold'a atıfta bulunarak, tarihte bölgeye Maveraünnehir dendiğini belirtirler; Maveraünnehir, Orta Asya'da, Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Sir Derya) nehirleri arasında kalan bir coğrafi alanı tanımlar; günümüzde Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında kalan bir alandır.

Djalili & Kellner (2009, s. 18-22), Firdevsi'nin Şahnamesi'nde, bölgenin adının Turan olduğunu belirtirler. Firdevsi Şahnamesi'nde (1945, s. 188, 261, 357, 366, 371) Turan ülkesinden bahsetmektedir. Bu bölge İran'dan ayrı bir

bölgedir. Türklerin yaşadığı Orta Asya olması muhtemeldir. İran ülkesinin kuzeydoğusundaki bölgedir. 1697 yılında Paris’te yayınlanan *Bibliothèque Orientale* adlı eserinde, Feridun’un oğlu Tur’un soyundan çıkan doğuştan Türk Afrasyab (Alp Er Tunga) doğuya ve kuzeye doğru Amuderya’nın (Ceyhun) ötesinde yayılan tüm ülkenin kralıydı ve bu ülke o dönemde Turan, şimdi ise Türkistan olarak adlandırılmıştır. Bunun yanında, bölgeye Tataristan da denilmiştir (Djalili & Kellner 2009, s. 18-22). Montesquieu (1777, s. 297), *Yasaların Ruhu* adlı eserinde Sibiry’a’nın kuzeyde ve Büyük Tataristan’ın büyük Tataristan’ın güneyde olduğunu belirtir. Buhara, Türkistan, Harezmi ile Çin Tataristanı’ndan oluştuğunu belirtir. Kökenbilim bakımından, Farsçada “Türkistan”, “Türklerin ülkesi” anlamına gelir. 1911 yılına ait *Encyclopedia Britannica*’ya göre, Türkistan; kuzeyde Sibiry’a, güneyde Tibet, Hindistan ve Afganistan, batıda Hazar Denizi ve doğuda Moğolistan ile Gobi Çölü arasında uzanan bir bölgeyi tanımlar (Djalili & Kellner, 2009, s. 18-22). 11 Temmuz 1867’de, Çarlık Rejimi, başkenti Taşkent olan Türkistan Genel Valiliğini kurmuştur. 1924’te ise bu arazide Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur. 1920’li yıllarda, siyasal ve sosyal bir birlik anlamına gelen Türkistan yerine Orta Asya (Srednyaya Aziya) ifadesi kullanılmıştır; Kazakistan bu bölgeye dâhil edilmemiştir. Sentral’naya Aziya ya da Tsentral’naya Aziya ise Çin Orta Asyası’nı tanımlamak için kullanılmıştır (Cummings, 2012, s. 12-13). İlk defa Alexander von Humboldt, 1843 yılında, bölgeyi tanımlamak için Orta Asya (Asie Centrale) terimini kullanmıştır (Djalili & Kellner, 2009) Bölgenin isimlendirilmesinde tarihsel süreç göz önünde bulundurularak, yabancı yayınlara da referans yapılarak, bölgenin isimlendirilmesi konusu üzerinde durulmuştur. Orta Asya ya da Türkistan, Batı Türkistan, bugün Orta Asya’da bulunan beş devleti, Doğu Türkistan, Çin egemenliğinde bulunan Uygur Özerk Bölgesini (Uyguristan) ve Güney Türkistan bugünkü Afganistan’ın kuzeyini kapsamaktadır (Andican, 2007; Hayit, 1975). Büyük Türkistan kavramı, bu geniş coğrafyada, Türklerin yaşadığı yerleri anlatmak için kullanılmıştır. Günümüzde de bölgeyi tanımlamak için Orta Asya ülkeleri tanımlaması yerine “Türkistan” tabirinin kullanılması gerekliliğini savunan akademisyenler bulunmaktadır (Macit, 2012; Yalçınkaya, 1997; Birsnel, 2006). Ayrıca Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Yayın Kurulu, dergilerinde yayınlanan araştırmalarda, Orta Asya: Türkistan; Türki Cumhuriyetler; Türk Cumhuriyetleri terimlerinin kullanımını uygun görmüştür.

Bölge çalışmalarında bölgenin sınırlandırılması ve bölgenin genişletilmesi sorunsalı Orta Asya bölgesi açısından da geçerlidir. Birbirine belli yönlerden benzeyen ancak ayrı ayrı analiz gereği gösteren beş Orta Asya Cumhuriyeti’ne Güney Kafkasya’da bulunan üç cumhuriyetin de katıldığı çalışmalar

bulunmaktadır. Böylelikle Güney Kafkasya’da bulunan ülkelerin de katılımıyla üzerinde çalışılması gereken ülke sayısı beşten sekize çıkmıştır. Necati İyikan’ın (2011) öğrencileriyle birlikte gerçekleştirdiği projenin ürünü olan çalışmada Orta Asya ve Kafkasya’da 1991-2010 yılları arasındaki siyasal gelişmeler ele alınmıştır. Orta Asya çalışmalarında bu ülkelerden bahsedilirken, Türkî cumhuriyetler ya da Türk Cumhuriyetleri kavramları kullanılmıştır. Haluk Alkan (2011) hükümet sistemi, demokratikleşme boyutu ve siyasal sistem üzerinde durduğu kitabında dört Türk Cumhuriyetini yani Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan’ı incelemiş ancak Tacikistan’ı dışarıda bırakmıştır. Alkan’ın çalışmalarında “Türk Cumhuriyetleri” bahsi önemlidir. Robert Canfield (1992), “Büyük Orta Asya Ortaklığı” fikrini analiz ettiği makalesinde, Büyük Orta Asya içerisine, Orta Asya’yı, Güney Asya’yı ve Güneybatı Asya’yı almıştır (s. 875-877). Büyük Orta Asya bölgesi, Akdeniz’den Çin’e kadar uzanmaktadır; UNESCO’nun 1978 yılında gerçekleştirdiği toplantının sonuç raporuna göre, Afganistan, Kuzeydoğu İran, Pakistan, Hindistan’ın kuzeyi, Çin’in batısı, Moğolistan ve Sovyet Orta Asyasını içermiştir (Djalili & Kellner, 2009, s. 18-22). Orta Asya teriminin sorunlu olduğu belirtilmiştir. Shirin Akiner, İç Asya (Inner Asia) ve Orta Asya (Central Asia) terimlerinin, Batı ve Doğu Türkistan’ı, Mançurya’yı, İç ve Dış Moğolistan’ı ve Tibet’i içermesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Sovyet döneminde, bu beş Cumhuriyet “Middle Asia ve Kazakistan” olarak tanımlanmışlardır. Ancak 1993 yılında beş devletin liderleri, kendilerinin dâhil olduğu bölgeyi Orta Asya olarak adlandırmışlardır (Cummings, 2012, s. 13-15). Bu çalışmada, bölge ülkelerinin kendi tanımlamaları olan ve genel kabul gören Orta Asya bölgesi; Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletlerinin bulunduğu bölgeyi anlatmaktadır.

Orta Asya Çalışmalarında Temel Yaklaşımlar

Türk akademisi ve uluslararası akademik yazında, Orta Asya ile ilgili makalelerin giriş bölümünde jeopolitik teorilere dayanarak benzer başlangıçlar görülür. Jeopolitik, tarih boyunca hangi coğrafi bölgelerin kontrol edilmesi gerektiği veya devletlerin yayılmasına gerekçe olacak coğrafi nedenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Coğrafi bölgelerin kontrolü neticesinde dünya egemenliğini sağlamayı amaçlayanlar, genellikle Avrasya kıtasını kontrol etmeye çalışmışlardır. Avrasya bölgesinin sahip olduğu enerji kaynakları üzerinde durulmuştur. Globalleşme sürecinin, jeopolitik önem ve anlaşmazlıkları bitirmediği görülmüştür. Jeopolitik, değişmeyen coğrafi verileri ve değişen beşeri unsurları içermektedir. Beşeri unsurlar, sosyal, politik ve kültürel ve askeri değerleri kapsamaktadır (İşcan, 2004).

Sally Cummings (2012), bölgenin göçebelikle tanımlanamayacağını, uzun bir zamandır göçebeliliğin var olmadığını belirterek kitabına başlamıştır (s. 28-30). 1924-1936 yılları arasında 5 seçilmiş etno-linguistik gruba yani Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler ve Özbeklere kendi milli devletleri verilmiştir. Farklılık esasından çok aynılık üzerinden analiz yapılmıştır; Sovyet mirası ortak geçmiştir ve bölgenin uluslararası yalıtılması sonucunu doğurmuştur. Kitap, kalpgâh (heartland) kavramını da tartışmaya açmış, bölge “yeni büyük oyun” açısından değerlendirilmiş, bölgenin enerji kaynakları ve boru hatları politikaları üzerinde durulmuştur. Bölge özellikle “büyük oyun” “yeni büyük oyun” kavramları ile açıklanmıştır. Zbigniew Brzezinski (2005), büyük oyunda büyük ödül elde etme yarışı üzerindeki fikirleri ortaya konmuştur. Brzezinski, Avrasya’yı sahip olduğu yeraltı kaynakları ile küresel mücadelenin sürdürüleceği satranç tahtası olarak tanımlamıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Orta Asya ve Kafkaslardaki yeraltı zenginliklerinin batıdaki ve doğudaki pazarlara ulaştırılmasıyla ilgili “yeni büyük oyunun” başladığını savunulmuştur (Edwards, 2003; Blank, 2012; Özkan, 2010; Narin, 2006; Kılıçbeyli & Emrahov 2004). Büyük oyuna odaklanılarak dış aktörlerin siyasetleri belirlenmiştir. Karşılıklı ve çatışan çıkarlar açısından Rusya ve Batılı ülkelerin bölgeye ilgisi değerlendirilmiştir. Bölgenin büyük güçler arasında nasıl bir “oyun alanı” ve “rekabet alanı” olduğu üzerinde durulmuştur (Kara, 2006). Mehmet Seyfettin Erol (2012) çalışmasında yeni büyük oyunda, asıl hedefin bölgenin iki büyük gücü olan Rusya ve Çin olduğu üzerinde durmuştur.

Klasik Jeopolitiğin kurucusu sayılan Sir Halford John Mackinder'in (1904) “kara hâkimiyet teorisi” “merkez bölge” (heartland) olarak isimlendirdiği Doğu Sibiry ve Volga havzası arasında uzanan ve Orta Asya’yı içeren geniş ova Asya-Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan dünya adasını denetleyebilmek için elde tutulması gereken bir bölgedir. Mackinder’a göre, merkez bölgeyi denetlemek için Doğu Avrupa’ya egemen olmak gerekmektedir. Merkez bölgeye egemen olan dünyayı denetleyecektir (Erhan, 2004).

Çalışmalarda, Mackinder’in teorisini, George Kennan, Nicholas John Spykman atıfları izlemiştir (Erhan, 2004). Liderlerin politikaları ve doktrinleri üzerinden genel açıklamalar yapılmış, yaşanan uluslararası olaylar dönemselsel olarak sıralanmış, tanımlayıcı analizler ortaya konmuştur. Bölgenin Rusya’nın “arka bahçesi” olması “Yakın Çevre Doktrini” ve Amerika Birleşik Devletleri’nin özellikle 11 Eylül saldırıları ardından “terörle mücadele” kapsamında bölgede askeri üslerle bir varlık elde etme çabası akademik çalışmanın ana konuları olmuştur. Bölgenin insan hakları konusundaki eksiklikleri, bu konuda diğer ülkelerin etki ve eğilimlerini konu alan çalışmalar da gündemdedir. Yardımların mali karşılıklarının tablolatırıldığı raporlar görülmektedir. Jeoekonomik

rekabet vurgusu ve Büyük oyun aktörlerinin bölgeye etkisi üzerinde durulmuştur. Zengin yer altı kaynakları ile birlikte Orta Asya'nın kendine özgü coğrafi yapısı ve mevcut güç dengeleri değerlendirildiğinde, bölgedeki rekabette güvenlikten ziyade ekonomik ve teknolojik unsurlarının öne çıktığı da ileri sürülmüştür (Budak, 2013) Orta Asya ülkelerinin dış ilişkilerinin incelendiği akademik yazında en fazla jeopolitik teori kullanılmıştır. Bu yaklaşım Türk ve yurtdışı akademik yazın açısından benzer özelliklere sahiptir. Sovyet Sonrası Orta Asya (Post-Soviet Central Asia) kavramı kullanılmış enerji rekabeti (Bilgin, 2005; Cummings, 2012, s.133-144; Yesevi, 2018; Özkan, 2010; Narin, 2006; Yesevi & Uysal Oğuz, 2014), enerji ilişkileri (Yazar, 2011; Tiftikçigil & Yesevi, 2015; Gökçeğöz, 2007), enerji güvenliği, boru hatları politikaları, su savaşları (Yıldız, 2012; Menga, 2017; Wegerich, 2011) ve Hazar'ın statüsü gibi konular üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Enerji alanı kavramı ile ilgili üzerinde durulması gereken diğer konu alt-sistem, alt-bölge incelemesi olarak "Hazar Alanı" kavramının karşımıza çıkmasıdır. Hazar Alanı, Orta Asya'nın yeni jeopolitiğinin kalbi olarak adlandırılmıştır (Djalili & Kellner, s. 12) Boru hatları savaşları üzerinde durulmuştur. Hazar Havzası'nın jeopolitiği, enerji güvenliğini, ülkelerin etki alanı mücadeleleri bağlamında bölgenin enerji kaynaklarının etkisi incelenmiştir (Turan, 2010; Yesevi & Tiftikçigil, 2015). Rekabet yanında Hazar enerji alanında bölge ülkeleri arasında iş birliği üzerinde de durulmuştur (Aslanlı, 2017). Yeni Büyük Oyun olarak isimlendirilen enerji kaynakları üzerinde gerçekleştirilmekte olan rekabet üzerinde durulmuştur. Bölge ülkelerinin birbirleriyle, Türkiye ve küresel ve bölgesel aktörlerle enerji ilişkileri incelenmiştir (İsmayilov & Budak, 2014; Kantörün, 2010). Bu çalışmalar açısından bölgenin enerji kaynaklarının miktarı, taşınma potansiyeli ve bunun uluslararası ilişkilere etkisi önemlidir. Bölgenin enerji kaynakları ve ekonomilerine dayanılarak yapılan analizlerde rakam ve grafiklerin zayıf kalması, çok disiplinli ve disiplinler arası çalışmaların gereğini ortaya koymaktadır.

Orta Asya'yı Anlamak: Siyasetin Boyutları

Orta Asya bölgesi incelenirken bölge ülkelerinin taşıdıkları benzer özellikler üzerinde durulmuştur. Benzerlikler, Sovyet mirası, uluslararası yalıtlanmışlık, otoriter siyasal sistemler, geçiş sürecinde bulunma, güvenlik sorunları ve tehditleri (Cummings, 2012, s. 145-169; Yesevi, 2013) olarak sayılabilir. Bahsi geçen yalıtlanmışlık, hem İslam dünyasından hem de kapitalist dünyadan tecridi anlatmaktadır. Rejim güvenliği çok önemlidir. Bu bağlamda gündeme

gelen konusu ise seküler rejimlere sahip bölge ülkeleri açısından “Radikal İslam tehdidi” olmuştur. İslam, Orta Asya cumhuriyetlerinde rejimi tehdit eden ana kaynak olarak makale ve kitaplarda sıkça geçmektedir. İslam kimliğinin bu ülkelerin geleceğine etkisi üzerinde durulmuştur (Türker, 2011; Davletov, 2006; Bal, 1999; Çelikpala, 2006). Timur Davletov, Orta Asya bölgesindeki dini aşırılıkları, bunların nedenlerini ve mevcut durumdan olası çıkış yolları üzerinde durmuş ve çalışmasının giriş bölümünde, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik öneminden, enerji kaynaklarından bahsetmiştir. Üzerinde durulan diğer konu “otoriter devlet” anlayışıdır. Sovyet mirası ve otoriter devlet yapısından bahsedilmektedir. Bölge ülkelerinin demokrasi kültürü açısından durumları üzerinde durulmaktadır. Demokratik kurum ve mekanizmalar oluşmamıştır. Bu ülkelerin uygulamaları, bir demokratik kültürden kaynaklanmamıştır (Matveeva, 2009; Vurucu, 2008). Nadim Macit (2012), Orta Asya ülkelerinde demokrasi kuşağı oluşturma çabalarını eleştirmiş ve bunun bölgeye yeni bir müdahale aracı olduğunu dile getirmiştir. Bekir Günay (2009), Orta Asya’daki değişimleri, sosyal genler, din ve ideolojilere değinerek açıklamıştır. Hakan Güneş (2011), Orta Asya ülkelerinin Sovyet sonrası dönemde otoriter rejimler, Başkanlık sistemi, yolsuzluk, nepotizm ve çoğulculuk karşıtı uygulamalar ile değerlendirildikleri belirtmiş ve siyasal elitlerin merkezle ilişkisini, Özbekistan ve Kırgızistan örneklerinde karşılaştırmıştır. Mehmet Seyfettin Erol (2004), Orta Asya’da iç ve dış tehdit algıları bulunduğunu belirtmiş, iç tehdit olarak genç ve hızla büyüyen bir nüfus, işsizlik sorunu; otoriter yönetimler, insan hakları ihlalleri; etnik milliyetçilik, kabilecilik ve bölgecilik sorunlarını saymıştır. Su sorunu, sınır ihtilafları ve sonucunda ortaya çıkan uyuşturucu /silah kaçakçılığı ve radikal İslam ise, bölgenin ortaklaşa paylaştığı iç sorunları oluşturmaktadır. Hazar sorunu, Rusya ve Çin ile sınır ihtilafları ve bu ülkelerin Orta Asya bölgesine yönelik emperyal yaklaşımları, Orta Asya cumhuriyetlerinin önde gelen dış tehdit algılamaları olarak görmüştür.

“Demokratikleşme” bahsi de özellikle önemlidir. Bu bağlamda Kırgızistan, “demokratikleşmenin kalesi, “ Orta Asya’nın İsviçresi” olarak adlandırılmış, önce sivil toplum kuruluşlarını gücüyle ve etkin pek çok grup ve partiyle örnek gösterilirken, 2005 ve 2010 devrimleriyle, Orta Asya’nın değişmeyen liderleri tarafından otoriter politikaları onayan, kabul ettiren ve “kötü örnek” olarak gösterilmeye başlanmıştır. Kırgızistan’ın siyasal yapısı, ulus inşa süreci ve demokratikleşme süreci çalışılmıştır. (Finkel & Brudny, 2012; Tutar, 2005; Gürbüz, 2011; Öraz, 2006; Öraz, 2012). Taner Karakuzu (2020) makalesinde Türkiye –Kırgızistan ilişkilerini, yumuşak güç aracı olarak Türk dilinin etkinliği bağlamında incelemiştir. Haluk Alkan (2012), makalesinde, dört cumhuriyet üzerinde durmuş, Tacikistan’ı analizine eklememiştir, bu cumhuriyetlerin

isteksizce bağımsızlık sürecine girdiklerini ve süreçte büyük ve çok yönlü baskılarla karşılaştıklarını belirtmiştir. Alkan, çalışmasında dört Türk Cumhuriyeti yanında Azerbaycan'dan bahsetmiştir.

Türk akademisinde, tek tek ülkelerle ilgili makalelerde, ulus inşa süreçleri, dış ilişkileri, ekonomi ve enerji ilişkileri (İsmayilov & Budak, 2015; Derman & Ongarova, 2014) konu edilmiştir; Tacikistan'daki İç Savaş, Andican olayı, Kırgızistan'daki devrimler, su paylaşımı, popüler konulardır. Özellikle Türkiye ile ilişkileri analiz edilmiştir. Kazakistan'ın ulus inşa sürecinde, Kazak etnik kültürel sembolizminde özellikle Kazak diline ve Kazak tarih anlayışına önem verilmiştir (Hakim, 2009; Aitymbetov, 2015; Kafkasyalı, 2012; Yapıcı, 2009). Kazak tarihi üzerine yazan Meryem Hakim (2009), Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, Kazak tarihinin, bağımsızlık sonrasında yeniden inşa edilmeye başlandığını ve Kazak tarihinin, hem eski Türk ve antik Orta Asya tarihinin hem de modern dönemdeki tüm Türk dünyasının bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Özbekistan'la ilgili olarak Özbek milli kimliğinin oluşturulması (Gürbüz, 2019; Kavuncu, 2014), sınır sorunları (Toktogulov, 2019), Fergana bölgesi (Demirci, 2012), güvenlik (Bıçakçı, 2008), çevre sorunları (Ökmen, 2000), Özbekistan'ın dış politikası (Kodaman & Haktan, 2006), üzerinde duran makaleler bulunmaktadır. Türkiye-Tacikistan ilişkileri incelenmiştir (Akçalı, 2005). Tacikistan, yaşadığı iç savaştan sonra, bütün dünya açısından en önemli düşman olarak görülen radikal İslam ve terör meselesiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tacikistan'ın bölgedeki yeri ve bölgede Fars etkisi anlatılmıştır (Kafkasyalı & Tacibey, 2012). Türkmenistan'ın kimliğinin oluşturulmasında, folklorun yeri üzerinde durulmuş ve Sovyetler Birliği döneminde siyasallaşan olan folklorun, ulus-inşa sürecindeki yeri incelenmiştir (Şahin, 2012). Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (2006) tarafından derlenen Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya adlı kitap da "Yeni Oyun" kavramına vurguyla başlamaktadır. Yunus Emre Gürbüz'ün (2006) bölümü Kazak ve Özbek halklarının tarihiyle ilgilidir. Mehmet Dikkaya (2009), çalışmasında büyütülmüş bölgeyi yani Orta Asya ve Kafkasya'yı ekonomi-politik açılarından değerlendirmiştir. Son yıllarda bölgeyi beş Cumhuriyetle sınırlandırma daha yaygındır. Bölge çalışmaları açısından tek tek ülkelerle ilgili akademik yazında bazı konuların alan çalışması olarak görülmesi eleştirisi getirilebilecektir. Belli çalışmaların ülkelerin iç yapıları, yerel özellikleri, tarihi, kültürü üzerine derinlemesine bilgi verdiği ancak Uluslararası İlişkiler disiplinine katkısının yeterli olmadığı değerlendirilmesi yapılabilecektir (Kavuncu, 2014; Şahin, 2012).

Bölgesel ve Küresel politikalarda Orta Asya (Kafkasyalı, 2012), Çin'in Orta Asya'ya Yönelik Politikaları (Çolakoğlu, 2006; Ekrem, 2011; Caşın, 2004),

Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Asya Politikaları (Erhan, 2004; Amanov, 2007; Pirinççi, 2008; İşeri, 2006), Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikaları (Hatipoğlu, 2008; Usul, 2011), İsrail’in Türk Dünyası İlişkileri (Yesevi, 2017) başlıklı çalışmalar yapılmıştır. Yesevi (2017) makalesinde İsrail’in bölge ülkeleriyle ilişkilerinin Güvenlikleştirme teorisiyle açıklamıştır. Ainur Nogayeva (2012), makalesinde, bölgede Rusya’nın bir düşman olarak algılanmadığını vurgulamış ve Çin’in geleneksel düşman olarak algılandığını belirtmiştir. ABD ise ilk iki güce nazaran bölgenin yabancısıdır ve “dost, yardımsever” imajını yerleştirme çabasıdadır. Ainur Nogayeva (2011), bölgeye ABD, Rusya ve Çin’in etkisini incelemiş ve kitabına “Büyük Oyun” vurgusuyla başlamıştır. Çalışmasını neorealizmle açıklamıştır. Rusya’nın Orta Asya Politikaları (Kamalov, 2011; İsmayilov, 2013; Efeğil, 2001) sık çalışılan konulardan biridir. Rusya’nın siyasal, ekonomik, kültürel ve enerji konularındaki baskısı ve etkisi güç ilişkileri açısından incelenmiştir. Bu bağlamda Mehmet Hasgüler ve Mehmet Uludağ’ın (2009) bölgeyi Bağlantısızlık Hareketi açısından incelemeleri farklı bir bakış açısını içeren bir çalışmadır. Komşu ülkelerin, Rusya (Bacık, 1999; Çolakoğlu, 1999; Efeğil, 2004; Yesevi, 2013; Uslu, 2010), İran, Çin (Alperen, 2018), Türkiye, Hindistan ve Pakistan’ın bölgeye etkileri üzerinde durulan bir yazın söz konusu olmuştur. Özellikle jeopolitik teoriler açısından bakış görülmektedir (Akengin, 2017; Okur, 2014) Güç ve güvenlik ilişkileri, gündemdedir. Avrasyacılık yaklaşımı ile bölge değerlendirilmiştir (Arı, 2011). Elnur İsmayilov (2013), Rusya’nın bölge politikasını Büyük Oyun ve Yakın Çevre kavramlarıyla değerlendirmiştir. Ümit Alperen (2018), farklı bir teori kullanarak, Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) Girişimi’ni başarılı olmasında Çin’in Orta Asya ile geliştirdiği ticari ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra, Rusya ile bölgedeki iş birliği ilişkileri ve yumuşak gücünün belirleyici olacağı üzerinde durmaktadır. Makalede ayrıca diğer bölgesel örgütlenmeler olan Avrasya Ekonomik Birliği ve Şangay İşbirliği Örgütüne iki bölgesel güç olan Rusya ve Çin’in etkileri bağlamında değinilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Asya Politikaları adlı kitabın yazarı Şatlık Amanov, uluslararası sistemdeki yapısal değişiklikler, sistemdeki konjonktürel değişiklikler üzerinde durmuştur. ABD’nin Orta Asya’ya dönük dış politikasının köklü biçimde değiştiğini belirtmiş, Soğuk Savaş öncesi dönem ve ABD’nin ulusal strateji belgeleri üzerinde durmuştur. Purtaş (2008), bölge güvenliği ve ekonomik sorunlar üzerinde durmuş, makale girişini, Frederick Starr’ın raporuna odaklanmıştır. ABD dış politikasında Orta Asya’nın yeri üzerinde durmuştur. Büyük Orta Asya Ortaklığı fikrini analiz etmiştir.

İran’ın Orta Asya Politikaları (Dilek, 2011; Erol, 2010; Özgüven, 2020) bu tür çalışmalardan biridir. Atay Akdevelioğlu (2004), SSCB dağıldıktan sonra İran’ın revizyonizmden uzak bir politika sergilediğini belirtir. İran’ın, coğrafi avantajına

rağmen bölgeyle ilişkileri gelişmemiştir. Bölge ülkelerinin İslami muhalefet sorunu ve bu sorunu İran'la bağlantılı görmeleri, ana neden olarak gösterilmiştir. İran'ın ekonomik ve teknolojik yetersizliği de bölgede etkinliğini sınırlandırmıştır. Hayati Aktaş (2002) ise, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini, İran faktörü üzerinden incelemiştir. Bölgenin stratejik önemi ve enerji kaynakları üzerinde durmuştur.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya ilişkileri konulu çalışmasında Esra Hatipoğlu (2012), bölgenin istikrarının, Hazar Denizi, Karadeniz ve Afganistan'ı da içine alacak şekilde daha da geniş tanımlanabilen bir alanın tümünün istikrarı açısından da çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Orta Asya ile ilişkilerin ikinci önemli boyutu, bölge ülkeleri ile AB arasındaki ekonomik ilişkilerdir. AB'nin enerji arzı güvenliği bağlamında bölge önemlidir. İlişkilerin tarihsel gelişimi, yapılan uluslararası antlaşmalar, AB yardımları üzerinde durulmuş. Ticari ve siyasi ilişkiler açıklanmıştır.

Türkiye'nin Eski Sovyet Cumhuriyetleriyle ilişkileri, Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ilişkileri (Yılmaz, 2010), Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri (Avşar & Solak, 1994), Türkiye ve Orta Asya (Karpas, 2003), Türkiye'nin Avrasya Macerası (Aydın, 2007) başlıklarıyla makale ve kitaplar yazılmıştır. Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle siyasal, ekonomik, kültürel ilişkileri tarihsel olarak incelenmiştir. Zakir Avşar ve Ferruh Solak'ın (1994) Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri çalışmalarında ve Meşkure Yılmaz'ın (2010) Türkiye'nin Dış Türkler politikasının analiz ettiği kitabında, dört Orta Asya Cumhuriyeti ve Azerbaycan'ın, Türkiye ile ilişkileri analiz edilmiş; Tacikistan, bu incelemelerde yer almamıştır. Mustafa Aydın'ın derlediği Türkiye'nin Avrasya Macerası adlı kitap üç ciltten oluşmaktadır, üçlemenin ilk kitabında küresel ve bölgesel güçlerin Orta Asya ve Kafkasya politikalarına değinilmiş, bölgenin ana sorunlarına çözüm önerileri getirilmiştir. Üçlemenin ikinci kitabında, Türkiye'nin Avrasya macerası kapsamında, Türkiye'nin, Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan sekiz ülke ile Türkiye'nin ilişkileri analiz edilmiştir. Gökhan Bayraktar (2008), bağımsızlık sonrası, Orta Asya'daki değişimi incelemiş ve bu yeni durumun Türkiye'nin güvenlik stratejilerine yansımaları üzerinde durmuştur. Hazar bölgesinin jeopolitik önemine de değinmiştir. Gamze Güngörmüş Kona (2002), doktora tezine dayandırdığı çalışmasında Türkiye-Orta Asya ülkeleri arasındaki iş birliğini, senaryo planlama metodu kullanarak açıklamıştır. Eski Devlet Bakanı Ahat Andican (2009) kitabında, Türkiye ve Orta Asya arasındaki ilişkileri tarihsel açıdan incelemiştir. Soyalp Tamçelik ve İsmail Safi (2018) makalelerinde, Türkiye'nin önemli dış politika konularından biri olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınması konusunu uluslararası hukuk açısından incelemişlerdir. İdris Bal (2000), Orta

Asya ülkelerine sunulan Türk modelini analiz etmiştir. Erel Tellal, Türkiye’nin izlediği politikanın başlangıçtan itibaren “Batı’ya dönük olduğunu” belirtmiştir. 2005 yılında yayınlanan makalesinde, son on yıllık dönemde, “Avrasya seçeneği” üzerinde çalışıldığını ifade etmiştir. Avrasya seçeneğinin Sultan Galiyev’in Turan özelemleriyle başladığını, Ziya Gökalp’in “Kızıl Elma” ölküsüyle kuramsal temellerini bulduğunu anlatmıştır. Türkiye’nin bu cumhuriyetlerin bağımsızlığından önceki tutumunu “reddiye” olarak adlandırmıştır. Sonraki dönemde Türkiye’nin bölge ölkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışıldığını belirten Tellal, on yıllık bu çabalama döneminin başarısızlık olarak nitelendirilebileceğini, Dışişleri Bakanlığının yetersizliğinin, ulusalcılar ve köktendinciler tarafından doldurulmaya çalışıldığını anlatmıştır. Bölgeyi Rus etkisi ve Sovyet mirası üzerinden okuma ve bütüncül yaklaşımlar yaygındır. Ölkeler, bölge üzerinden okunmakta, farklı yapılarına az da olsa değinilmekte ancak bütünün parçaları olma görüntüsünden kurtulamamaktadırlar.

Orta Asya: Sınırların Belirsizliği, Kimlik ve Göç

Orta Asya bölgesi ile ilgili çalışmalarda kimlik ve göç çalışmaları, disiplinin sınırlarının belirsizliğini gündeme getirmektedir. Kimlik, etnik grup ve göç ile ilgili çalışmalar çok-disiplinli çalışmalardır. Bu alanda Türkoloji, Tarih, Sosyoloji ve Coğrafya bilim dallarının önemli katkısı bulunmaktadır. Kimlik konusunda Turgut Demirtepe’nin editörlüğündeki kitap önemlidir. Demokratik sorunlar, demokratik gelişim, etnik sorunlar, kimlik ve milliyetçilik kavramları, farklı Cumhuriyetlere göre incelenmiştir. Bu kitapta yerel diller ve Rusça yazından yararlanılmıştır (Sarı & Asanbayeva, 2012; Kuşçu, 2012; Demirtepe & Has 2012; Roy, 2009). Bölgenin ölkelerin tarih ve kimliğinin anlaşılmasında Stalin ve Türk Dünyası önemli bir eserdir (Gürsoy Naskali & Şahin 2007). Ferhat Karabulut (2009), Sovyetlerin dil politikaları üzerinde durmuştur. Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi’nin Orta Asya Türkleri üzerinde uyguladığı dil ve eğitim politikalarını, ders kitapları bağlamında ele almış, Ruslaştırma sürecinde ortaya çıkan iktidar mücadelesinin bir analizini yapmıştır. Fahri Türk’ün (2009) çalışmasında, Orta Asya ve Azerbaycan’da siyasal parti ve Halk Cephesi Hareketi programları incelenmiştir. Bu önemli çalışma, bahsi geçen belgelerin İslamcı ve Turancı düşünceye yer verdiklerini göstermiştir. Yine alan açısından konunun ele alınışı ve kuramsal bakışı ile farklı çalışmalardan biri, bölgedeki ölkelerin arasındaki sınır sorunlarını, kimlik konusu ile birlikte ele alan Altynbek Joldoshov’un (2019) çalışmasıdır. Çalışmada özcülük ve inşacılık yaklaşımları üzerinden meseleye bakılmaktadır. Farklı bir çalışma da Orta Asya’daki kadın sorunuyla ilgili Bahar Özsoy’un (2019) çalışmasıdır. Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

ve İnsani Gelişme Raporu bağlamında Orta Asya'daki beş cumhuriyette kadının durumu ele alınmıştır.

Orta Asya ve Göç bağlamında gerçekleşen çalışmalarda ise Ahıska Türklerinin göçü konusu üzerinde çalışmalar yapılmıştır (Kahraman & İbrahimov, 2013; Hasanoğlu, 2016; Kolukırık, 2011; Poyraz & Güler, 2019). Göçün nedenleri ve göç süreçleri tarihsel açıdan incelenmiştir. Kahraman ve İbrahimov (2013) makalelerinde, Ahıska Türklerinin, 1944 yılında Stalin tarafından Gürcistan'da bulunan Mesheti Bölgesi'nden, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a sürülen vatansız bir azınlık olduklarını belirtmişlerdir. Çalışmada Ahıskalı Türklerin göç özellikleri ele alınmış ve Çanakkale ilinde, Ahıskalıların Türk toplumuna entegrasyonu konusuna odaklanılmıştır. Kırım Tatarlarının sürgünü ve yaşadıkları, Orta Asya'da göç çalışmaları açısından önemlidir (Öraz, 2006; Aydingün & Yıldırım, 2010; Kireççi & Tezcan, 2016; Zengin, 2020) Kırgız ve Kazak göçü üzerinde de çalışılmıştır (Sağır, 2011; Kalkan, 2007).

İş birliği ve Rekabet üzerinden Bölgeyi Okumak: Bölgeselleşme, Bölgesel Örgütler

Bölgeselleşme yaklaşımları açısından Orta Asya incelendiğinde, Christiansen'in (2005) üzerinde durduğu "hükümetlerarası yaklaşımın" etkili olduğu görülmektedir. Bölgede, devletler arasındaki görüşmeler ve pazarlıklar ardından iş birliği gündeme gelmektedir. Roy Allison'un (2008) üzerinde durduğu gibi Orta Asya devletlerinde rejimleri ve liderleri tehdit eden süreçlere karşı Rusya ile dayanışma halinde korumacı bütünleşme (protective regionalism) görülmektedir. Bölge ülkeleri bütünleşme konusunda farklı davranış biçimleri sergilemektedirler. Bölgenin güçlü devletleri Rusya başta olmak üzere Çin bu örgütlenmelerde etkindir. Bu bağlamda, akademik çalışmalarda, öncelikle Bağımsız Devletler Topluluğuna değinilmiş, Şanghay İşbirliği Örgütü, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği üzerinde durulmuştur (Zeyrek, 2010; Çolakoğlu, 2004; Yesevi, 2014; Varol, 2013; Varol, 2014). Bütünleşme ve liberal kurumsallaşma teorileri ile gündeme gelen ve Avrupa Birliği'nin en iyi örnek olarak görüldüğü çalışmalarda, Orta Asya bölgeselciliğinin zayıf yönleri maddeleştirilmiş ve bu yeni örgütlenmeler, bölgenin yeniden Sovyetleştirilmesi sürecinin parçası olarak görülmüşlerdir. Bahsi geçen bölgesel örgütlerin liberal politikaların değil ülkeler arası ilişkilerin ürünü oldukları ve liderlerin inisiyatifi ile şekillendirildikleri belirtilmiştir. Bölgesel örgütlenmelerle ilgili yazın realist jeopolitik anlayışın izlerini taşımaktadır. Alâeddin Yalçınkaya (2019), Avrasyacılık kapsamında, Karadeniz

Ekonomik İşbirliği, Avrasya Ekonomik Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü değerlendirmiştir.

Bölgesel örgütlenmelerle ilgili çalışmalarda Joseph S. Nye’in yumuşak güç kavramına atıfta bulunulmuş, konu uluslararası ilişkilerde işbirliğini açıklayan uluslararası entegrasyon teorileri ile de anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu teorilerin kullanılması da Orta Asya bölgesine yönelik çalışmaların klasik realist jeopolitik teorinin güç-hegemonya tanımlamalarından uzaklaştığı anlamına gelmemektedir. Alâeddin Yalçınkaya (2006) çalışmasında, Fergana Ticaret Bölgesi önerisini getirmiş ve Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan, arasında karşılıklı işbirliğini sağlayacak yapıyı neofonksiyonalizm teorisiyle açıklamıştır. Göktürk Tüysüzöğlü (2019), Rusya ve Çin’in bölgeyle ilişkilerini yumuşak güç ve hegemonya açısından değerlendirmiş, Avrasya Ekonomik Birliği’ni anlatmıştır. Gökhan Katıtaş (2019), Asya’da bölgeselcilik ve yeni bölgeselcilik üzerinde durmuş ve bu çerçevede Çin ve Rusya’nın politikalarını değerlendirmiştir. Çin’in tarihi İpek Yolu’nu yeniden canlandırarak “Modern İpek Yolu Projesi”ni uygulamaya koyduğunu, Rusya’nın Avrasya Ekonomik Birliği’ni kurduğunu belirtmiştir. Rüştü Kaya (2019), Kopenhag Okulu kapsamında ortaya atılan bölgesel güvenlik kompleksleri teorisini makalesinde kullanmış ve Şanghay İşbirliği Örgütü üzerinde durmuştur. Fatma Aslı Kelkitli (2018), çalışmasında, Rusya’nın Orta Asya politikasını yumuşak güç kavramıyla incelemiştir. Bölgesel örgütlenmeler yanında, Rus dilinin, Rus yükseköğretim kurumlarının, Rus medyasının ve Rus kitle eğlence araçlarının etkinliği üzerinde durmuştur.

Türklük ve Türk dili kavramlarının önemli olduğu bölgesel örgütlenmelerle ilgili çalışmalar da önemlidir. Bu örgütlenmeler Rusya ve Çin’in etkili oldukları bölgeselcilikten farklıdır; Türkiye’nin ve Kazakistan’ın etkili olduğu bir kurumsallaşmayı gösterirler; kültürel işbirliği yönü güçlü, güç ve hegemonya ilişkisi etkisiz girişimlerdir. Bu makalelerde realist bakış açısı eleştirilmekte ve bölgede işbirliği açısından örneğin Türk Keneşi öne çıkarılmaktadır (Erol & Çelik, 2017). Muhittin Kaplan ve arkadaşlarının (2017), Türk Konseyi üyeleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan’ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda oy verme konusunda dayanışmalarını ele aldıkları çalışma, ülkelerin dış politika tercihlerinin eğilimini ölçülmesi amacını taşımaktadır. Yeni bölgeselcilik açısından Türk Konseyi ve işbirliği olanakları da çalışılmıştır (Baki, 2014). Erman Akıllı (2019) çalışmasında, TURKSOY ve Türk Konseyi’ni bölgede işbirliğini sağlayan kültürel diplomasi uygulamaları olarak görmüş, Karl Deutsch’un fikirlerine değinerek konuyu Transaksiyonalizm (Transactionalism) yaklaşımı ile açıklamıştır. Benzer şekilde, Yunus Emre Enstitüsü’nün faaliyetleri de kültürel diplomasi ve yumuşak güç açısından değerlendirilmiştir (Ünalmiş, 2019). Eğitim fakültesi öğretim üyelerinin

yaptıkları çalışma Türk Birliği algısını ölçmeyi hedeflemiştir. Çalışma kapsamında 415 akademisyene, Türk Dünyası Algı Anketi uygulanmıştır (Bay vd., 2017). Bu bağlamda yapılan çalışmalarda bakış açısı ve kuramsal yaklaşımların değiştiği görülmektedir. Jeopolitik kuramsal yaklaşımın yerini yeni kuramsal yaklaşımların aldığı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Çalışma, Uluslararası İlişkiler disiplininde, Orta Asya Çalışmaları kapsamında Türkiye’de, akademik dergilerde yayınlanan makaleler ve kitaplar üzerinde durmuştur. Makale kapsamında, Social Sciences Citation Index’te (SSCI) taranan Türkiye menşeli Bilig ve Uluslararası İlişkiler dergileri, Ulakbim/TrDizin Sosyal Bilimler veri tabanında yer alan Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Bilge Strateji, Hacettepe Türkiyat Dergisi, International Journal of Political Science & Urban Studies (IPSUS) (İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi), Gazi Akademik Bakış, Güvenlik Stratejileri dergileri incelenmiştir. Bölge çalışmalarının, çok disiplinli ve disiplinlerarası yapısı, Uluslararası İlişkiler disiplininde Orta Asya bölgesi üzerine çalışmalarının sınırlandırılmasını zorlaştırdığı görülmektedir. Alan çalışmalarının, bölge çalışmalarına katkıda bulunacağı görüşü üzerinde durularak, literatür incelemesinde bu tür çalışmalara da değinilmiştir. Alan çalışmalarının, bölge çalışmalarının gelişmesine katkıda bulunacağı belirtilmelidir. Alan çalışmalarının, disipline ait karşılaştırılmalı analizlerin yapılmasına imkân vereceği, bu analizleri zenginleştireceği anlaşılmaktadır. Üzerinde durulması gereken konu ise bunun gerçekleştirilen her alan çalışması için geçerli olamayacağıdır. Bazı alan çalışmalarındaki “yerellik” ve “mahalli siyaset” ölçeği, disiplinin analiz yeteneğine çok az katkıda bulunacaktır. 11 Temmuz 1867’de, Çarlık Rejimi, Türkistan Genel Valiliğini kurmuştur. 1920’li yıllarda, siyasal ve sosyal bir birlik anlamına gelen Türkistan yerine Orta Asya ifadesi kullanılmaya başlamıştır. Büyük Türkistan kavramı, bu geniş coğrafyada, Türklerin yaşadığı yerleri anlatmak için kullanılmıştır. Bu çalışmada, bölge ülkelerinin kendi tanımlamaları olan ve genel kabul gören Orta Asya bölgesi; Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletlerinin bulunduğu bölgeyi anlatmaktadır. Bu çalışma, Orta Asya bölge çalışmaları açısından bir literatür incelemesidir, konuyla ilgili tüm çalışmalara ulaştığı iddiasında değildir, konuyla ilgili genel bir resim ortaya koymaktadır. Orta Asya bölgesi incelenirken bölge ülkelerinin taşıdıkları benzer özellikler üzerinde durulmuştur. Benzerlikler, Sovyet mirası, uluslararası yalıtlanmışlık, otoriter siyasal sistemler, geçiş sürecinde bulunma, güvenlik sorunları ve tehditleri olarak açıklanmıştır. Orta Asya bölgesi üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla jeopolitik teoriler

kullanılmıştır. Yakın dönemde yumuşak güç ve iş birliği açısından bölgenin çalışıldığı görülmektedir. Özellikle İngilizce kaynaklar üzerinden bölgeyi okumaya çalışma döneminin biteceği bir döneme yaklaşılmaktadır. Bölgedeki dilleri öğrenen, yayınları takip eden, akademik yaşamlarının bir bölümünü bölgede sürdüren akademisyenlerin, bölge çalışmalarının analiz düzeyinin, metodolojisinin ve kullanılan kuramların çeşitlenmesini sağlayacakları ve özgün eserler ortaya koyacakları anlaşılmaktadır. Uluslararası ilişkiler bilim dalı açısından bu önemli gelişme, Türkiye’de, Orta Asya bölgesinin farklı yönleriyle, daha kapsamlı ve derinlemesine değerlendirilmesine yol açacaktır. Böylelikle, bölgenin mevcut durumu, uluslararası arenaki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Bölgedeki sorunlar yanında iş birliği alanları konusunda akılcı değerlendirmeler yapılabilecektir. Bu kapsamda yapılacak yeni akademik çalışmalar, bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- 📖 Akçalı, P. (2005). Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 5(2), 138-160.
- 📖 Akdevelioğlu, A. (2004). İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 129-160.
- 📖 Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine Jeopolitik bir Değerlendirme. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.
- 📖 Akıllı, E. (2019). Turksoy, Turcic Council and Cultural Diplomacy: Transactionalism Revisited. *Bilig*, 91, 1-25.
- 📖 Aktaş, H.(2002). Türkiye’nin Orta Asya’daki Politikasında İran Faktörü. *Bilig*, 20, 1-24.
- 📖 Alkan, H. (2012). Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu. *Bilig*, 61, 1-30.
- 📖 -----. (2011). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar. Ankara: USAK.
- 📖 Allison, R. (2008). Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia. *Central Asian Survey*, 27(2), 185-202.
- 📖 Alperen, Ü. (2018). Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin’in Orta Asya Politikası. *Bilge Strateji*, 10(19), 17-38.
- 📖 Amanov, Ş. (2007). ABD’nin Orta Asya Politikaları. İstanbul: Gökkuşbu.

- Andican, A. (2007). *Turkestan Struggle Abroad: From Jadidism to Independence*. Haarlem: SOTA.
- (2009). *Osmanlı'dan Günümüze: Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: Doğan.
- Archer, C. (1992). *International Organizations*. London: Routledge.
- Aslanlı, A. (2017). Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi. *Bilig*, 83, 27-51.
- Avşar, Z., & Solak, F. (1994). *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*. Ankara: Vadi.
- Aydın, M. & Dizdaroğlu C. (2019). Türkiye’de Uluslararası İlişkiler: TRIP 2018 Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler*, 16(64), 3-28.
- Aydın, M. (2007). *Türkiye’nin Avrasya Macerası (1989-2006): Avrasya Üçlemesi I*. Ankara: Nobel.
- (2007). *Türkiye’nin Avrasya Macerası (1989-2006): Avrasya Üçlemesi II*. Ankara: Nobel.
- Aydın, A. & Erdoğan, Y. (2010). Perception of Homeland among Crimean Tatars: Cases from Kazakhstan, Uzbekistan and Crimea. *Bilig*, 54, 21-46.
- Bacık, G. (1999). Son Emperyalizm Denemesi Üzerine Düşünceler: Orta Asya’da Rus Yayılmacılığı. *Bilig*, 10.
- Bal, İ. (1999). Türk Cumhuriyetlerinde İslam Kimliğinin Dünü, Bugünü ve Türkiye ile İlişkilere Etkisi. *Bilig*, 8, 65-77.
- (2007). Uluslararası Politikada Türk modelinin Yükselişi ve Düşüşü. *Bilig*, 14, 1-16.
- Barthold, V.V. (2010). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Bassin, M. (2011). Klasik ve Yeni Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık. *Bilge Strateji*, 2(4), 117-135.
- Bay, E. vd. (2017). Türk Dünyası Birliği Algısı. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 55-85.
- Bayraktar, G. (2008). *Orta Asya ve Türkiye’nin Güvenlik Stratejileri*. İstanbul: Bilge Oğuz.
- Bennett, A. L. & Oliver, J. (2015). *Uluslararası Örgütler*. Ankara: BB101.
- Bıçakçı, S. (2008). Andijon’da Nima Bo’ldi?: Özbekistan’da Terör, Güvenlik Ve Demokrasi. *OAKA*, 6, 1-17.
- Bilgin, M. (2005). *Avrasya Enerji Savaşları*. İstanbul: IQ.

- 📖 Birsell, H. (2006). Eski Dünyanın Karanlık Yüzü: Orta Asya Jeopolitiği. İstanbul: IQ.
- 📖 Blank, S. (2012). Whither the New Great Game in Central Asia?. US Army Research, 185.
- 📖 Breslin, S. & Higgott, R. (2000). Studying Regions: Learning From the Old, Constructing the New. New Political Economy, 5(3), 341-346.
- 📖 Brezezinski, Z. (2005). Büyük Satranç Tahtası. İstanbul:İnkılap.
- 📖 Budak, T. (2013). Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye. Bilge Strateji, 5(9), 125-142.
- 📖 Canfield, R. (1992). Restructuring Greater Central Asia: Changing Political Configurations. Asian Survey, 22(10), 875-877.
- 📖 Caşın, M. H. (2004). Değişen Uluslararası Konjonktür ve Çin Ulusal Güvenlik Stratejilerinin Orta Asya ve Pasifik Eksenindeki Yeni Parametreleri. Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı (Ed.), Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği içinde (s. 273-325). İstanbul: Gündoğan.
- 📖 Chrisitansen, T. European Integration and Regional Cooperation. The Globalization of World Politics. Ed. John Baylis, Steve Smith. Oxford: Oxford University, 2005: 579-577.
- 📖 Cummings, S. (2012). Understanding Central Asia: Politics and Contested Transformations. New York: Routledge.
- 📖 Çelikpala M. (2006). Sovyetlerden Günümüze Orta Asya ve Kafkasya’da Vehhâbilik ve Siyasal İslam. Yelda Demirağ, Cem Karadeli (Ed.), Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya içinde (s.213-240). Ankara: Palme.
- 📖 Çolakoğlu, S. vd. (2006). 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin–Orta Asya İlişkileri. OAKA, 2, 38-55.
- 📖 Çolakoğlu, S. (1999). Çin-Sovyet İttifakı döneminde Orta Asya. Bilig, 8, 1-14.
- 📖 ----- (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin. Uluslararası İlişkiler, 1(1), 173-197.
- 📖 Davletov, T. B. (2006). Orta Asya’da Dini Ekstremizm Yaygınlaşabilir mi? Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3(4), 177-183.
- 📖 Demirci, L. (2012). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana. Savunma Bilimleri Dergisi, 11(2), 554-568.
- 📖 Demirtepe, T. & Has, K. (2012). Siyasal Rejim Değişiminin Sosyal Etkisi: Kırgızistan’da Nüfus Hareketliliği ve Dış Göç Algısı. Turgut Demirtepe (Ed.),

- Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik içinde (s.237-252). Ankara: USAK.
- 📖 Derman, G. S. & Ongarova Y. U. (2014). Kazakistan'ın Enerji Politikası. *Turan* 6(22), 81-91.
- 📖 Dikkaya, M. (2009). Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi- Politik. İstanbul: Beta.
- 📖 Dilek, K. (2011). İran'ın Orta Asya Politikaları. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- 📖 Djalili, M. R. & Kellner, T. (2009). Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- 📖 Edwards, M. (2003). The New Great Game and the New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder. *Central Asian Survey*, 22(1), 83-102.
- 📖 Efgil, E. (2001). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Orta Asya Politikası. *Bilig*, 16, 1-24.
- 📖 Ekrem, E. (2011). Çin'in Orta Asya Politikaları. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- 📖 Erhan, Ç. (2004). ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 1(3), 123-149.
- 📖 Erol, M. S. & Çelik, K. E. (2017). Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 15-32.
- 📖 Erol, M. S. & Şahin, M. (2013). Bağımsızlıklarının 20. yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011). *Karadeniz Araştırmaları*, 37, 111-136.
- 📖 Erol, M. S. (2010). İran'ın Orta Asya Politikası. *Tayyar Arı* (Ed.) Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine içinde (s. 439-471). Bursa: MKM Yayıncılık.
- 📖 ----- (2004). Orta Asya'da Güvenlik Sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 1, 85-112.
- 📖 ----- (2012). Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 1-20.
- 📖 Ersanlı, B. (1994). Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- 📖 ----- (2002). History Textbooks as Reflections of the Political Self: Turkey (1930s and 1990s) and Uzbekistan (1990s). *International Journal of Middle East Studies*, 34(2), 337-349.
- 📖 ----- (1995). Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

- .(1998). Türkmenistan’da Toplum ve Kültür. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Farrell, M, vd. (2005). Global Politics of Regionalism: Theory and Practise. London: Pluto Press.
- Finkel, E. & Yitzhak M. B. (2012). No more colour! Authoritarian Regimes and Colour Revolutions in Eurasia. Democratization, 9(1), 1-14.
- Firdevsi (1945). Şehname-1. (Çeviren Necati Lugal ve Kenan Akyüz). İstanbul: Maarif Vekaleti.
- Hayit, B. (1975). Türkistan: Rusya ve Çin Arasında. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Gökçegöz, S. (2007). Orta Asya ve Hazar Bölgesinde Mevut ve Planlanan Boru Hatlarının Türkiye’nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 3(5), 157-193.
- Günay, B. (2009). Orta Asya’da Arayış, Sosyal Gen ve Yeni Modelleri. Bilge Strateji, 1(1), 3-23.
- Güneş, H. (2011). Başkanlık, Parlamentarizm ve Yerel Ağlar: Özbek ve Kırgız Siyasal Sistemlerinin Yeniden Düzenlenmesi. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 45, 23-43.
- Güngörmüş Kona, G. (2002). Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları. İstanbul: IQ.
- Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan’da Tarih Yazıcılığı ve Millî Kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 19(2), 277-301.
- (2006). Kazak ve Özbek Halklarının Tarihi. Yelda Demirağ, Cem Karadeli (Ed.), Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya içinde (s. 17-48). Ankara: Palme.
- (2011). Orta Asya’nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 15, 419-450.
- Gürsoy Naskali, E. & Şahin E. (2002). Bağımsızlıklarının 10. yılında Türk Cumhuriyetleri. Haarlem: SOTA.
- Gürsoy Naskali, E. & Şahin, L. (2007). Stalin ve Türk Dünyası. İstanbul: Kaktüs.
- Hakim, M. (2009). Kazakistan’daki Tarih Anlayışı ve Uluslararası Boyutları. Bilig, 50, 51-64. Aitymbetov, N. vd. (2015). Nation-Building in Kazakhstan: Kazakh and Kazakhstani Identities Controversy. Bilig, 75, 1-20.
- Hasanoğlu, İ. (2016). Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 16(1), 1-20.

- 📖 Hasgüler, M. & Uludağ, M. (2009). Üçüncü Dünya Yolunda Rusya ve Orta Asya. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 41, 39-60.
- 📖 Hatipoğlu, E. (2008). Avrupa birliği - Orta Asya ilişkilerinde yeni bir stratejiye doğru (mu?). OAKA, 3(5), 1-25.
- 📖 İsmayilov, E. & Budak, T. (2015). Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası. Bilgesam Analiz.
- 📖 İsmayilov, E. (2013). 21. Yüzyıl Rus Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 1(1), 87-105.
- 📖 İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. Uluslararası İlişkiler, 1(2), 47-79.
- 📖 İşeri, E. (2006). Amerika'nın Soğuk Savaş Sonrası Büyük Stratejisi, Avrasya Heartland'ında Petrol ve Boru Hatlarının Geopolitiği. Yelda Demirağ, Cem Karadeli (Ed.). Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya içinde (s.49-64), Ankara: Palme.
- 📖 İyikan, N. (2011). Orta Asya ve Güney Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: 1991-2010. İstanbul: Hiperlink.
- 📖 -----. (2011). Orta Asya ve Kafkasya. İstanbul: Hiperlink.
- 📖 Joldoshov, A. (2019). Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 19(2), 303-326.
- 📖 Kafkasyalı, A. (2012). Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine bir Bakış. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12(1), 167-192.
- 📖 Kafkasyalı, M. S. (2012). Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- 📖 Kafkasyalı, M. S. & Tacibey, R. (2012). Kurgusal Kuruculuktan Kurgusal Politikalara. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12(1), 239-266.
- 📖 Kalkan, M. (2007). Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) İskân Edilişleri. Türklük Bilimi Araştırmaları, 21, 123-141.
- 📖 Kamalov, İ. (2011). Rusya'nın Orta Asya Politikaları. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- 📖 Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. Bilge Strateji, 2(3), 87-113.
- 📖 Kaplan, M., Yuvacı, A., & Armanov, S. (2015). One Nation, Many Voices? External Cohesion of the Turkic Council States in the United Nations General Assembly (1993-2011). Bilig, 73, 125-150.

- 📖 Kara, E. H. (2006). Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 103-111.
- 📖 Kara, A. & Solak, F. (2007). Bağımsızlıklarının 15. yılında Türk Cumhuriyetleri. Ankara: TOBB.
- 📖 Karabulut, F. (2009). İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları. *Bilig*, 50, 65-96.
- 📖 Karakuzu, T. (2020). Türkiye - Kırgızistan İlişkilerinde Yumuşak Güç: Türk Dili. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 74-89.
- 📖 Karpat, K. (2003). Türkiye ve Orta Asya. Ankara: İmge.
- 📖 Katıtaş, G. (2019). Asya’da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği. *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7, 119-141.
- 📖 Katzenstein, P. J. (2002). Area Studies, Regional Studies, and International Relations. *Journal of East Asian Studies*, 2(1), 127-137.
- 📖 Kavuncu, A. Ç. (2014). Özbekistan’da Merkez-Yerel İlişkisi: Taşkent Mahalleleri Üzerine Bir Deneme. *Bilig*, 71, 123-146.
- 📖 Kaya, R. (2019). Orta Asya ‘Bölgesel Güvenlik Kompleksi’ ve Şangay İşbirliği Örgütü. *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7, 53-71.
- 📖 Kelkitli, F. A. (2018). Rusya’nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(2), 157-175.
- 📖 Kılıçbeyli, E. H. & Emrahov, M. (2004). Büyük Oyundan Yeni Büyük Oyuna (1920-2002). Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı (Ed.), *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği içinde* (s. 113-133). İstanbul: Gündoğan.
- 📖 Kireççi, M. A. & Tezcan, M. (2016). The Predicament of the Crimean Tatars, Past and Present. *Bilig*, 77, 1-26.
- 📖 Kodaman, T. & Haktan, B. (2006). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 413-442.
- 📖 Kolukırık, S. (2011). Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD’deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma. *Bilig*, 59, 167-190.
- 📖 Kuşçu, I. (2012). Ulus İnşası Sürecinde Kazakistan’da Etnik Geri Dönüş Göçü Siyaseti ve Etkileri. Turgut Demirtepe (Ed.), *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik içinde* (s. 175-206). Ankara: USAK.
- 📖 Matveeva, A. (2009). Legitimising Central Asian Authoritarianism: Political Manipulation and Symbolic Power. *Europe-Asia Studies*, 61(7), 1095-1121.
- 📖 Menga, F. (2017). *Power and Water in Central Asia*. London: Routledge.

- Montesquieu (1777). The Sprit of Laws. (iki cilt) The Online Library of Liberty (2004).
- Musabay Baki, P. (2014). Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi. Bilge Strateji, 6(11), 133-162.
- Nadim, M. (2012). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Demokrasi Kuşağı Oluşturmanın Planını/ Arap Baharının Neresinde? Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12(1), 21-68.
- Narin, M. (2006). Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye’ye Katkıları. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 6(1), 151-167.
- Nogayeva, A. (2012). ABD, Rusya ve Çin’in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler. Bilig, 62, 183-204.
- (2011). Orta Asya’da ABD, Rusya, Çin: Stratejik Denge Arayışları. Ankara: USAK.
- ODTÜ. “Bölge Çalışmaları Doktora Programı: Amaç”, <http://ars.metu.edu.tr/tr/amac>. (Erişim tarihi, 24 Ocak 2020).
- Okur, M. A. (2014). Jeopolitiğin Klasik Metinleri ve Avrasya’nın Kalbi. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 14(2), 73-104.
- Orsam. (2012). Türkiye’nin Eski Sovyet Cumhuriyetleriyle Münasebetlerinin Özellikleri.
- Ökmen, M. (2000). Çevre Sorunlarının Sistemler-üstü Niteliği ve Orta Asya. Bilig, 14, 17-27.
- Öraz, S. (2006). Stalin Dönemi Sürgün Politikası Sonrası Bir Mücadele ve Tepki Örneği: Kırım Tatarları. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 6(2), 411-422.
- (2006). Tribal Connections within the Political Processes: The Case of Kyrgyzstan. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, 2, 78-91.
- (2012). Kırgız Siyasii Hayatında Aşiretçilik ve Klan Siyaseti. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12(1), 211-238.
- Özgüven, F. (2020). İran’ın Orta Asya Politikasında Yumuşak Güç: Tacikistan Örneği. Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, 11(1), 90-106.
- Özkan, G. (2010). Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği. Gazi Akademik Bakış, 4(7), 17-40.
- Özözen Kahraman, S. & İbrahimov, A. (2013). Kafkaslar’dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale’de Ahıska Türkleri. Ege Coğrafya Dergisi, 22(2), 77-90.

- Özsoy, B. (2019). Türk Cumhuriyetlerinde Kadın Sorunsalı: Uluslararası Raporlar Işığında Türk Cumhuriyetlerinde Kadınların Mevcut Durumu. *Bilig*, 89, 171-192.
- Pike, A. (2007). Editorial: Whither Regional Studies? *Regional Studies*, 41(9), 1143-1148.
- Pirinççi, F. (2008). Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikaları: Beklentiler ve Gerçeklikler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 207-235.
- Poyraz, T. & Güler, A. (2019). Ahıska Kimliğinin Göç Sürecinde İnşası: Amerika’ya Göç Eden Ahıska Türkleri. *Bilig*, 91, 187-206.
- Purtaş, F. (2008). The Greater Central Asia Partnership Initiative and Its Impacts on Eurasian Security. *OAKA*, 3(5), 115-130.
- Roy, O. (2009). Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi. İstanbul: Metis.
- Sağır, A. (2011). Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri ile Oş-Kardenizli Türkler Üzerine Uygulamalı ve Kıyaslamalı bir Çözümleme. *Turkish Studies*, 6(6), 263-286.
- Sarı, Y. & Asanbayeva, Ç. (2012). 1990 ve 2010 yıllarında Güney Kırgızistan’daki Etnik Çatışmalar: Nedenler, Benzerlikler ve Farklılıklar. Turgut Demirtepe (Ed.), *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik içinde (s.99-139)*. Ankara: USAK.
- Şahin, H. İ. (2012). Türkmenistan’da Kültürel Kimlik ve Folklor. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 285-306.
- Tamçelik, S. & Safi, İ. (2018). Strategic Principles of Recognition of Turkish Republic of Northern Cyprus by Turkic Republics. *Bilig*, 86, 1-22.
- Tanrıseven, Oktay. (2004). Orta Asya ve Çevresindeki Bölgesel İşbirliği Arayışlarında Rusya Faktörü. Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı (Ed.). *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği içinde (s.327-350)*. İstanbul: Gündoğan.
- Tellal, E. (2005). Türk Dış Politikası’nda Avrasya Seçeneği. *Uluslararası İlişkiler*, 2(5), 49-70.
- Tiftikçigil, B. Y. & Yesevi, Ç. G. (2015). Türkiye’nin Enerji Görünümü: Stratejiler ve İlişkiler. İstanbul: Der’in.
- Toktogulov, B. (2019). The Failure of Settlement on Kyrgyz-Uzbek Border Issues: A Lack of Diplomacy. *Bilge Strateji*, 19, 85-106.
- Turan, A. P. (2010). Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi. *Bilge Strateji*, 2(2), 43-72.
- Tutar, H. (2005). Kırgızistan’daki Son Gelişmeler üzerine bir Değerlendirme. *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 169-181.

- 📖 Türk Ocakları ve Ankara Ticaret Odası. (2007). Bağımsızlıklarının 15. yılında Türk Cumhuriyetleri.
- 📖 Türk, F. (2009). Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007). *Bilgi*, 51, 205-230.
- 📖 Türker, T. (2011). Radicalization of Islam in Central Asia: Theory, Trends and Propects. *OAKA*, 6(11), 51-74.
- 📖 Tüysüzoğlu, G. (2019). Yumuşak Güç Kavramı Çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliği ve Kuşak - Yol İnisiyatifinin Değerlendirilmesi. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 163-188.
- 📖 Uslu, N. (2010). Orta Asya ülkeleri arasında İşbirliği ve Örgütlenme Çabaları. *Tayyar Arı* (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine içinde* (s.229-260). Bursa: MKM.
- 📖 Usul, A, R, vd. (2011). Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik İnsan Hakları Siyaseti: Retorik ve Realpolitik. *OAKA*, 11, 75-89.
- 📖 Ünalımsı, A. N. (2019). Yumuşak Gücün Tesis Edilmesinde Kültürel Diplomasinin Önemi ve Bir Uygulayıcı Olarak Yunus Emre Enstitüsü. *Bilgi*, 91, 137-159.
- 📖 Varol, T. (2014). Energy Impact of Coming Eurasian Union and Relations between Russia and Turkey. Leonid E. Grinin vd. (Ed). *Globalistics and Globalization Studies: Aspects & Dimensions of Global Views içinde* (s.209-222). Uchitel.
- 📖 ----- (2013). Eurasian Union: A Utopia, a Dream or a Coming Reality? *Eurasian Journal of Business and Economics*, 6(12), 43-62.
- 📖 Vurucu, İ. (2008). Türk Dünyasında Demokrasiyi Anlamaya Giriş (Kazakistan Merkezli Bir Çözümleme). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 389-408.
- 📖 Wegerich, K. (2011). Water resources in Central Asia: regional stability or patchy make-up? *Central Asian Survey*, 30(2), 275-290.
- 📖 Yalçınkaya, A. (1997). 1856'dan Günümüze Türkistan. İstanbul: Timaş.
- 📖 ----- (2019). Avrasyacı Bölgeselleşme Girişimleri: KEİ, AEB, ŞİÖ. *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7, 85-100.
- 📖 ----- (2006). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Arasında Fergana Serbest Ticaret Bölgesi Projesi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 34, 67-104.
- 📖 Yapıcı, U. (2009). Sovyet Sonrası Estonya ve Kazakistan'da Devlet Merkezli Tarih Yazımı Süreçlerinin Milliyetçilik Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi. *OAKA*, 4(8), 1-24.

- 📖 Yazar, Y. (2011). Enerji ilişkileri bağlamında Türkiye ve Orta Asya ülkeleri. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- 📖 Yesevi, Ç. G. & Oğuz Uysal, C. (2014). Energy and Climate Change Policies of Russia and China. Filiz Katman (Ed.). Global Climate Change, Environment and Energy: Global Challenges and Opportunities to Global Stability içinde (s.165-182). New Castle: Cambridge Scholars.
- 📖 Yesevi, Ç. G. & Yavuz Tiftikçigil, B. (2015). Turkey-Azerbaijan Energy Relations: A Political and Economic Analysis. International Journal of Energy Economics and Policy, 5(1), 27-44.
- 📖 Yesevi, Ç. G. (2014). Avrasya’da Güvenliğin İnşası: Şangay İşbirliği Örgütü. Mensur Akgün, Çağla Gül Yesevi, Sylvia Tiryaki (Ed.). Küreselleşen Dünyada Farklı Sorunlar Farklı Perspektifler 2014 içinde (s.105-122). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- 📖 -----. (2014). Orta Asya’da İşbirliği ve Bütünleşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Örneği. Mensur Akgün, Çağla Gül Yesevi, Sylvia Tiryaki (Ed.) Küreselleşen Dünyada Farklı Sorunlar Farklı Perspektifler 2014 içinde (s.87-103). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- 📖 -----. (2014). Avrasya Ekonomik Topluluğu, Enerji Politikası ve Ukrayna Krizi. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Ed.) Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi içinde (s.479-501). İstanbul: Beta.
- 📖 -----. (2013). Avrasya’da İşbirliği ve Bütünleşme Sürecinde Uluslararası Örgütlerin Rolü. Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyum Bildirileri Kitabı içinde (s.251-270). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013.
- 📖 -----. (2018). Considering Pipeline Politics in Eurasia: South Stream, TurkStream and TANAP. Bilge Strateji, 10(18), 97-130.
- 📖 -----. (2017). Güvenlikleştirme Teorisi Açısından İsrail’in Türk Dünyası Politikası. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 115(227), 133-162.
- 📖 -----. (2014). New regionalism in Post-Soviet Territory: Evolution from Eurasian Economic Community to Eurasian Economic Union, Mediterranean Journal of Social Sciences, 5(23).
- 📖 -----. (2013). Security Threats in Central Asia. International Journal of Social Sciences and Humanity Studies, 5(2), 26-38.
- 📖 Yıldız, D. (2012). Orta Asya’daki Saatli Bomba: Su Sorunu. İstanbul: Truva.
- 📖 -----. (2012). Orta Asya’nın Stratejik Suları. İstanbul: Truva.

- 📖 Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-Orta Asta Türk Cumhuriyetleri İlişkileri. Tayyar Arı (Ed.) Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine içinde (s.419-438). Bursa: MKM Yayıncılık.
- 📖 Yılmaz, M. (2016). Bağımsızlıklarının 25. yılında Türk Cumhuriyetlerinin Temel Sorunları. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 225, 121-140.
- 📖 ----- (2010). Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle: Türklerin Dünyası. Ankara: Kripto.
- 📖 Zengin, Ü. N. (2020). Identity of Crimean Tatars. Bilig, 91, 163-184.
- 📖 Zeyrek, C. (2010). Orta Asya'da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Orta Asya'da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü. Ege Akademik Bakış, 10(3), 871-884.

Türk Dünyası Öğrencilerinin Aidiyet Duygularının Akademik Başarılarına Etkisinde Sosyalleşmenin Aracılık Rolü
The Mediation Role of Socialization in the Effect of the Turkish World Students' Sense of Belonging on Academic Success

Çetin AKKUŞ*
Gülizar AKKUŞ**

Özet

Öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkili olan faktörlerin tespiti oldukça önemli olup, özellikle uluslararası öğrencilerin akademik başarılarını, okula yönelik zaman içerisinde gelişen aidiyet duyguları ve sosyalleşme düzeylerinin olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bu çalışmada Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye gelen uluslararası öğrencilerin akademik başarıları üzerinde üniversiteye yönelik aidiyet duygularının etkisini ve bu etkide sosyalleşmenin aracı rolünü tespit etmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte turizm fakültelerinde okuyan öğrencilerin sosyalleşme durumlarının daha yüksek olabileceği varsayımından hareketle, Turizm Fakültesi'nde okuyan Türk Dünyası öğrencilerinin aidiyet duyguları ve sosyalleşme durumlarının diğer fakültelerde okuyan öğrencilere göre farklılığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencilerine anket uygulanmıştır. 2019 yılı Mayıs-Haziran aylarında gerçekleştirilen saha araştırması sonucu toplam 322 geçerli anket elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin üniversite aidiyet duygusunun akademik başarıları üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı, sosyalleşmenin aracılık etkisi ile dolaylı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin sosyalleşme durumlarının diğer fakülte öğrencilerine nazaran daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Aidiyet, sosyalleşme, akademik başarı, Türk Dünyası öğrencileri, Kastamonu.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, cakkus@kastamonu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-6539-726X.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, gakkus@kastamonu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-9262-2680.

Abstract

Determining the factors that affect students' academic success is of great importance, in particular, it is thought that international students' academic success, sense of belonging and socialization levels that develop over time will positively affect the school. In this study, it is aimed to determine the effect of university sense of belonging on coming to Turkey from the Turkish Republic students' academic success and the mediating role of socialization in this effect. However, considering the assumption that the socialization status of the students studying in tourism faculties may be higher, the sense of belonging and socialization of Turkish World students studying in tourism faculties compared to the students studying in other faculties were examined. Within the scope of the research, a questionnaire was applied to the Turkish World students studying at Kastamonu University. As a result of the study, it was found that students' sense of belonging to the university did not have a direct effect on their academic success and socialization had an indirect effect with mediation effect. In addition, it was determined that the socialization status of the students studying in the faculty of tourism was higher than the students of the other faculties.

Keywords: *Sense of belonging, socialization, academic success, Turkish World students, Kastamonu.*

İnsanoğlu öğrenen bir varlık olması sebebiyle hayatının her aşamasında eğitime ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç çocukluk yıllarından itibaren farklı seviye eğitim kurumları aracılığıyla karşılanmaktadır. Özellikle ön yetişkinlik döneminde gidilen üniversiteler, bireyin bir meslek öğrenmesine yardımcı olurken onu hayata da hazırlayan önemli kurumlardır. Bu sebeple yükseköğrenim düzeyinde eğitim almak isteyen bireyler, gelişimleri açısından daha faydalı olacağını düşünerek farklı şehirlere hatta ülkelere gitmektedir. Türkiye, farklı ülkelerden gelen binlerce uluslararası öğrenciye öğrenim imkânı sağlamaktadır. 2018-2019 öğretim yılı itibarıyla Türkiye’de toplam 210 ülkeden 154.446 uluslararası öğrenci bulunmaktadır (YÖK, 2019a). Bu sayı içerisinde Türk Cumhuriyetlerinden (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkmenistan) gelen öğrencilerin payı ise 43045 öğrenci ile yaklaşık %28’dir.

Tablo 1. Kastamonu Üniversitesi’nde Yıllara Göre Kayıt Yaptıran Türk Dünyası Öğrencileri

	2018- 2019	2017- 2018	2016- 2017	2015- 2016	2014- 2015	2013- 2014
Azerbaycan	725	298	189	130	110	114
Kazakistan	144	106	109	104	91	34

Kırgızistan	233	150	113	71	71	28
Özbekistan	54	22	12	16	12	2
Türkmenistan	625	133	69	19	15	16
Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Toplam Öğrenci Sayısı	1781	709	492	340	299	194
Toplam Uluslararası Öğrenci Sayısı	3849	2161	1427	884	608	249

(Kaynak: YÖK, 2019, Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi verilerinden derlenmiştir.)

Kastamonu Üniversitesi'nde ise 2018-2019 öğretim yılı itibarıyla ön lisans, lisans ve lisansüstü derecelerinde toplam 30513 öğrenci öğrenim görmektedir (YÖK, 2019b). Kastamonu Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin 3849 kişi ile yaklaşık %13'ü 53 farklı ülkeden gelen uluslararası öğrenciden oluşmaktadır. Uluslararası öğrenciler içerisinde Türk Cumhuriyetlerinden gelenlerin oranı 1781 öğrenci ile %51'dir (YÖK, 2019a). Tablo 1'de sunulduğu gibi, bu sayı son altı yılda 194'ten 1781 öğrenciye yükselerek ortalama yedi kat artış göstermiştir.

Türkiye'de gerçekleştirilen uluslararası ya da yabancı uyruklu üniversite öğrencilerine ilişkin araştırmaların genellikle lisansüstü tezlerde (Çöllü & Öztürk, 2009, s. 230) ele alındığı tespit edilmiştir. Tezlerin neredeyse tamamına yakını yüksek lisans tezi iken, büyük bir çoğunluğu sosyal bilimler enstitüsüne bağlı anabilim dallarında gerçekleştirilmiştir. Tezlerde özellikle yabancı uyruklu öğrencilerin uyumu (Karaoğlu, 2007; Pirliev, 2010; Özçetin, 2013; Coşkunserçe, 2014; Cura, 2015; Musaoğlu, 2016; Zerengök, 2016; D. Çelik, 2019), sorunları (Aydın, 1995; Ercan Esentürk, 1998; İ. Çelik, 2013; Snoubar, 2015; Nkoko, 2016; Ghanbary, 2017; Sasa, 2017; Demir, 2017; Akıl, 2018; Taylan, 2019), algıları (Bümen, 2015; Gündüzyeli, 2015; Güneş, 2016; Keçeli, 2016; Akıl, 2018; Ö. Çelik, 2019; Toska, 2019; Heydarov, 2019), yaşam doyumları ve psikolojik yardım alma tutumları (Göker, 2013), özgüven düzeyleri (Çevik, 2015), sosyal dışlanma düzeyleri (Han, 2016), kültürlerarası iletişimleri (Kaffash Khosh, 2015; Kahraman Adıyaman, 2016; Yeles Karaman, 2018; Tozan, 2019), kültürleşme stratejileri (Boynueğri, 2018), kültürleşme stresleri (Alkış, 2014) ve kariyer tercihleri (Mashankhan, 2013) gibi çok çeşitli konular ele alınmıştır. Bunun yanı sıra yazma becerileri (Dincel, 2016) ya da İngilizce konuşmada kullandıkları duyuşsal stratejiler (Temel, 2017) gibi oldukça spesifik konulara da değinilmiştir. Ancak özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarda birçok değişkenin bir arada değerlendirildiği gözlenmektedir. Ağayev (2018) yabancı uyruklu öğrencilerin algılanan iletişim doyumunun

akademik motivasyonlarına ve performanslarına etkisine odaklanırken, Mirzayev (2019) öğrencilerin iş umudu ve kariyer iyimserliğinin kariyer planlamalarına etkisini araştırmıştır. İşlek (2019) uluslararası öğrencilerin kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimlerine, Şen (2019) kültürel zekâları ve kültürel adaptasyonlarının akademik performanslarına etkisine, Mohammadi (2019) öz-yeterliliğin öğrenci tutulması üzerindeki etkisinde sosyal desteğin düzenleyicilik rolüne odaklanmıştır.

Uluslararası öğrenciler üzerine yayımlanmış çokça araştırma bulunmakla birlikte yalnızca Türk Dünyası öğrencilerinin örneklem alındığı çeşitli araştırmalar da mevcuttur. Konuya ilişkin ilk araştırmanın Ersoy (1998) tarafından gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Araştırmada Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında 1992 yılında yapılan karşılıklı öğrenci değişimi anlaşmasının çıktılarını değerlendirilmiştir. Öğrenimlerini tamamlayıp ülkelerine dönen 59 öğrenciye ulaşılmıştır.

Çöllü ve Öztürk (2009) ile Bozkırlı, Er ve Polatcan (2019) tezlerde en sık karşılaşılan konulardan biri olan uluslararası öğrencilerin uyumları ve yaşadıkları sorunlara odaklanmıştır. Çöllü ve Öztürk (2009) araştırmasını Konya Selçuk Üniversitesi bünyesinde öğrenim gören 100 Türk Dünyası öğrencisi ile gerçekleştirirken, Bozkırlı, vd. (2019) Kafkas Üniversitesi'nde öğrenim gören 80 Türk soylu öğrencinin sorunlarını ele almıştır. Kılıçlar, Sarı ve Seçilmiş (2012) ise Türk Dünyasından gelip Türkiye'de turizm eğitimi alan 85 öğrenciye ulaşarak sorunlarının akademik başarılarına olan etkisini tespiti çalışmıştır. Aynı yazarlar aynı yıl (Seçilmiş, Kılıçlar & Sarı, 2012) benzer bir araştırma daha ortaya koymuştur. Bu araştırmada ise aynı evrenin memnuniyet algısı ile akademik başarısı arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Sarıçoban (2004) Ankara Üniversitesi TÖMER'de ikinci dil olarak Türkçe öğrenen 66 Türk Dünyası öğrencisinin tutum ve motivasyonlarının başarılarına etkisine odaklanmıştır. Enterieva ve Sezgin (2016) ise Ankara'daki üniversitelerde öğrenim gören 39 Türk Dünyası öğrencisinin akademik ve sosyal beklentilerinin karşılanma düzeyini tespit etmiştir. Alyılmaz, Biçer ve Çoban (2015) daha spesifik bir evren belirleyerek Atatürk Üniversitesi'nde öğrenim gören 15 Kırgız öğrencinin Türkiye ve Türkçe'ye ilişkin algılarını ele almıştır.

Bu araştırmada özellikle uluslararası öğrenci potansiyelindeki hızlı artış sebebiyle Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencileri dikkate alınmıştır. Literatür taraması ardından sıklıkla uluslararası öğrencilerin ya da Türk Dünyası öğrencilerinin uyumları, sorunları ve algılarına odaklanıldığı, son yıllarda yapılan araştırmalarda ise akademik performanslarının çeşitli değişkenler ile birlikte değerlendirildiği gözlenmiştir. Bu araştırmada ise öğrencilerin akademik performansları ya da başarıları üzerinde önemli etkileri

olduğu varsayılan sosyalleşme ve aidiyet düzeyleri ele alınarak literatürdeki boşluğu doldurmak amaçlanmıştır. Ayrıca turizm fakültelerinde okuyan öğrencilerin sosyalleşme durumunun daha yüksek olabileceği savından hareketle Turizm Fakültesi'nde okuyan Türk Dünyası öğrencilerinin sosyalleşme ve aidiyet düzeylerinin diğer fakülte öğrencilerine göre farklılıkları incelenmiştir.

Sosyalleşme, Aidiyet ve Akademik Başarı İlişkisi

İnsanlık var olduğu günden beri öncelikli olarak ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmıştır. Bu ihtiyaçları sınıflandıran Maslow, insanın en temel ya da zorunlu olan fizyolojik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra güvenlik ihtiyacı hissettiğini, ardından ise ait olma gereksinimi duyduğunu ifade etmektedir. Birçok araştırmacı tarafından kabul gören bu sınıflandırmada yer bulan ait olma hali ya da aidiyet, insanın kendisini bir nesne, insan, topluluk ya da kurumla ilişkilendirmesi olarak tarif edilebilir.

İnsanlar, özellikle sosyalleşme sürecinde bir aileye, gruba ya da millete ait olma duygusu hisseder (Şahan, 2007, s. 81-82). Bu sebeple aidiyet duygusu bireylerin sosyalleşmesindeki en önemli olgulardan biridir (Şahan, 2008, s. 263-264; Özteke Kozan, Kavaklı, Ak & Kesici, 2019, s. 442). Sosyalleşme ve aidiyet arasındaki ilişki (Cemalcılar, 2010) açık olmakla birlikte aidiyetin sosyalleşmeyi ortaya çıkardığı ya da harekete geçirdiği varsayılabilir. Bu varsayımdan hareketle araştırma hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H₁: Öğrencilerin aidiyet duyguları sosyalleşme durumlarını pozitif yönde etkiler.

Başarı, kişinin belirlediği amaca ulaşma ve istediğini elde etme durumunu ifade etmektedir. Eğitsel açıdan başarılı öğrenci, program hedefleriyle tutarlı davranışlar gösteren bireydir. Öğrencinin aldığı derslerde öğretmenler tarafından uygun görülen notlar ve/veya puanlar ile belirlenen becerileri ya da kazandığı bilgilerin ifadesi ise *akademik başarı* olarak adlandırılmaktadır (Sarier, 2016, s. 1-2). Tüm eğitim ve öğretim kurumları öğrencilerin akademik başarı puanlarının hesaplanması ve sınıflandırılması hususunda öğrenim ve sınav yönetmelikleri yayınlamakta ve öğrencilerin hangi şartlarda, hangi puanlar ile başarılı sayılacaklarını ve mezun olabileceklerini açık bir biçimde belirtmektedir.

Literatür incelemesinde *sosyalleşme durumu ile akademik başarı* arasında ilişki kurulduğu gözlenmiştir. Wentzel (1999) sosyal motivasyonel süreçler ve sosyalleşme deneyimlerinin öğrencilerin akademik başarılarında kritik bir rol oynayabileceğini ifade etmiştir. Bogler ve Somech (2002) üniversite

öğrencilerinin akademik katılımı ve memnuniyeti üzerinde öğrenme güduları ve sosyalleşme taktiklerinin etkisi olup olmadığını araştırmıştır. Öğrencilerin başarıya ulaşmasında sosyalleşme taktiklerinin önemli bir role sahip olduğu görülmüştür. Özgan ve İş (2017) ortaöğretim öğrencilerinin sosyal bütünleşme algılarını inceledikleri çalışmada, akademik açıdan başarılı olan öğrencilerin, not ortalaması düşük öğrencilere göre sosyal bütünleşme düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiş ve akademik başarı arttıkça sosyalleşme düzeyinin de artabileceği vurgulanmıştır. Yıldırım ve Bayrak (2019, s. 126) ise üniversite öğrencilerinin spora dayalı fiziksel aktivitelerinin önemli bir sosyalleşme aracı niteliği taşıdığı ve bunun akademik başarı üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Bu araştırmalar ışığında sosyalleşmenin akademik başarıyı etkilediği tespit edilmiş ve aşağıdaki araştırma hipotezi oluşturulmuştur.

H₂: Öğrencilerin sosyalleşme durumları akademik başarılarını pozitif yönde etkiler.

Birçok araştırmada öğrencinin okula *aidiyet duygusunun akademik başarıyı* olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir (Finn, 1989; Goodnow, 1992; Goodenow & Grady, 1993; Hagborg, 1994; Isakson & Jarvis, 1999; Adelabu, 2007; Anderman, 2002; Booker, 2004; Cemalçılar, 2010; Sarı, 2012; Sarı & Özgök, 2014). Özdemir, Ötken ve Yalçın (2017) ise öğrencinin okula *aidiyet duygusunun akademik başarısı* üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bazı araştırmacılar iki değişken arasındaki olumlu ilişkiyi ortaya koyarken (Roeser, Midgley & Urdan, 1996; Aypay, Aypay & Demirhan, 2009), bazıları ise okula *aidiyet duygusundaki eksikliğin*, okulu bırakma, devamsızlık (Osterman, 2000; Anderman, 2002) ve düşük akademik başarı (Barber & Schluterman, 2008) gibi olumsuz sonuçlara yol açtığına değinmiştir. Bazı araştırmalarda da akademik açıdan başarılı öğrencilerin *aidiyet duygularının* yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yokuş, Ayçiçek & Yanpar Yelken, 2017; Gencer, 2019). Bu araştırmada öğrencinin *aidiyet hissini* akademik başarısını etkilediği savından hareketle aşağıdaki araştırma hipotezi ortaya konmuştur.

H₃: Öğrencilerin üniversite aidiyet duyguları akademik başarılarını pozitif yönde etkiler.

Öğrencinin okul aidiyeti, sosyalleşme durumu ve akademik başarısı arasındaki ilişki ise şu şekilde izah edilebilir. Okula bağlılığı güçlü olan yani *aidiyet hisseden öğrencilerin*, akademik başarısının artacağı ve sosyalleşmesinin kolaylaşacağı ifade edilmektedir (Yıldız & Kutlu, 2015, s. 333-334). Kızmaz (2006, s. 62) da öğrencinin akademik başarı düzeyinin artışına paralel olarak okula olan bağlılığının artacağını ve bunun da anti sosyal eğilimleri sonlandırabileceğini belirtmiştir.

Aypay, vd. (2009) öğrencilerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerin niteliğinin akademik başarılarıyla ve üniversiteye olan aidiyet duygularıyla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Burada öğrencilerin kurduğu ilişki sosyalleşme kapsamında değerlendirilecek olursa, araştırma sonucunda aidiyet duygusunun öğrencinin akademik başarısını arttırmayı ve sosyalleşmeyi kolaylaştırdığı savunulabilir. Yıldırım ve Bayrak (2019) ise üniversite öğrencilerinin spora dayalı fiziksel aktivitelere katılımları ve yaşam kalitelerinin akademik başarılarına ve sosyalleşme durumlarına etkisini incelemiştir. Sosyalleşme ölçeği içerisinde aidiyet boyutuna yer verilmiştir. Bu sebeple araştırmada sosyalleşmenin aidiyeti kapsadığı ve ikisinin birlikte değerlendirildiği söylenebilir. Araştırma sonucunda öğrencilerin spora dayalı fiziksel aktivitelere katılımları ile akademik başarıları arasında, spora dayalı fiziksel aktivitelere katılımları ile sosyalleşme arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Yapılmış araştırmalar değerlendirildiğinde öğrencinin okula yönelik aidiyet duygusunun akademik başarısını olumlu yönde etkilediğinin genel anlamda kabul gördüğü söylenebilir. Ancak konu yabancı bir ülkeye öğrenim görmek amacıyla gelmiş uluslararası öğrenciler olduğunda, bu öğrencilerin aidiyet duygusunun doğrudan akademik başarıyı etkilememesi olasıdır. Çünkü öğrenci zaman içerisinde, ülkeye, kuruma ya da arkadaşlarına adapte oldukça, onlarla vakit geçirip sosyalleştikçe aidiyet duygusu oluşması muhtemeldir. Bu sebeple uluslararası öğrencilerin aidiyet duygusunun akademik başarısını etkilediği ancak bu etkide sosyalleşmenin aracılık rolü olduğu düşünülmüştür. Bu varsayımdan çıkarımla aşağıdaki araştırma hipotezi oluşturulmuştur.

H₄: Öğrencilerin üniversite aidiyet duygularının akademik başarılarını etkilemesinde sosyalleşmenin aracılık rolü vardır.

Öğrencilerin aidiyet duyguları, sosyalleşme durumları ve akademik başarıları arasında ilişki olduğu açıktır. Ancak üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri fakültelere göre sosyalleşme ve aidiyet düzeylerinin farklılaşabileceği savunulabilir. Özellikle turizm fakülteleri, sosyal etkinliklerin dersler ile harmanlandığı, staj sebebiyle öğrencinin hizmetler sektörü içerisinde yer alan emek-yoğun turizm işletmelerine yönlendirildiği, öğrencilerin farklı kültürleri tanınmasına ve iletişim kurmasına imkân sağlayan öğrenim kurumlarıdır. Bu durumun öğrencinin daha sosyal bir hayat yaşamasına neden olduğu söylenebilir. Ayrıca rekreasyonel faaliyetlerin yürütüldüğü hizmet işletmelerinde çalışan öğrencilerin, serbest zaman faaliyetlerine katılırken daha bilinçli hareket ettiğini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Yıldız & Dinçer, 2017, s. 354). Bu sebeple turizm fakültelerinin diğer fakültelerden ayrıştığı ve öğrencilerin sosyalleşme durumlarının diğer fakülte öğrencilerine nazaran daha yüksek olduğu varsayılmıştır. Bununla birlikte sosyalleşmenin

aidiyet ile ilişkili olması sebebiyle Turizm Fakültesi öğrencilerinin aidiyet duygularının da daha yüksek olabileceği varsayılmıştır. Bu varsayımlardan hareketle aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₅: Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin sosyalleşme durumları diğer fakülte öğrencilerinden farklıdır.

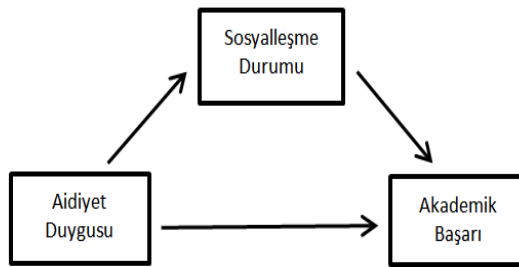
H₆: Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin aidiyet duyguları diğer fakülte öğrencilerinden farklıdır.

Araştırma

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, uluslararası öğrencilerin salt eğitim almak amacıyla yurtdışına çıktığı ve akademik açıdan başarı sağlamalarının onlar ve aileleri için oldukça önemli olduğu savından hareketle Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin akademik başarıları dikkate alınmıştır. Bu başarı üzerinde üniversiteye hissettikleri aidiyet duygusunun etkili olabileceği ve sosyalleşmenin bu süreçte aracılık rolü olduğu düşünülmüş ve bunu tespit etmek amaçlanmıştır. Ayrıca turizm fakültelerinde okuyan öğrencilerin sosyalleşme durumunun daha yüksek olabileceği düşüncesinden hareketle, Turizm Fakültesi'nde okuyan Türk Dünyası öğrencilerinin aidiyet duyguları ve sosyalleşme düzeylerinin diğer fakültelerde okuyan Türk Dünyası öğrencilerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amaçlanmıştır.

Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma amacı doğrultusunda Şekil 1'de gösterilen model ortaya konmuştur. Bu model temel aracılık modeli olarak ifade edilmektedir. Aracılık modeli, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni nasıl etkilediğine dair hipotezleri test etmek için tasarlanmış çalışmalardan elde edilen kanıtları değerlendirmek

için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir (Hayes, 2018). Bu yöntemde, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkileyebileceği iki yol bulunmaktadır. Bu yollar, Şekil 1’de okların takibi yapıldığında görülebilir. İlk yol sosyalleşme durumundan geçmeden aidiyet duygusundan akademik başarıya çıkar ve aidiyet duygusunun akademik başarıya *doğrudan etkisi* olarak adlandırılır. Aidiyet duygusundan akademik başarıya ikinci yol ise aidiyet duygusunun akademik başarıya sosyalleşme durumu üzerinden dolaylı etkisidir. Önce öncül aidiyet duygusundan sosyalleşme durumuna geçerek akademik başarıyı etkilemektedir. Buna da *dolaylı etki* adı verilir. Görülebileceği gibi, bu model iki bağımlı (Sosyalleşme durumu ve Akademik başarı) ve iki bağımsız değişken (Aidiyet duygusu ve Sosyalleşme durumu) içermektedir. Bu modelde nedensel olarak aidiyet duygusu sosyalleşme durumunu, sosyalleşme durumu da akademik başarıyı etkilemektedir. Ayrıca teorik olarak aidiyet duygusu akademik başarıyı etkilemektedir. Aracılık modeli olarak ifade edilen bu modelde, en az bir nedensel öncül bağımsız değişkeninin, bir sonuç (bağımlı) değişkeni, tek bir aracı değişken yoluyla etkilemesi düzeyi incelenmektedir (MacKinnon, 2012). Araştırma modeli kapsamında altı hipotez geliştirilmiş ve literatür kısmında detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma kapsamını Kastamonu Üniversitesi’ne YÖS (Yabancı Uyruklu Öğrenciler Sınavı) aracılığıyla yerleşmiş ve öğrenim görmeye devam eden yabancı uyruklu öğrenciler oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%51) Türk Dünyasına mensup olması ve soydaş bir ülkede sosyalleşme ve aidiyet duygularının daha güçlü olması beklendiğinden hareketle, araştırma Türk halklarından öğrenciler ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte araştırmaya yalnızca merkez kampüslerdeki fakültelerde öğrenim gören öğrenciler dâhil edilmiştir. Üniversitede toplam 13 fakülte bulunmasına rağmen Türk Dünyasından öğrencisi bulunmayan üç fakülte araştırma kapsamına alınmamıştır. Saha araştırması 2019 yılı Mayıs-Haziran aylarında gerçekleştirilmiştir.

Örnekleme Süreci

Türkiye’de 2019 yılı itibarıyla 129’u devlet, 73’ü vakıf üniversitesi, beşi vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere 207 üniversite bulunmaktadır (YÖK, 2019c). Bu üniversitelerde 2018-2019 öğretim döneminde toplam 43045 Türk halklarından öğrenci eğitim hizmeti alırken, bu sayının 1781 ile yaklaşık %4’ü Kastamonu Üniversitesi’ne yerleşmiştir. İki yüzü aşkın üniversite içinde, kuruluş

tarihi de dikkate alındığında Kastamonu Üniversitesi'nin özellikle Türk Cumhuriyetlerinden gelen uluslararası öğrenci mevcudunun önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Bu potansiyel göz önüne alınarak araştırma evreni, Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Dünyası'ndan gelen öğrenciler olarak belirlenmiştir. Üniversitede toplam on fakültede Türk Cumhuriyetlerinden gelen 1315 öğrenci öğrenim görmektedir. Maliyet ve zaman açısından evrenin tamamına ulaşamayacağı için örnekleme yoluna gidilmiştir. Örnekleme sürecinde, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın %95 güven aralığında 0,05 önem seviyesinde toplam 384 kişiye yapılması uygun görülmüştür (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2012, s. 137). Çalışmanın güvenilirliğini arttırma amacı ile anket formuna karşıt ifadeler (reverse) yerleştirilmiştir. Bu sebeple hatalı cevaplanan anket sayısının artabileceği göz önünde bulundurularak toplam 435 anket formu dağıtılmıştır.

Tablo 2. 2018-2019 Öğrenim Yılı Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Fakülterle Göre Sayıları

Fakülteler	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Toplam
Eğitim	23	14	8	1	159	205
Fen Edebiyat	29	11	7	7	119	173
Güzel San. ve Tas.	3	-	2	1	5	11
İ.İ.B.F.	306	22	68	17	44	457
İlahiyat	7	-	6	3	1	17
İletişim	98	11	18	5	1	133
Müh.-Mimarlık	30	11	32	6	16	95
Orman	6	-	-	-	3	9
Sağlık Bilimleri	3	2	7	1	27	40
Turizm	62	37	52	8	16	175
Toplam	567	108	200	49	391	1315

Tablo 2'de de gösterildiği gibi fakültelerde okuyan Türk kökenli öğrenci sayıları göz önünde bulundurularak anketler uygulanmıştır. Hatalı ve eksik doldurulan anketlerin elenmesi sonucu toplam 400 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Ön Çalışma

Kesin anket formu oluşturulmadan önce kolay ulaşılabilir olması sebebiyle Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden araştırma örneklemini temsil edecek 20 kişi ile bir pilot çalışma yapılmıştır. Çalışmada katılımcıların ankette yer alan ifadelerle ilişkin görüşleri alınmış ve ölçeğin anlaşılabilirliği üzerine fikirleri kaydedilmiştir. Öğrencilerin anlamada zorlandığını belirttiği bir ifade revize edilmiştir. Türk Dünyası öğrencileri, üniversite aidiyet duygusu ölçeğindeki "*Kampüs hayatı çok cezbedicidir.*" ifadesindeki cezbedici kelimesini anlamakta güçlük çektiği için ifade *çekicidir* şeklinde değiştirilmiştir. Ardından ankete son hali verilmiştir. Pilot çalışmada elde edilen veriler neticesinde, üniversite aidiyet duygusu ölçeğinin Cronbach Alpha's değeri 0,906 iken, sosyalleşme taktikleri ölçeğinin güvenirlik değeri 0,709 olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Süreci

Araştırmada nicel bir tasarım benimsenerek anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket verileri gönüllülük esasına dayalı olarak yüz yüze uygulanmıştır. Üç bölümden oluşan anketin birinci bölümünde üniversite öğrencilerinin üniversite aidiyet duygularını belirlemek amacı ile Lounsbury ve DeNeui'nin (1996) Üniversite Aidiyet Duygusu Ölçeğindeki (Collegiate Sense of Community Scale) 14 ifade kullanılmıştır. İkinci bölümde öğrencilerin sosyalleşme durumlarını ölçebilmek amacıyla Bogler ve Somech'in (2002) Sosyalleşme Taktikleri Ölçeğinin (Socialization Tactics) üniversite boyutu altında yer alan altı ifadeden faydalanılmıştır. İki bölümdeki ifadeler 5'li Likert ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum) ile hazırlanmıştır.

Orijinal ölçekler İngilizce olduğu ve Türk Dünyası öğrencilerine uygulanacağı için Türkçeye çevrilmiştir. Bu aşamada ölçek çevirilerinde en sık kullanılan yaklaşımlardan biri olan geleneksel yaklaşım benimsenmiştir (Hançer, 2003). Türkçeye çevrilen ölçeğin güvenilir, geçerli ve aslına uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Ölçek İngilizce okutmanı bir akademisyen tarafından öncelikle İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Ardından çevrilen bu ölçek başka bir İngilizce okutmanı tarafından tekrar orijinal dile çevrilmiştir. Çeviriler arasındaki eşitlik her iki dili de akıcı bir şekilde konuşan Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerinden oluşan onar kişilik iki farklı grup üzerinde denenmiş ve elde edilen değerlerin birbirleri ile farklılık göstermediği tespit edilmiştir. ($t=0,442$ $p=0,659$). Bu sayede ölçeğin geçerliliği sağlanmıştır.

Son bölümde katılımcı öğrencilerin demografik özelliklerine yönelik altı soru ve akademik başarılarını tespit edebilmek için not ortalamalarına ilişkin bir soru sorulmuştur. Öğrencilerin akademik başarı sınıflaması ise Kastamonu

Üniversitesi Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği ve Diploma Yönergesi (2019) maddelerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu maddelerden yola çıkarak öğrencilerin akademik başarı sınıflaması aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

Başarısız Öğrenci: Genel not ortalaması 1.99 ve altında olan öğrenciyi ifade etmektedir.

Başarılı Öğrenci: Genel not ortalaması 2.00 – 2.99 arasındaki öğrenciyi ifade etmektedir.

Onur-Yüksek Onur Öğrencisi: Genel not ortalaması 3.00 – 4.00 arasındaki öğrenciyi ifade etmektedir.

Araştırma kapsamında demografik özelliklere ilişkin veriler ile ölçeklerin ortalama, standart sapma değerleri ve Cronbach's Alpha değerleri SPSS 22.0 Paket İstatistik Programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma modelinde belirtilen değişkenler arasındaki ilişkiler ise Hayes Process v.3.4 ile çözülmüştür.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 3'de sunulmuştur. Katılımcı 322 öğrencinin %48,8'i kadın iken %51,2'si erkektir. Öğrencilerin %79,2'si 19-22 yaş aralığındadır. %28,6'sının Kırgızistan, %27'sinin Kazakistan ve %20,2'sinin Azerbaycan uyruklu olduğu görülmüştür. Öğrencilerin eğitim gördükleri fakültelere bakıldığında, en çok katılımcı %23,3 ile Turizm Fakültesi'nden olup, bunu %20,2 oranı ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri takip etmiştir. En az katılımcı ise Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi'nden olmuştur (%2,8). Araştırmaya katılan öğrencilerin %70'ini ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri oluştururken, %13 ile en az katılımı son sınıf öğrencileri sağlamıştır. Öğrenim türü olarak ele alındığında yaklaşık %90 oranında örgün öğretim aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların yaklaşık %65,2'sinin ortalamasının 2.00-2.99 aralığında olduğu, %16,1'inin de 2.00'in altında yani akademik açıdan başarısız olduğu görülmektedir. Yüksek akademik başarıya sahip öğrenci oranı ise %18,6'dır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri İlişkin Bulgular

	f	%		f	%
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	157	48,8	18-22	255	79,2
Erkek	165	51,2	23 ve üzeri	67	20,8
Uyruk			Fakülte		
Kırgızistan	92	28,6	Turizm	75	23,3

Kazakistan	87	27,0	i.İ.B.F	65	20,2
Azerbaycan	65	20,2	İletişim	43	13,4
Özbekistan	41	12,7	Eğitim	41	12,7
Türkmenistan	37	11,5	Müh.-Mimarlık	34	10,3
Sınıf			Sağlık Bilimleri	17	5,3
1.Sınıf	53	16,5	Fen Edebiyat	15	4,7
2.Sınıf	138	42,9	İlahiyat	13	4,0
3.Sınıf	89	27,6	Orman	10	3,1
4.Sınıf	42	13,0	Güzel San. ve Tas.	9	2,8
Akademik Başarı Ortalaması			Öğrenim Türü		
< 2.00	52	16,1	Örgün Öğretim	287	89,1
2.00-2.99	210	65,2	İkinci Öğretim	35	10,9
3.00-4.00	60	18,6			

Üniversite Aidiyet Duygusu ve Sosyalleşme Durumu Ölçeklerine İlişkin Bilgiler

Aidiyet duygusu ve sosyalleşme durumu değişkenlerinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4’de sunulmuştur. Ölçekler tek boyuttan oluştuğu için faktör analizi yapılmamış, ölçeklerin güvenilirliğini tespit edebilmek amacıyla Cronbach’s Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Değişkenlerin güvenilirlik katsayılarına bakıldığında, Cronbach’s Alpha değerlerinin 0,70 üzerinde olduğu görülmektedir. Kabul edilebilir sınırlarda olmaları sebebiyle ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir (Hair, Black, Babin & Anderson, 2010, s. 92).

Tablo 4. Ölçeklere İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Cronbach’s Alpha Değerleri

	Ort.	Std. Sp.	Alpha
Üniversite Aidiyet Duygusu	3,24	0,526	0,810
Ailem bu üniversiteyi beğeniyor.	3,14	1,000	
Kampüste sosyal (eğlenceli) bir atmosfer var.	3,14	1,025	
Burası yerine başka bir üniversitede olmayı dilerdim.*	2,87	0,983	
Öğrenciler sıkıntıdaysa yardım alabileceğini hisseder.	3,34	1,014	
Bu üniversiteyi lisemdeki öğrencilere tavsiye ederim.	3,37	0,982	
Gerçekten buraya ait hissediyorum.	3,48	0,886	
Kampüste güçlü bir birliktelik hissi var.	3,28	0,934	
Bu üniversiteye bir gün mezun olarak katkı sağlamak isterim.	3,38	0,980	

Burada okula gitmekten gerçekten keyif alıyorum.	3,21	1,012	
Öğrenciler bu üniversitede ne olduğuyla gerçekten ilgileniyor.	3,24	0,927	
Bu üniversiteye gerçekten bağlı hissediyorum.	3,21	0,948	
Kampüs hayatı çok çekicidir.	3,13	1,059	
Gelecek yıl üniversiteye gidecek olsam, buraya gelirim.	3,05	0,990	
Burada gerçekten bir topluluk hissi var.	3,30	0,986	
Üniversite Sosyalleşme Durumu	3,12	0,664	0,700
Kampüsteki çeşitli sosyal etkinliklerde aktifim.	2,99	1,038	
Öğrenci derneğinin aktif bir üyesiyim.	2,81	1,080	
Diğer öğrencilerle sosyal ilişkiler geliştiririm.	3,53	0,970	
Ders saatleri dışında da diğer öğrencilerle kaynaşmamı sağladığı için grup çalışmasını tercih ederim.	3,31	0,997	
Ders ve diğer çalışmalar dışındaki zamanımın çoğunu da kampüste geçiririm.	3,06	1,091	
Kampüsteki siyasal etkinliklere katılırım.	3,00	1,199	

Araştırmaya katılan Türk Dünyası öğrencilerinin üniversiteye aidiyet duygusuna ilişkin genel ortalama 3,24 olarak tespit edilmiştir. Ölçek içerisinde 3,48 ile en yüksek ortalamaya sahip madde “*Gerçekten buraya ait hissediyorum.*” olmuştur. En düşük katılım ise 2,87 ile “*Burası yerine başka bir üniversitede olmayı dilerdim.*” şeklindeki ters kodlanan maddede ortaya çıkmıştır. Bu durum verilen iki cevabın birbiri ile tutarlı olduğunu göstermektedir. Üniversite sosyalleşme durumu ölçeğindeki genel ortalama ise 3,12’dir. Bu ölçekte en çok katılım sağlanan ifade 3,53 ile “*Diğer öğrencilerle sosyal ilişkiler geliştiririm.*” olurken, en düşük katılım sağlanan ifade “*Öğrenci derneğinin aktif bir üyesiyim.*” maddesi olmuştur. Türk Dünyası öğrencilerinin genellikle öğrenci derneklerine üyelik yoluyla sosyalleşmedikleri, daha çok diğer öğrencilerle vakit geçirerek sosyalleşmeyi tercih ettiği ifade edilebilir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma modelinde belirtilen değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek üzere aracılık analizi uygulanmıştır. Model Hayes Process v.3.4 ile çözülmüştür. Tahmin sonuçları en küçük kareler yöntemi ile bulunmuştur. Tablo 5’te yer alan regresyon modelinin 0,01 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiş ve modelin varyansı açıklama oranı %18,4 olarak ölçülmüştür.

Tablo 5. Aidiyet Duygusunun Sosyalleşme Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R²	MSE	F	df1	df2	p
	0,1843	0,3613	72,3248	1,00000	320,0000	0,0000
	Katsayı	Std. hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	1,3624	0,2096	6,4999	0,000**	0,9501	1,7748
Aidiyet	0,5417	0,637	8,5044	0,000**	0,4164	0,6670

Model incelendiğinde aidiyet duygusunun sosyalleşme üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir ($t=8,5044$; $p=0,000$). Buna göre aidiyet duygusunun artmasına bağlı olarak sosyalleşme düzeyinin de artacağını söylemek mümkündür. Bu sonuçlar ışığında hem öğrencilerin aidiyet duygusunun sosyalleşme durumları üzerinde olumlu etkisi olduğunu öngören H_1 hipotezi kabul edilmiş hem de sosyalleşmenin aracılık fonksiyonunun ortaya konulması için gereken ilk gereksinim karşılanmış olmaktadır.

Sosyalleşmenin aracılık fonksiyonunun ortaya konulması için gereken ikinci adım olan öğrencilerin üniversite aidiyet duygusu ve sosyalleşme durumlarının akademik başarıları üzerindeki etkisinin incelendiği 2. modele ilişkin sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur. Buna göre öğrencilerin sosyalleşme durumlarının akademik başarıları üzerinde 0,05 önem düzeyinde anlamlı pozitif etkisinin olduğu görülmüştür ($t=2,1465$; $p=0,0326$). Bu doğrultuda öğrencilerin sosyalleşme durumlarının akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini öngören H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Aidiyet ve Sosyalleşmenin Akademik Başarı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R²	MSE	F	df1	df2	p
	0,1256	0,3449	2,5563	2,0000	319,0000	0,0792
	Katsayı	Std. hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	1,7214	0,2179	7,8997	0,000	1,3619	2,0809
Aidiyet	-0,0193	0,689	-0,2798	0,7798	-0,1330	0,0944
Sosyalleşme	0,1172	0,0546	2,1465	0,0326	0,0271	0,2073

Modelin devamı incelendiğinde, aidiyet duygusunun akademik başarı üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olmadığı görülmüştür ($t=-0,2798$; $p=0,7798$). Bu nedenle öğrencilerin üniversite aidiyet duygularının akademik başarılarını pozitif yönde etkilediğini öngören H_3 hipotezi reddedilmiştir.

Araştırma modeli doğrultusunda elde edilen sonuçlara göre üniversite aidiyet duygusunun akademik başarı üzerinde etkisi bulunmazken sosyalleşme durumunun etkili olduğu saptanmıştır. Aidiyet duygusu ise sosyalleşme durumunu etkilemektedir. Bu doğrultuda öğrencilerin aidiyet duygusunun akademik başarılarını etkilemesinde sosyalleşme durumlarının aracılık etkisi analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Aidiyet Duygusunun Akademik Başarı Üzerindeki Etkisinde Sosyalleşmenin Aracılık Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Doğrudan	Etki	Std.hata	t	p	LLCI	ULCI	c’_ps	c’_cs
	-0,0193	0,0689	-0,2798	0,7798	-0,1330	0,0944	-0,0327	-0,0172

Dolaylı	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI
	0,0635	0,0306	0,0144	0,1134

Tablo 7’de yer alan sonuçlara göre aidiyet duygusunun akademik başarı üzerinde doğrudan bir etkisinin bulunmadığı fakat sosyalleşme düzeyinin aracılık rolü üstlendiğinde %6,35 düzeyinde anlamlı pozitif etkinin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu nedenle öğrencilerin aidiyet duygusunun akademik başarılarını etkilemesinde sosyalleşme durumlarının aracılık rolü olduğunu öngören H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmada son olarak Turizm Fakültesi’nde öğrenim gören öğrencilerin sosyalleşme durumları ve aidiyet duygularının diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilere göre farklılığı bağımsız örneklem t testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Diğer Fakülte Öğrencilerine Göre Sosyalleşme ve Aidiyet Düzeylerinin Farklılığına İlişkin t Testi Sonuçları

		N	Ort.	Std. Sapma	Levene Test		t	p
					F	P		
Sosyalleşme	Turizm	75	3,3790	0,48644	0,234	0,629	-2,467	0,014*
	Diğer	247	3,2091	0,53302				
Aidiyet	Turizm	75	3,1022	0,68822	0,525	0,469	0,296	0,767
	Diğer	247	3,1282	0,65847				

Tablo 8 incelendiğinde sosyalleşme durumları açısından Turizm Fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilere nazaran daha

yüksek bir sosyalleşme düzeyi olduğu tespit edilmiştir. ($t=-2,647$; $p=0,014$). Bu sonuçlar ışığında Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin sosyalleşme düzeylerinin diğer fakülte öğrencilerinden farklı olduğunu öngören H_5 hipotezi kabul edilmiştir. Aidiyet duygusu incelendiğinde ise Turizm Fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelerde bulunan öğrencilerle arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($t=0,296$; $p=0,767$). Bu doğrultuda H_6 hipotezi reddedilmiştir.

Araştırma sonucunda ortaya konulan hipotezlere ilişkin neticeler şöyledir;

Tablo 9. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez	Sonuç
$H_1=$ Aidiyet Duygusu → Sosyalleşme Durumu	Kabul
$H_2=$ Sosyalleşme Durumu → Akademik Başarı	Kabul
$H_3=$ Aidiyet Duygusu → Akademik Başarı	Ret
$H_4=$ Aidiyet Duygusu → Sosyalleşme Durumu → Akademik Başarı	Kabul
$H_5=$ Sosyalleşme Durumu ≠ Turizm Fakültesi / Diğer	Kabul
$H_6=$ Aidiyet Duygusu ≠ Turizm Fakültesi / Diğer	Ret

Araştırma kapsamında altı hipotez öne sürülmüş olup, yapılan analizler neticesinde dört hipotez kabul edilmiş, iki hipotez reddedilmiştir. Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencilerinin üniversiteye ilişkin aidiyet duygularının sosyalleşme durumlarını etkilediği, sosyalleşme durumlarının ise akademik başarılarını etkilediği tespit edilmiştir. Ancak öğrencilerin aidiyet duygularının akademik başarılarını doğrudan etkilemediği, sosyalleşmenin aracılık rolü ile söz konusu olduğunda aidiyet duygusunun akademik başarıyı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencilerinin sosyalleşme durumlarının diğer fakülte öğrencilerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Daha iyi bir öğrenim görmek amacıyla Türkiye'ye gelen uluslararası öğrenciler (Akıl, 2018, s. 87), buldukları ortamın farklılığı ve adaptasyon süreci sebebiyle zaman zaman beklenen akademik performansı sergileyememektedir. Türk Dünyası'ndan Türkiye'ye gelen öğrencilerin ise bildikleri ya da en azından aşına oldukları kültürden bir ülkede daha rahat bir şekilde öğrenim görmesi beklenmektedir. Ancak Türk Cumhuriyetleri'nden gelen öğrencilerin de diğer uluslararası öğrenciler ile benzer problemler

yaşadığı gözlenmektedir. Bu problemlerin türüne ya da öğrencilerin uyum sorunlarına ilişkin çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmada ise literatürdeki boşluğu doldurmak amacıyla diğer araştırmalardan farklı olarak Türk Dünyası öğrencilerinin aidiyet duyguları ve sosyalleşme durumlarının akademik başarıları üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

Araştırma kapsamında Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Cumhuriyetleri öğrencileri ile anket çalışması yürütülmüştür. Toplam 322 öğrencinin 210'unun akademik başarı ortalamasının 2.00-2.99 arasında olduğu, yalnızca 60'ının onur ve yüksek onur öğrencisi sınıflandırmasına giren 3.00 ve üstü ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %83,8'inin başarılı olduğu söylenebilir. Ancak uluslararası öğrencilere ya da Türk Dünyası öğrencilerine ilişkin yapılmış araştırmalarda –özellikle tezlerde- öğrencilerin akademik başarılarının genellikle öğrencinin kendisine ders başarı durumunu nasıl bulduğu sorularak belirlendiği tespit edilmiştir (Esentürk Ercan, 1998, s. 211; Çöllü & Öztürk, 2009, s. 233; İ. Çelik, 2013, s. 152; Aliyeva, 2017, s. 56; Akıl, 2018, s. 92; D. Çelik, 2019, s. 64). Daha sınırlı sayıda araştırmada ise öğrencilerin akademik başarılarının not ortalamaları dikkate alınarak değerlendirildiği görülmüştür (Kılıçlar, vd., 2012; Seçilmiş, vd., 2012). Bahsi geçen araştırmalarda ise öğrencilerin not ortalamalarına ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiş, yalnız analiz sonuçları paylaşılmıştır. Bu sebeple herhangi bir karşılaştırma yapmak mümkün olmamakla birlikte, bu araştırma verilerinin daha açık ve açıklayıcı bilgiler içerdiği ifade edilebilir.

Türk Dünyası öğrencilerine yönelik araştırmalar incelendiğinde genellikle örneklem büyüklüğünün kısıtlılığı dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın örneklem sayısı açısından en kapsamlı araştırmalardan biri olduğu söylenebilir. Bu sebeple genellenebilme ihtimali diğer araştırmalara göre daha yüksektir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin kuruma ilişkin aidiyet duygularını tespiti yönelik araştırmalarda (Lounsbury & DeNeui, 1996; Duru & Balkıs, 2015; Yokuş, vd., 2017) öğrencilerin aidiyet ölçeği maddelerine verdiği yanıtların ortalaması yer almamaktadır. Bu durum karşılaştırma yapma ihtimalini zorlaştırmıştır. Bu araştırmada ise Türk Dünyası öğrencilerinin 3,48 ortalama ile üniversiteye gerçekten ait hissettiği tespit edilmiştir ($t=9,741$; $p=0,000$).

Araştırmada Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencilerinin sosyalleşme durumu maddelerine ilişkin genel ortalama 3,12 olarak tespit edilmiştir. Bogler ve Somech'in (2002) araştırmasında ise aynı maddelere ilişkin genel ortalama 1,70 olarak belirlenmiştir. Bu araştırmanın örneklemini İsrail Araştırma Üniversitesi'nde öğrenim gören 243 öğrenci olup, sosyalleşme durumlarını Türk Dünyası öğrencilerine nazaran oldukça düşük buldukları ifade edilebilir. Yıldırım ve Bayrak (2019) ise Türk üniversite

öğrencilerinin spora dayalı fiziksel aktivite ile sosyalleşmeye ilişkin düşüncelerini değerlendirmiş ve ölçeğin genel ortalaması 3,70 olarak belirlenmiştir. Ölçek maddeleri birbirine denk olmamakla birlikte Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin bu araştırma örneğine göre sosyalleşmeye daha düşük katılım gösterdiği söylenebilir.

Araştırma sonucunda Türk Dünyası öğrencilerinin üniversite aidiyet duygularının sosyalleşme durumlarını etkilediği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuç, literatür taraması ardından ortaya konan aidiyet duygusunun sosyalleşmeyi harekete geçirdiği varsayımını desteklemektedir. Ayrıca araştırmada Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin sosyalleşme durumlarının akademik başarılarını etkilediği tespit edilmiştir. Yıldırım ve Bayrak (2019) da benzer şekilde üniversite öğrencilerinin sosyalleşme durumlarının akademik başarılarını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Wentzel (1999) ile Bogler ve Somech (2002) ise sosyalleşmenin akademik başarı üzerinde önemli bir rolü olduğunu ifade etmiştir. Ancak Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencilerinin üniversiteye karşı hissettikleri aidiyet duygusunun akademik başarılarını doğrudan etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatürde yer alan benzer araştırma sonuçları ile tutarlı görünmemektedir. Bunun en önemli sebebi literatürde yer bulan konuya ilişkin araştırmaların sıklıkla ilk-orta öğretim ya da lise düzeyinde öğrenciler ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen araştırmalarda ise aidiyet duygusu ve akademik başarı arasında ilişki olduğu (Aypay, vd., 2009) ya da akademik açıdan başarılı öğrencilerin aidiyet duygularının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yokuş, vd., 2017). Bu sebeple araştırma sonuçlarının üniversite öğrencileri göz önüne alındığında yadırganacak bir yapı teşkil etmediği söylenebilir. Ayrıca, araştırmada öğrencilerin üniversite aidiyet duygusunun akademik başarıyı doğrudan etkilemediği, sosyalleşmenin aracılık rolü söz konusu olduğunda aidiyet duygusunun akademik başarıyı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç yabancı bir ülkeye öğrenim görmek amacıyla gelmiş uluslararası öğrenciler kapsamında değerlendirilebilecek Türk Dünyası öğrencilerinin üniversiteye karşı hissettiği aidiyet duygusunun zaman içerisinde, özellikle diğer öğrenciler ile sosyalleşme sonucunda ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Turizm fakültelerinin ise yapısı itibarıyla diğer fakültelerden daha fazla etkinlik, uygulama, yerinde öğrenme vb. faaliyetler barındırması sayesinde Türk Dünyası öğrencilerinin sosyalleşmelerine daha fazla katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarından hareketle, özellikle uluslararası öğrenciler tarafından tercih edilen üniversite yönetimlerinin, bu öğrencilere üniversiteye yönelik aidiyet duygusu kazandırabilmek ve bunun akademik başarılarına

yansımaları desteklemek amacıyla tanışma toplantıları düzenlemesi, çeşitli oryantasyon faaliyetleri ile öğrencilerin ilk anlarından itibaren üniversite ortamına adapte olmasını sağlaması gereklidir. Türk Dünyasından gelen öğrenciler bile her ne kadar Türk kültürüne aşina olsalar da sosyalleşme durumlarına bağlı olarak üniversite aidiyetleri ve akademik performansları etkilenmektedir. Bu sebeple öğrencilerin kendi ülkesinden gelen diğer öğrenciler ile kaynaştırılmasına yönelik faaliyetler düzenlenirken, diğer ülkelerden gelen uluslararası öğrenciler ile de bir araya gelmesini sağlayacak organizasyonlar organize edilmelidir. Ancak burada belki de en önemli husus, genellikle uluslararası öğrencilerin yalnız diğer uluslararası öğrenciler ile buluşturulmasına yönelik birtakım faaliyetlerin düzenlenmesinin tercih edilmesidir. Bu durum bir gruplaşmaya sebebiyet vereceği gibi, gidilen ülkede yani Türkiye'deki kültürün tanınması, anlaşılması ve aktarımını da sekteye uğratabilir. Özellikle Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği bölümünü tercih eden Türk Dünyası öğrencilerinin derslerde kendi ülkesinden gelen öğrenciler ile gruplar halinde oturması bunun kanıtı niteliğindedir. Bu durum zamanla aşılabilir ve üst sınıflarda durum farklılaşsa da, bu sinerjinin ilk sınıflardan itibaren yakalanması Türk Dünyası öğrencilerinin Türkiye'deki akademik performansını önemli ölçüde etkileyecektir.

Gelecek araştırmalarda Türkiye'deki tüm üniversiteler araştırmaya dâhil edilerek örneklem genişletilebilir ve bu sayede elde edilecek sonuçlar daha genellenebilir hale getirilebilir. Farklı şehirlerdeki üniversitelerde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencilerinin sosyalleşme durumları ve akademik başarıları kıyaslanarak, hem üniversite hem de şehir etkisi ayrı ayrı değerlendirilebilir. Bununla birlikte benzer bir çalışma aynı şehirde bulunan farklı üniversitelerde öğrenim gören Türk Dünyası öğrencileri ile de gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- 📖 Adelabu, D. H. (2007). Time Perspective and School Membership as Correlates to Academic Achievement among African American Adolescents. *Adolescence*, 42(167), 525-538.
- 📖 Ağayev, A. (2018). Algılanan İletişim Doyumunun Akademik Motivasyona ve Akademik Performansa Olan Etkisi: Yabancı Uyruklu Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

- 📖 Akıl, Ö. (2018). Cumhuriyet Üniversitesinde Yüksek Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrenciler Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- 📖 Aliyeva, S. (2017). Sağlık Alanında Eğitim Alan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin İletişim Becerileri ve Sıklıkla Yaşadıkları Sorunlar. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- 📖 Alkış, B. (2014). Acculturative Stress among International Students: The Role of Emotional Intelligence, Optimism, and Self-Monitoring. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2012). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Geliştirilmiş 7. Baskı. Sakarya: Sakarya.
- 📖 Alyılmaz, S., Biçer, N. & Çoban, İ. (2015). Atatürk Üniversitesinde Öğrenim Gören Kırgız Öğrencilerin Türkçe ve Türkiye'ye Yönelik Görüşleri. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4(1), 328-338.
- 📖 Anderman, E. M. (2002). School Effects on Psychological Outcomes during Adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 94, 795–809.
- 📖 Aydın, B. (1995). Azerbaycan'dan Türkiye'ye Eğitim Amacıyla Gelen Öğrencilerin Dil, Kültür, Sosyal Problemleri ve Çözüm Teklifleri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Aypay, A., Aypay, A. & Demirhan, G. (2009). Öğrencilerin Üniversiteye Sosyal Uyumu Bir Üniversite Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 46-64.
- 📖 Barber, B. K. & Schluterman, J. M. (2008). Connectedness in the Lives of Children and Adolescents: A Call for Greater Conceptual Clarity. *Journal of Adolescent Health*, 43, 209-216.
- 📖 Bogler, R. & Somech A. (2002). Motives to Study and Socialization Tactics among University Students. *The Journal of Social Psychology*, 142(2), 233–248.
- 📖 Booker, K. C. (2004). Exploring School Belonging and Academic Achievement in African American Adolescent. *Curriculum and Teaching Dialogue*, 6(2), 131-143.
- 📖 Boynueğri, E. (2018). Türkiye'de Uluslararası Öğrencilerde Kültürleşme Stratejileri İle Kimlik Statüleri Arasındaki İlişki. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Bozkırlı, K. Ç., Er, O. & Polatcan, F. (2019). Kafkas Üniversitesindeki Türk Soylu Öğrencilerin Sorunlarının Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(1), 211-228.
- Bümen, H. (2015). Eğitim Hizmetleri Pazarlaması: Uludağ Üniversitesi'nde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrenciler Üzerinde Bir Alan Araştırması. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Cemalcılar, Z. (2010). Schools as Socialisation Contexts: Understanding the Impact of School Climate Factors on Students' Sense of School Belonging. Applied Psychology, 59(2), 243-272.
- Coşkunserçe, O. (2014). Uluslararası Öğrencilerin Kültürel Uyum Sürecine Yönelik Bir Çevrimiçi Oryantasyon Uygulamasının Geliştirilmesi ve Etkililiğinin İncelenmesi. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Cura, Ü. (2015). Uluslararası Öğrencilerin Akademik Uyumuna Kültürleşme Stresi ve Sosyal Desteğin Etkisi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Mevlana Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çelik, D. (2019). Sosyokültürel Uyum İle Akademik Uyum İlişkisi: Uluslararası Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çelik, İ. (2013). Türkiye'de Yükseköğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sorunları. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Çelik, Ö. (2019). Sakarya Üniversitesi'nde Okuyan Türk ve Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Karşılıklı Algıları. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çevik, Z. (2015). Türkiye'de Yaşayan Yabancı Uyruklu Öğrenciler İle Türk Uyruklu Öğrencilerin Özgüven Düzeylerinin İncelenmesi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çöllü, E. F. & Öztürk Y. E. (2009). Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topuluklarından Türkiye'ye Yüksek Öğrenim Görmek Amacıyla Gelen Öğrencilerin Uyum ve İletişim Sorunları (Konya Selçuk Üniversitesi Örneği). Journal of Azerbaijani Studies, 11(1-4), 223-239.
- Demir, D. (2017). Uluslararası Öğrencilerin Akademik Türkçe İhtiyaçları. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

- 📖 Dincel, Ö. (2016). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Yazma Becerilerinin Geliştirilmesi (Bir Aksiyon Araştırması). (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- 📖 Duru, E. & Balkıs, M. (2015). Birey-Çevre Uyumu, Aidiyet Duygusu, Akademik Doyum ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkilerin Analizi. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(1), 122-141.
- 📖 Enterieva, M. ve Sezgin, F. (2016). Türki Cumhuriyetlerden Türkiye'ye Gelen Yükseköğretim Öğrencilerinin Akademik ve Sosyal Beklentilerinin Karşılama Düzeyi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(1), 102-115.
- 📖 Ersoy, H. (1998). Türk Cumhuriyetlerinden Gelen İlk Öğrenciler ve Türkiye Deneyimleri. *Bilgi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(Güz), 7-15.
- 📖 Esentürk Ercan, L. (1998). Yabancı Uyruklu ve Türk Üniversite Öğrencilerine Ait Sorunların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Finn, J. D. (1989). Withdrawing from School. *Review of Educational Research*. 59(2), 117-142.
- 📖 Gencer, N. (2019). İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Okul Aidiyet Duygusu (Çorum Örneği). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(39), 149-172.
- 📖 Ghanbary, R. (2017). Hacettepe Üniversitesinde Eğitim Gören Uluslararası Öğrencilerin Profili, İhtiyaçları ve Sorunları. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Goodnow, C. (1992). Strengthening the Links Between Educational Psychology and the Study of Social Contexts. *Educational Psychologist*, 27(2), 177-196.
- 📖 Goodenow, C. & Grady, K. E. (1993). The Relationship of School Belonging and Friends' Values to Academic Motivation among Urban Adolescent Students. *The Journal of Experimental Education*, 62(1), 60-71.
- 📖 Göker, Y. (2013). Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumları ve Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Gündüzyeli, B. (2015). Küresel Eğitim Pazarlama Stratejileri ve Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Üniversite Seçim Faktörleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 Güneş, İ. (2016). Türkiye'ye Yükseköğrenim İçin Gelen Uluslararası Öğrencilerin İstanbul Algısı. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- 📖 Hagborg, W. J. (1994). An Exploration of School Membership among Middle and High School Students. *Journal of Psychological Assessment*, 12, 312-323.
- 📖 Hair, J. F., Black, B., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. 7. Baskı. New Jersey: Prentice.
- 📖 Han, O. (2016). *Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkiye'de Sosyal Dışlanma Düzeylerinin Ölçülmesine Yönelik Bir Alan Araştırması: Sakarya Üniversitesi Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- 📖 Hançer, M. (2003). Ölçeklerin Yazım Dilinden Başka Bir Dile Çevirileri ve Kullanılan Değişik Yaklaşımlar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 47-59.
- 📖 Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. New York: Guilford.
- 📖 Heydarov, M. S. (2019). *Eğitim Turizmi Bağlamında Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Antalya ve Akdeniz Üniversitesine Yönelik Algılarının Tespiti ve Bir Araştırma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- 📖 Isakson, K. & Jarvis, P. (1999). The Adjustment of Adolescents during the Transition into High School: A Short Term Longitudinal Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 1-26.
- 📖 İşlek, B. K. (2019). *Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerindeki Etkisi: Karabük Üniversitesi'nde Bir Araştırma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- 📖 Kaffash Khosh, A. (2015). *Multilingual Communication in Educational Settings: The Case of International Students at Middle East Technical University*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Kahraman Adıyaman, H. (2016). *Uluslararası Öğrencilerin Kültürlerarası İletişim Yeterliği Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Burslularını Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- 📖 Karaoğlu, F. (2007). *Yabancı Uyruklu Öğrencilerde Uyma Davranışı: TÖMER Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Kastamonu Üniversitesi. "2018-2019 Akademik Yılı Yeni Talebe Kılavuzu" Kastamonu Üniversitesi Diploma Yönergesi. <https://www.kastamonu.edu.tr/>

edu.tr/images/dokumanlar/idaribirimler/ogrencisleri/duyurular/yeni-kayit-kilavuzu.pdf (Erişim Tarihi: 13.11.2019).

- 📖 Kastamonu Üniversitesi. “Yönetmelik ve Yönergeler” Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği. <https://www.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/basin-yayin/9-yonetim-makaleleri-tr/8-yonetim-yonetim-ve-yonergeler-tr> (Erişim Tarihi: 13.11.2019).
- 📖 Keçeli, K. (2016). Isparta Şehri'nde Uluslararası Öğrencilerin Kentsel Mekân Algısı. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- 📖 Kılıçlar, A., Sarı, Y. & Seçilmiş, C. (2012). Türk Dünyasından Gelen Öğrencilerin Yaşadıkları Sorunların Akademik Başarılarına Etkisi: Turizm Öğrencileri Örneği. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 157-172.
- 📖 Kızmaz, Z. (2006). Okullardaki Şiddet Davranışının Kaynakları Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 47-70.
- 📖 Lounsbury, J. W. & DeNeui, D. (1996). Collegiate Psychological Sense of Community in Relation to Size of College/University and Extroversion. *Journal of Community Psychology*, 24(4), 381-394.
- 📖 MacKinnon, D. (2012). *Introduction to Statistical Mediation Analysis*. New York: Lawrence Erlbaum; London: Lawrence Erlbaum.
- 📖 Mashankhan, A. (2013). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kariyer Tercihlerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- 📖 Mirzayev, M. (2019). İş Umudu ve Kariyer İyimserliğinin Bireysel Kariyer Planlamasına Etkisi: Yabancı Uyruklu ve Türk Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- 📖 Mohammadi, M. A. (2019). Öz-yeterliliğin Öğrenci Tutulması Üzerindeki Etkisinde Sosyal Desteğin Düzenleyicilik Rolü: Uluslararası Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- 📖 Musaoğlu, B. N. (2016). Yerel ve Uzun Dönemli Uluslararası Öğrencilerin Uyum Süreci ve Uluslararasılaşma Üzerine Deneyimleri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 Nkoko, M. M. (2016). Yurtdışında Eğitimin Zorlukları: Türkiye, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Öğrenciler Örneği. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- 📖 Osterman, K. F. (2000). Students' Need for Belonging in the School Community. *Review of Educational Research*, 70(3), 323-367.
- 📖 Özçetin, S. (2013). Yükseköğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenler. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Özdemir, N., Ötken, Ş. & Yalçın, M. T. (2017). Sosyoekonomik Bakımdan Dezavantajlı Öğrencilerin Türkçe ve Matematik Ders Başarılarının Öğrenci, Sınıf ve Okul Düzeyi Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. 12. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi, Kızılcahamam, Ankara.
- 📖 Özgan, H. & İş, E. (2017). Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyal Bütünleşmeye İlişkin Algılarının İncelenmesi. 12. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi, Kızılcahamam, Ankara.
- 📖 Özteke Kozan, H. İ., Kavaklı, M., Ak, M. & Kesici Ş. (2019). Akıllı Telefon Bağımlılığı, Genel Aidiyet ve Mutluluk Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22, 436-444.
- 📖 Pirliev, N. (2010). Yapısal Eşitlik Modelleri ile Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Uyumu Üzerine Bir Analiz. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- 📖 Roeser, R. W., Midgley, C. & Urdu, T. C. (1996). Perceptions of the School Psychological Environment and Early Adolescents' Psychological and Behavioral Functioning in School: The Mediating Role of Goals and Belonging. *Journal of Educational Psychology*, 88(3), 408-42.
- 📖 Sarı, M. (2012). Sense of School Belonging among Elementary School Students. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(1), 1-11.
- 📖 Sarı, M. & Özgök, A. (2014). Ortaokul Öğrencilerinde Okula Aidiyet Duygusu ve Empatik Sınıf Atmosferi Algısı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(2), 479-492.
- 📖 Sarıçoban, A. (2004). Türkçeyi İkinci Dil Olarak Öğrenen Türki Öğrencilerin Güdü ve Tutumlarının Başarıya Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 67-73.
- 📖 Sarier, Y. (2016). Türkiye'de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1-19.
- 📖 Sasa, S. (2017). Türkiye'de Yükseköğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Karşılaştıkları Yönetimsel Sorunlar. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- 📖 Seçilmiş, C., Kılıçlar, A. & Sarı, Y. (2012). Türk Dünyasından Gelen Öğrencilerin Memnuniyet Algılarıyla Akademik Başarı İlişkisi: Turizm Öğrencileri Örneği. *Millî Eğitim*, 195, 118-130.

- 📖 Snoubar, Y. (2015). Türkiye'de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Sorunları ve Sosyal Hizmet Gereksinimleri. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Şahan, H. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Sosyalleşme Sürecinde Spor Aktivitelerinin Rolü. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- 📖 Şahan, H. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyalleşme Sürecinde Spor Aktivitelerinin Rolü. *KMU İİBF Dergisi*, 10(15), 260-278.
- 📖 Şen, G. (2019). Kültürel Zekâ ve Kültürel Adaptasyonun Akademik Performans Üzerine Etkisi: Üniversitelerdeki Yabancı Uyruklu Öğrencilerle Yapılan Bir Araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 Taylan, Ş. (2019). Sakarya Üniversitesindeki Uluslararası Öğrencilerin Sorunları. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- 📖 Temel, M. (2017). Utilization of Affective Strategies by Domestic and International Students in English Speaking Classes of Turkish Universities. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- 📖 Toska, R. (2019). Uluslararası Öğrencilerin Yükseköğrenime İlişkin Görüşleri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- 📖 Tozan, S. (2019). Kültürlerarası İletişimin Geliştirilmesinde Uluslararası Öğrencilerin Etkisi: Ytb Sakarya Üniversitesi Öğrencileri Örneği. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- 📖 Wentzel, K. R. (1999). Social-Motivational Processes and Interpersonal Relationships: Implications for Understanding Students' Academic Success. *Journal of Educational Psychology*, 91, 76-97.
- 📖 Yeles Karaman, S. (2018). Sosyo-Kültürel Adaptasyon Sürecinde Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası İletişim Duyarlılığı. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- 📖 Yıldırım, M., & Bayrak, C. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Spora Dayalı Fiziksel Aktivitelere Katılımları ve Yaşam Kalitelerinin Akademik Başarı ve Sosyalleşme Üzerine Etkisi (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Örneği). *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 123-144.

- 📖 Yıldız, M. A., & Kutlu, M. (2015).Erinlerde Okula Bağlanmanın Yordayıcısı Olarak Sosyal Kaygı ve Depresif Belirtilerin İncelenmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(31), 332-345.
- 📖 Yıldız, S., & Dinçer, M. Z. (2017). Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Bazı Demografik Özelliklerine Göre Serbest Zaman Motivasyonlarının İncelenmesi: Akdeniz Üniversitesi Örneği. Journal of Recreation and Tourism Research, 4(Special Issue 1), 353-362.
- 📖 Yokuş, G., Ayçiçek, B. & Yanpar Yelken, T. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Yükseköğretim Hizmet Kalite Algılarının ve Kurumsal Aidiyet Düzeylerinin İncelenmesi: Eğitim Fakültesi Örneği. Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi, 5(1), 1-18.
- 📖 YÖK. (2019a). “İstatistikler” Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. Öğrenci İstatistikleri. Uyuğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- 📖 ----. (2019b). “İstatistikler” Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. Öğrenci İstatistikleri. Öğrenci Sayıları. Üniversite Bazında Öğrenci Sayıları. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- 📖 ----. (2019c). “Üniversiteler” Üniversitelerimiz. <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz> (Erişim Tarihi: 19.11.2019).
- 📖 Zerengök, D. (2016). Uluslararası Öğrencilerin; Serbest Zaman Etkinliklerine Aktif Katılımları Yoluyla Sosyal Uyumlarının Analizi: Celal Bayar Üniversitesi Örneği. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

**Dil Felsefesi-I: Türkçede Emir Kipine
Dilbilimsel Bir Yaklaşım**
*Philosophy of Language-I: A Linguistic Approach to
Imperatives in Turkish*

Ahmet Turan DOĞAN*

Özet

Bu çalışmada Türkçenin emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimler dilbilimdeki sıklık, ekonomi (en az çaba yasası) ve erozyon ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimler, Türkçedeki diğer kip/zaman ekleriyle kip ve kişi özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu değerlendirmede özellikle emir kipinin ikinci teklik kişi çekimindeki sıfır biçimbirimli yapı üzerinde durulmuştur. Araştırma çerçevesinde öncelikle Türkçedeki emir çekimiyle ilgili görüşlere yer verilmiş, ardından emrin insan hayatındaki yerine dikkat çekilmiştir. Daha sonra ise Türkçenin tarihî ve çağdaş yazı dillerindeki emir çekiminin tablosu verilmiş ve buradaki verilerin dilbilimdeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri çerçevesinde değerlendirmeleri yapılmıştır. Çalışmanın sonunda emir kipi çekiminde dünya dillerinde bazı eğilimlerin olduğu görülmüştür. Türkçenin de dahil olduğu bir grup dünya dilinde emir kipi ikinci teklik kişi çekiminin sıfır biçimbirimli bir yapısının olduğu ve ayrıca pek çok dünya dilinde de emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminin diğer kip/zaman çekimlerine göre dil kullanımı açısından daha ekonomik olduğu görülmüştür. Bunların da dilin oluşumu, gelişimi ve felsefesi açısından önemli veriler içerdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dil, Türkçe, emir kipi, sıfır biçimbirim, sıklık, en az çaba yasası.*

Abstract

Morphemes used in imperatives in Turkish were evaluated in terms of frequency, economy (least effort law) and erosion principles in linguistics in this study. The

*Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmetturannodan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9173-7558

morphemes used in imperatives were examined comparatively with the other mood/tense suffixes in Turkish in terms of mood and person properties. This study especially emphasized the zero morpheme in the second-person singular of the imperatives. In this research, firstly, opinions about the imperatives in Turkish were analyzed and then the place of imperatives in human life was drawn attention. Then, the table regarding imperatives in the historical and modern written languages of Turkish was presented and the data here were evaluated within the framework of frequency, economy and erosion principles in linguistics. The results of the study showed that there are some tendencies in world languages in imperatives. In addition, it was observed that in a group of world languages including Turkish, the imperative second-person singular inflection has a zero morpheme structure, and in many world languages, the imperative second-person singular inflection is more economical in terms of language use than other mood/tense inflection. It was understood that these included important data in terms of language genesis, evolution and philosophy.

Keywords: *Language, Turkish, imperatives, zero morpheme, frequency, principle of least effort.*

Dilin doğuşu, yapısı, sistemi, felsefesi günümüze kadar pek çok düşünür ve araştırmacıyı meşgul etmiştir. Dünya üzerindeki doğal dillerin benzer ve farklı yapılarından yola çıkan pek çok kişi dil konusunda çeşitli fikirler ileri sürmüştür. Buradan çıkan sonuçlar, insanoğlunun en önemli zekâ ürünlerinden bir olan doğal dillerin farklı yapılar geliştirmiş olmalarına rağmen bunların belirli bazı mantıklar çerçevesinde işlediklerini göstermektedir. Söz diziminde bulunan ögeler, söz diziminde sözcükler arasında bağ kurmaya yarayan yapı birimleri, sözcük türleri, yeni sözcük oluşturma ihtiyaçları vb. bunlardan birkaçıdır. Dil mantığında bulunması gereken ögelerden biri de cümlelerdeki kip/zaman ihtiyacıdır. Kip, sözcüde zaman kategorisi ile aynı olmasa dahi zamanı da içine alan ve zamanla etkileşim hâlinde olan bir dilbilgisi kategorisidir (Hirik, 2014, s. 11). Kip, kiplik kategorisinin bir parçası, onun dilbilgiselleşmiş kategorisi, morfolojik işaretleyicisi olarak da görülür (Üzüm, 2019, s. 55). Çeşitli değerlendirmelere konu olan bu kiplerden biri de Türkçede tasarlama kipleri içerisinde yer alan emir kipidir.

İleride yapılacak karşılaştırmalı değerlendirmelerde daha iyi ortaya konacak olan emir çekimi, insanlığın ilk zamanlardan itibaren ihtiyaç duyduğu dil sistemlerinden biridir. Çünkü meramın emir biçiminde karşıdakine aktarılması insanlığın ilk ihtiyaçlarından biridir, denebilir. Türkçenin takip edilebilen yazılı ilk dönemlerinden itibaren emir çekiminin tek bir biçimbirim sistemi üzerinden işlemesi ve birçok dünya dilinde benzer eğilimlerin olması bunu desteklemektedir. Türkçenin tarihi ve çağdaş yazı dillerindeki bu tek sistem, söz

konusu yapının Türkçenin ilk zamanlarında ihtiyaç çerçevesinde türetildiğinin bir göstergesidir. Çünkü, bir dili oluşturup ihtiyaçlar çerçevesinde geliştiren insanoğlunun bu sürece ilk ve önemli ihtiyaçlarından başlaması onun doğasının en önemli özelliklerinden biridir. Ayrıca, Türkçede emrin ikinci teklik kişi çekiminde görülen sıfır biçimbirimli yapının dilbilimdeki sıklık ilkesi çerçevesinde çok kullanılan yapıların ekonomikliği dolayısıyla erozyona uğraması veya baştan beri ekonomik kurulması bunu desteklemektedir. Emir kipi dışında kalan diğer kip/zaman çekimlerinin *kip/zaman eki + kişi eki* sistemiyle işlemesine rağmen emir çekiminde kip ve kişi eklerinin iç içe geçmiş olması da bunun dildeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri gereği olduğu söylenebilir. Bunlar, aşağıda daha detaylı biçimde incelenecektir.

Dilde emir, temel olarak birtakım dilsel göstergeler vasıtasıyla üstün asta herhangi bir işi yaptırma isteği doğrultusunda ifadede bulunmasıdır. Dünya düzeninde emir, ilk insandan itibaren kutsal kitaplar aracılığıyla varlığı bilinen olgulardandır. Dilde fiil çekimlerinden biri olan emir kipi, Delice (2012) tarafından dili sözlü ya da yazılı olarak kullanan kişinin sözüne konu olan eylemin gerçekleştirilmesi için özneyi harekete geçirici bir tavır takındığını göstermek amacıyla başvurduğu bir fiil kipi olarak tanımlanmıştır (2012, s. 77). Korkmaz da, emir kipini yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbı olarak tanımlamıştır (2003, s. 665). Diğer pek çok araştırmacının fikirleri de genel olarak bu yöndedir (Ergin, 2009, s. 304; Banguoğlu, 2004, s. 473; Özçelik & Erten, 2011, s. 149; Ediskun, 2010, s. 185). Araştırmacıların ittifakla üzerinde birleştikleri nokta, söz konusu fiil çekiminin temelde bir işin yapılmasını emir, buyurma biçiminde karşılıkta aktarma ifadesi taşımasıdır. Yani, bu kipte temel olarak taraflar arasında üstten asta doğru bir ilişki veya denklik ilişkisi söz konusudur. Emrin temelinde yer alan üst ast ilişkisi onun temel olarak Tanrısal olduğunu da yansıtmaktadır. Bunun haricinde asttan üste doğru olan ilişkiler ise temel olarak rica, istek, dilek gibi ifadeler içermektedir. Türkçenin biçimbirimlerindeki biçim-işlev ayrılığı göz önünde bulundurulursa emir çekiminde kullanılan biçimbirimlerin istek, rica, dua, dilek gibi ifadeler için de kullanıldığı bilinmektedir.

Emir kipinin bir başka özelliği, dilde büyük oranda şekil, biçim yani kip ifade eden fiil kiplerinden biri olarak tanımlanmasıdır. Delice, emir kipini sadece şekil bildiren fiil çekimleri başlığı altında değerlendirmiştir. O, bu tür kipleri fiile kattığı anlam, zamandan ziyade -zaman kavramı gelecek zaman anlamıyla yine de mevcut olmasına rağmen- şekli anlama dayalı kipler olarak tanımlamıştır (2012, s. 75). Korkmaz, söz konusu kipi tasarlama kipleri başlığı altında ele alır ve tasarlama kiplerinin de şekil gösteren belirli eklerle kurulduğunu, haber kiplerinde olduğu gibi açık bir zaman kavramı taşımadığını ancak zaman

ögesinden de tümüyle yoksun olmadığını çünkü bu kiplerin konuşana ait bir eğilimi, bir isteği, bir emri ya da bir gerekliliği dile getirdikleri için gerçekleşme şartları bakımından dolaylı da olsa belirsiz bir gelecek veya şimdiki zaman içerdiklerini belirtir (2003, s. 647). Özçelik ve Erten de, emir kipini tasarlama kipleri başlığı altında ele alır ve bunları zamana bağlı olmadan yapılması düşünölen, tasarlanan bir iş, oluş ve kılışı karşılayan fiil şekilleri olarak verir. Ayrıca, bunların yalnız şekil ifade ettiğini, yapılması tasarlanan iş, tasarlandığı andan sonraki bir zamana, yani gelecek zamana yönelik ise de fiilin tasarlanış şeklinin önemli olduğunu belirtir (2011, s. 148). Vural ve Böler, emir kipini tasarlama kipleri başlığı altında değerlendirir ve bu kiplerin zaman ifadesinin olmadığını, birtakım şekiller ifade ettiklerini bildirirler. Ancak Vural ve Böler, bu duruma dipnotla bir açıklama eklerler. Onlara göre bu kipler, açıkça bir zaman ifade etmese de dolaylı olarak bir gelecek zaman ve şimdiki zaman içerirler, bunlarda zaman kavramı genellikle zarflarla yapılır ve kipteki zaman ifadesi cümleden ve metnin bütönlüğünden tespit edilebilir (2014, s. 223). Ergin de, emir kipini tasarlama kipleri başlığı altında ele alır ve bu kiplerde zaman ifadesinin olmadığını, bunların yalnızca birtakım şekiller ifade ettiğini belirtir (2009, s. 289). Bilgegil, emir kipini dilek kipleri altında ele almış ve bunların haber kiplerinde olduğu gibi belirli bir zaman kavramı taşımadığını, söz konusu eklerden ancak eylemin tarzına ait mana çıkarmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir (2009, s. 261). Üstünova ise, yargısız eylemlerin bile zamanından söz edildiği bir ortamda dilek kipleriyle çekimlenmiş eylemlerin zamanından nasıl söz edilmez, diyerek dilek kiplerinin kurdukları cümlelerde zaman ifade eden sözcükler / sözcük öbekleri olsun olmasın onlarda belirli bir zamandan söz edilebileceğini bildirir. Bunun da gelecek zaman olduğunu ifade eder (2004, s. 683).

Emir, dilek, istek, gereklilik kiplerinin tasarlama veya dilek kipleri adıyla bildirme/haber kiplerinden ayrıldıkları kesindir. Bildirme/haber kiplerinin en önemli özelliği fiilin gerçekleşme zamanını, tasarlama kiplerinin ise fiilin gerçekleşme biçimini bildiriyor olmasıdır. Ancak, bunlar söz konusu kiplerin baskın özellikleridir. Yani, bildirme/haber kiplerinin nasıl sadece zaman bildirmesi söz konusu değilse tasarlama kiplerinin de sadece biçim ifade etmesi söz konusu değildir. Bildirme/haber kiplerinde zaman baskındır, aynı zamanda biçim de söz konusudur. Bu biçim de birleşik çekimlerde açıkça ortaya çıkar. Tasarlama kiplerinde ise biçim baskındır, ancak bunun yanında geniş, şimdiki veya gelecek zaman ifadesi de vardır. Bu da cümleden cümleye değişebilir. Çünkü, dildeki hiçbir ifadenin zamandan azade olması düşünölemez. “*Kitabı bana ver.*” cümlesinde kitabı şimdi bana vermenin, “*Derslerine çalışmalısın.*” cümlesinde derslere çalışmanın geniş zamanlığının, “*İyilik et kele, övünsün ele.*”

cümlesinde iyilik etmenin ve övünmenin genel geçerliliğinin, yani geniş zamanlığının ifadesi vardır. Zaten dildeki atasözü ve deyimlerin bir kısmının emir kipiyle çekimlenmesi de onların geniş zamana hitap ettiğinin göstergesidir. Şu hâlde denebilir ki; tasarlama kipleri biçim ağırlıklı kiplerdir ve zımnen zaman ögesi de barındırırlar. Bu kiplerde zaman baskın olmadığı için çoğu zaman cümleye şimdiki, geniş zamanı veya geleceği ifade eden bir zaman zarfı eklenerek zaman daha da belirginleştirilir.

Türkçedeki emir kipi çekiminde tartışılan konulardan biri de bu kipin birinci kişi çekimlerinde emir ifadesinin olup olmadığı konusudur. Bu konuda Delice, bu kipin birinci kişi ekleri ile çekimlenen şekillerinin istek kipi ile karıştırıldığını; ancak, bu kipin birinci teklik çekiminde kişinin kendini harekete geçirme isteğinin, birinci çokluk çekiminde de dil kullanıcısının içinde bulunduğu topluluğu kendisi ile harekete geçirme arzusunun bulunduğunu belirtmiştir (2012, s. 77). Emir kipi üzerine bir araştırma yapan Çiçek, bu kipin birinci teklik ve birinci çokluk çekimlerinin emir kipi çekimine kısmen dahil edilmesinin veya tamamen çekim dışı tutulmasının dilin bir ögesini, bir imkânını kullanmamak anlamına geleceğini, dolayısıyla kullanımdan doğan ihtiyaca, dilin mantığına, Türkçenin tarihî sürecine bağlı olarak altı kişinin de emir kipi çekimine dahil edilmesinin ve bunun korunmasının dilimiz için bir kazanç olacağını belirtir (2014, s. 345). Özçelik ve Erten, emir çekiminin başlangıçtan itibaren kullanılagelen en sağlam çekim şekillerinden biri olduğunu, kişi kendisine emredemez diye birinci kişilerde emir eklerinin olmadığını söylemenin yanlış olduğunu belirtir (2011, s. 149). Ercilasun da emir kipinde birinci teklik ve birinci çokluk kişilerin olduğunu belirtir. Ona göre dil bilgisi incelemelerinde hem işlev hem de şekil dikkate alınmalıdır. Emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimlerin pek çok işlevinin olduğunu belirtir ve emir kipiyle istek kipinin çekimini karşılaştırıp emir kipi için farklı, istek kipi için farklı eklerin kullanıldığını, ancak zamanla edebî dilde birinci şahıslarda düşmenin yaşanmasının bir karışıklığı beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Kısacası Ercilasun'a göre birinci şahıslar kendilerine emir verebilir (2011, s. 61-66).

Bazı araştırmacılar ise bu kipin birinci kişi çekimlerini emir kabul etmez. Deny, çalışmasında emir kipini örneklendirirken birinci teklik kişiye örnekler arasında yer vermez (1941, s. 363). Aynı biçimde Kononov da çalışmasında emir kipinin teklik birinci kişi çekiminin olmadığını belirtir (1956, s. 219). Banguoğlu, bu kipin tekli ve çoklu 2. ve 3. kişilerden ibaret olduğunu, buyuru eydilen veya sözü geçene eydenin nazarı olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesinin mantıklı sayılmayacağını belirtir (2004, s. 473). Bilgegil de bu kipe giren fiillerin birinci şahıstan mahrum olduğuna dikkat çeker (2009, s. 262). Eker, çalışmasında emir kipinin birinci teklik ve çokluk kişi çekimlerini boş

bırakmış ve *-Aylm / -Allm* biçimbirimlerini istek çekiminde göstermiştir (2017, s. 297). Karademir ise emrin hiyerarşik bir ilişki düzeninde gerçekleşen özellikli istek türü olduğunu, Türkçede birincil işlevi emir olan ve altı kişiye göre çekimi bulunan standart bir emir kipinin olmadığını, emrin bir kiplik olduğunu ve bunun sözlüksel, biçim bilgisel, söz dizimsel çeşitli işaretleyicilerinin bulunduğunu, Türkiye Türkçesinde emir kipi adıyla verilen *-Aylm, -Allm; -Ø, -Xn(Xz); -sXn, sXn/Ar* biçim dizinin emir değil, isteme(me) kiplerinden biri olduğunu belirtir (2012, s. 2132). Karademir'in konuya istek temelinde yaklaştığını, dil bilgisi çalışmalarında tasarlama/dilek kipleri başlığı altında verilen *emir, dilek, istek, gereklilik* kiplerini isteğin çeşitli biçimleri olarak belirlediğini görürüz. Burada dilde emir mi öncelikliydi, yoksa istek mi sorunu da ortaya çıkmaktadır. Yani, emir ifade eden biçimbirimler zamanla çeşitli işlevleri ifade eden biçimlere mi dönüştü, yoksa bu biçimbirimler istek ifade eden biçimler olarak ortaya çıkıp sonraları çeşitli işlevler mi kazandı? Bu konuda emrin Tanrısallığı ve basitten karmaşığa / somuttan soyuta doğru ilerleyen dilin gelişimi bize yardımcı olabilir. Diller, gelişim açısından basitten karmaşığa / somuttan soyuta doğru ilerler, insanlar dili kurup geliştirirken önce basit ve gerekli ihtiyaçlarından yola çıkıp zamanla değişen ihtiyaçlar çerçevesinde dili geliştirirler. Bu konuda üstten asta bir hiyerarşisi olan emrin öncelikli olması ve zamanla daha nazik ve teferruatlı çeşitli istek, gereklilik, dilek biçimlerinin, bunun yanında da dua, rica, azarlama, pişmanlık vb. gibi işlevlerin ortaya çıkması daha isabetli görünmektedir. Ayrıca, emir kipindeki biçimbirimlerin Türkçenin ilk yazılı metinlerinden bugüne tüm tarihî ve çağdaş yazı dillerinde benzer biçimde bulunuyor olması da onun Türkçenin ilk çağlarına kadar uzandığını göstermektedir.

Korkmaz ise, emir kipinin birinci kişilerinde kullanılan biçimbirimlerin daha Eski Türkçe döneminden itibaren emir gösterme ve istek bildirme olarak iki ayrı işlevde kullanıldığını, bunun Türkiye Türkçesinde olan bir durum olmadığını, dolayısıyla birinci kişilerdeki eklerin Türkiye Türkçesinde hem istek hem de emir çekiminde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (2003, s. 667). Ergin de, zaman içerisinde değişen bazı durumlardan bahseder. Ona göre emirin birinci kişileri emirden çok istek ifade ederler, bu yüzdendir ki emrin birinci kişi ekleri öteden beri istek zannedilmiştir. Ergin, Türkiye Türkçesinde istek çekimi *otur-ayım, otur-a-sın, otur-a; otur-alım, otur-a-sınız, otur-a-lar* biçiminde vermiştir. Emir kipinin birinci kişi çekimleri istek için de kullanılır olmuştur. Ancak, bunun yanında istek kipindeki ikinci ve üçüncü kişiler de çok tercih edilmemektedir. Bunların yerini de emir kipi çekimleri ve *-sA* eki almıştır (2009, s. 311).

Araştırmacıların dikkat çektiği gibi aslen emir kipinin çekiminde kullanılan birinci teklik kişi eki olan *-Aylm* ve birinci çokluk kişi eki olan *-Allm* konusunda

dil bilgisi çalışmalarında bir karışıklık söz konusudur. Aslında bu konuda Ercilasun'un da dikkat çektiği üzere dildeki şekil-işlev konularına dikkat edilmelidir. Bilindiği üzere kip ekleriyle kişi eklerinin aynı biçimbirimde ifade edilmesi özelliği emir kipi çekimine mahsustur. Söz konusu birinci kişi biçimbirimlerinin birinci kişiler kendilerine emir veremez diyerek tamamen emir kipi çekiminden çıkarılıp istek kipi çekimine dahil edilmesi bu sistemi de bozmaktadır. Çünkü, istek kipi çekiminde kip ve kişi için ayrı biçimbirimler kullanılır. Bunun yanında, işlev meselesi de önemlidir. Tasarlama kiplerinden dilek, istek ve emir ifadelerinin birbirine olan yakınlığı da söz konusu işlevler için bazı biçimbirimlerin birbirinin yerine kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu konuda Ercilasun, bütün tasarlama kiplerinde istek anlamının bazen ön plânda, bazen arka plânda mevcut olduğu, bu sebeple de tasarlama kiplerinin diğer adının dilek kipleri olduğu (2011, s. 63) açıklamasını vermek gerekir. Ayrıca, istek kipinin çekiminde kullanılan -A'nın Batı Türkçesindeki çok işlevli yapısı, boy etkisi, yazı dilinin tutuculuğu gibi sebepler de bu durumu etkilemiş olabilir. Söz konusu emir-istek karışıklığında pek dikkat edilmeyen bir durum daha vardır. O da emir kipinde bulunan ve emrin dozuna göre yer alabilecek olan istek ifadesinden yola çıkılarak kip ve kişi ifadesinin bir arada bulunmasından dolayı daha kısa, daha ekonomik olan emir kipi eklerinin istek ifadesi için de kullanılması durumudur. Sonuç olarak denebilir ki, söz konusu durumun pek çok sebebi olabilir. Ancak, dil sisteminde işlev yakınlığının etkisiyle iki biçimbirim arasında kalınırsa çok büyük oranda daha ekonomik olanın tercih edildiği görülmektedir.

Buradan yola çıkılarak emir kipi eklerinin işlevleriyle ilgili de bir şeyler söylenebilir. Bu konu da Türkçenin dil bilgisi çalışmalarında ele alınmıştır. Bu konuda Korkmaz; *istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yalvarma, rica, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet* gibi pek çok işlevinin bulunduğunu belirtmiştir (2003, s. 672-673). Ercilasun; *gereklilik, şart, tahmin, geniş zaman, yalvarma* gibi pek işlevinin olduğunu bildirir. Bu kadar çok işleve rağmen bu kipe *emir kipi* denmesini ise şöyle açıklar: Her işlev için ayrı bir isim kullanmak doğru olmaz, bu konuda etkin baskın işlevini esas almak gerekir (2011, s. 63). Son olarak ise Uçar, Türkçenin tarihî dönemleri ve Türkiye Türkçesi üzerine emir kipinin işlevleriyle ilgili yapmış olduğu yüksek lisans tezinde tam 71 işlev tespit etmiştir (2014). Kip, aslında tam da böyle bir şeydir. Sayısı çoktur ve en iyi tasarlama kiplerinde kendini gösterir. Ancak, bu kadar kip işlevinin emir kipinde buluşmasının bir açıklaması da olmalıdır. Bu konuda yine ekonomi ilkesi -özellikle ikinci teklik kişi çekiminde-, emir kipinin öteden beri Türkçede kullanılan en sağlam biçimbirimlerden olması, boy etkisi gibi durumlar karşımıza çıkmaktadır.

1. Emrin İnsan Hayatındaki Yeri

Emir kipini istek, dilek ve gereklilik gibi temel işlevleri biçim bildirmek olan kipler içerisinde farklı kılan bir hiyerarşi içerisinde gerçekleşmesidir. Üstten asta doğru işleyen bu hiyerarşi çeşitli birimlerden oluşabilir. Yaratan-yaratılan, ana/baba-oğul, büyük-küçük, amir-memur vb. emir işleyişinin çeşitli birimleridir. Bu birimlerin içerisinde ise; yaş, sınıf, rütbe, makam, ilim, tecrübe, güç gibi pek çok unsur emrin yönü için belirleyici rol üstlenmektedir.

Dünya tarihi için emrin ilk basamağını yaratan-yaratılan ilişkisi oluşturur, denebilir. Bilindiği üzere dinler, birtakım kurallar üzerine kurulur. Bu kuralları da temelde birtakım emir ve yasaklar oluşturmaktadır. Emirler, yaratıcının yapılmasını buyruk ettiği şeyler, yasaklar ise yapılmamasını buyruk ettiği şeylerdir. İlk insan Hz. Âdem'den beri var olan sistem budur. Nitekim Kuran-ı Kerim'de Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılmasından sonra cennete konması ve bu yerde ona emredilen ve buna karşılık onun yaptığı ve karşısında kendisi için verilen hüküm şöyle geçmektedir:

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.” dedik (Bakara, 35) (<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/42/35-ayet-tefsiri>, erişim tarihi ve saati: 12.04.2020 / 23.15).

“Şeytan oradan onların ayağını kaydıldı da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için orada yerleşecek bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.” dedik (Bakara, 36).

“Onlara şöyle dedik: “Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir yol gösterici gelecektir.” Kim benim gönderdiğim rehberine uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir (Bakara, 38) (<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/43/36-39-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi ve Saati: 12.04.2020/ 23.15).

Bakara suresinde geçen bu ifadelerde bir emrin olduğu, buna uyulmadığında ise bazı yaptırımların olacağı açıkça görülmektedir. Bu da emrin en basit tanımıdır. Dolayısıyla emrin ilk basamağını yaratan-yaratılan ilişkisi oluşturmaktadır, denebilir.

Ayrıca, ilahi dinlerin sonucusu olan İslamiyet'te vahyin ilk ifadesi de Arapça emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi olan *iğra'* (اقرا) “oku, çağır / davet et” sözüdür:

Yaratan Rabb'inin adıyla oku! (Alak, 1) (<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/sure/96-alak-suresi>, Erişim Tarihi ve Saati: 12.04.2020 / 23.41).

Yaratan-yaratılan ilişkisiyle başlayan emir ifadesinin zamanla üst ast ilişkisi içeren her düzeye yayıldığı, bundan dua, istek, rica, yalvarma, yakarış,

teslimiyet, gereklilik gibi kip ifadelerinin çıktığı daha makul görülmektedir. Buna destek olarak emir kipi çekiminin boylar arası küçük farklar dikkate alınmazsa Türkçede yazıyla takip edilebilen dönemlerden itibaren aynı biçimlerle ifade ediliyor olması, özellikle ikinci teklik kişi çekiminin sadece fiil kök veya gövdelerinden oluşması gösterilebilir. Emir kipi çekiminin kurallarının çok önceden belirlendiği ve çok kullanılma sonucu birtakım aşınmalara uğradığını veya öteden beri basit kurgulandığı söylenebilir. Aşağıda açıklanacağı üzere diğer dünya dillerindeki benzer özellikler de bunu kanıtlamaktadır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, emir kipi çekimiyle ilgili tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda en sağlam çekimlerinin ikinci ve üçüncü kişiler olduğu görülür. Bunlar içerisinde de en basit olanı bazı dünya dillerinde olduğu gibi doğrudan fiil kök veya gövdelerinin kullanıldığı ikinci teklik kişi çekimidir. Dil kullanımı açısından da büyük bir tasarruf sağlayan bu durumun sebebi şöyle açıklanabilir. Günlük hayatta emrin ilk yönelimi aslında sözü sarf edenin karşısında bulunan ikinci teklik kişidir. Dolayısıyla bu kişi çekiminde büyük bir erozyon yaşanmış veya baştan itibaren bu kişi çekimi basit kurgulanmıştır. İkinci teklik kişiden sonra ise emrin ikincil yönelimleri ikinci çokluk kişi ve üçüncü kişiler olmuştur.

2. Emir Kipi Çekiminin Türkçenin Tarihî ve Çağdaş Yazı Dillerindeki Biçimleri

Serebrennikov ve Gadjieva'nın tarihî Türk yazı dillerindeki fiil zamanlarının gelişimiyle ilgili söyledikleri emir kipinin gelişimine uyarlanabilir. Onlar, fiil zamanının yaşını ortaya koymak için onun Türk lehçelerindeki yayılmasına bakmak gerektiğini, bu değerlendirmenin fiil zamanının sonradan meydana gelen yenileşmelerle veya Ön Türkçe döneminde oluştuğunu ortaya koyacağını belirtirler (Serebrennikov & Gadjieva, 2011: 139). Türkçedeki emir kipi konusuna bu bilgiler ışığında bakıldığında Türkçede emir çekiminin başlangıçtan beri kullanılagelen en sağlam çekim eklerinden biri (Özçelik & Erten, 2011, s. 149) olduğu görülür. Türkçede emir kipi çekimiyle birlikte görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimleri de tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde büyük bir sağlamlık göstermektedir. Sağlamlıktan kasıt, söz konusu kip/zaman çekimindeki eklerin Türkçenin yazı dillerindeki benzer durumlarıdır. Emir, görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimlerinde görülen bu sağlamlık, söz konusu çekimlerin Türkçenin eski devirlerinde diğer fiil çekimlerinden önce oluştuğu biçiminde değerlendirilebilir. Zamanla çeşitli boylar çerçevesinde ağızlara ve lehçelere ayrılan Türkçenin her gittiği yere giden bu ekler Türklerin geçmişteki birlikte yaşamlarına da işaret etmektedir.

Dilin, oluşturucularının ihtiyaçlarına göre şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda emir çekiminin de görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimleri gibi öncelikli bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtiyacın kanıtı olarak tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki emir kipi çekimi bir tabloda şöyle verilebilir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri						
	1. T.K.	2. T.K.	3. T.K.	1. Ç.K.	2. Ç.K.	3. Ç.K.
Kök Türkçe	-(A)yIn	∅ -gIl	-zU(n) -çun	-(A)Ilm	-ŋ -ŋ(IAr)	Örnek yok
Eski Uygur Türkçesi	-(A)yIn	∅ -gIl	-zUn	-(A)-Ilm -(A)-Ilŋ	-ŋ(IAr)	-zUnIAr
Karahanlı Türkçesi	-(A)yI(n) -(A)yIm -Ay	∅ -gIl -gIn	-sU(n) -sUnI	-AlIŋ -(A)Ilm	-ŋ(IAr)	-sU(n)IAr
Harezm Türkçesi	-(g)AyIn -(g)AyIm -yIn -ey	∅ -gXI	-sU(n)	-(g)(A)Iŋ -AlIm -alıŋ	-ŋ(IAr) -(X)ŋXz	-sU(n)IAr
Tarihî Kıpçak Türkçesi	-AyIn -(g)AyIm -(I)yIm	∅ -GI -gUl -GIn -gUn -hıl	-sXn	-AlXm -gAlIm -(A)Ilk -(A)Ilŋ -Ilk -Ilŋ -AlI	-ŋ(IAr) -ŋXz	-sXnIAr
Eski Anadolu Türkçesi	-AyIn -AyIm	∅ -gIl	-sXn	-AlUm	-ñ -ñUz	-sUnIAr
Çağatay Türkçesi	-(A)y -Ay-mên -(g)(A)yIn -AyIm -Ayıñ	∅ -GI -gIn	-sU(n)	-AlI(m) -AlUk -AlXŋ	-ŋ(IAr) -ŋIz -(X)ŋIzIAr	-sUnIAr
Çağdaş Türk Yazı Dilleri						
	1. T.K.	2. T.K.	3. T.K.	1. Ç.K.	2. Ç.K.	3. Ç.K.
Türkiye Türkçesi	-AyIm	∅	-sXn	-AlIm	-Xn -XnXz	-sXnIAr

Dil Felsefesi –I: Türkçede Emir Kipine Dilbilimsel Bir Yaklaşım

Azerbayca n Türkçesi	-Xm	∅	-sXn	-AK	-Xn	-sXnlAr
Gagavuz Türkçesi	-(A)yIm	∅	-sXn	-(A)llm	-Xn -XnXz	-sXnnAr
Türkmen Türkçesi	-AyIn	∅ -gXn	-sXn	-Allİñ -All	-(X)ñ	-sXnlAr
Özbek Türkçesi	-(ä)y(in)	∅ -gin	-sin	-(ä)ylik	-ng -ngiz -nglär	-sinlär
Yeni Uygur Türkçesi	-y -ay -äy	∅ -Gil -qil -Gin -qin	-sun	-yli -ayli -äyli	-ŋ(lAr) -sila -silä	-sun
Kazak Türkçesi	-(A)yIn	∅ -ñlz	-sIn	-(a)yıq -(e)yik -lıq -lik	-ñdAr -ñlzdAr	-sIn
Kırgız Türkçesi	-(A)yIn -OyUn	∅ -gXI -gXn	-sXn	-(A)ll(k)	-gllA -gUIO -ñlzdAr	-sXn
Karakalpak Türkçesi	-(A)yIn	∅ -gll -glr -gIn	-sIn	-(a)yıq -(e)yik	-ñ -lñ(lAr) -lñlz(lAr)	-sIn
Nogay Türkçesi	-(A)yIm	∅ -ñlz	-sIn	-(A)yık	-ñlz	-sIn -sInlAr
Tatar Türkçesi	-lym	∅	-sIn / sën	-lyk	-gız / gëz	-sınnar / sënner
Başkurt Türkçesi	-(A)yIm	∅	-hXn	-(A)yık	-gXz	-hXndAr
Kırım-Tatar Türkçesi	-(A)yIm	∅	-sXn	-(a)yıq -(e)yik	-ñ -ñlz	-sXnlAr
Karaçay-Malkar Türkçesi	-Aylm	∅	-sXn	-ayıq -eyik	-gXz	-sXnlA

Kumuk Türkçesi	-Aylm -yXm	-gXn -gXr	-sXn	-ayıq -eyik -yıq / yuq -yik / yük	-glz -gUz	-sXnIAr
Altay Türkçesi	-Ayln -Oyln	∅ -sAñ / - sOñ -zAñ / -zOñ -Gln -gAr -gOr	-sln -zln	-AlIk(tAr) -Ollk(tAr) -All -Oll -yll	-(l)gAr -gOr	-sln(dAr) -zln(dAr)
Hakas Türkçesi	-(i)m	∅	-sın / -sın -zın / -zın	-(i)bıs / -(i)bıs -AñAr -An	-(i)ñar -(i)ner	-sın(nar) -sın(ner) -zın(nar) -zın(ner)
Tuva Türkçesi	-Ayn -lyn -Uyn	∅	-zXn -sXn	-AAllıAr -XXIXnAr -AllnAr -XIXnAr	-ñAr -XñAr	-sXn(nAr) -zXn(nAr)
Saha Türkçesi	Şimdiki zaman emir -XXm Gelecek zaman emir -XXm (XAxtlbn)	∅ -AAr / -OOr	-tXn -XAxtln	-IAx -UAX (-XAğlñ) -XAxtlbt	-ñ -AArñ / -OOrUñ	-tXnnAr XAxtlnnAr
Çuvaş Türkçesi	-(A)m	∅	-tİR / -tİR	-(A)r	-r	-çİR / -çİR -ççİR / -ççİR
Halaç Türkçesi	Halaç Türkçesinde emir kipinin çekimi on farklı tipte yapılır (Buran, 2018, s. 217). Bu çok durum, Türk lehçelerinin geri kalanlarıyla karşılaştırıldığında emir kipi için on farklı biçimbirim sistemi varmış gibi algılanmamalıdır. Bu çekimler emir ifadesinin farklı zaman ve kip ekleri kullanılarak yapılması gibi durmaktadır ¹ .					

¹ Çekimlerin ayrıntılı gösterimleri için bk. Buran, 2018, s. 217-219.

(Argunşah, 2014, s. 173; Bulak, 2017, s. 281, 284, 290, 294, 300, 307, 311; Buran, 2018, s. 143; Eraslan, 2012, s. 346; Ercilasun, 2007, s. 208, 275, 332, 398, 465, 520, 590, 718, 786, 855, 913, 989, 1056, 1118, 1195; Ersoy, 2017, s. 364; Gülsevin & Boz, 2013, s. 81; Güner, 2013, s. 234; Hacıeminoğlu, 2008, s. 190; Özkan, 2019, s. 256; Tekin, 2016, s. 163; Toparlı & Vural, 2007, s. 57).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki emir kipi çekimine bakıldığında bazı ağız özellikleri sebebiyle ortaya çıkan ses değişimleri ve daha sonraları ortaya çıkan ikincil biçimbirimler bir kenara bırakılırsa bir birlikteliğin olduğu görülür. Yapı bakımından ufak tefek ayrıntılı şekilleri olan emir ekleri semantik yönden daima birlik teşkil etmiş ve lehçe ayrımları bu birliği etkileyememiştir. Emrin, birinci kişi çekimi sönük kalmış, işlek şekiller olarak daha çok ikinci ve üçüncü kişiler öne çıkmıştır (Caferoğlu, 1971, s. 2). Türkçede emir kipi çekiminde kip ve kişi için tek ekin kullanıldığı, ikinci teklik kişi çekiminde ise emri ifade için sadece fiil kök veya gövdelerinin mastarsız kullanımının yeterli olduğu görülür:

1. Teklik kişi: *Ben suyun dibinden, senin peşinden geleyim* (W-GA16B2A-0606-85) (Aksan, vd., 2012).

2. teklik kişi: *Ben yerimden kımlıdayamayacağıma göre, sen bana gel* (W-GA16B1A-1929-545) (Aksan, vd., 2012).

3. teklik kişi: *Anestezi uzmanı benimle gelsin* (W-QA16B5A-0175-589) (Aksan, vd., 2012).

1. çokluk kişi: *Siz Çengelköy'e taşının biz de yazlığa gelelim* (W-DA14B1A-1307-50) (Aksan, vd., 2012).

2. çokluk kişi: *Çocuklara sesleniyor: "Şimdi beklemeyin, daha sonra gelin, hem dağılın bakalım, hastamız var..."* (W-IA15B3A-0555-738) (Aksan, vd., 2012).

2. çokluk kişi: *Hemen, ama hemen dükkânıma geliniz* (W-DA16B2A-0032-16) (Aksan, vd., 2012).

3. çokluk kişi: *Sonra hemen gelsinler, muayeneye sevk edilecekler* (W-FA16B4A-0005-68) (Aksan, vd., 2012).

Türkçe için bu durum, diğer kip/zaman çekimleriyle karşılaştırıldığında önemli bir ekonomi olarak görülebilir. Teklik ikinci kişi çekimindeki sıfır biçimbirimli ifadenin yanında bazen kullanılan gll, gln, glr, gAn, gor, kıl, kil gibi biçimbirimler ise aslında çekimin bu kişisini pekiştirme için kullanılan biçimbirimlerdir. Türkçede emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi "(sen) gel!", kuvvetlendirilmiş biçimi ise "(sen) gel-gil!" biçimindedir (Sertkaya, 1996, s. 141). -gll biçimbirimi, Türkçede emir çekimindeki ikinci ve üçüncü kişilerde pekiştirme için kullanılan bir biçimbirimdir (Sertkaya, 1996, s. 142). Peğiştirme ögesi olan bu biçimbirimin ne zamandan beri Türkçede kullanıldığı bilinmez

ancak emrin pekiştirilmesi için ikinci ve üçüncü kişilerde başladığı, sıfır biçimbirim durumunda olduğu için ikinci kişi çekiminde tutunduğu, bazen kullanılıp bazen kullanılmadığı, bu durumun da Türkçenin lehçelere ayrılmadan önce yaşadığı söylenebilir.

3. Emir Kipi Çekiminin Değerlendirmesi

Dünya üzerinde birbirinden farklı dil bilgisel özelliklere sahip doğal dillerin bazı süreçlerden geçerek bugünkü durumlarına ulaştıkları bilinmektedir. Ancak, bu süreçleri tam olarak bilmek bugün için mümkün değildir. Fakat, bu konuda dillerdeki bazı işaretleri izleyerek birtakım değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Bilindiği üzere dünyada yapı bakımından yalınlayan diller, bükümlü diller, eklemeli diller ve kaynaştıran diller olmak üzere dört çeşit dil grubu bulunmaktadır (Demirci, 2017, s. 126). Bugün özellikle yapı bakımından birbirine benzemeyen birçok dilin bulunması dillerin farklı gelişmeler göstererek bugüne ulaştıklarını göstermektedir. Dillerin erken dönemlerinde daha sınırlı, daha kolay ifade biçimlerinin yer aldığı; hiçbir ekin, çekimin bulunmadığı oldukça basit yapıların olduğunu iddia etmek yanlış olmasa gerek. Tıpkı, emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde olduğu gibi bildirişimin sağlanması için kelime köklerinin kullanıldığını gözümüzde canlandırabiliriz. Bu konuda 1825 yılındaki “Über das Entstehen der grammatikalischen Formen und ihren Einfluß auf die Ideenentwicklung” (Dil Bilgisel Yapıların Doğuşu ve Fikirlerin Gelişimi Üzerindeki Etkileri Hakkında) adlı çalışmasıyla Humboldt’un öne sürdüğu görüşler önemlidir. Humboldt, insan dillerinin dil bilgisel yapıları oluşmadan dillerin yalnızca somut fikirlerin ifade edilebileceği evrimsel bir aşamaya sahip olduğunu; dil bilgisinin, somut fikirlerin birlikte kullanımıyla ortaya çıkan belirgin aşamalarla geliştiğini ileri sürer (Humboldt’tan aktaran Hopper & Traugott, 2003, s. 19-20). Demirci, Humboldt’un fikirlerinden yola çıkıp çeşitli açıklama ve örneklerle geliştirerek bu aşamaları şöyle vermiştir: Bir dilin ortaya çıktığı ilkel safha olan ve yapım ve çekim eklerinin bulunmayıp bütün duyguların kelime kökleriyle ifade edildiği *pragmatik safha*; pragmatik safhadaki kelimelerin devamlı kullanılması sonucu belirli bir sıranın oluştuğu *sentaktik safha*; dildeki kelimelerin anlam ve işlev çeşitlenmesine uğradığı *çatallanma safhası*; yeni işlevler yüklenen kelimelerin daha farklı işlevlere uğrayarak kalıplaştığı *dil bilgisel safha*. Böylece zaman akıp geçtikçe her dil kendi tarihi içerisinde kendi sentaksını ve morfolojik değişimini yaşamıştır (Demirci, 2017, s. 130-131). Humboldt’un görüşlerini değerlendiren Hopper ve Traugott, çalışmamızın temel konusu olan eklerle ilgili ilk aşamanın üçüncü aşama olduğunu, burada klitiklerin ortaya çıktığını belirtmektedir (2003, s. 20). Demek ki ilk iki aşamada eklerden bahsetmek güçtür.

Dil bilgisinin kökeni hakkında çalışma yapan Heine, Kaltenböck ve Kuteva; Heine ve Kuteva'nın dil bilgisinin genleri adlı çalışmasına dayandırarak dil bilgisinin ortaya çıkıp gelişmesiyle ilgili ilk katmanda isimin, ikinci katmanda fiilin ve sonrasında da çeşitli bağımsız ve bağımlı işaretleyicilerin olduğu altı katman tespit etmiştir (2013, s. 381). Burada ilk katmanda kelime köklerinin olduğunu, çeşitli bağımlı biçimbirimlerin ise sonraki aşamalarda ortaya çıktığını görmek mümkündür².

Eklemeli dillerin en iyi örneklerinden olan Türkçede emir kipinin çekimi gibi pek çok çekim ve yapım kategorisindeki ekler yukarıdaki araştırmacıların dil bilgisinin ortaya çıkıp gelişmesiyle ilgili ileri sürdüğü fikirler gibi dilin ortaya çıktığı ilk zamandan daha sonraki aşamalarda ortaya çıkmıştır, denebilir. Ancak, burada emir kipi çekiminin diğer kip eklerinin çekiminden bir farklılığı mevcuttur. Bu farklılık, emir kipinde kullanılan eklerin hem kip hem de kişi ifade ediyor olmasıdır. Diğer kip çekimlerinde ise kip ve kişi için ayrı ekler kullanılır.³ Deny de çalışmasında "Emir siygası bir tarafa dursun, Türkçede şahıslı fiil siygalarının hepsi doğrudan doğruya fiil tabanı üzerinden değil, teme⁴ üzerinden teşkil edilir (1941, s.365)." diyerek emir kipindeki bu farklılığa dikkat çeker. Bu durum, iki biçimde yorumlanabilir. Birincisi Türkçede diğer kip/zaman çekimleri *fiil-kip/zaman eki-kişi zamiri* biçiminde kurulmuşken emir kipi çekimi baştan beri *fiil-kip/kişi* biçiminde kurulmuş veya emir kipindeki hem kip hem de kişi ifade etme durumunun bir biçimbirimde birleşmesi kullanım sıklığından dolayı diğer kip/zaman çekimlerine göre daha erken bir zamanda gerçekleşmiş, denebilir. İkincisi ise emir kipi Türkçenin ilk zamanlarından itibaren böyle

²Bu fikirler dilbilim çalışmalarında genellikle dil bilgiselleşme çalışmaları içerisinde ele alınmaktadır. Dil bilgiselleşmeden anlaşılacak şey, dillerdeki dil bilgisinin zamanla olduğu biçimde olmamalıdır. Aslında erken dönem dillerinde de dil bilgisi özellikleri vardı, sadece günümüzdeki kadar gelişmiş değildi. O dönem insanlarına yetecek kadardı. İnsanoğlu, zamanla ihtiyaçları çerçevesinde hem sözlüksel anlamlı biçimbirimlerini hem de dil bilimsel anlamlı biçimbirimlerini nitelik ve nicelik bakımından artırdı. Dil bilgiselleşme, aslında böyle anlaşılmalı, sadece klasik tabirle dildeki işlevli birimlerin oluşması biçiminde anlaşılmalıdır. Aslında, her dönemin dil bilgisi kendisine yetecek kadardı. Bugün de böyledir. Dünya üzerindeki her dil aynı yapıya sahip değildir. Her dil farklı yollardan ilerleyerek kendine yetecek sistemleri oluşturmuştur.

³Burada, diğer kip çekimlerinin üçüncü kişi çekimlerinde de kişi ekinin kullanılmadığını, sadece üçüncü teklik kişide kişi eki kullanılmadığı için diğer kişi çekimleriyle karıştırılmadığını belirtmek gerekir. Ancak, diğer kiplerin üçüncü kişi çekimlerinde düşmüş bir *ol > o* zamirinin olduğu, söz konusu zamirli çekimlerin Türkçenin eski dönemlerinde bulunduğu görülür (*kör-miş (ol)*, *al-miş (ol)* (Bulak, 2017, s. 61); *okı-r (ol)*, *sev-er (ol)* (Bulak, 2017, s. 193); *bul-gay ol*, *öl-gäy ol* (Tekin, 2016, s. 172). Dolayısıyla emir kipindeki çekimlerle aynı değildir.

⁴Teme: fiil tabanı + teme alâmeti (ki bu bazan zaman mefhumunu, bazan tarz mefhumunu bildirir) (Deny, 1941, s. 365).

kurulmuştu. Emir kipinin ikinci kişi çekiminde kişiye işaret edecek herhangi bir biçimbirimin kullanılmaması, sadece fiil kök veya gövdelerinin kullanılması ise bu kişi çekiminin dilin ilk zamanlarından itibaren kullanılan bir yapı olduğunu biçiminde değerlendirilebilir. Emir kipin ikinci teklik kişi çekiminde Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynaklarında da bazen kullanılan *-gll* pekiştirme birimi hariç herhangi bir biçimbirim kullanılmaz. İkinci teklik kişide görülen bu durumun benzer örnekleri başka dünya dillerinde de mevcuttur.

Yukarıda belirtilen yorumları biraz daha açmak gerekir. Eklemeli bir dil olan Türkçede fiillerin kip/zaman ve kişi ekleriyle çekimli bir fiil hâlini alıp cümlede yüklem olmasını sağlamak için birtakım ekler kullanılır. Daha önce de belirtildiği üzere emir kipinin diğer kip/zaman çekimleri içerisinde bir farklılığı vardır. Dildeki yapıların oluşumu konusu göz önünde bulundurulduğunda bu fiil çekimi yapısının da birtakım süreçler sonrasında oluşması gerekmektedir. Diğer kip/zaman eklerinde kip/zaman bildiren biçimbirimler ortaya çıktığında bunların kişisini belirtmek için kişi zamirlerinden faydalanılmıştır⁵. Fiil çekiminde kullanılan bu kişi zamirleri ise Türk lehçelerinde zamanla ekleşerek kişi ekleri mahiyetini almıştır. Emir kipi çekiminin ise Türkçenin en eski yazı dillerinde bile böyle bir aşamadan geçtiği görülmez. Buradan da anlaşılmaktadır ki emir kipi çekimi, diğer kip/zaman çekimleriyle aynı gelişimi göstermemiştir. Türkçenin yazıyla takip edilemediği bir zamanda emir kipi de bu aşamalardan geçmişse o zaman diğer kip/zaman çekimleriyle aynı zamanda aynı gelişimi göstermemiştir.

Emir kipi çekiminin Köktürkçe döneminde de çağdaş Türk yazı dillerindeki biçimiyle kullanılması onun Türkçenin eski zamanlarından itibaren kullanılan bir kip çekimi olduğunu göstermektedir. Çünkü, Türkçenin oluşumundan bir zaman sonra lehçelere ayrılmasıyla birlikte farklı boy ve coğrafyalarda birtakım farklı biçimbirimlerin gelişmesi olayından etkilenmediği anlaşılmaktadır.

Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde Diğer Kip ve Zamanların Çekimleri	Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde Emir Kipi Çekimleri
<i>kazgan-ur män</i> (Tekin, 2016, s. 169)	<i>süle-yin / ꞗabıꞗ-ayın</i>
<i>içik-di-ŋ</i> (Tekin, 2016, s. 167)	<i>süle-gil / ꞗabıꞗ</i>
<i>törü-miꞗ</i> (Bulak, 2017, s. 57)	<i>süle-çün / ꞗabıꞗ-zu(n)</i>

⁵ Türkçede görülen geçmiş zaman kipinde ve dilek kipinde iyelik kökenli kişi eklerinin kullanıldığı belirtilir. Ancak, Türkçede kişi de bildiren iyelik eklerinin kökeni bilinmemektedir. Yapılacak bir araştırmayla söz konusu iyelik eklerinin kökeni de kişi zamirlerine çikabilir.

<i>kal-taçı biz</i> (Tekin, 2016, s. 170)	<i>süle-lim / kabış-alım</i>
<i>bar-dı-ıız</i> (Tekin, 2016, s. 167)	<i>süle-ı / kabış-ı-ı</i>
<i>kör-miş-ler</i> (Bulak, 2017, s. 61)	<i>süle-çün / kabış-zu(n)</i> (Bulak, 2017, s. 281)

Emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde hiçbir biçimbirim kullanılmadan doğrudan fiil kök veya gövdelerinin kullanılması ise bu kişi çekiminin daha ileri düzey bir sadeliğe sahip olduğu, belki de dil yapısının oluşma katmanları göz önünde bulundurulursa bu katmanların ilk zamanlarına ait bir kullanımdan kaldığı sonucu çıkarılabilir⁶. Çünkü, yaşantıda emrin yöneldiği ilk kişi ikinci teklik kişidir. Erken dönem insanlarında da aynı durumun var olduğunu düşünmek sanırsız yanlış olmaz. Erken dönem insanların zamanlarında henüz dil yapısının bu kadar gelişmediği, çeşitli durumlar için birçok ekin oluşmadığı bir dönemde emrin ikinci teklik kişi çekimi için doğrudan fiil köklerinin kullanılması gayet mantıklı bir durumdur. Çocuk dilinde de aynı durum geçerlidir. Çocukların öncelikle *al, ver, git, gel* gibi yapıları öğrendiği bilinmektedir.

Emir kipinin bir yönü de en az çaba yasasıyla ilgilidir. Dilde çok kullanılan yapılar için daha kısa biçimbirimlerin tercih edilmesi veya çok kullanılan yapılar için oluşturulan biçimbirimlerin zamanla daha da kısalması durumu görülür. Burada dilbilimdeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri karşımıza çıkmaktadır.

Sıklık, bir dildeki sözlüksel veya dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerin yazı dilinde ve/veya sözlü dilde cümlede kullanılma oranıdır. Dilde, bütün biçimbirimler aynı oranda kullanılmaz. Bazı biçimbirimler dilde saha sık kullanılırken bazıları daha düşük sıklıkla kullanılır. Daha sık kullanılanlar yüksek sıklıklı biçimbirimler olarak adlandırılır. Dilde yüksek sıklığa sahip sözlüksel anlamlı biçimbirimler günlük hayatta yüksek oranda kullandığımız kelimelerdir. Yüksek sıklığa sahip dil bilgisel anlamlı biçimbirimler ise günlük hayatta yüksek oranda kullanılan çeşitli anlam ve işlevlerdeki bağımlı ve/veya bağımsız biçimbirimlerdir. Yüksek kullanım sıklığına sahip birimler aynı zamanda dilde çokça ihtiyaç duyulan birimlerdir. Çünkü, dilde önemli ilkelerden biri de ihtiyaçtır. Her toplum, kendi dilinin temel söz varlığını oluştururken de bu ihtiyaç ilkesine göre hareket eder. İhtiyaçlar arttıkça dildeki birimlerin sayısı da artar. Bir yandan birimlerin sayısı artarken bazı birimlerin ihtiyaç oranları da artar ve kullanımları daha sık hâle gelir. Bu konuda Martinet, dilsel bir birimin

⁶ Emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde bazen kullanılan *-GII* ekinin söz konusu kipimin çekiminde kullanılan bir kip veya kişi eki olması değil, pekiştirme için kullanılan bir biçimbirim olduğu görüşü bugün için kabul edilmiştir.

sıklığının doğrudan doğruya toplumun gereksinimleriyle arttığını, bunun özellikle sözlüksel birimlerde meydana geldiğini, ancak dil bilgisel anlamlı birimler için de bunun geçerli olduğunu belirtir (1998, s. 212). Dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerden olan fiil çekimi ekleri de Türkçede yüksek kullanım sıklığına sahiptir. Bunlar içerisinde emir kipinin kullanım sıklığı da yüksektir.

Dilde kullanılan söz varlığı unsurları kullanım sıklığı bakımından ikiye ayrılır. Birinci sınıfı metinlerde sık kullanılan edat, bağlaç, zamir, tanımlık gibi kelimeler, ikinci sınıfı ise anlam ve yapı bakımından metnin söz varlığının temelini oluşturan ve sayıca daha kalabalık olan ancak çok sık kullanılmayan isim, sıfat, zarf gibi kelimeler oluşturur (Popescu, 2009, s. 18-19). Bu konuya Bybee, Perkins ve Pagliuca da dikkat çeker ve dil bilgisel işaretleyicilerin sözlüksel öğelere göre daha yüksek bir kullanım sıklığına sahip olduğunu belirtirler (Bybee, Perkins & Paliuca'dan aktaran Heine, 1993, s. 110). Aksan da dilde en çok başvurulan öğelerin *belirtme öğeleri, adıl, ilgeç, bağlaç, yardımcı eylem* gibi "yapı sözcükleri" adı verilen öğelerin olduğunu ortaya koyar (2007, c. 3, s. 21). Görüldüğü üzere dildeki biçimbirimler arasında kullanım bakımından farklı sıklıklar vardır. Bu konuda dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerin cümlede kullanımlarının daha yüksek olduğu görülür. Bu da onların geniş bir bağlamda kullanımlarına izin veren anlamsal genelliklerinden kaynaklanmaktadır (Bybee, Perkins & Pagliuca, 1994, s. 8). Dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerin de kendi içlerinde farklı kullanım sıklıklarına sahip olanları vardır. Bu konuda dilin işletim sisteminin yükünü taşıyan biçimbirimlerin öne çıktığı görülür. Türkçede her cümlede bir veya birden fazla kip/zaman ekinin kullanıldığı görülür. Kullanım bakımından bu durum gerçekten yüksek bir sıklığa işaret eder. Peki, dildeki yüksek sıklık, biçimbirimlerde ne gibi değişiklikler oluşturur? Bu konuda karşımıza dilbilimdeki ekonomi ve erozyon ilkeleri çıkar. Heine, dil bilgiselleşme sürecini *anlamsızlaşma > yüksek kullanım sıklığı > bilgisel değer kaybı > erozyon* (Desemanticization > High frequency of use > Loss of information value > Erosion) olarak verir (1993, s. 111). Görüldüğü üzere anlam boşalmasından sonra başlayan süreç yüksek kullanım sıklığıdır. Yüksek kullanım sıklığı ise dil bilgisel değer kaybı sürecini hazırlar, bu da beraberinde biçimbirimlerdeki erozyonu meydana getirir. Bu da ekonomi ilkesi gereği ortaya çıkar.

Biçimbirimlerin sıklıkları ve boyutlarıyla ilgili olarak Zipf, yüksek sıklıkla küçük boyutlu olmayı birbirine bağlar (Zipf'ten aktaran Croft, 2003, s. 112). Zipf, dildeki birimlerle bunların kullanım sıklığını bir usta ile onun tezgâhı arasında olan ilişkiye benzetir. Ona göre bir usta iş yaparken en çok kullandığı aletleri elinin ulaşabileceği en yakın yere, az kullandığı aletleri ise daha uzağa koyar. Bunu da en az çaba yasası gereği yapar. Dolayısıyla yakında olan ve sık

kullanılan aletler gibi dildeki sık kullanılan biçimbirimler az kullanılanlara göre daha çok yıpranır (Strazny'den aktaran Demirci, 2015, s. 26-27). Zipf'in değerlendirmelerinden yola çıkan Croft da insanların ekonomi için en yaygın kullanılan dilsel ifadeleri kısalttığını yani bunları basitleştirdiğini belirtir. Ayrıca O, dildeki yüksek sıklık ile sıfır biçimbirim arasında da bağlantı kurar (2003, s. 112). Bybee, Perkins ve Pagliuca, *The Evolution of Grammar* adlı eserlerinde sıklıkla fonetik hacim arasında bir bağlantı olduğunu, daha sık kullanılan dil malzemesinin ister sözlüksel isterse de dil bilgisel olsun daha az kullanılan malzemeye göre fonetik bakımından daha kısa olma eğilimi gösterdiğini belirtir (1994, s. 20). Yine Bybee ve Hopper, yüksek sıklığa sahip kelimelerin fonetik indirgemeye çok maruz kaldıklarını ve böylece dil kullanımındaki kısaltmalarının onları daha öngörülebilir yaptığını belirtir (2001, s. 17). Bu ifadeler, söz konusu çalışmada ele alınan emir kipi çekimi eklerinin diğer kip/zaman eklerine göre daha kısa oluşlarını ve özellikle ikinci kişi çekiminin sıfır biçimbirim hâlinde olmasını açıklamaktadır.

Türkçede en az çaba yasası olarak ele alınan ekonomi ilkesinin ifade ettiği şey, dilbilimde *simplicity*, *optimality* gibi ifadelerle de karşılanmıştır. Ekonomi ilkesi, belli bir amacın gerçekleşmesi için gereken çabayı insanoğlunun en aza indirdiğini varsayan, özellikle birinci ve ikinci eklemlilik düzlemi çerçevesinde birimleri yalınlaştırma ve genelleştirme eğilimlerini anlatan ilkedir (Vardar, 2007, s. 92). İnsanın bildirişim gereksinimleri ile fiziksel etkinliğini en aza indirme eğilimi arasındaki ilişki dil değişimine yön vermektedir (Martinet, 1998, s. 201). İnsanın dili kullanırken bile harcadığı çabaya dikkat etmesi ekonominin dil bilgisindeki biçimbirimlerin şekillenmesinde önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Dil bilgisinin oluşmasında ekonomi ilkesi önemli bir etkendir; ancak dildeki değişiklikler her zaman ekonomi ilkesi çerçevesinde gelişmez (van Gelderen, 2004, s. 12). Şu an dilde kullanılan pek çok biçimbirimi daha da kısaltmak mümkündür. Ancak bunu engelleyen bazı sebepler vardır. Belki de bu sebeplerin en önemlisi yazı dilidir. Yazı dilinin tutuculuğu dolayısıyla çok zor ve uzun zaman içerisinde değişmesi dilin daha da ekonomikleşmesini engellemektedir. Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında daha ekonomik biçimleri kullanılan birimlerin daha uzun biçimlerini yazı dilinde görmek mümkündür. Gelecek zaman kipi birinci teklik kişi çekiminin ağızlarda *gel-ece-m* / *gel-ce-m* vb. biçimleri kullanılırken yazı dilinde hep *gel-ecek(ğ)-im* biçiminde kullanılması; şimdiki zaman kipi birinci teklik kişi çekiminin ağızlarda *gel-i-yo-m* / *gel-o-m* vb. biçimleri kullanılırken yazı dilinde *gel-i-yor-um* biçiminde kullanılması; emir kipinin teklik birinci kişi çekimi ağızlarda *başla-yım* biçimindeyken yazı dilinde *başla-y-ayım* biçiminin kullanılması buna birer

örnektir. Türkçe gibi uzun bir sözlü dönem geçirmiş diller için ise bu sözlü dönemde daha çok ekonomi ilkesinin uygulanmış olması beklenir. Çünkü yazının herhangi bir sınırlandırıcılığı yoktur. Bu açıdan değerlendirildiğinde de Türkçenin erken döneminde oluşan bir emir çekimi sisteminin bu sözlü dönemde ekonomi ilkesi gereği kısaltıldığı düşünülebilir. Böylece karşımıza dildeki erozyon olayı çıkar. Erozyon, dil bilgiselleşmenin bir sonucu olarak dilsel bir ifadenin fonetik tözünü kaybetmesi anlamına gelir. Erozyon, dil bilgiselleşme sürecinin son aşaması olarak gösterilir (Heine & Kuteva, 2007, s. 42). Givon'un, bir fiilin anlamsal içeriğini kaybetmesi sonucunda zaman içerisinde ses yapısından da kayıplar vereceğini ve bu indirgeme sürecinin bağımlı bir ek gelişiminden sıfır ifadeye kadar gidebileceğini belirtmesi araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur (Givon'dan aktaran Gökçe, 2013, s. 36). Dil bilgisel anlamlı biçimbirimler ile erozyon arasındaki ilişki, dil bilgiselleşen birimlerin aynı zamanda genelleşerek anlam bakımından geniş bir kullanıma sahip olması ve bunun sonucunda da ses açısından önemli kayıplar vermesi olarak açıklanır (Bybee, Perkins & Pagliuca, 1994, s. 20). Dildeki birimlerde görülen fonetik erozyon dört türe ayrılabilir:

- a. Hecelerin tamamını içeren fonetik parçaların kaybı.
- b. Vurgu, ton ve ezgi gibi parça üstü özelliklerin kaybı.
- c. Fonetik özerklik kaybı ve yakındaki fonetik birimlere uyum.
- d. Fonetik sadeleştirme. (Heine & Kuteva, 2007, s. 43)

Dilde sadece fonetik değil, pek çok durumda hem fonetik hem de morfolojik erozyon görülür (Heine, 2007, s. 44). Dilde, ses erozyonlarının yaşanması aynı zamanda biçim bilgisini de etkilemekte ve bu tür olaylar biçim bilgisel indirgemeleri de beraberinde getirmektedir.

Buraya kadar belirtilenler, Türkçedeki emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimlerin özelliklerinin iki ihtimal üzerinden değerlendirilmesinin dilbilimsel dayanaklarıydı. Ancak, söz konusu fiil çekiminin Türkçenin yazılı olarak takip edilebildiği dönemlerin de öncesine uzanması bu konuda kesin bir yargıya varmamızı engellemektedir. Ama, insanoğlunun dili kurup geliştirmesi, bu süreçte dil bilgisinin oluşum süreçleri ve insanoğlunun bu süreçlerdeki ihtiyacı bize kesin olarak insanoğlunun çeşitli ihtiyaçlarına göre dili kurup geliştirdiğini, günlük hayatında çok yer tutan birimleri sıklıkla kullandığını, bu sıklıktan doğan çabayı aza indirmek için en az çaba yasaını işlettiğini, bu sebeple de sık kullandığı birimleri zamanla kısaltıp sıfır biçimbirime kadar götürdüğünü veya en başından beri bu birimleri kısa tuttuğunu göstermektedir. Bu durumlar açısından Türkçedeki emir kipi çekimi ele alındığında onun ekonomi, erozyon gibi ilkelerin işletilmesi sonucu diğer fiil çekimlerine göre

daha kısa ve ekonomik olduğu, bugün pek çok kip işlevini kendisinde barındırmasından dolayı dilde pek çok kipin ifadesi için sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu kipin özellikle ikinci teklik kişi çekiminde sıfır biçimbirimli bir kullanımın yer alması ikinci kişinin daha yüksek bir kullanımının bulunduğu, dilin erken dönemlerinden beri var olan bir çekim biçimi olduğunu, dolayısıyla ekonomi ve erozyon ilkelerinin daha üst düzeyde işletildiğini göstermektedir. Emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde bazı dünya dilleri de Türkçedeki yapıyla benzerlik göstermektedir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere dünya dilleri yapı bakımından dörde ayrılmaktadır. Her dil kendi yapısı çerçevesinde fiil çekimlerini oluşturmuştur. Eklemeli diller fiil çekimindeki zaman/kip ve kişiyi çeşitli eklerle karşılarken, bükümlü diller ek dışında çeşitli biçimbirimler, kalıplar ve zamirler kullanmaktadır. Burada ise Moğolca, İngilizce ve Farsçadaki emir çekiminin durumu ve Türkçeye olan bu konudaki benzerlikleri verilecektir. Yukarıda Türkçede emir kipinde diğer zaman ve kiplere göre daha basit bir yapının kullanıldığı belirtilmişti. Bu basitliğin ikinci teklik kişide daha ileri düzeyde olduğu, emir çekimi için sadece fiil kök veya gövdesinin kullanıldığı ifade edilmişti. Bu konuda çeşitli dünya dillerini ele alalım.

Altay dillerinden biri olan eklemeli yapıdaki Moğolcada emir kipi hariç fiil çekimi, fiilden sonra getirilen zaman ekleriyle yapılır. Kişiler ise ekle değil, zamirlerle ifade edilir: *bi yav-san "gittim"*, *çi yav-san "gittin"*, *ter yav-san "gitti"*, *bid (nar) yav-san "gittik"*, *ta (nar) yav-san "gittiniz"*, *ted (nar) yav-san "gittiler"* (Ersoy, 2019, s. 71). Emir kipinin ise birinci teklik, ikinci teklik, üçüncü teklik, ikinci çokluk ve üçüncü çokluk kişilerde çekimleri vardır. İkinci teklik kişi hariç diğer kişilerde fiil kök veya gövdesi üzerine farklı ekler getirilir: *yav - sugay "gideyim"*, *yav "git"*, *yav-ag "gitsin"*, *yav-tsgaa "gidin"*, *yav-ag "gitsinler"* (Şenoğlugil, 2002, s. 120). Moğolcada emir kipiyle diğer kip/zaman çekimleri arasında temel fark olarak diğer kip/zaman çekimlerinde kişiyi belirlemek için kişi zamirleri kullanılırken emir kipi çekiminde fiile gelen ekler kişiyi de karşıladığı için bu çekimde kişi zamirleri kullanılmaz. İkinci olarak ise Türkçedeki gibi emir kipinin ikinci teklik kişisi eksiz çekimlenir, yani doğrudan fiil kök veya gövdeleri kullanılır.

İngilizcede basit zamanlardan geniş zaman için *subject + verb / verb+s/es/ies*, şimdiki zaman için *subject am/is/are + verb+ing*, geçmiş zaman için *subject + verb2 / verb+ed*, gelecek zaman için *subject + will / be going to + verb* yapıları kullanılırken emir kipi çekiminde sadece *verb* kullanımı söz konusudur (Cowan, 2008, s. 110, 356). Yani, temelde özne de kullanılmadan doğrudan fiillerin birinci hâlinin kullanımı söz konusudur. Genelde ikinci kişilere yönelen bu emir ifadelerinin üçüncü kişilere de yöneldiği görülür:

Go to your room. (Odana git.)

Be quiet. (Sessiz ol.)

Look at me. (Bana bak.)

Look. (Bak.) (Bana, bize, ona vb. olabilir.)

Run. (Koş.)

vb.

Farsçada emir çekimi yalnız ikinci teklik ve ikinci çoklu kişiler için kullanılır. Mastarın muzari kökü aynı zamanda emir çekiminin de köküdür. Şu farkla ki, ikinci teklik kişi için emir yapmak istendiğinde mastarın muzari kökünün başına kuvvetlendirme veya süs ب'si getirilir. İkinci çokluk kişi için de aynı işlem yapılır. Ayrıca fiilin sonuna يد ikinci çokluk kişi eki getirilir:

رو (Git.)

یوگ (Söyle.)

ونش (İşit.)

دنخ (Gül.)

بده (Ver.)

بدهید (Veriniz.) (Bangı, 1971, s. 59)

Farsçada geçmiş, geniş ve gelecek zaman çekimleri için bazı biçimbirimler kullanılırken (رفتتم "gittim", روم "giderim", خواهیم رفتتم "gideceğim") aslında emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi için fiil kökünün mastarsız hâli yeterlidir. Ancak genellikle bir kuvvetlendirme edatı getirilir. Bu durum da Türkçedeki ikinci teklik kişi çekiminde kullanılan fiil kök veya gövdelerine kuvvetlendirme için getirilen GII birimine benzemektedir. Ayrıca, Türkçedeki emir kipi çekiminde diğer zaman ve kiplere göre görülen ekonomiklik Farsçada da görülür. Bu da dildeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleriyle uyumludur.

Türkçeyle karşılaştırma için Moğolca, İngilizce ve Farsçadaki durumlar burada verildi. Yapılan başka bir araştırmada 56 dil, emir çekimlerinde göstermiş oldukları özelliklere göre beş açıdan değerlendirilmiştir. Bu 56 dil içerisinde aralarında Eski İbranice, Süryanice, Filistin Aramicesi, Akadca, Hintçe, Sanskritçe, Eski Farsça, Latince, İtalyanca, Rusça, Tamilce, Fince, Klasik Yunanca, Türkçe gibi dillerin bulunduğu 32 dilin ikinci teklik kişi emir çekiminin herhangi bir işaretleyici kullanılmadan yapıldığı bildirilmiştir (2005, s. 4-<https://www.yumpu.com/en/document/view/36247989/notes-on-the-typology-of-imperatives-georgetown-university>). Ayrıca, dillerin hepsinde emir kipinin ikinci kişi çekimlerinin daha yaygın olduğu, dillerin bu kişi çekiminde ya hiç birim kullanmadığı ya da kullansa bile daha minimal birimler kullandığı

belirtilmiştir (2005, s. 27- <https://www.yumpu.com/en/document/view/36247989/notes-on-the-typology-of-imperatives-georgetown-university>). 56 dil üzerinde yapılan emir kipi değerlendirmesi sıklık, ekonomi, erozyon gibi ilkelerin bu çekime etki ettiğini, emir ifadesinin ikinci kişilere -özellikle ikinci teklik kişiye- yöneldiğini, bunun da ikinci teklik kişide sadece fiil kök veya gövdesinin kullanımından oluşan bir yapı meydana getirdiği görüşünü desteklemektedir. Bu da bazı dillerdeki evrensel eğilimi göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkçedeki emir kipi çekimi dilbilimdeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve emir kipinin diğer kip/zaman çekimlerine göre bu ilkelerin özelliklerini daha önceden bünyelerinde gösterdikleri ortaya konmuştur. Ayrıca, bu konuda bazı dünya dillerinin de Türkçeyle benzerlikler gösterdiği ve emir çekimi konusunda evrensel bir eğilimin olduğu anlaşılmıştır. Bunda sık kullanılan yapıların ekonomi ilkesi gereği kısaltılmaları işlemi etkindir veya dillerde sık kullanılan bu yapılar (özellikle ikinci teklik kişide) baştan beri ekonomik olarak kurgulanmıştır, denebilir. Bu konuda bazı dünya dillerinin biçim bilgisel açıdan bir birliktelik gösterdiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi için sadece fiil kök veya gövdelerinin kullanılması dillerin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından daha erken dönemlerin bir ürünü olabilir. Ayrıca, emir kipinin kişi çekimleri bakımından birinci ve üçüncü kişileri dünya dillerinde var olup olmama bakımından farklılık gösterirken ikinci kişileri tüm dünya dillerinde vardır. Bu da söz konusu kipin ilk ve esas kullanım alanının özellikle ikinci teklik kişi olmak üzere ikinci kişiler olduğunu göstermektedir. Bu durum, dillerin doğuş ve gelişim aşamaları bakımından emir kipinin ikinci kişilerin öncelikli ihtiyaç hissedilen bir kategori olduğunu ve tüm dünya dillerinde bu ihtiyacı gidermek için çekimlerin oluşturulduğunu göstermektedir. Bu da dillerin felsefi alt yapısı için kullanılabilecek bir veridir.

Türkçede emir kipi ekleri, diğer kip/zaman eklerinden farklı olarak kip ve kişi ifadelerini bünyelerinde birlikte barındırmaktadır. Ayrıca, emir kipi ekleri görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kipi ekleriyle birlikte bazı ses bilgisel farklılıklar hariç Türk lehçeleri arasında standart bir kullanıma da sahiptir. Bu özellikleri de onun Türkçenin henüz lehçelere ayrılmadan oluştuğunu ve yerleştiğini göstermektedir. Bu da emir çekiminin insanoğlunun öncelikli fiil çekimi ihtiyaçlarından biri olduğunu göstermektedir. Öncelikli ihtiyaçlardan biri olmasında Tanrı-insan emir hiyerarşisinin ve erken dönem insanları arasındaki daha ilkel bir iletişimin etkin olduğu söylenebilir.

Emir kipinin kip-kişi ifadesi bakımından daha tasarruflu olması onun emir ifadesi dışında dua, rica, istek, yalvarma, dilek gibi ifadeler için de kullanılmasını sağlamıştır. Özellikle Türkçedeki A istek kipi ekinin Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmıyor olması istek ifadesini karşılamak için emir kipi eklerinin kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle ikinci teklik kişide sadece fiil kök veya gövdelerinin kullanılıyor olması onu emir, istek, dilek, dua vb. ifadeler için çok kullanılan bir çekim hâline getirmiştir. Elbette ki bu kullanımların da bazı özellikleri vardır. Türkçede her durumda emir çekiminin kullanılmadığı, bazı ifadeler için farklı biçimlerin de tercih edildiği görülmektedir. Emir kipinin Türkiye Türkçesindeki ikinci teklik kişi çekiminde sadece fiil kök veya gövdelerin kullanılması emir dışında istek, dua, rica gibi ifadeler için nazik bir iletişimi engelleyebilmektedir. Bu durumda da, *ver-* fiilini esas alırsak, “*verir misin!*” biçimi daha çok tercih edilmektedir. Böylece, daha nazik bir ifade meydana getirilmektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Aksan, D. (2007). Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) (Cilt 1-3). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Aksan, Y., vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- 📖 Argunşah, M. (2014). Çağatay Türkçesi. İstanbul: Kesit.
- 📖 Bangi, İ. (1971). Farsça Dil Bilgisi (Gramer). Ankara Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- 📖 Banguoğlu, T. (2004). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Bilgegil, M. K. (2009). Türkçe Dilbilgisi. Erzurum: Salkımsöğüt.
- 📖 Bulak, Ş. (2017). Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri -Fiil Çekimi-. İstanbul: Kesit.
- 📖 Buran, A. (Ed.) (2018). Türk Dilinin Uzak Lehçeleri. Ankara: Akçağ.
- 📖 Bybee, J. & Hopper, P. (2001). Frequency and the Emergence of Linguistic Structure. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 📖 Bybee, J., Perkins, R. & Pagliuca, W. (1994). The Evolution of Grammar (Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World). Chicago: The University of Chicago.
- 📖 Caferoğlu, A. (1971). Türkçemizdeki -Ğil ve -Gil Emir Eki. Türk Dili Araştırmalar Yıllığı Belleten, 1-10.
- 📖 Cowan, R. (2008). The Teacher’s Grammar of English. New York: Cambridge University.

- 📖 Croft, William (2003). *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University.
- 📖 Çiçek, A. (2014). Emir Kipi Üzerine. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 16, S. 1, 333-351.
- 📖 Delice, İ. (2012). *Sözcük Türkleri*. Sivas: Asitan Kitap.
- 📖 Demirci, K. (2015). En Az Çaba Yasası ve Kazak Türkçesindeki Yaygın Örnekleri. *Bilig*, 72, 25-42.
- 📖 Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı.
- 📖 Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Ali Ulvi Elöve (Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- 📖 Ediskun, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.
- 📖 Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- 📖 Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Ercilasun, A. B. (Ed.) (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- 📖 Ercilasun, A. B. (2011). Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, 61-66, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- 📖 Ersoy, F. (2017). *Çuvaş Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Ersoy, F. (2019). Altay Dil Ailesinin İki Önemli Kolu: Moğolca ve Türkçe. *Asya Araştırmaları Dergisi*, S. 1, C. 3, 65-85.
- 📖 Gökçe, F. (2013). *Gramerileşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- 📖 Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit.
- 📖 Gülsevin, G. & Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi.
- 📖 Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Heine, B. (1993). *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*. New York: Oxford University.
- 📖 Heine, B. & Kuteva, T. (2007). *The Genesis of Grammar*. New York: Oxford University.
- 📖 Heine, B., Kaltenböck, G. & Kuteva, T. (2013). On the Origin of Grammar. Claire Lefebvre, Bernard Comrie & Henri Cohen (Ed.), *New Perspectives on the Origins of Language* içinde (s. 379-405). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 📖 Hirik, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstisüsü, Kırıkkale.
- 📖 Hopper, P. J. ve Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization*. New York: Cambridge University.

- 📖 Karademir, F. (2012). Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine, *Turkish Studies*, 7 (4), 2091-2138.
- 📖 Kononov, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR. İnstitut vostokovedeniya.
- 📖 Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. Berke Vardar (Çev.). İstanbul: Multilingual.
- 📖 Özçelik, S. & Erten, M. (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Bizim Büro.
- 📖 Özkan, N. (2019). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Popescu, I.-I. (2009). *Word Frequency Studies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 📖 Serebrennikov, B. A. & Gadjeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*. Tefik Hacıyev & Mustafa Öner (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Sertkaya, O. F. (1996). *Bolsungıl Tep Tediler*. Uluslararası Türk Dili Kongresi, 26 Eylül-3 Ekim 1988, 135-142, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Şenoğlugil, F. (2002). *Türkçede Fiil Çekim Sistemi ve Bunun Moğollara Öğretimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Toparlı, R. & Vural, H. (2007). *Harezmi Türkçesi*. Ankara: Öncü.
- 📖 Uçar, M. (2014). *Türkçede Emir Kipinin İşlevleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- 📖 Üstünova, K. (2004). *Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı*. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: LXXXVIII, S. 635, 678-686.
- 📖 Üzüm, M. (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik Kısas-ı Enbiya Örneği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- 📖 van Gelderen, E. (2004). *Grammaticalization as Economy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 📖 Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- 📖 Vural, H. & Böler, T. (2014). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- 📖 Kur'an-ı Kerim, <https://kuran.diyinet.gov.tr>.
- 📖 (2005). "Notes on the Typology of Imperatives". <https://www.yumpu.com/en/document/view/36247989/notes-on-the-typology-of-imperatives-georgetown-university>

Yalancı Eş Değerlik veya Anlam Değişmesi Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme*

*An Evaluation on the Concepts of False Friends or
Semantic Change*

Asım Çağrı ŞENOL**

Özet

Aktarma hataları içerisinde sıklıkla değinilen bir konu “yalancı eş değerlik” meselesidir. “Yalancı eş değerlik” kavramı birçok kaynaktan bir dilin lehçeleri ve ağızları arasındaki kelimelerde oluşmuş anlam farklılıkları olarak ifade edilmektedir. Lehçe içi aktarma, muhakkak ki dilden dile çeviriden farklılıklar içermektedir. Aslında bir dilin diyalektleri arasında kelimelerdeki anlam farklılaşmasından ileri gelen bu durumu “yalancı eş değerlik” terimiyle ifade etme konusu bu çalışmada tartışılmıştır. Bu durum dilden dile çeviride sıklıkla “false friends (yalancı eş değerlik)” tabiri ile ifade edilmektedir. Diyalektler bağlamında bu kavramın kullanılması veya dil içi kelime anlamlarının değişiminin yalancı eş değerlik olarak mı yoksa anlam değişmesi olarak mı ifade edilmesi gerektiği bir sorun teşkil etmektedir. Örnek olarak Türkmen Türkçesi metinlerinde “yaz” kelimesi “bahar, ilkbahar” anlamlarında kullanılırken Türkiye Türkçesinde “yaz” kelimesi “haziran, temmuz, ağustos” aylarını karşılamaktadır. Bu durum, dilbilimsel bir bakış açısıyla “yalancı eş değerlik” kavramıyla mı yoksa anlam değişmesi kavramıyla mı ifade edilmelidir? Eğer yalancı eş değerlik kavramı ile ifade edilecekse diğer şive, ağız ve diyalektlerde de aynı kavramla mı ifade edilecektir ya da bu yalnızca bir anlam değişmesi midir? Bu doğrultuda Türkiye Türkçesi içerisinde kavramın doğru analiz edilebilmesi ve doğru yerde kullanılması için bu çalışmada yalancı eş değerlik ile ifade edilmiş lehçe çalışmaları analiz edilmiş ve bu çalışmalardaki örnekler incelenmiştir. Ayrıca çeşitli sözlükler dikkate alınarak ağızlar arasındaki kelime anlamlarının farklılaşmasına da örnekler verilecektir. Bunun yanı sıra anlam değişmeleri konusu da değerlendirmeye alınmış ve kavramın dilbilimi açısından doğru kullanılmasını amaçlayan bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yalancı eş değerlik, çeviribilim, anlambilim, anlam değişimi, lehçe, şive, ağız.

* Bu makale, 7-8 Aralık 2018 tarihinde, 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi’nde sözlü olarak sunulmuş fakat yayımlanmamış bildiriden geliştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, cagrisenol@hotmail.com.

ORCID ID: 0000-0002-0285-3520.

Abstract

A topic often referred to in transfer errors is the "false equivalence" issue. The concept of "false equivalence" is expressed in many sources as meaning differences that occur in the words among the dialects. The dialectal transfer necessarily includes differences from language to language. It is argued that our study of expressing this situation by the term "false equivalence" arising from the differentiation of meanings among words in a language dialect. The "false friends" (false equivalence) phrase is frequently expressed in the translation of the language. The use of this concept in the context of dialect, accent and subdialect, or the change in the meaning of the words in the language is a problem that should be expressed as a false equivalence or a semantic change. For example Turkmen Turkish texts "yaz" word means "spring" but "yaz" word is used in Turkey Turkish for "June, July, August," months. Should this be expressed by the concept of "false equivalence" or "semantic change" from a linguistic point of view? If it is expressed by the concept of false equivalence, will it be expressed the same notion in other dialect, accent and subdialect, or is it only a semantic change? In our study, for the correct analysis of the concept and to use it in the right place in Turkey Turkish, dialect studies expressed by false equivalence and samples have been analyzed and examined. In addition, examples of the differentiation of the word meanings among the subdialects will be given by various dictionaries. However, the semantic of changes has been taken into consideration and a study aiming to use the concept correctly in terms of linguistics has been made.

Keywords: False friends, science of translation, semantic, semantic change, dialect, accent, subdialect.

Son yıllarda lehçeler arası çalışmalarda sıklıkla işlenen konulardan biri yalancı eş değerlik meselesidir. Bazı kaynaklarda yalancı eş değerlik konusu için Resulov'un "Kaynak dildeki bir kelimeyle hedef dildeki bir kelimenin köken, yazılış ve söyleniş bakımından aynı, anlamlarının ise farklı olması durumu." tanımı kullanılmaktadır (Resulov, 1995, s.916).

Yalancı eş değerlik ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında ele alınmaya başlamıştır. Bu konudaki ilk eser M. Koessler ve J. Derocquigny tarafından yazılmış olan "*Les Faux Amis ou les trahisons du vocabulaire anglais conseils aux traducteurs*" adlı sözlüktür ve Türkçeye "*İngilizce-Fransızca Çevirmenin Aldatıcı Dostları*" şeklinde çevrilmiştir (Yazıcı Ersoy, 2012, s.36). Daha sonraları kimi araştırmacılar tarafından farklı isimlerle ele alınmış olan konu zaman içerisinde farklı tasniflerle de incelenmiş ve okuyuculara sunulmuştur.

Örneğin:

- İng. *accord* "İki veya daha fazla kişi arasındaki anlaşma, uzlaşma."

TT. *akord* "Uyum anlamına gelen müzikal bir terim."

- İng. *barrier* “İlerlemeyi engelleyen şey.”

TT. *bariyer* “Kapı gibi bir yolu engelleyen veya ayıran şey.” (Yetkin, 2011, s.214).

Zaman içerisinde Türk araştırmacılar, konuyu kaynak lehçeden hedef lehçeye aktarmalar çerçevesine taşımış ve bu yönde araştırmalar yapmışlardır.

Lehçeden lehçeye aktarmalarda bu yapı üzerine verilen birkaç örnek şöyledir:

- Bşk. *kürk* “bezeme, süsleme, süs, ziynet”

TT. *kürk* “1. Bazı hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu. 2. Bu posttan yapılmış. 3. Hayvan postundan yapılan giysi.” (Yazıcı Ersoy, 2012, s.76).

- Nog. *artık* “değerli”

TT. *artık* “artık” (Ergönenç Akbaba, 2007, s.156).

- Özb. *ätä-* “demek, ad vermek, adlandırmak”

TT. *ata-* “birini bir göreve getirmek, tayin etmek” (Alkan, 2012, s.676).

Şimdiye kadar yapılmış olan çalışmaların önemli veriler ortaya koymuş olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak yalancı eş değer konusu belli bir süzgeçten geçirilmeli, dilbilimsel olarak yeri tam olarak belirlenmeli ve kavram alanı itibarıyla var olan alt konulardan ayrılmalıdır. Bu yüzden bu çalışmada eş değerlikle ilgili birtakım sorunlara değinmek doğru olacaktır.

Yalancı eş değerlik çalışmaları dört ana başlık altında toplanabilir:

1. Diller arası yalancı eş değerlik çalışmaları
2. Lehçeler arası yalancı eş değerlik çalışmaları
3. Ağızlar arası yalancı eş değerlik çalışmaları
4. Tarihî metinlerle Çağdaş Türkçe arası yalancı eş değerlik çalışmaları

Bunlardan birincisi (diller arası çalışmalar), daha çok Batı dilleri arasında yapılmış çalışmalardan oluşmaktadır. Türkçe için yapılmış çalışmalarda en çok referans gösterilen eser Nihal Yetkin tarafından yazılmış olan “*Partial False Friends in English-Turkish Translations: Diplomatic Texts (İngilizce-Türkçe Çevirilerde Kısmi Yalancı Eş Değerler: Diplomatik Metinler)*” (Yetkin, 2011) çalışmasıdır. Eserde öğrencilere yaptırılan çevirilerden hareketle İngilizce ve Türkçe arasındaki diplomasiye özel sözcüklerdeki kısmi yalancı eş değer kelimelerin listesi oluşturulmuştur.

İkincisi ise, Türkçenin lehçeleri arasında yapılmış yalancı eş değerlik çalışmalarıdır. 1990’lı yıllarda çağdaş Türk yazı dilleri ile ilgili bilimsel çalışmaların ve özellikle aktarma çalışmalarının artmasıyla bazı aktarma sorunları gün yüzüne çıkmış ve beraberinde ortaya çıkan bu sorunlar çeşitli

araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Ercilasun, 1992, s.28-42; Demir, 1997, s.379-389; Ercilasun, 1998, s.41-45; Gülensoy, 1998, s.54-55; Türkay, 1998, s.56-57; Gedikli, 1998, s.58-69; Kaldarbak, 1998, s.70-71; İsmail, 1998, s.72-77; İlker, 1999, s.553-560; Özkan, 1999, s.883-889).

2000’li yıllar ve sonrası bu problem ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı yıllar olmuş, yazılmış olan makale ve bildirilere lisansüstü çalışmalar da eklenmiştir (Uğurlu, 2000 s.59-78; 2001, s.197-206; 2004, s.19-30; 2012, s.215-222; Karadoğan, 2004a, 2004b, s.207-218; Kirişcioğlu, 2006, s.21-35; Denizer, 2007; Usta, 2008, s.668-691; Alkayış, 2009, s.60-70; Kara, 2009, s.1056-1082; Zal, 2009, s.431-455; Can, 2009, s.347-372; Yazıcı Ersoy, 2012; Aktaş, 2015, s.1-16).

Bu çalışmalar içerisinde eş değerlik kavramını karşılayan pek çok farklı adlandırmalara başvurulmuştur: *yalancı eş anlamlı kelimeler* (Demir, 1997), *sesteş kelimeler* (Gedikli, 1998; İlker, 1999), *aldatıcı kelimeler* (Yıldırım, 2005), *eş sesli* (Tokatlı, 2004; Şavk, 2007; Merhan, 2012), *dillerarası benzeşim* (Sultanzade, 2010), *sahte karşılıklar veya sözde denkteşler* (Resulov 1995), *yalancı eş değerler* (Uğurlu, 2000; Ergönenç Akbaba, 2007; Karadoğan, 2004a; Ersoy, 2007; Ertuğ, 2007; Yıldız, 2009; Kırömeroğlu, 2011; Yazıcı Ersoy, 2012).

Üçüncü olarak ağızlar arası yalancı eş değerlikle ilgili ise çok fazla çalışma yapılmamış olup buna Erkan Hirik tarafından yazılan “*Ağızlarda Kelime Eşdeğerliği: Nevşehir Ağızı Örneği*” (Hirik, 2016) örnek gösterilebilir. Bu eserde derleme sözlüklerinden hareketle eş değer ve yalancı eş değer kavramları karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur.

Dördüncü ve son başlık ise tarihî metinlerle çağdaş Türkçe arası yalancı eş değerlik çalışmalarıdır. Bu kapsamda Ünal Zal tarafından yapılmış olan “Tarihi Metinlerde Aktarma Sorunları” (Zal, 2016) ve Faik Utkan Denizer tarafından yapılmış olan “Tarihî Metinleri Aktarma Problemleri” (Denizer, 2007) çalışmalarında aktarma sorunları, eş değerlik ve yalancı eş değerlik konuları üzerine tarihî metinlerden hareketle değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bir araştırmacı olarak şu sorunun değerlendirilmesi gerekir: **Bir yalancı eş değerlik çalışması neden yapılır?** Buna verilecek en uygun cevap çeviribilim çerçevesinde olmalıdır. Buradaki temel amaç, birden fazla olan yazı dillerinin çeviri veya aktarma problemlerini en aza indirmek ve bu kapsamda sorun oluşturabilecek dil birimlerini ortaya çıkarmaktır.

İşte bu kapsam dairesinde ele alınacak yalancı eş değerlik meselesi ile ilgili tartışmaya açılacak soru/sorunlar şunlardır:

I. Yalancı eş değerlik kavramı bir dilbilim/çeviribilim sorunu mudur?

Sorunu ele almadan önce dilbilim ve çeviribilim tanımlarının ortaya konması faydalı olacaktır. Vardar dilbilim için, “Kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri, yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri, vb. açısından inceleyen insan bilimi.” tanımını kullanır (Vardar, 2002, s.73). Çeviribilim içinse “Çeviri sorunlarını ele alan, bir çeviri kuramı aracılığıyla olguları değerlendirmeye, sorunlara çözüm getirmeye çalışan, dilbilimin yanı sıra göstergebilim, edimbilim, yorumbilim vb. dalların katkılarında da yararlanan karma nitelikli ve oluşum içinde bulunan dal.” ifadelerini ortaya koyar (Vardar, 2002, s.60).

Vardar’ın tanımlarına bakarak bu iki farklı bilimin birbiri ile ilişki içerisinde bulunmasına rağmen farklı bakış açılarına sahip olduğu görülmektedir. Yine Kurultay’ın çalışmasında çeviribilimciler için çeviribilimin özerk bir bilim dalı olduğu ve dilbilim ile bir alt üst ilişkisi değil disiplinler arası bir ilişki içerisinde olduğu ifade edilmektedir (Kurultay, 2012, s.1). Bu görüşlerden hareketle bu makalede incelenmiş olan çalışmalar içerikleri itibarıyla anlambilim (semantic) ve edimbilim (pragmatic) gibi dilbilimin alt alanları çerçevesinde ise dilbilimsel çalışmalar, yalnız çeviri hataları çerçevesinde ele alınmış ise çeviribilim çerçevesinde ele alınmış çalışmalar olarak değerlendirilmiştir.

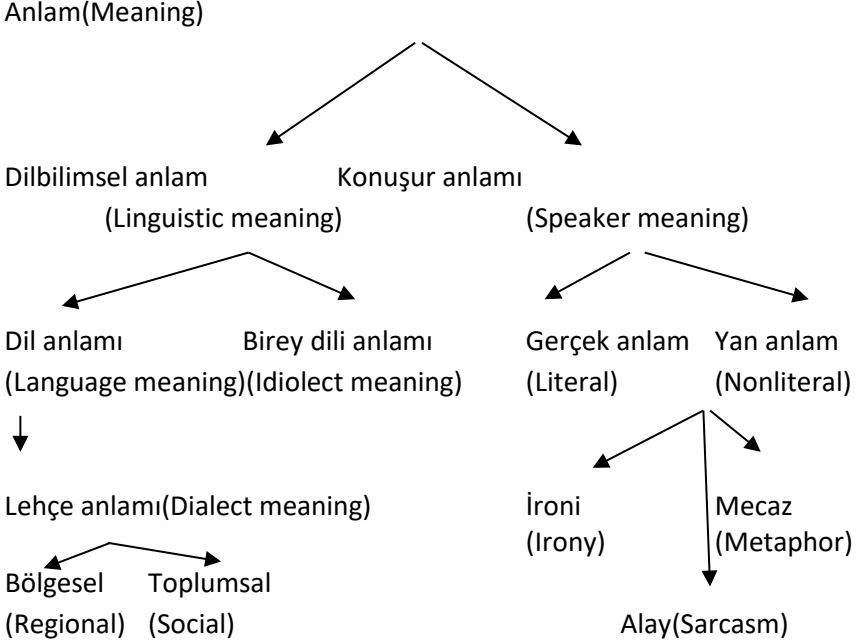
Son dönemde yapılan lehçe çalışmalarında yalancı eş değerlik konusunun sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Çalışmalarda genel olarak kullanılan yöntem, sırasıyla yalancı eş değerlik ile ilgili yapılan geçmiş çalışmaların bahsi; yöntem itibarıyla eş değerlik, yalancı eş değerlik tasnifi ve karşılaştırılan lehçe/ağız ile Türkçe Sözlük’teki madde başlarıyla karşılaştırılması şeklindedir.

Yapılmış çalışmalarda görülebileceği üzere kavramın adı ile ilgili farklı terimler söz konusudur. Bu adlandırmalardan ve içeriklerinden hareketle çalışmalar iki başlık altında değerlendirilebilir:

1. Dilbilim çerçevesinde yalancı eş değerlik çalışmaları
2. Çeviribilim çerçevesinde yalancı eş değerlik çalışmaları

Birincisi, adlandırmalardan da anlaşılacağı üzere konunun anlam değişimleri ve omonimler çerçevesinde ele alındığı çalışmalardır. “*Sesteş kelimeler* (Gedikli, 1998; İlker, 1999), *aldatıcı kelimeler* (Yıldırım, 2005), *eş sesli* (Tokatlı, 2004; Şavk, 2007; Merhan, 2012), *dillerarası benzeşim* (Sultanzade 2010), *sahte karşılıklar veya sözde denkteşler* (Resulov, 1995)” gibi adlandırmalar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Araştırmacılar bu tip konuları çalışmak istediklerinde ele aldıkları çerçeveye uygun bir yaklaşım belirlemelidirler. Guiraud’a göre “Sözcüklerin anlamları yoktur, yalnızca kullanımları vardır.”, “Bir sözcüğün anlamları, bunların kullanımlarının

toplamından başka bir şey değildir.” (Guiraud’dan aktaran Kerimoğlu, 2017, s.209). Bununla birlikte Akmajian, Demers, Farmer, Harnish tarafından gündeme getirilmiş konuşur anlamı – dilbilimsel anlam ikiliğine dayanan anlam açıklaması incelemeye değerdir (2001, s. 230):

Bununla birlikte bu meseleyi dilbilimsel çerçeveden ele alan lehçeler arası çalışmalarda dikkate değer olması gereken bir başka konu da edimbilimdir (pragmatics). Edimbilim ve anlambilim arasında şu genel ayrım sık sık vurgulanır: Anlambilim, yalnızca dilbilimsel bilgiye dayanan anlamı ele alırken dilin iletişimsel boyutuna odaklanan edimbilim, dilbilim dışındaki fiziksel ve sosyal dünyayı da dikkate alarak anlamı değerlendirir (Peccei, 1999, s.1-2).

Türk dilleri – Türk lehçeleri tartışmasında, bir araştırmacının çalışmasını yaparken Türk lehçelerini tercih ediyor olması bizce dil içi değişimler kapsamında anlambilim ve edimbilimi dikkate almasını gerektirmektedir.

Edimbilimin daha iyi anlaşılabilmesi için Kerimoğlu’nun vermiş olduğu şu örneğe bakmak gerekmektedir: “*Askerde komutan, çavuş poşetler nerede? Çağır hepsini kantinde toplansınlar, denetleme gelecekmiş, dedi.*” Örneği incelendiğinde *poşet* kelimesinin kısa dönem askerleri ifade ettiği, askerliğini yapmış olanların mâlumudur. Bu durumda “*Poşetler nerede?*” Sorusu farklı

yerlerde, farklı iletişim ortamlarında farklı anlaşılacaktır. Edimbilim biraz da “Aslında ne dedi?” incelemesidir (Kerimoğlu, 2017, s.138).

Kimi yalancı eş değerlik çalışmalarında anlambilim ve edimbilim de değerlendirmeye alınmıştır. Dominguez tarafından yazılan *Semantics and Pragmatics of False Friends* çalışması buna örnek gösterilebilir (2008). Ancak bu kaynağı referans gösteren yalancı eş değerlik çalışmalarında, çeviri açıklamasında *pragmatic* terimine karşılık *pragmatik* kelimesinin kullanılması (Yazıcı Ersoy, 2012, s.38) ironik bir yalancı eş değerlik örneği olabilir. Bizce bu terimin *edimbilim* olarak değiştirilmesi gerekmektedir; çünkü *pragmatik* kelimesinin anlamı, Türkçede öncelikle *faydacı, yararçı* gibi anlamlara gelmektedir.

Yalancı eş değerliğin dilbilimsel ölçütlerle ele alınmasına örnek vermek gerekirse:

“bağır

Trkm. bağır: ciğer.

TT. bağır: göğüs” (Çakmak, 2013, s.25).

Dilbilimsel ölçütlerle ele alındığında bu örneğe, Türkmen Türkçesindeki kavram alanına bakarak, Türkiye Türkçesinde anlamı genişlemiştir (semantic extention) denebilir. Ancak farklı bir yazı dilinden Türkiye Türkçesine aktarma problemi olarak çeviribilim çerçevesinde konu ele alındığında, yalancı eş değerlik ifadesi kullanılabilir.

Öte yandan ikinci başlık olan çeviribilim çerçevesinde yalancı eş değerlik çalışmaları da lehçeler arası çalışmalar içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır. *Yalancı eş anlamlı kelimeler* (Demir, 1997), *yalancı eş değerler* (Uğurlu, 2000; Ergönenç Akbaba, 2007; Karadoğan, 2004a; Ersoy, 2007; Ertuğ, 2007; Yıldız, 2009; Kırömeroğlu, 2011; Yazıcı Ersoy, 2012) gibi terimler kullanan çalışmalar, konuyu çeviribilim çerçevesinden inceleyen çalışmalara örnek gösterilebilir.

II. Yalancı eş değer kelimesinin yazımı sorunu

Yalancı eş değerlikle ilgili bir başka sorun, bu terimin nasıl yazılması gerektiği sorunudur. Terimin yazımında aynı şekli kullanma kelimenin anlam ve kavram alanını tamamlayacak etkenlerden biridir. *Eş değerlik* ve *yalancı eş değerlik* terimlerinin kullanıldığı çalışmalarda bu kavramların yazımı ile ilgili dört farklı tercih görülmektedir:

1. Terimin eşdeğerlik – yalancı eşdeğerlik olarak kullanıldığı çalışmalar (Hirik, 2016, s.497; Ersoy, 2007, s.62; Zal, 2009, s.437; 2016, s.1504; Beşen Delice, 2013, s.133; Kirişcioğlu, 2006, s.23).

2. Terimin eş değerlik – yalancı eş değerlik olarak kullanıldığı çalışmalar (Gedik & Uçar, 2015, s.116; Elcan, 2010, s.666; Aktaş, 2015, s.1; Direkçi & Gülmez, 2012, s.135; Yıldız, 2009, s.612; Zal, 2009, s.437; 2016, s.1504¹; Ergönenç Akbaba, 2009, s.153; Denizer, 2007, s.74; Uğurlu, 2012, s.215; Karadoğan, 2004b, s.23; Vardar, 2002, s.94).

3. Terimin eşdeğerlilik – yalancı eşdeğerlilik olarak kullanıldığı çalışmalar (Çolak, 2014, s.625).

4. Terimin eş değerlilik – yalancı eş değerlilik olarak kullanıldığı çalışmalar (Alkan, 2012, s.673).

Terimin yazımında genel eğilime ve TDK yazım kılavuzuna uygun olarak eş *değerlik* şeklindeki yazım daha uygun olacaktır. Burada esas olan ölçütün genel eğilimler ve terim birliği noktasında birleşmesi gerekmektedir.

III. Lehçeler ve ağızlar arası çalışmalarda yalancı eş değerlik kullanımı

Yukarıda da belirtildiği üzere yalancı eş değerlik çalışmaları lehçeler arası ve ağızlar arası çalışmalar olmak üzere tasnif edilebilir. Lehçeler arası yalancı eş değerlik çalışmaları göz önüne alındığında yani Türkçe lehçeleriyle bir bütün olarak değerlendirildiğinde; dilbilimsel çerçevede ise bu tip yapıları anlam değişimleri kapsamında, çeviribilim çerçevesinde ise yalancı eş değerlik olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Öte yandan ağızlar arası çalışmalar ise birer iletişim sorunu olmaktan ileri gitmemektedir. Çünkü ağızlar arası kelimelerdeki kavram alanları değişimi dilbilimsel olarak anlamla ilgili dönüşümler ekseninde ele alınmalıdır. Bununla birlikte çeviribilim çerçevesinde ele alındığında ağızlar, birer yazı dili olmadığı sürece yerel seviyede kalacak ve *çeviribilimin* alanının dışına çıkmış; haliyle *edimbilimin* uğraş alanı içerisine dâhil olacaktır.

Şu metinden yola çıkarak bu ilişkiyi açıklanabilir:

“Bir gün üniversitede ders anlatırken eşim ve çocuklarım üzerinden örnek vermek istemiştim. Çok kullanılmasından mı tarihî heybetinden mi bilmiyorum eşimden bahsederken “bizim hatun” ifadesini kullandım. Bunun üzerine kimi öğrencilerim bu sözden ötürü beni yadırgadıklarını ve “eşim” veya “hanımım” ifadesini kullanmam gerektiğini, kimi öğrencilerim ise bu kullanımımda bir sakınca görmediklerini ifade ettiler. Beni yadırgayan öğrencilerime sorduğumda çoğunluğunun yetiştiği coğrafyanın Orta ve Doğu Anadolu olduğunu fark ettim.”

¹ Zal’ın çalışmalarında iki yazımın da olduğu görülmektedir.

Bu metin iletişimin sosyal yönünü iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. “*hatun*” kelimesinin yöreye ve yetişme şekline göre anlamla ilgili dönüşümleri burada görülmektedir. Kelimelerin uğramış olduğu bu değişiklikler birer yazı dili olmadıkları sürece ağız kapsamında yalancı eş değerlik olarak değerlendirilmemelidir. Bu tip yapıları iletişim sorunları, anlamla ilgili dönüşümler ya da edimbilim gibi kavramlarla incelemek daha doğru olacaktır.

IV. Yalancı eş değerliğin tasnifi ve türlerinin değerlendirilmesi

Yalancı eş değerlikle ilgili yapılan çalışmalarda çeşitli tasnif şekilleri görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Resulov yalancı eş değerleri kendi içinde üçe ayırır:

1. Eş adlı (homonim, sesteş) olanlar.
2. Yazılış, söyleyiş ve köken bakımından aynı olup anlamları farklı olan yalancı eşdeğerler.
3. Yazılış, söyleyiş ve köken bakımından aynı olup anlamlarından biri veya birkaçı aynı olan, örtüşen; ancak diğer anlamları ise aynı olmayan, örtüşmeyen yalancı eşdeğerler (1995, s.917).

Özeren, yalancı eş değerleri şöyle tasnif etmiştir:

1. Kökeni aynı, sesçe tam benzeşen ve anlamca kısmen örtüşen yalancı eşdeğerler;
2. Kökeni aynı, sesçe kısmen benzeşen ve anlamca kısmen örtüşen yalancı eşdeğerler;
3. Kökeni aynı, sesçe benzeşmeyen ve anlamca kısmen örtüşen yalancı eşdeğerler;
4. Kökeni aynı, sesçe tam benzeşen ve anlamca örtüşmeyen yalancı eşdeğerler;
5. Kökeni aynı, sesçe kısmen benzeşen ve anlamca örtüşmeyen yalancı eşdeğerler;
6. Kökeni aynı, sesçe benzeşmeyen ve anlamca örtüşmeyen yalancı eşdeğerler (2014, s.116).

Bununla birlikte Özeren, çalışmasının inceleme kısmında yalancı eş değeri “*Yarı Yalancı Eşdeğerler*” ve “*Tam Yalancı Eşdeğerler*” başlıkları altında ele almıştır (2014, s.17-123).

Yalancı eş değeri “*Tam Yalancı Eş Değerler*” ve “*Kısmi Yalancı Eş Değerler*” başlıkları altında inceleyen araştırmacı sayısı da az değildir (Uğurlu, 2000, s.63; 2009, s.94; Direkçi & Gülmez, 2012, s.138-150; Ertuğ, 2007, s.22-156; Hirik, 2016, s.501; Aktaş, 2015, s.6; Yıldız, 2009, s.614; Özçoban, 2014, s.328; Akca,

2017, s.96; Zal, 2009, s.437; 2016, s.1504; Karadoğan, 2004b, s.33, 104; Denizer, 2007, s.75).

Çakmak, yalancı eş değer kelimeleri;

1. Türkiye Türkçesinde tamamen başka bir anlamda kullanılan yalancı eş değer kelimeler,

2. Türkiye Türkçesinde yakın anlamda kullanılan yalancı eş değer kelimeler,

3. Türkmen Türkçesinde ilk anlamı Türkiye Türkçesinden farklı olan yalancı eş değer kelimeler,

4. Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ses değişimleri görülen yalancı eş değer kelimeler olmak üzere dört başlık altında değerlendirmiştir (2014, s.22-48).

Ergönenç Akbaba ise yalancı eş değerleri,

1. Kökü Eski Türkçede Aynı Olan Kelimeler

2. Başka Dillerden Alınma Kelimeler başlıkları altında inceler (2007, s.151-176).

Ersoy, yalancı eş değer kelimeleri “isimler” ve “fiiller” başlıkları altında ifade eder (2007, s.63-67).

Nida Kırömeroğlu, yalancı eş değer kelimeleri;

1. Türkçe kökenli yalancı eş değerler

2. Yabancı kökenli yalancı eş değerler

3. Kelime başında ses değişmesi bulunan yalancı eş değerler” olmak üzere üç başlık altında incelemiştir (2011, s.15-145).

Yıldırım, çalışmasında “aldatıcı kelimeler” olarak isimlendirdiği yalancı eş değerleri detaylı bir tasnife tabi tutmuştur:

1. İsimler

a. Türkçe kökenli kelimelerdeki aldatıcılık

i. Türkçe kökenli kelimelerin farklı anlamda kullanılmasından kaynaklanan aldatıcılık

ii. Türkçe kökenli kelimedeyne meydana gelen ses değişikliklerinden kaynaklanan aldatıcılık

1. Var olan bir ses değişikliğini dikkate almamaktan kaynaklanan aldatıcılık

2. Olmayan bir ses değişikliğini varmış gibi değerlendirmekten kaynaklanan aldatıcılık

b. Alınma kelimelerdeki aldatıcılık

i. Alınma kelimelerin farkı anlamda kullanılmasından kaynaklanan aldatıcılık

ii. Alınma kelimelerde meydana gelen ses değişikliklerinden kaynaklanan aldatıcılık

2. Fiiller

a. Fiillerin farklı anlamda kullanılmasından kaynaklanan aldatıcılık

b. Ses değişikliklerinden ve ses farklılıklarından ileri gelen aldatıcılık (2005, s.767-789).

Yazıcı Ersoy, yalancı eş değer kelimeleri *tam yalancı eş değer* ve *kısmi yalancı eş değer* başlıkları altında ifade etmiş, bununla birlikte bu bölümleri eş sesli kelimelerden oluşan, ses değişimleri yoluyla oluşan, Arapça alıntı, Farsça alıntı ve Rusça alıntı kelimeler başlıkları altında detaylı olarak incelemiştir (2007, s.63-67).

Bu tasnifler içerisinde en uygun olanı *aynı kaynaktan(kökten) gelenler* ve *farklı kaynaktan (kökten) gelenler* içeriklerine sahip olan çalışma türleri olmalıdır. Çünkü diyalektolojiyi de ilgilendiren lehçeler arası çalışmalarda fonetik seyrin takibinin önemli olması gibi anlam seyrinin tespiti de önemli olacaktır. Burada ek olarak, kimi araştırmacıların yaptığı gibi anlama dayalı değişimlerin türlerinin ifade edilmesi, konunun derinlemesine işlenmesiyle beraber çok daha kaliteli ürünlerin çıkmasını sağlayabilir.

Tam yalancı eş değerlik olarak sıklıkla geçen yalancı eş değerlik türünün de değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Sultanzade, çalışmasında *dillerarası benzeşim* ifadesi kullandığı bu yapılardan bazılarına, *yalancı eş değer* denilemeyeceğini ifade eder. Sultanzade, sözlük maddesi olarak yalancı eş değer kabul edilen kimi kelimelerin şekil itibarıyla tam olarak benzeşmesine rağmen anlam itibarıyla çevirmeni kuşkulandıracak bir tarafı olmayabileceğini ifade eder (2010, s.52-53).

Öte yandan farklı yazı dilleri arasındaki yalancı eş değer türü yapıların incelenmesinde ve tasnifinde *paronim* gibi türler de dikkate alınabilir. “Paronimler, söylenişi aynı fakat yazılışı bir harf ile ayrılan ve çeşitli anlamlar ifade eden kelimelerdir. Metinleri Türkiye Türkçesine aktarırken Azerbaycan Türkçesinde paronimlerin yaygın olmasını dikkate almak lazımdır. Örneğin, *bala (evlat) – bala (bela)*, *əsr (yüzyıl) – əsir (tutsak)*, *şahid (tanık) – şahid (şehit) vb.*” (Süleymanova, 2018, s.69).

Bununla birlikte konu dilbilimsel ölçütlerle ele alındığında *eş yazılılık* (*homography*) tipli karşılaştırmalar, *eş sesli* (*homonym*) ve *heteronim* (*heteronym*) olarak tasnif edilebilir. Örnek üzerinden ifade edersek:

- *koz* “ceviz”, 2. *koz* “İskambil oyununda bir kağıt” (Karaağaç, 2009, s.64) örneği bizce *eş yazılılık* başlığı altında *eş seslilik* olarak ifade edilebilir.

- 1. *gelin* “Gel- fiilinin ikinci çoğul kişi çekimi” 2. *gelin* “evlenen kişi” (Kerimoğlu, 2017, s.211) örneği bizce *eş yazılılık* başlığı altında *heteronim* olarak ifade edilebilir. Bu örnekteki dikkat edilmesi gereken durum ilk kelimedede vurgunun ilk hecede ikinci kelimedede vurgunun ikinci hecede olmasıdır. Yani sesletimleri farklıdır.

V. Yalancı eş değerlik çalışmalarında dikkat edilmesi gereken bir durum: Sözlükteki anlam sırası

Çeviribilim çerçevesinde ele alınmış lehçeler arası yalancı eş değerlik çalışmalarında dikkat çeken bir başka durum kaynak ve hedef lehçelerdeki kelimelerin sözlükteki anlam sıraları olmuştur. A lehçesindeki bir kelimenin anlamı, kendi sözlüğünde birinci sıradayken B lehçesinde üçüncü sırada olabilir. Örneğin, Çakmak yalancı eş değer örneğini şöyle verir:

“cahil

Trkm. *cahil*: genç insan, delikanlı.

TT. *cahil*: öğrenim görmemiş okumamış” (2013, s.31).

Oysa Türkçe sözlük ve Türkmen Türkçesi sözlük maddeleri karşılaştırıldığında sadece anlam sıralarının değiştiği görülür:

Trkm. *jahyl*:

1. *Yigitlik yaşyndaky, heniz orta yaşa ýetmedik, ýigit. “Genç yaştaki, henüz orta yaşa gelmemiş, genç.”*

2. *Nadan, sowatsyz, bilimsiz. “Bilgisiz; okuma, yazma bilmeyen.”*

3. *Tejribesiz. “Tecrübesiz” (Hamzayev, 1962, s.71).*

TT. *cahil*:

1. *Öğrenim görmemiş okumamış.*

2. *Bilgisiz.*

3. *Deneysiz, genç, toy (Akalin, 2009, s.342).*

Bu örneklerden hareketle Türkiye Türkçesindeki üçüncü anlam ile Türkmen Türkçesindeki birinci anlamın, Türkiye Türkçesindeki birinci anlam ile Türkmen Türkçesindeki ikinci anlamın örtüştüğü görülür. Bir başka örnek verilecek olursa,

“bagır

Trkm. bagır: ciğer.

TT. bağır: göğüs” (Çakmak, 2013, s.25).

Oysa yine Türkçe sözlük ve Türkmen Türkçesi sözlük maddeleri karşılaştırıldığında sadece anlam sıralarının değiştiği görülür:

“Trkm. **bagyr**:

1. Adamda, hayvanlarda sag gapyrganyň aşagynda, garyn bilen kükregiň aralygynda ýerleşip, öt işläp çykarýan organizm, jiger. “İnsanda, hayvanlarda sağ kaburganın altında, karın ile göğüsün arasında olan, safra çıkaran organ, ciğer.

2. Gujak, kükrek, döş. “Kucak, göğüs, sine.” (Hamzayev, 1962, s.88).

“TT. **bağır**:

1. Göğüs.

2. Ok yayı ve dağda orta bölüm.

3. Ciğer, bağırsak vb. vücut boşluklarında bulunan organların ortak adı, ahşa.” (Akalin, 2009, s.178-179).

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Türkiye Türkçesindeki birinci anlamla Türkmen Türkçesindeki ikinci anlamın, Türkiye Türkçesindeki üçüncü anlamla Türkmen Türkçesindeki birinci anlamın örtüştüğü görülmektedir.

Bu örnekler üzerinden değerlendirildiğinde, çeviribilim çerçevesinde çalışılan lehçeler arası yalancı eş değer yapıların karşılıklarını gösterirken belirgin bir anlamın koyulaşması, çalışmalarda ifade edilebilir ve varsa Türkçe sözlükteki anlam sıralamalarına dikkat edilebilir.

VI. Yalancı eş değerlik çalışması yapılan eser ve bu denetlemelerin yapıldığı sözlüklerin yazılma zamanları

İncelenilen çalışmalarda dikkat çeken bir diğer konu da yalancı eş değerliklerin denetlendiği sözlüklerin yazılma zamanlarıdır.

1991 yılı itibariyle bağımsızlıklarına kavuşmuş Türk toplulukları beraberinde yönetim rejimlerini de değiştirmiş, gelişen ve küreselleşen dünya ile daha çok etkileşime girmişlerdir. Karşılıklı öğrenci değişimleri, turistik faaliyetler, Türkiye ile soydaş ülkelerin kaynaşmasına vesile olmuştur. 2000 ve 2010’lu yıllarda devam eden bu süreç beraberinde televizyon, internet gibi etkin iletişim organları ile daha etkin bir konuma gelmiştir. Bu durum hâliyle dil içi etkileşimi de artırmaktadır. Bundan dolayı 1991 yılı öncesi ve sonrası sözlük ve edebî eserlerin bu etkileşimin etkisiyle farklılaşabileceğinden söz edilebilir. 1991 yılı

sonrası neslin önceki nesillerden farklı konuşabileceği, kelimelere farklı anlamlar yükleyebileceği dikkate alınabilir.

Örneğin 1962 yılında Hamzayev'in redaktörlüğünde yazılmış ve Türkmen Türkçesinin yaygın sözlüklerinden biri olan "Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü"nde *adam* maddesi karşılığı olarak şunlar yazılmıştır:

"Geplemeklige we pikir alyşmaklyga, jemgyýetçilik zähmet prosesinde durmuş üçin serişde döretmeklige we ondan peýdalanmaklyga ukyby bolan ynsan" (Hamzayev, 1962, 14) "Konuşmaya ve fikir alışverişine, toplumsal emek sürecinde yaşamak için alet üretmeye ve ondan faydalanmaya yetenekli olan insan"

Bu madde içeriğinden de anlaşılacağı üzere, sözlük yazımında dönemin siyasi ve sosyal etkisinin çalışmalar üzerinde bir etkisi olabileceği düşünülebilir. Bundan dolayı yalancı eş değer yapıların bir eser üzerinden incelenmesi yapılıyorsa eserin yazıldığı döneme en yakın sözlüğün tercih edilmesi daha isabetli olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Diller arası çeviri ve lehçeler arası aktarma sorunlarından biri olan yalancı eş değerlikle ilgili çeşitli görüşlerin ve farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. İncelenmiş olan çalışmaların ışığında bu çalışmadaki konuyla ilgili yaklaşımlar şöyle ifade edilebilir:

1. Yalancı eş değerlik çalışmaları "Diller arası yalancı eş değerlik çalışmaları, lehçeler arası yalancı eş değerlik çalışmaları, ağızlar arası yalancı eş değerlik çalışmaları, tarihî metinlerle çağdaş Türkçe arası yalancı eş değerlik çalışmaları" olmak üzere dört başlık halinde toplanabilir.

2. Yalancı eş değerlik bir dilbilim değil, çeviribilim sorunudur. Bu sebeple çalışmalar yapılırken değerlendirmeler dilbilimsel çerçeveden yapılıyorsa anlamla ilgili dönüşümler; çeviribilim çerçevesinden yapılıyorsa "sorun oluşturabilecek dil birimleri" dikkate alınmalıdır.

3. Dilbilimsel çerçeve içinde yapılmış lehçeler arası çalışmalarda anlamla ilgili dönüşümlerle birlikte dilin iletişimsel boyutuna odaklanan, fiziksel ve sosyal dünyayı da içeren edimbilimi de dikkate almak gerekebilir.

4. Yalancı eş değer teriminin yazımında, terim birliği noktasında birleşilmesi anlam ve kavram alanını tamamlayacak etkenlerdendir. Bu sebeple çeviribilim çerçevesinde yapılacak çalışmalarda en sık kullanılan ve TDK'nin yazım kılavuzuna da uygun olan "*yalancı eş değerlik*" şeklindedir.

5. Ağızlar arası çalışmalar bir iletişim sorunu olmaktan ileri gitmemektedir. Bu sebeple bir çeviribilim konusu olan yalancı eş değerliğin ağızlar arası dil birimlerin incelenmesinde kullanılmasındansa, tarihî veya çağdaş yazı dillerinin aktarılması konusunda sorun oluşturabilecek dil birimlerini ele alması daha uygun olabilir. Ayrıca ağızlar arası anlam değişimlerinin bir dilbilim konusu olarak edimbilim ve anlamla ilgili dönüşümler kapsamında değerlendirilmesi bizce doğru tercih olacaktır.

6. Yalancı eş değerliğin tasnifinde dil birimlerinin köken birliği bakımından bir tasnife tabi tutulması tercih edilmelidir. Bu durum diyalektoloji çerçevesinde kelimelerin fonetik seyriyle beraber anlamsal seyrinin de takibi bakımından faydalı olabilir.

7. Lehçeler arası anlamla ilgili çalışmalarda paronimler dikkate alınabilir. Bununla birlikte eş yazılılık (*homography*) başlığı altında eş sesli (*homonym*) ve heteronim (*heteronym*) tasnifinin yapılabileceği düşünülebilir.

8. Yalancı eş değer olarak bize sunulmuş olan kimi örneklerin sözlükteki anlam sıralamasındaki varlığı dikkate edilebilecek hususlardandır. Türkiye Türkçesinde birinci bir başka lehçede üçüncü sırada olabilen anlam sıraları, anlam dönüşümleri çerçevesinde ifade edilebilir.

9. Lehçeler arası anlam çalışmalarında sözlüklerin yazılış zamanına dikkat edilebilir. Çünkü gerek iletişimin çok yoğun olduğu bu dönemde anlamları birbirine daha çok yaklaşması söz konusu olabilir. Bununla birlikte Sovyetler Birliği döneminden kalma sözlüklerde dönemin siyasi imgelerinin çokluğu ve propagandaya olan eğilim dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- 📖 Akalın, Ş. H., vd. (2009). Türkçe Sözlük. Ankara: TDK.
- 📖 Akca, H. (2017). Kumuk Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler. *Türkbilig*, (33) 91-132.
- 📖 Aksan, D. (2009). Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Engin Yayın Evi.
- 📖 Akmajian, A., Demers, R., Farmer, A. & Harnish, R. (2001). *Linguistics*. Cambridge: MIT.
- 📖 Aktaş, T. (2015). Deyimlerde Yalancı Eş Değerlik: Tatar Türkçesi – Türkiye Türkçesi Örneği. *Turkish Studies*, 10(4), 1-16.
- 📖 Alkan, H. (2012). Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği). *Turkish Studies*, 7(4), 671-688.

- 📖 Alkayış, M. F. (2009). Çağdaş Türk Şiveleri Arasında Aktarma Meseleleri (Yeni Uygur Türkçesi-Türkiye Türkçesi Örneği). *Turkish Studies*, 4(3), 1-16.
- 📖 Beşen Delice, T. (2013). Türkmen Türkçesinde Yalancı Eşdeğerler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(4), 131-146.
- 📖 Can, H. (2008). Yalancı Eşdeğerler Açısından Dîvanü Lügati't-Türkle Türkiye Türkçesi ve Türkmençenin Karşılaştırılması. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 39, 347-373.
- 📖 Çakmak, C. (2014). Türkmen Türkçesinde Görülen Yalancı Eş Değer Kelimeler. *Dede Korkut*, 3(5), 15-53.
- 📖 Çolak, D. (2014). Saha Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki Yalancı Eşdeğerler. II. Genç Akademisyenler Sempozyumu - Bildiriler, Ankara, 595-625.
- 📖 Demir, N. (1997). Bir Tuva Masalının Türkiye Türkçesine Aktarılması. *Sibirya Araştırmaları*, 379-389.
- 📖 Denizler, F. U. (2007). Tarihî Metinleri Aktarma Problemleri – Dede Korkut Oğuznâmeleri ve Türkiye Türkçesine Yapılmış Aktarmaları Üzerine Kelime Düzeyinde Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Direkci, B. & Gülmez, M. (2012). Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, 133-154.
- 📖 Elcan, A. (2010). Bir Karşılıklı Anlaşılabilirlik Problemi: Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değer Kelimeler. III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi -TUDOK2010/Ed.Ömür Ceylan. – İstanbul, 665-674.
- 📖 Ercilasun, A. B. (1999). Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar. (*Dil Dergisi*, 1992, 5, Mayıs). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler içinde* (179-207). Ankara: Akçağ.
- 📖 Ercilasun, A. B. (1999). Lehçeler Arası Aktarma. (*Türk Dili*, 1994, 520, Nisan). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler içinde* (91-100). Ankara: Akçağ.
- 📖 Ergönenç Akbaba, D. (2007). Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler. *Bilig*, 42, 151-176.
- 📖 Ersoy, F. (2007). Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler. *Türkbilig*, 14, 60-68.
- 📖 Ertuğ, S. (2007). Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fiillerinde Yalancı Eşdeğerlikler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- 📖 Gedik, S., Uçar, İ. (2015). Bâlâ Âlişer isimli Eser Esasında Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arası “Yalancı Eş Değerlik” Üzerine Bir İnceleme. KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 114-126.
- 📖 Gedikli, Y. (1998). Türk Lehçelerinden Metin Aktarma Yolları ve Metin Aktarmanın İlke ve Meseleleri. II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı - Bildiriler (8-10 Aralık 1994, Ankara), İLESAM, 58-69.
- 📖 Gülensoy, T. (1998). Türk Edebiyatları Arasında Aktarma ve Karşılıklı Yayın Sorunları. II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (8-10 Aralık 1994 Ankara), Bildiriler, Ankara: Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği, 52-55.
- 📖 Hamzayev, M.Y. (1962). Türkmen Diliniñ Sözlüğü. Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasınıñ Neşiryatı.
- 📖 Hirik, E. (2016). Ağızlarda Kelime Eşdeğerliği: Nevşehir Ağzı Örneği. II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Metinleri. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 497-515.
- 📖 İlker, A. (1999). Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler. 3.Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996. Ankara: Türk Dil Kurumu, 553-560.
- 📖 İsmail, S. (1998). Türk Edebiyatları Arasında Aktarma ve KKTC’de Yayın Sorunu. II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (8-10 Aralık 1994), 72-77.
- 📖 Kaldarbak, N. (1998). Türk Edebiyatları Arasında Aktarma Sorunları. II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (8-10 Aralık 1994-Ankara),70-71.
- 📖 Kara, M. (2009). Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar. Turkish Studies, 4(4), 1056-1082.
- 📖 Karaağaç, G. (2009). Eşyazıllık, Eşseslilik ve Çok Anlamlılık, Dil, Tarih ve İnsan. İstanbul: Kesit, 61-86.
- 📖 Karadoğan, A. (2004a). Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Sorunları (Türkmen Türkçesi–Türkiye Türkçesi Üzerine Bir İnceleme). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- 📖 Karadoğan, A. (2004b). Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, (20-26 Eylül 2004, Ankara), Türk Dil Kurumu Yayınları: 1591-1604.
- 📖 Kerimoğlu, C. (2017). Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergibilim ve Türkoloji, Genel Dilbilime Giriş. Ankara: Pegem Akademi, 2017
- 📖 Kırömeroğlu, N. (2011). Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Yalancı Eş Değerler. (Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- 📖 Kirişçioğlu, F. (2006). Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Problemler. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 20, 21-35.
- 📖 Kurultay, T. (2012). Çeviribilim Uygulamalı Dilbilim Midir? . Dilbilim , (13) , 199-209. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iudilbilim/issue/1087/12329>.
- 📖 Merhan, A. (2012). Türkçe ve Özbekçe Eş Sesli Sözcük Karşılaştırması. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 47, 1-16.
- 📖 Özçoban, Y. (2014). Kazan Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değerlik. VII. Uluslararası Türkoloji Konferansı Makaleleri. Kazan Volga Federal Üniversitesinin Alabuga Enstitüsü (Şubat 2014- Alabuga), 326-332.
- 📖 Özeren, M. (2014). Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3(2), 111-127.
- 📖 Özkan, F. (1999). Bugünkü Türk Lehçelerindeki İletişimi Zorlaştıran Kelimeler. III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara: TDK, 883-889.
- 📖 Peccei, J. S. (1999). Pragmatics, London-New York: Routledge.
- 📖 Resulov, A. (1995). Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu. Türk Dili, 524, 916-924.
- 📖 Sultanzade, V. (2010). Türk Dilleri ve Lehçeleri Arasında Benzeşimler Sözlüklerinin Hazırlanmasının Yöntem ve Prensipleri. Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye’de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu (4-6 Kasım 2010- İstanbul), 52-56.
- 📖 Şavk, Ü. Ç. (2007). “Altaycada Eş Sesli Sözcükler”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24-29 Eylül 2000- Ankara), 1653-1693.
- 📖 Süleymanova, G. (2018). Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Organ İsimleri İle Yapılan Deyimler (Rusça ve İngilizce İle Karşılaştırmalı Çözümlemesi). (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Tokatlı, S. (2004). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesindeki Eş Sesli Kelimeler Üzerine. Erciyes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 141-156.
- 📖 Türkay, O. (1998). Türk Edebiyatları Arasında Aktarma ve Karşılıklı Yayın Sorunları. II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (8-10 Aralık 1994-Ankara), 56-57.
- 📖 Uğurlu, M. (2000). Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve ‘Abay Yolu’ Romanı. Bilig, 15, 59-80.

- 📖 Uğurlu, M. (2001). Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi. Doğu Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri. Nurettin Demir&Emine Yılmaz (Ed.). Gazimağusa, 197-206.
- 📖 Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği. Bilig, 29, 19-30.
- 📖 Uğurlu, M. (2012). Türk Lehçeleri Arasında Benzer Kelimelerin Eş Değerlik Durumu / On The Equivalence of The Similar Words In Turkic Languages. Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı), 7(4), 2012.
- 📖 Usta, Ç. (2008). Lehçeden Lehçeye Aktarma Sorunlarına Ek: İmlâ ve Noktalama Hataları / Addition To The Translation Problems Between Turkish Dialects: Spelling And Punctuation Mistakes. Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, 3(6),2008.
- 📖 Vardar, B. (Ed.) (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil.
- 📖 Yazıcı Ersoy, H. (2012). Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler. Ankara: Gazi Kitabevi.
- 📖 Yetkin, N. (2011). Partial False Friends in English-Turkish Translations: Diplomatic Texts, Hacettepe Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28, 207-221.
- 📖 Yıldırım, H. (2005). Türkmen Türkçesindeki Aldatıcı Kelimeler. Gazi Üniversitesi, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Mayıs 2005-Ankara), 765-792.
- 📖 Yıldız, H. (2009). Karay Türkçesinde Yalancı Eş Değer Kelimeler. Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 5, 611-659.
- 📖 Zal, Ü. (2009). Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve 'İki Ağaç' Şiir Kitabı Üzerine. Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 5, 431-455.
- 📖 Zal, Ü. (2016). Tarihi Metinlerde Aktarma Sorunları. II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Metinleri. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, 1499-1516.

**Sengel Tuvalarının Söz Varlığında Küçük ve Büyük Baş
Bazı Hayvan Adları Üzerine**
*On Some Small Livestock and Cattle Names
in Tsengel Tuvans' Vocabulary*

Bayarsayhan BADARÇ*
Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU**

Özet

Bu makalede Tuvaların Moğolistan'da Bayan-Ölgiy vilayetinin Sengel ilçesinde, Kazak ve Moğollarla birlikte yaşayan bir kolu olan Sengel Tuvalarının kısaca demografik, kültürel özellikleri verilmiş, geleneksel uğraşları olan hayvancılıkla ilgili söz varlığında dikkat çeken unsurlar üzerinde durulmuştur. Yaşadıkları kültürel çevre itibarıyla Sengel Tuvalarının Moğol ve Kazaklarla ortak kültürel özellikleri taşımalarının yanı sıra, kendi kültürlerini, dillerini koruma ve yaşatma konusundaki çabalarının günümüzde de sürdüğü görülmektedir. Sengel Tuvalarının atalarından günümüze kadar korudukları önemli geçim kaynakları ve geleneksel uğraşları hayvancılıktır. Bu sebeple Sengel Tuvalarında, hayvan adlarının büyük çoğunluğunun genel Türkçe sözler olduğu, bazı ufak fonetik ve semantik farklılıklarla söz hazinesinde korunduğu görülmüştür. Hayvancılığın, geçmişte konargöçer yaşam tarzının söz varlığındaki derin etkilerini görmek mümkündür. Yerleşik hayat, değişen yaşam koşulları, geleneksel uğraşların da terkedilmesine sebep olmuştur. Ancak, hayvancılık, toplayıcılık ve tayga yaşamıyla ilgili kültürün ve bu kültürle ilgili sözvarlığının Tuvaların söz hazinesinde yaşamaya devam ettiğini görmek sevindiricidir. Bu toplumlarda dikkat çeken hususlardan biri, geleneksel uğraşlarla, özellikle hayvancılıkla ilgili en ince ayrıntıların adlandırıldığıdır. Makalede, Sengel Tuvalarının söz hazinesindeki mal, kençe, sogum malı terimlerinin yanı sıra argımak, at, kulun,

* Dr., Kand. Fil. Nauk, Tuvinskiy institutu gumanitarnih i prikladnih sotsialno-ekonomiçeskih issledovaniy (Tuva Sosyal Bilimler ve Sosyal-Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü, Moğol Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Başkanı). bayiraa@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-3962-1042.

**Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı. vk.gundogdu@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4074-9457.

Yazarların makaleye katkısı eşittir. Yazar adları alfabetik olarak sıralanmıştır.

be, buura, adan, teve, ingen, inek, bızaa, buga, hoy, argar, guja, öşkü, sergeş olmak üzere 16 hayvan adı üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Sengel Tuvaları, söz varlığı, hayvan adları, Sengel Tuvalarının ağzı.*

Abstract

In this article, the demographic and cultural characteristics of Sengel Tuvas, which are a branch of Tuvas living with Kazak and Mongols in Sengel district of Bayan-Ölgiy province in Mongolia, are briefly given, and the remarkable elements in the vocabulary about animal husbandry, which are their traditional occupations, are emphasized. In terms of the cultural environment they live in, it is seen that the Tsengel Tuvans have common cultural characteristics with Mongolians and Kazakhs, as well as their efforts to protect and preserve their own cultures and languages. The important means of livelihood and traditional occupation that Tsengel Tuvans have protected from their ancestors until today is animal husbandry. For this reason, it has been observed that most of the animal names in the Tsengel Tuvans are general Turkish words and are preserved in the vocabulary with some minor phonetic and semantic differences. It is possible to see the profound effects of animal husbandry on the vocabulary of the nomadic lifestyle in the past. Sedentary life, changing living conditions have caused the abandonment of traditional occupations. However, it is pleasing to see that the culture of animal husbandry, gathering and taiga life and its vocabulary about this culture continue to live in the treasure of Tuvas. One of the striking points in these societies is that the finest details about traditional occupations, especially animal husbandry, are named. This article focuses on animal names such as argımak, at, kulun, be, buura, adan, teve, ingen, inek, bızaa, buga, hoy, argar, guja, öşkü, sergeş as well as the terms mal, kençe, sogum malı in the vocabulary of Tuvans.

Keywords: *Tsengel Tuvans, vocabulary, names of animals, speeches of Tsengel Tuvans.*

Günümüzde Moğolistan Cumhuriyeti'nde, Moğol dilli olan yaklaşık 15 etnik grup bulunmakla birlikte Moğol nüfusunun %7'sini oluşturan az sayılı Türk dilli grupların, Kazak ve Tuvaların varlığı da bilinmektedir (Grayvoronskiy, 1997, s. 45).

Tuvalar, Moğolistan'ın Bayan-Ölgiy aймаđının¹ Sengel; Hovd aймаđının Buyant ve Hövsgöl aймаđının Tsagaannuur ilçelerinde ve merkez aymaklarında yaşamaktadır. Moğolistan'da yaşayan Tuvaların sayısı hakkında ise günümüze kadar hâlâ doyurucu bilgiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla, gazete, dergi,

¹ Aymak: Moğolistan'da idari birim.

bilimsel yayınlar gibi çeşitli kaynaklarda bu konuyla ilgili birbirinden farklı bilgilerin yer alması kaçınılmaz olmuştur.

Alman araştırmacı E. Taube, 1960'lı yıllarda Sengel ilçesine gelerek, Tuvaların edebiyat ürünlerini derleme çalışmalarını yürüttüğü sırada, buradaki Tuvaların sayısını 2400 olarak bildirmiştir (Taube, 1994, s. 8). H. T. Raldin (1968, s. 31), yaklaşık 2000 kişi, 1992 yılında M. H. Mannay-ool (1995, s. 58) ise 232 aile olduğunu bildirmişlerdir. M. V. Monguş (2002, s. 17), çalışmasında Moğolistan'da ve Çin'de toplamda 12 bin Tuva Türkünün yaşadığını ve 1999 yılının Haziran ayında Sengel ilçesinde 7600 kişinin yaşadığını, bunların 2000'inin veya 500'den fazla çadırın Tuvalar olduğunu belirtmiştir.

2004 yılında ilçe yönetimi tarafından, Sengel ilçesinde toplamda 8432 kişinin yaşadığı, bunların 1698'inin Tuvalar, 6734 kişinin ise Kazaklar olduğu, Tuvaların toplam nüfus içinde %20'lik bir oranda varlığını sürdürdüğü bildirilmiştir. Böylelikle, Bayan-Ölgiy aймаğı merkezinde yaşayan Tuvalar ile birlikte toplamda 1800'den fazla kişinin yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.

Moğolistan'da yaşayan Tuvaların tarihi, edebiyatı, halk bilgisi ürünleri, ağız özellikleri ile ilgili Tuvalı araştırmacılar Y. L. Arançın, D. A. Monguş, Ş. Ç. Sat, M. H. Mannay-ool, P. S. Seren, E. B. Ayji, M. B. Bavuu-Sürün, Z. B. Samdan, U. A. Dongak, A. S. Dongak, N. D. Suvandii, E. M. Kuular, Y. M. Yuşa, O. M. Saaya, B. Badarç G. Zolbayar, U. Tsetsegdar, H. Gansuh; batılı araştırmacılar E. Taube, E. Ragagnin ve Moğol bilim insanları L. Bold, A. Oçir, B. Baatarhüü gibi araştırmacılar çalışmışlar ve bazıları bu çalışmaları bilimsel yayınlara çevirmişlerdir (Ayrıca bk. Gansuh, 2009; Badarç 2002). Yine de, Moğolistan Tuvalarının ağız özelliklerini tüm yönleriyle ele alan bir çalışmaya günümüzde hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır. Sengel Tuvalarının ağız özelliklerini ses bilgisi, şekil bilgisi ve sözcük bilgisi yönleriyle ele alan Hiys Gansuh (2009) ve leksikoloji boyutuyla ele alan Badarç Bayarsayhan'ın (2002, 2009) çalışmaları belirtilmelidir. Türkiye'de son yıllarda Sibirya çalışmaları, Rusya ve Moğolistan'da yaşayan Tuvaların sosyolinguistik durumları, buradaki ağızların belgelenmesi ile ilgili çalışmalar görülmektedir (bk. Aydemir & Erdem, 2017).

Sengel Tuvaları, Moğolistan'ın Bayan Ölgiy aймаğının Sengel ilçesinde toplu hâlde yaşamaktadırlar. Bu bölgede yaşayan Tuvalar, Tuvalı araştırmacıların çalışmalarında ve kitle iletişim araçlarında, yaşadıkları ilçenin adıyla "Sengel Tıvaları" olarak kayıtlara geçtiği için günümüzde de bu adlandırma daimi duruma gelmiştir. Yaşadıkları bölgenin yapısı itibarıyla çok dilli bir ortamda kendi dillerini de koruma çabası içindedirler. Devlet dili olan Moğolcanın yanı sıra, birlikte yaşadıkları, komşuları Kazakların etkisiyle Kazakça ve kendi ana dilleri olan Tuvacayı çoğunlukla aile içinde kullanırlar. Dilin kuşaktan kuşağa

aktarılmasında ailenin büyük rolünün olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Sengel Tuvalarının kendi dillerini aile içinde kullanarak çocuklarına ve dolayısıyla sonraki nesillere dili aktarmada başarılı oldukları görülür. Yetişme çağındaki çocukların aile içi iletişimde Tuvacayı kullanması ile anadili konuşuru olmasının, zamanla bireyin karşılaştığı sosyoekonomik faktörlerin etkisiyle dil değiştirmesini veya dil tercihini elbette engelleyemeyecek olsa da, başka dile geçişi yavaşlatması muhtemeldir. Tuvacanın Sengel’de devamlılığını korumada bir başka önemli etken 1990’lı yılların başlarında açılan Moğolca ve Tuvaca eğitim yapan bir okulun varlığıdır. Böylece Tuvaca okul müfredatı içinde yer almış ve ilkokulda Tuvaca eğitimi verilmeye başlanmıştır. Aile içinde Tuvaca eğitimine başlayan okul çağı çocuklarının anadilinin devamlılığında bu sürecin etkisi büyük olmuştur (bk. Erdem, 2017, s. 49-60).

Amaç ve Yöntem

Makalede "Sengel Tuvalarının ağzı" şeklinde bir terim kullanmanın uygun olduğu düşünölmüştür. Çünkü, genelde farklı bir diyalekt olarak algılanan Sengel Tuvacası, Tuvacanın, Tuva Cumhuriyeti dışında konuşulan bir ağzı olarak varlığını sürdürmektedir (bk. Gansuh, 2019, Bavuu-sürün, vd. 2009).

Bu makalede, Sengel Tuvalarının ağzında rastlanan ve genel Türkçe söz varlığında yer alan 16 hayvan adı ve hayvancılıkla ilgili *mal*, *mal-magan*, *so’gum mali*, *hençe* terimlerinin hangi anlamlarda ve ayrıntılarla kullanıldığını göstermek amaçlanmıştır. Ayrıca, çalışma, ele alınan hayvan adları, hayvanların yaşlarına göre adlandırılması ve bazı tarihî ve günümüz Türk lehçeleri ile karşılaştırılmasını da içermektedir.

Türk dili coğrafyası için hayvan adlarıyla ilgili yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. E. Aydın’ın *Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar* adlı makalesinde hem Türk dili sahasında hayvan ve bitkilerle ilgili çalışmaların bibliyografik bilgisine hem de Runik harfli eski Türk yazıtlarında geçen 1 bitki ve 50 hayvan adıyla ilgili literatürde yer alan görüşlere yer verilmiş ve etimolojik değerlendirmeler yapılmıştır. Makalede, Türkçenin daha sonraki tarihi dönemlerine ait önemli başyapıtlardan Divanu Lugatı’t-Türk ve Kutadgu Bilig’deki hayvan adlarıyla ilgili ise I. Hauenschild’in *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht* ve A. D. Abik’in *Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları* adlı eserlerinden yapılan bazı karşılaştırmalarla ilgili hayvan adı tarihi delillerle gösterilmiştir.

Makalenin malzemesini, B. Badarç’ın 2000-2009 yılları arasında, Sengel ilçesinde hayvancılıkla uğraşan kişiler ile yapmış olduğu görüşmeleri sonucundaki derlemelerinden ve V. Koçoğlu Gündoğdu’nun 2008 ve 2015

yıllarında Tuva Cumhuriyeti'ndeki derleme ve gözlemlerinden elde edilen genel Türkçe sözler ve makale sınırlarına uygun şekilde sınırlandırılan veriler oluşturmaktadır. Verilerin güvenilirliğini ise, kendisi de Sengel Tuvalarından olan B. Badarç'ın anadili konuşuru olması sağlamaktadır.

Sibirya ve Moğolistan coğrafyasında yaşayan Tuvaların hayatlarını geçindirmek üzere geçmişte yapmış oldukları toplayıcılık, hayvancılık, konargöçer yaşam, tayga yaşamı, ren geyiği yetiştiriciliği gibi uğraşların Tuva halkının bir bölümünde hâlâ devam etse de, yerleşik hayat, değişen yaşam koşulları, geleneksel uğraşların da terkedilmesine sebep olmuştur. Ancak hayvancılık, toplayıcılık ve tayga yaşamıyla ilgili kültürün ve bu kültürle ilgili sözvarlığının Tuvaların söz hazinesinde yaşamaya devam ettiğini görmek sevindiricidir. Bu toplumlarda dikkat çeken hususlardan biri, geleneksel uğraşlarla, özellikle hayvancılıkla ilgili en ince ayrıntıların adlandırıldığıdır. Hayvanların renklerine, yaşlarına, özelliklerine göre yapılan adlandırmalar dilin ne kadar çeşitli bir leksik zenginliği barındırdığını gözler önüne serer. Sengel Tuvalarının da günümüzde hayvanların yaşları, rengi, işaret ve damgaları, araç gereçlerinin adlarıyla ilgili eski söz varlığını ağızlarında oldukça kuvvetli şekilde korumaları, onların söz varlıklarındaki zenginliğin günümüzde de devam etmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Tuvalar, eski zamanlardan beri, göçebe halklarla benzer şekilde hayvancılıkla uğraşmış, bununla birlikte tarım ve avcılıkla da ilgilenecek yaşamlarını sürdürmüştür. Bütün tarih kaynaklarında, 8. yüzyıldan beri, yabancı kaynaklarda ve özellikle Çin kaynaklarında şöyle geçmektedir: Bin yıl öncesinde Türk dilli halklar, göçebe hayat tarzına ait, at binici idiler; ancak onların yaşamlarında tarımcılık da önemli bir yer tutmaktaydı. Çin kaynaklarında belirtildiğine göre Hunlar *şeer mal* 'küçükbaş hayvan': keçi, koyun; *boda mal* 'büyük baş hayvan': at, inek, deve olmak üzere beş tür hayvan besiciliği yapmıştır (SİGTY L, 1997, s. 424). Eski Türk yazıtlarında *adgır* (Tuv. askır) "aygır", *arkar* (Tuv. *argar*) 'dişi dağ keçisi' *at* (Tuv. *a't*) "at", *buka* (Tuv. *buka*) "boğa", *ingek* (Tuv. *inek*) "inek", *koy* (Tuv. *hoy*) "koyun" gibi besi hayvanlarının adları geçmektedir (Aydarov, 1971, s. 84-85, 117-118, Aydın, 2016, s. 13, 15-16, 22). Türk dilli halkların atalarının geçmişte göçebe hayat tarzına sahip oldukları, hayvancılıkla ilgili adlar, iş gücüyle ilgili söz varlığında sağlam şekilde saklanması ile açıklanabilir.

Sengel Tuvaları (bundan sonra ST olarak kısaltılacaktır), Türk ve Moğol halkları gibi besi hayvanlarını *beş çüzün mal* 'beş tür hayvan' olarak adlandırır. Bununla ilgili olarak halk bilgisi ürünlerinde bu söz grubunun kullanıldığı

görülür. Örneğin, ST yakarışlarda *Bay Aldayıvıska çalbarıp, beş çüzün malıvıstı maldap...* ‘Zengin Alday’ımıza yakarıp beş tür malımızı güdüp...’ (FF TİGİ No 895, s.2003) deyip kutsal Alday dağlarına sürekli yakarıp dualar ederler. Tuvalar arasında genel olarak *aldı çüzün mal* ‘altı tür hayvan’ ifadesi kullanılırken ST, *sarlık* ‘yak’ ve *inek* ‘inek’i tek tür olarak kabul ettikleri için, onların ağzında altı değil, beş tür hayvandan bahsedilir.

▪ **mal**

Tuvalar, hayvanları adlandırmakta topluluk adı olarak, *mal*, *mal-magan* ve *mal-sürüg* sözlerini kullanırlar. *Mal* terimi, tüm Tuvalar arasında hem koyun, keçi, inek gibi besi hayvanlarını hem de yilkıyı ifade eder (TSTY II, s. 325). Tuv. *magan* ‘un ya da et, yemek’ sözü, Moğolca *mah(an)* ‘et’ anlamına gelen kelimeden alıntılanmıştır. Tatarintsev (ESTY, 2008, s. 32), Başkurt ağızlarında *maxan* ‘et; kızarmış et’, Sibiryaya Tatarlarında *maxan* ‘at eti’ anlamlarında kullanılan sözün Tuvacada ayrıca neden ‘un’ anlamına da gelişini, kelimenin beyazı ifade eden diğer *makır* ve *mangan* gibi sözlerle bir bulaşma sonucunda olabileceğini açıklamıştır. ST ağzında *mal* ‘hayvan’ genel Türkçe söz kullanılır. Çoğu Türk lehçesinde ve Moğolcada da kullanılan bir sözdür. Bu sözcük, çoğunlukla Sibiryaya Türk lehçelerinde ‘hayvan’ anlamından başka *et-hörengi* ‘mal mülk’, *baylak* ‘varlık, zenginlik’; *baraan* ‘mal mülk’ (DTS, 1969, s. 335) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. K. M. Musayev incelemesinde, Türk halkları arasında *mal* ‘hayvan’ anlamının ilk olarak *et-hörengi* ‘mal mülk’ anlamında bulunduğunu, daha sonra yavaş yavaş “hayvan” anlamına geçmeye başladığını belirtmiştir (1975, s. 69).

▪ **Sog’um mali**

ST, kışın yenmek üzere kesilen hayvanlara *so’gum mali* derler. *So’gum* sözü, *sok-* fiilinden *-Um* yapım ekinin eklenmesiyle türemiş bir sözdür. *So’gum*, Eski Türkçede *sok-* ‘vurmak, saplamak’ (DTS, 1969, s. 508) (Tuv. *sok-*, *kak-*) anlamlı fiille kökteştir. Ayrıca, Eski Türkçede farklı bir fonetik varyantla; ancak anlamı ortak olan *toçum* ‘yenmek üzere kesilen hayvan, öldürülen hayvanın eti’ (DTS, 1969, s. 571); Tofacada *so’hum* ‘yenmek üzere kesilmeye ayrılan hayvan’ (Rassadin, 1995, s. 64) anlamlı sözcüğe rastlanır. *Sok-* (so’gar) fiilinin TSTY’deki anlamlarından biri ‘yemek üzere öldürmek’ olarak verilmiştir. *Idıktıg malın kiji kañçap soga beer çüvel* (E. Dongak) (TSTY II, s. 693) ‘Kutsal bir hayvanı insan nasıl öldürebilir ki!’. Bazı Türk lehçelerinde *soy-* fiilinin aynı anlamda kullanılmasıyla paralel olarak Tuvacada da *sok-*’ın yanı sıra *soy-* (soyar) fiilinin “herhangi bir hayvanın derisini etinden ayırmak, yüzmek” anlamında yaşadığı görülmektedir. *Ol-la doraan diiñni soya berdim* (K. Arakçaa) (TSTY II, s. 723) ‘Çarçabuk sincabı(n) soydum (derisini yüzdüm)’. Bazı durumlarda bu iki söz

birbirine karıştırılır. Ancak Tuvacada yemek üzere hayvanın öldürülmesini ifade eden fiil *sok-* fiilidir.

▪ **kençe**

ST ağzında, güz sonlarında doğuran hayvanın yavrusunun *kençe* sözü ile belirtilmesi dışında, aynı sözcük ile ailenin en küçük üyesi de adlandırılır. Edebi Tuvacada *hençe* (TRS, 1968, s. 474) sözü sadece hayvanla ilgili bir söz olarak kullanılmıştır. İnsanla ilgili olarak *heymer* (TRS, 1968, s. 472) sözü kullanılır ve bu söz ailenin en son çocuğunu, en küçük çocuğunu ifade eder. *Hençe* sözü, ST ağzında yaygın anlam olarak hem hayvan için hem de insan için kullanılmaktadır. Bu söz ise, Eski Türkçede *kenç* '1. yavru; 2. hayvan yavrusu' (DTS, 1969, s. 298), Kaz. *kenje* 'yeni doğmuş hayvan' (MKS, 1954, s. 313) ve Mo. *henz* 'doğması gereken zamandan daha geç sürede doğan hayvan' (Tsevel, 1966, s. 762) gibi kullanımlarla karşımıza çıkar. Edebi Tuvacadaki gibi Moğolcada da *henz* sözü hayvanla ilgili olarak kullanılmakta, insanla ilgili olarak ise 'ailenin en küçüğü' anlamını *otgon* (MRS, 1957, s. 311) sözcüğü karşılamaktadır.

▪ **argımak**

ST ağzında canlı olarak kullanılan *argımak* "en hızlı at" olarak kayıtlanmalıdır. Kelime ile ilgili ortak bir köke veya gövdeye götürülebilecek *argı-* fiilinin edebi Tuvacada kullanılıyor olmasına rağmen *argımak* sözüne rastlanmamaktadır Tatarintsev, *argı-* 'vezdit'; obyvezjat, razyezjat; kursirovat, soverşat reysı" fiiliyle ilgili Sevortyan'ın **ar-* 'jat krupnım şagom' 'yürümek, büyük adımlarla koşmak' anlamlı köke dayandığını ve bunun da muhtemel olduğunu belirtir (TSTY I, 2000, s. 134). Güney Kırgız boyları arasında Arap cins atları, yüksek, güzel, alımlı atlara da *argımak* adı verilmektedir (Radloff, 1989, s. 275). *Argımak* sözü, farklı farklı varyantlarla Moğol ve Türk lehçelerinde görülür: Kaz., K.Kalp. *argumak* 'cins at'; Nog. *argumak* 'hızlı cins at'; Uyg. *argumak* 'iyi cins at'; Türkm. *argamak* 'iyi cins binek atı'; Özb. *argumak* 'hızlı yarış atı'; Mo. *argamag* 'çügürük çarış atı' vb. (Nadurgulov, 2000, s. 25). *Argımak* ~ *argamak* ~ *argamak* kelimeleriyle *arqun*'un ortak kökene bağlandığıyla ilgili görüşler vardır. Hauenschild, DLT'de geçen *arqun* sözünü ele alırken kelimeyle ilgili yapılan etimolojilere de yer vermiştir. Buradaki bilgiye göre, Sevortyan kelimeyi *arça-* / *arçı-* / *arçu-* 'tüm gücüyle koşmak' köküyle ilişkilendirmiştir. Vambery, *argamaq* 'hızlı koşmak', *arçamaq* ~ *arçımaq*'ın *arqun*'un halk etimolojisi şekli olduğunu düşünür. Şçerbak, kelimeyi *ariq-* > *arq-* şeklinden getirir. Yeni Uygurcada görülen *arçi* 'aygır' sözünün de bir ağız varyantı olduğunu belirtir. Hauenschild, **arqu* ile ilgi kurarak, EDPT'de *arkuru* 'crosswise, slanting' (<**arqur-*) ve DLT *arquçi* 'iki insan arasındaki arabulucu'

anlamlarıyla ilişkilendirerek, *arqun*'un da aygır ile kısrağın arasındaki arabuluculuğu ifade etmesinin muhtemel olduğunu düşünür. *Arqun*, evcil kısrağ ile yabancı aygırın çiftleştirilmesiyle olan at cinsidir ve her ikisinin de özelliğini taşıır, ancak en önemlisi bunların çok hızlı olmalarıdır (Hauenschild, 2003, s. 23-24).

▪ **At – Kulun- Be**

Göçebe toplulukların en vazgeçilmez hayvanı, etinden, sütünden, gücünden faydalandıkları *atın* onların yaşamlarındaki değeri daha da büyüktür. D. Funk'un ifade ettiği gibi "Evcil hayvanların adlarıyla ilgili özenle işlenmiş bir sistemin oluşturulması, her şeyden önce atların cinsi ve yaşı, onların tüylerinin renk özellikleri, bu hayvanın Sayan-Altay halklarının hayvancılık kültüründe ne kadar önemli ve özel bir anlama sahip olduğunu açıkça göstermektedir." (2020, s. 224).

Edebi Tuvaca ile benzer şekilde ST ağzında *a't* sözü faringal (gırtlaksı) ünlülü olarak kullanılır. Edebi Tuvacanın yazım kurallarına göre bu sözün faringal ünlülü oluşu **ʙ** (sertleştirme işareti) ile belirtilerek yazılır (OSTY, s. 429).

ST ağzında atın yavrusuna diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi *kulun* (kul^un) (ET. *kulun*) (DTS, 1969, s. 465), Kaz. *kulın* (MKS, 1954, s. 213), Alt. *kulun* "iki yaşına kadarki dönem" (RAS, s. 158) olarak adlandırılır. *Kulun* sözünü anlam açısından ele alacak olursak, Tuva, Özbek, Uygur, Saha Türkçesinde *kulun*, Tofacada *hulun*, Azerbaycan Türkçesinde *gulun* (ESTYa V-2, s. 132) olarak ufak fonetik farklarla görülen sözcük, at yavrusunun bir yaşına kadarki dönemini ifade etmektedir. Buna karşılık, ST ağzında *kulun* sözcüğü, at yavrusunun iki yaşına kadar olan döneminin adlandırılmasında kullanılır. Bazı yazılı kaynaklarda *kulun* sözcüğünün ilk anlamının ST ağzındaki anlam ile aynı olarak, iki yaşına kadarki adlandırmayı ilettiği açıklaması yapılmıştır (SIGTY L, 1997, s. 725). Buna dayanarak, ST ağzında *kulun* sözünün Eski Türkçe formu koruyarak günümüze ulaştırdığı düşünülebilir.

ST ağzında beş yaşındaki kısrağa verilen **be** adı, diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi (Kaz. *biye*, Alt. *bee*, Hak. *pi*, Özb. Uyg. *bijä*, Kırg. *bä* vb.) (SIGTY L, 1997, s. 443) aynı anlamı iletmektedir. Türk Dilinde Eski Uygur döneminden itibaren görölmeye başlayan sözcüğü Clauson uzun ve kapalı e ünlüsü ile *bé*: olarak gösterir ve Türkçenin Kuzeydoğu (Altay, Lebed, Teleüt *pe*::; Hakas, Tuva *be*; merkez kuzey lehçelerinde Kazak ve pek çok kuzeybatı grubunda da *biye* şeklinde sözcüğe rastlandığını belirtir (EDPT, s. 291). (Krş. Hauenschild, 2003, s. 60-61, 133).

▪ **Buura**

Damızlık deveye ST ve Tuvacada *buura* adı verilmektedir (TRS, 1968, s. 124). Karşılaştırmalı tarihi gramerde, genel Türkçede bu söze *bugra* ‘damızlık deve’ şeklinde rastlandığı belirtilir (SİGTY L, 1997, s. 447). Tatarintsev, *buura* sözünün Türk lehçelerinde *bugra* ~ *buvra* ~ *buura* ~ *bura* şeklindeki ufak fonetik varyantlarla bulunduğunu belirtir. Semantik açıdan çoğunlukla bir hayvanın erkeği ya da bir kişi adı olarak görüldüğünü ifade eden Tatarintsev, Moğolcada da EMO. *buyura*, Mo. *buura* şekillerinin bulunduğunu bunların bazı araştırmacılar tarafından Türkçe alıntı olarak kabul edildiğini vurgular. Bu fikrin kendisi tarafından da kabullenildiğini ima eden araştırmacı, Moğolların deve yetiştiriciliği ile ilgili söz varlığındaki pek çok kelimeyi Türklerden aldığını da belirtir. Sevortyan’ın verdiği bilgiye göre de Türkçe *bugra* ve Moğolca *bugura* homojen olarak kabul edilmelidir. Tuv. *buura*, Alt. *bura* sözü, (Sevortyan bunun muhtemelen Moğolcadan ikincil alıntı olduğunu düşünür) hem *bugura* hem çağdaş Moğolca muadili *buura*’ya götürülebilir (ESTY I, 2000, s. 306-307). *Bugra* sözünün etimolojisinin hâlâ belirsiz olduğunu kaydeden Tatarintsev, *bugra* < *bug(u)ra* (*<*bug-* ya da *<*buğu-*) şeklinde gelişim gösteren sözün ilk anlamının da *bugur* ~ *buur* ‘güç gösteren kişi’ ve *bug(u)ra* ‘güç göstermeye zorlanan kişi’ olmasının muhtemel olduğunu belirtir. Bundan hareketle Uygurcadaki iki eşeslinin varlığına dikkat çeker: *bugra I* (dial.) ‘geyik’, *bugra II* ‘soylu’. Sonrasında, Karahanlı Hanı Bugra Han’nın adında geçen bu unvan için Kononov’un düşüncesini de destekleyen Tatarintsev, sözün anlamsal gelişimini şu şekilde özetler: “Kağanların adlarında yer almış bu söz Uygurca ‘asil, soylu’ anlamını yansıtıyor ve ‘güçlü, güç gösterme mecburiyeti olan’ anlamları dolayısıyla, Bugra Han adı büyük olasılıkla ‘güçlü han’ anlamına geliyordu, sonrasında kelimenin bu sıfat anlamı büyük erkeklere aktarılmıştı” (ESTY I, 2000, s. 307).

Aydın, runik harfli eski Türk yazıtlarında geçen *bugra* sözünün kişi adı olarak kullanıldığını, erkek deve anlamıyla daha sonraki dönemlerde geçtiğini ifade eder (2016, s. 21). (Ayrıca bk. Hauenschild, 2003, s.73-74; Abik, 2009, s. 10-11).

▪ **Adan - Teve**

İğdiş edilmiş erkek deveye ST ağzında *adan* veya *teve* denmektedir. Bu telaffuz Tuva edebi dilinde *адан* (аъ) (TRS, 1968, s. 37) [a’dan] şeklinde yani faringal (gırtlaksıl) ünlülük olarak geçmektedir. Eski Türkçede *atan* ‘iğdiş edilmiş erkek deve’ (DTS, 1969, s. 66), Moğolcada *at(an)* ‘ay.’ anlamlı sözcüklere karşılık gelmektedir (MOT, 1957, s. 46). Sevortyan, kelimenin Orta Asya coğrafyasındaki Türk lehçelerinde *atan* şeklinde geçen varyantının, aynı anlamla Eski Türkçede *atkan* sözüne denk geldiğini belirtmiştir (ESTYa I, s. 203).

Hauenschild'in ifade ettiğine göre, kelime, Doerfer tarafından Moğolcadan alıntı olarak görülmüştür. Ancak Moğolcada bu kelime *temeen* ve *buura* sözleriyle birlikte, *atan temeen* ve *atan buura* şeklinde kayıtlara geçmiştir (2003, s. 39).

▪ İngen

'Dişi deve' anlamındaki *ingen* sözü ST ağzında Eski Türkçeden beri korunarak günümüze ulaşan kelimelerden biridir. Bu söze, ET. *inen*, EUyg., Kırg., KKalp. *ingen* ve diğer pek çok lehçede karşılaşılmaktadır (SİGTY L, 1997, s. 448).

Altın-Köl (E-28) yazıtında kelime şu şekilde geçer:

iniņizke eđiņizke ingen yüki ełd<e> tüşürtünüz "Kardeřlerinize, ađabeylerinize, diři devenin (sırtındaki) yükü (?) yurda getirdiniz" (Aydın, 2019, s. 104).

▪ İnek

Diğer Türk lehçelerinde ve eski Türk yazıtlarındaki gibi ST ağzında ve Tuva yazı dilinde *inek* sözü kullanılmaktadır. Ayrıca, *ingek* (seyrek durumlarda sarlık "yak" anlamında) – *ınax* – *annax* şeklinde fonetik varyantlarda olsa da asıl anlam olarak ineği ifade etmektedir (SİGTY L, 1997, s. 436). Tatarintsev, çalışmasında, Türk dillerinde *inek* – *ingek* – *ınax* varyantlı sözün *in-* "doğmak" veya "gerçekleşmek, vücut bulmak" şeklindeki fiil kökünden geldiğini ve *-(e)k*, *-çek* ekleriyle türetilerek isim yapıldığını belirtmiştir (ESTY II, s. 374). Bu sözle ilgili olarak K. M. Musayev Eski Türk yazıtlarında ve Türk lehçelerinde *inek* sözüne geniş bir anlam yelpazesinde rastlanıldığını dolayısıyla, Mahmud Kaşgarlı'nın DLT'de geçen *sıyr* (?) sözü ile ayrı düşünmenin mümkün olmadığını kabul etmektedir (1975, s. 85). Moğolistan'ın Bayan-Ölgiy aymağında ST ile birlikte yaşayan Kazakların dilinde *inek* sözüyle ilgili olarak *sıyr* sözünü kullanmaları dikkat çekicidir.

▪ Bızaa

İnek ve *sarlık* 'yak'ın iki yaşına kadarki yavrusuna Tuva Türkçesinde ve ST ağzında *bızaa* denmektedir (TSTY I, 340). İki yaşını geçen buzağı, Tuva edebî dilinde *moldurga*, ST ağzında ise *buruu* adları ile ifade edilir. Genel Türkçe buzağı sözü Tat., Başk., Öz., Çuv.'da 'temiz kalpli kişi' anlamında farklı bir anlam iletiyor olsa da bazı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde EUyg. *buzayu*; Kaz., Başk. *buzaw*, Alt. *pozu*, Gag. *buzaa*, Kbalık., Az. *buzow* vb. "buzağı" anlamındaki kullanımlara rastlanmaktadır. Bazı araştırmacıların düşünçesine göre bu söz, *buzayu* ~ *burayu*, *buz*, *bur* 'karanlık, kuu' (ET. *buz*, EMO. *bora*, *boru*) eski şekli oluşturmuştur (şçerbak, 1961, s. 100).

▪ **Buga**

ST’de, Tuva yazı dili ile benzer şekilde boğaya *buga* denmekte ve bu söz bütün Türk lehçelerinde *buga* ~ *buka* ~ *poka* gibi fonetik varyantlarla görülmektedir. Moğolcada *bux* ~ *buxa* olarak rastlanmakta olduğuna dayanarak Sevortyan *bukanın* (ve diğer fonetik varyantlarla) genel Altay dillerinin sözcüğüne ait bir kelime olduğu sonucuna ulaşmıştır (ESTYa II, s. 231-232).

▪ **Hoy - Argar**

ST ağzında ve Tuva yazı dilindeki *hoy* sözü (TRS, s. 479) ve ağzılarda, tüm Türk lehçelerinde (Hak. *hoy*; EUyg., Kaz., Alt., KKalp. gibi *koy*) bu söze rastlanmaktadır. Bu terimin, Moğolcada ve Mançu Tunguz dillerinde (EMo. *konin*, Mo. *xon’*, Bury. *xoni*, Kalm. *xñH*, Evenk. *konin*, Nan. *xoni(n)*) kullanılmasına dayanarak, Altay Dilleri Teorisi savunucuları bu sözü genel Altay Dilleri leksemi olarak kabul ederler.

Argar, ST’de, Tuva yazı dilindeki gibi, ‘yaban dağ koyunu’ anlamındaki sözdür. Aydın, sözün, Eski Türk yazıtlarında sadece Şine Usu yazıtında ‘dişi dağ keçisi’ anlamıyla *arkar başı* şeklinde yer adında kullanılmış olduğunu bildirir (2016, s. 15). Ayrıca, Aydın’ın, H. Eren’den aktardığı bilgiye göre, “Orta Asya ve Sibiry’a da yaşayan, büyük boynuzları olan yaban koyunu (*Ovis argali*)’ olarak” anlamlandırılan “bu hayvan adının aslen Moğol kökenli olduğunu ancak *argali*’nin Türkçe *arkar*’dan; Farsça *ārgālī*’nin de Moğolcadan” alındığı ifade edilir (TDES, 16–17) (Aydın, 2016, s. 15).

Hauenschild, *arqār* teriminin Orta Asya ve Güney Sibiry Türk halklarında *argali* “dişi dağ keçisi” anlamında kullanıldığını belirtmiş ve Sevortyan’ın kelimenin etimolojisine dair verdiği bilgiyi aktarmıştır. Sevortyan’a göre, **arqa-*’tan türemiş olan kelime, Kırgızcada *arqay-* ‘farklı yönlerle ayrılmak’ fiiliyle de ilişkilendirilmiştir. Ancak Hauenschild, kelimenin sadece çok büyük boynuzlara indirgenerek açıklanamayacağını ifade ederek, kelimenin büyük olasılıkla *arqa-* ‘aramak, keşfetmek’ fiilinden gelmiş olabileceğini söyler ve bunu da yabancı dağ koyunlarının daima yaşlı bir dişi liderliğinde var oldukları bilgisine dayandırır (2003, s. 23).

Moğolcada ve diğer Türk lehçelerinde ‘yaban koyunu, dişi dağ koyunu olarak’ bulunan sözün ST ağzında ‘erkek dağ koyunu’nu ifade etmesi kaydedilmelidir.

▪ **Guja**

ST damızlık erkek koyuna *guja* demek, edebi Tuva dilinde ise *koşkar* sözü kullanılmaktadır. Tuva Türkçesinin Bay-Tayga ağzında ST ağzında olduğu gibi hiçbir değişiklik olmadan *guja* (Sat, 1993, s. 12) ve Krasnoyarsk Kray’da yaşayan

Usinsk Tuvalarının ağzında ise *ku'ja* (Sarıkay, 1971, s. 273) sözüne rastlanmaktadır. *Guja* sözü diğer Türk lehçelerinde (Alt. *kuça* 'koç', Şor. *kuça*, Hak. *xuça* 'koç', Kırg. *kuça* 'erkek kuzu') ve Moğolcada (Emo. *kuča*, Mo. *xuts* 'koç') rastlanmaktadır ve V. İ. Rassadin'in düşüncesine göre bu söz Moğolcadan alıntılanmıştır (1980, s. 43). Bazı araştırmacılar, *kuča* sözünün Türk lehçelerinin *koç* 'koyun' sözünden gelişmiş olduğunu ve Türk lehçelerinin bazı ağızlarında konuşma dilinde *koçkor* 'damızlık erkek koyun' anlamında rastlanan sözle ilgili olduğunu düşünürler (SİGTY L, 1997, s. 432-433). B. İ Tatarintsev, Tuva edebi dilinde damızlık erkek koyun, Türk diline ait söz *koşkar* ve Moğolcadan alıntılanan *kuja* olmak üzere iki farklı şekilde adlandırılmaktadır (2004, s. 271) şeklinde ifade etmiştir. A. M. Şçerbak, bu sözün fonetik yapısını araştırarak Moğolca *guça-xuça* sözünün varyantlarının hiçbir kuşku olmadan Türk dilinden alıntılanmış sözler olduğunu örneklerle kanıtlamıştır (Şçerbak, 1961, s. 310; Abaşev, 1927, s. 13).

▪ Öşkü

ST ve edebi Tuvaca ve ağızlarında görülen *öşkü* (TRS, 342) 'evcil keçi' (<eçkü) sözüne Eski Uygur döneminden itibaren bütün tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde (EUyg. *eçkü*, Alt. *eçki*, Hak. *öski*, Kaz. *eşki*, Tof. *ö'şkü* vb.) rastlanmaktadır. ST arasında *öşkü*, keçinin cinsiyet ya da yaşına dair herhangi bir özelliğini iletmeksizin genel adını ifadede kullanılır. Cinsiyet ve yaş özelliklerini göstermek için farklı adlar verilmiştir. Yeni doğmuş keçi yavrusu Tuva edebi dilindeki gibi *anay / çaş anay* olarak adlandırılır. Cinsiyeti belirlemek için *kıs anay* 'dişi keçi yavrusu', *er anay* 'erkek keçi yavrusu'; 2 yaşına ulaşan keçiye *serge*, *sergeş* adları verilir.

Araştırmacıların *öşkü* 'keçi' ilgili düşünceleri ise farklı farklıdır (bk. SİGTY L, 1997, s. 426; ESTYa, 1980, s. 34-35; ESTY IV, 2008, s. 423; EDPT, s.24b). E. V. Sevortyan, sözü *geçi* ve *eçki* olmak üzere iki şekil altında toplamış ve bu formların temsilcisi tarihi ve günümüz lehçelerini sıralamıştır. *Eçki* formu altında 'dişi keçi' anlamıyla kelimenin Türkiye Türkçesi ağızları, Kar., Kum., Kırg., Kaz., Nog., Kkalp., Tat. ağızları, Öz., Uyg. ağızları, Alt., Hak., Kızıl ve Sagay diyalekti, Tuv.'da görüldüğünü kaydetmiştir (Sevortyan, 1980, s. 35). Kelimenin etimolojisine dair önceki bilgiler ve Türkçede keçi adlandırmasıyla ilgili doyurucu bilgiyi M. Öner'in "Türk Kültüründe Keçi Adları" adlı makalesinde görürüz. Öner, Türk yazı dillerinde *keç keç*, *geçi geçi*, *kaç kaçı* vb. şekillerdeki çağırma kelimelerin *keçi* için kullanıldığını ifade eden görüşleri iletmış, L. Bazin'den ise *keçi* tipi sözlerin *eçkü* biçiminin ses göçüşmesine dayandığı bilgisini aktarmıştır. Ayrıca, H. Eren'in her iki biçimin *eç* ve *keç* çağırma kelimelerinden *eçkü>eçkü* ve *keç-kü>keçkü* gelişimiyle oluştuğu görüşünü uygun bulmuştur (Öner, 2019, s. 233).

▪ Sergeş

ST ağzında hem erkek hem dişi, iki yaşından dört yaşına kadar keçiye *sergeş* denir. iki yaşında herhangi bir belirtme olmadan *sergeş*, üç yaşında *kunan sergeş*, dört yaşında *dönen sergeş*, erkek ve dişilik bakımından *er sergeş*, *kıs sergeş* şeklinde belirtilir. Moğolistan'ın Hovd aймаğında Buyant ilçesinde yaşayan Tuvalar ise, iğdiş edilmiş erkek keçiye *sergeş* derler (Tsetsegdar, 2003, s. 155). Tuva edebi dilinde *serge* "iğdiş edilmiş erkek keçi" anlamında kullanılan sözün Tuva ağızlarında *sergeş* şeklindeki varyantına rastlandığı belirtilir (TSTY II, s. 667). Kelimenin etimolojisine dair B. İ. Tatarintsev, *serge* kelimesinin –ş küçültme ekiyle genişlemiş ya da *erkeç* 'evcil keçi' kelimesiyle bir bulaşmanın sonucu olarak var olmuş olabileceğini belirtmiştir (ESTY V, 2018, s. 90-91).

Diğer Türk lehçelerinde erkek keçi anlamında *erkäč – ärkäč – ärgäč* şekillerine rastlanmaktadır. Örneğin Türkm. 'iki yaşında erkek keçi', Kbkalk. 'üç yaşında erkek keçi' (SİGTY L, 1997, s. 428), Kırg. *serkäs* 'iki yaşında iğdiş edilmiş keçi' (Radlov, 1989, s. 268), Az. *erkeç // erkeş* 'iki-üç yaşında erkek keçi' (Hasiyev, 1976 s. 14) şeklinde farklı farklı dönemleri adlandırmada kullanılan adlar bulunmaktadır. Başkurt Türkçesinin bir ağzında *serkeş* sözünün 'öküz, boğa' anlamında kullanılması ise ilginçtir (Nadurgulov, 2000, s. 120). Abik, DLT'de *erkeç* sözünün 'genç teke' anlamıyla yer aldığını bildirir (2009, s. 27). (Ayrıca bk. Hauenschild, 2003, s. 44).

Sonuç

ST ağzında rastlanan yukarıda ele alınan hayvanları belirten sözler incelendiğinde, ufak fonetik değişikliklerle, genel Türk dilinden gelen sözler olduğunda şüphe yoktur. Bundan hareketle, hayvancılıkla ilgili terimler ana Türkçeden ayrılarak farklı farklı kollarda, lehçelerin olduğu dönemlerde bu anlam farklılıklarıyla oluşmuştur denebilir. Yavaş yavaş tarihi dönemlerden geçen her halk kendi dilindeki özellikleri de katarak, hayvancılıkla ilgili terimler oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca, Türk-Moğol dilleri arasındaki ilişkilerin çok eskilere dayandığına kanıt olarak hayvancılık terimlerinde, hayvan adlarında her iki dilde de karşılıklı alıntılar yapılmış olduğu görülmektedir. Moğol dillerinde genel Moğolca özellik gösteriyor olsa da Türk dilinden alıntılanan pek çok söz bulunmaktadır. Rassadin'in de ifade ettiği gibi, bu sözler eski ana dil aracılığıyla tüm Moğol dillerine girmiştir. Tuvaların Moğolistan'da yaşayan bir grubu olan Sengel Tuvalarının günümüzde birlikte yaşadıkları Moğol ve Kazakların etkisiyle dillerinde daha fazla alıntılar olduğu düşüncesine karşılık, anadillerini koruma yönündeki çabaları, kültürlerini ve dillerini devam ettirme konusundaki bilinçlerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Yukarıda ele alınan hayvan adlarının, Sengel Tuvalarının ağzında, geçmişten günümüze kadar korunduğu görülmüştür. Sengel Tuvalarının hayvanları adlandırmada hayvanların çeşitli özelliklerini göz önünde bulundurarak (zellikle cinsiyet ve yaşlarına göre) hayvanların her dönemleri için ayrı adların kullanılması, hayvancılığın yaşamlarında ne kadar önemli bir yerde olduğunu göstermektedir.

Bu incelemeyle Sengel Tuvalarında hayvan adlarının ve terimlerin bazı farklılıklarla söz varlığındaki yerini korudukları görülmüştür. Örneğin, gz sonlarında doğuran hayvanın yavrusunu adlandırmakta kullanılan *hene* terimini, Sengel Tuvaları insanla ilgili olarak 'ailenin en küçük yesi' anlamıyla da canlı bir Şekilde kullandığı tespit edilmiştir. *Kulun* sözünün pek çok lehçede atın bir yaşına kadarki yavrusunu ifade etmesine karşılık ST arasında *kulunun* atın iki yaşına kadarki dönemini ifade ederek eski anlamı koruduğu görülmüştür. Pek çok kaynaktaki lehçelerde dişi dağ koyunu, yaban dağ koyunu anlamında kullanılan *argar* sözü ise ST arasında erkek dağ koyununu ifade eder.

KAYNAKÇA

- 📖 Abaşeyev, D. A. (1927). K voprosı o realizatsii buryat-mongol'skogo yazıka. Buryatovedeskiy Sbornik (III-IV).
- 📖 Abik, A. D. (2009). Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları. Journal of Turkish Studies (Cem Dilçin Armağanı), 1-32.
- 📖 Aydarov, G. (1971). Yazık orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pismennosti VIII veka. Alma Ata.
- 📖 Aydemir, A. & Erdem, M. (Ed.) (2017). Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması. Ankara: Grafiker.
- 📖 Aydın, E. (2016). Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar. Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, IX(1), 1-51.
- 📖 Badarç, B. (2002). O nekotorıh leksieskih osobnostyah tsengelskih tuvinstev Severo-Zapadnoy Mongolii. Ueniye Zapiski, 19, 179-187.
- 📖 Badarç, B (2009). Leksika jivotnovodstva v tsengelskom dialekte tuvinskogo yazıka: v sravnitelno-sopostavitelnom aspekte. Dissertatsii i avtoreferata po VAK RF 10.02.20, Kandidat filoloğieskiy Nauk. Novosibirsk.
- 📖 Bavuu-Srn, M. V., U. Tsetsegdar, H. Gansuh, B. Badarç. (2009). O klassifikatsii dialektov tuvinskogo yazıka. Sibirskiye filoloğieskiy jurnal, (3), 158-166.

- 📖 Erdem, M. (2017). Tsengel Tuvaları: Toplumdilbilimsel Bir Değerlendirme. Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması içinde (s. 49-60). Ankara: Grafiker.
- 📖 Funk, D. A. (2020). Tayga Avcıları, Balıkçıları ve Toplayıcılarının Destanlarında Süt-Beyaz Atlar. A. Bağcı (Çev.). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (49), 223-236.
- 📖 Gansuh, H. (2009). Osobennosti tuvinskoy reči jiteley Tsengela. Dissertatsii i avtoreferata po VAK RF 10.02.20, Kandidat filologičeskix Nauk. Novosibirsk.
- 📖 Gansuh, H. (2019). Tıva Dıldın Daştıkı Dielektizi: Sengel Tıvalarının Dılı. Tehlikedeki Diller Dergisi - Tuva Dosyası, 71-75.
- 📖 Grayvoronskiy, V. V. (1997). Sovremennoe aratstvo Mongolii. Sotsialnie problemi perehodnogo perioda 1980-1995 gg. Moskva.
- 📖 Hasiyev, Z. A. (1976). Terminı jivotnovodstva v zapadnoy gruppi dialektov i govorov azerbaydjanskogo yazıka. Avtoref. Diss. Kand. Filol. Nauk. Baku.
- 📖 Hauenschild, I. (2003). Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- 📖 Mannay-ool, M. H. (1995). Tuvınsı Mongolii: traditsii i sovremennost. UZ TNiiYaLi(XVIII), 56-62.
- 📖 Monguş, M. V. (2002). Tuvınsı Mongolii i Kitaya. Novosibirsk: Nauka.
- 📖 Musayev, K. M. (1975). Leksika tyurkskih yazıkov v sravnitelnom osveşçenii. Novosibirsk: Nauka.
- 📖 Nadurgulov, U. F. (2000). Jivotnovodçeskaya leksika başkir (Pod. Red. E. F. İşberdina) . Ufa.
- 📖 Öner, M. (2019). Türk Kültüründe Keçi Adları. D. A. Mustafa Kaymakçı içinde, Yetiştiricilikten Kültüre Türklerde Keçi (s. 232-238). Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.
- 📖 Radlov, V. V. (1989). İz Sibiri: stranitsı dnevnika / Pod.red. S.İ.Vanşteyn. K.D.Tsivinoy, & B. Çıstovoy (Çev.). Moskva: Nauka.
- 📖 Raldin, H. T. (1968). Etniçeskiy sostav sovremennogo naseleniya Mongolskoy Narodnoy Respubliki . Problemi etnografii i etniçeskoı istorii narodov vostoçnoı i yugo-vostoçnoı Azii içinde (s. 11-35). Moskva.
- 📖 Rassadin, V. İ. (1980). Mongolo-buryatskie zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkah. Moskva: Nauka.
- 📖 Rassadin, V. İ. (2007). Oçerki po istorii slojeniya tyurko-mongolskoı yazıkovoı obşçnosti. Ç. I. Tyurkskoe vliyanie na leksiku mongolskih yazıkov. Elista: İzd-vo Kalm.

- 📖 Sarıkay, M. H. (1971). Svedeniya o reçi usinskih tuvintsev. UZ TNiiYaLi (XV), 269-276.
- 📖 Sat, Ş. Ç. (1993). Dialektne materialı kak istoçnik dlya sozdaniya istoričeskoj grammatiki tuvinskogo yazıka. Voprosı tuvinskogo yazıkoznaniya, 12-17.
- 📖 Şçerbak, A. M. (1961). Nazvaniya domaşnih i dikih životnih v tyurkskih yazıkah. İstoričeskoe razvitie leksiki tyurkskih yazıkov içinde (s. 82-172). Moskva.
- 📖 Taube, E. (1994). Skazki i pridaniya altayskih tuvintsev. Moskva.
- 📖 Tenişev, E. R. (1997). Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Leksika. Leningrad.
- 📖 Tsetsegdar, U. (2003). Obraztsı folklorı i reçi kobdoskih tuvintsev. Kızıl.

Sözlükler

- 📖 DTS 1969 – Drevnetyurkskiy slovar / AN SSSR. İstitut yazıkoznaniya. – L.: Nauka, 1969, s.676.
- 📖 EDPT 1972 - Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionariy of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford Universty.
- 📖 ESTY I 2000 - Tatarintsev, B. İ. Etimologiçeskiy slovar tuvinskogo yazıka. T.II: D, Yo, İ, Y / Pod. red. D.A.Monguşa, Novosibirsk: Nauka, 2000.
- 📖 ESTY II 2002 – Tatarintsev B.İ. Etimologiçeskiy slovar tuvinskogo yazıka. T.II: D, Yo, İ, Y / Pod. red. D.A.Monguşa – Novosibirsk: Nauka, 2002, s. 388.
- 📖 ESTY III 2004 – Tatarintsev B.İ. Etimologiçeskiy slovar tuvinskogo yazıka. T.III: K, L – Novosibirsk: Nauka, 2004, s. 440.
- 📖 ESTY IV 2008 - Tatarintsev B.İ. Etimologiçeskiy slovar tuvinskogo yazıka. T.III: K, L – Novosibirsk: Nauka.
- 📖 ESTY V 2018 - Tatarintsev, B. İ. (2018). Etimologiçeskiy slovar Tuvinskogo yazıka (Cilt V). Novosibirsk: "Nauka".
- 📖 ESTYa I – Sevortyan E.V. Etimologiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov: obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na glasnie. – M.: Nauka, 1974, s.768.
- 📖 ESTYa II – Sevortyan E.V. Etimologiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov (Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi 'V', 'G' i 'D'). – M., 1980, s.396.
- 📖 ESTYa V – Sevortyan, E.V. (1997). Etimologiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov. T. V. – M., 1997.
- 📖 MKS 1954 – Mongolşa-kazakşa sözdik (Mongolsko-kazahskiy slovar). Ulaanbaatar.

- 📖 MRS 1957 – Mongolsko-russkiy slovar. – M. 1957.
- 📖 MOT 1957 – Pod red. A.Luvsandendeve (1957). Mongol oros tol. Moskva, s.714.
- 📖 OSTYa 1967 – Orfografiçeskiy slovar tuvinskogo yazıka) / Sost. M.D. Biçeoool i S.N.Çamaev; otv. red. D.A.Monguş. – Kızıl, 1967, s.446.
- 📖 Rassadin 1995 – Rassadin V.İ. Tofalarsko-russkiy slovar. Russko-tofalarskiy slovar – İrkutsk: Vostoçno-Sibirskoe kn. izd-vo, 1995, s.288.
- 📖 SİGTY L 2001 - Sravnitelno-istoričeskaya grammatika Tyurkskih yazıkov - leksika / otv. redaktor E. R. Tenişev. Moksva: Nauka, 2001, s.822.
- 📖 TDES 1999 - Eren, Hasan. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara, 1999.
- 📖 TRS 1968 – Tuvinsko-russkiy slovar / Pod red. E.R.Tenişeva. – M.: Sov. entsiklopediya, 1968, s.646.
- 📖 Tsevel 1966 – Tsevel. Ya. Mongol helniy tovç taylbar tol (Kratkiy tolkoviy slovar mongolskogo yazıka) / Pod red. A.Luvsandendeve. – Ulaanbaatar, 1966, s.912.
- 📖 TSTY I 2003 - Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka (Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı). Tom 1 A-Y, Novosibirsk: Nauka, 2003, s.598.
- 📖 TSTY II 2011 - Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, (Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı). Tom 2 K-S, Novosibirsk: Nauka, 2011, s.800.

Kısaltmalar

Alt.	Altay Türkçesi
Az.	Azerbaycan Türkçesi
Bur.	Buryatça
Başk.	Başkurt Türkçesi
Çuv.	Çuvaşça
Emo.	Eski Moğolca
ET	Eski Türkçe
Euyg.	Eski Uygurca
Ev.	Evenk Dili
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi
Kbalk.	Kabardin Balkarca
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Kkalp.	Karakalpakça
Kbalk.	Karaçay-Balkar

Kalm.	Kalmukça
Kar.	Karayca
Kaz.	Kazak Türkçesi
Kum.	Kumukça
Mo.	Moğolca
Nan.	Nanay Dili
Nog.	Nogayca
ST	Sengel Tuvaları
Şor.	Şor Türkçesi
Tat.	Tatarca
Tü.	Türkçe
Türkm.	Türkmen Türkçesi
Tof.	Tofaca
Uyg.	Uygur Türkçesi
Öz.	Özbek Türkçesi

**Çok Kültürlü Toplumların Kimlik Oluşturma Süreçlerine
“Tehlikeli Akrabalık” Romanı Üzerinden Bir Bakış**
*A Look at the Identity Creation Processes of the Multicultural Societies
Through the Novel "Dangerous Kinship"*

Hasan Kazım KALKAN*
Tuğba YILDIRIM**

Özet

Göç yüzyıllardır devam eden, çeşitli ekonomik, siyasi ve sosyal olayların sebep olduğu bir toplumsal olaydır. Tarih sahnesine çıktıkları günden beri sürekli hareket hâlinde olan Türklerin en son göç ettikleri bölgelerden biri de Batı Avrupa'dır. 60'lı yıllarda başlayan göç neticesinde bu bölgede hatırı sayılır bir Türk nüfusu meydana gelmiştir. Göç eden bu insanlar gittikleri ülkelerin yalnızca maddî anlamda kalkınmasına destek olmamış, bunun yanında kültür dünyalarının zenginleşmesinde de katkı sunmuşlardır. Türk-Alman Göçmen Edebiyatı adı altında incelenen edebiyat da göç neticesinde ortaya çıkan bu kültürel katkının en önemli göstergelerinden biridir. Bu çalışmada Türk-Alman Göçmen Edebiyatı ikinci kuşak yazarlarından kabul edilen Zafer Şenocak'ın 1998 yılında Almanya'da yayınlanan ve 2006 yılında Türkçeye çevrilen “Tehlikeli Akrabalık” isimli romanı incelenecektir. Kimlik arayışı konusunun çok baskın olduğu eser, aynı zamanda Avrupa'da yetişen Türk çocuklarının içinde bulunduğu durumun kendisi de göçmen olan Şenocak'ın bakış açısından ortaya konması bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda; kimlik oluşturma sürecinde karşımıza çıkan temel etkenlerden olan ailenin ve toplumun söz konusu sürece etkileri roman karakterlerinin hayatları üzerinden ortaya konulmaya çalışılacak ve metin çözümlemesi yöntemi kullanılmak suretiyle eserden aktarılan ifadelerle somutlaştırılarak verilecektir.

Anahtar kelimeler: Göç, göçmen edebiyatı, aidiyet sorunu, Zafer Şenocak.

*Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Almanca Öğretmenliği ABD, k.kalkan@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8126-163X.

**Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, tugba.yildirim@gmx.net.
ORCID ID: 0000-0002-1264-5063.

Abstract

Migration is a sociological mobility, a social event that has been going on for centuries and caused by various economic, political and social events. Western Europe is one of the regions where the Turks, who have been on the move ever since the day they took the stage of history, migrated collectively. As a result of immigration that started in the 60's, a considerable Turkish population has emerged in this region. These immigrants not only supported the financial development of the countries they went to, but also contributed to the enrichment of their cultural world. Literature, categorized under the name of Turkish-German Immigrant literature, is one of the most important indicators of this cultural contribution that emerged as a result of immigration. In this study, the novel "Dangerous Kinship", published in Germany in 1998 and translated into Turkish in 2006, by Zafer Şenocak, one of the second generation writers of Turkish-German Immigrant Literature, will be analyzed. The work, in which the subjects of belonging and the search for identity are very dominant, is also very important in terms of taking an x-ray of the situation (albeit in a slightly radicalized form) of Turkish children who were brought up in Europe. In this context, the effects of family and society, which are one of the main factors in the process of creating identity, will be tried to be revealed through the lives of the characters of the novel and concretized with the expressions transferred from the works by using the method of "text analysis".

Keywords: *Immigration, immigrant literature, belonging problem, identity problem, Zafer Şenocak.*

Göç yüzyıllardır devam eden, çeşitli ekonomik, siyasi ve sosyal olayların sebep olduğu bir toplumsal olaydır. İnsanları göç etmeye zorlayan sebeplerin önemli olması kadar, göç sonucunda meydana gelen sosyolojik olaylar da toplumsal hayat için önem arz etmektedir. Göç, fiziki açıdan ele alındığında yalnızca A noktasından B noktasına harekettten ibaret olsa da, harekete maruz kalan cismin insan gibi çok yönlü bir varlık oluşu olayı çok daha karmaşık hâle getirmektedir. Çünkü insanoğlu göç ederken yalnızca bedenini değil, duygularını, değer yargılarını, düşüncelerini de beraberinde götürmektedir.

Göç tarihine bakıldığında farklı dönemlerde benzer ya da farklı nedenlerden kaynaklanan çok sayıda göç hadisesine tanık olunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın ihtiyaç duyduğu iş gücünü karşılamak adına, Türkiye başta olmak üzere çeşitli ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalar sonucunda gerçekleşen işçi göçü de bunlardan birisidir. Memleketlerini bir müddet sonra geri dönme ümidiyle terk eden birinci neslin Almanya'da kalıcı hale gelerek orada kök salmasıyla Türk göçmenler bu ülkeyi oluşturan temel dinamiklerden biri hâline gelmişlerdir. Söz konusu göçmenler Almanya'ya yalnızca bilek gücü sağlamakla kalmamış, 60'lı yılların sonundan itibaren ileride

çok farklı isimlerle adlandırılacak olan yeni bir edebiyat türünün oluşumunda da önemli rol oynamışlardır.

Bu çalışmada Türklerin “misafir işçi” olarak göç ettikleri Almanya’da başlayan ve çeşitli şekillerde isimlendirilerek üç kuşakta incelenen Türk-Alman Edebiyatı’nın bünyesindeki Göçmen Edebiyatı’nın yansımaları, özellikle ikinci kuşak yazarı kabul edilen Zafer Şenocak’ın “*Tehlikeli Akrabalık*” romanı örneklem olarak alınarak incelenecektir. 1998’de “*Gefährliche Verwandtschaft*” adıyla Şenocak’ın ikinci romanı olarak yayınlanan ve “*Tehlikeli Akrabalık*” ismiyle 2006’da Türkçe olarak basılan bu eserdeki kimlik arayışı temasının yansımaları ve göçmen toplumunda kimlik oluşturma sürecine etkileri ortaya konulacaktır.

İnceleme yapılırken öncelikle göç ve edebiyatın ilişkisi bağlamında Türk-Alman Edebiyatı’nın oluşmasına zemin hazırlayan temel dinamikler üzerinde durulup, ikinci kuşak edebiyatçı grubuna giren Zafer Şenocak’ın hayatına kısaca değinilecektir. “Aidiyet sorunu” bağlamında kimlik oluşturma sürecinde karşımıza çıkan temel etkenlerden olan ailenin ve toplumun söz konusu sürece etkileri roman karakterlerinin hayatları üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda; “*Tehlikeli Akrabalık*” romanının yazar tarafından belirli konular çerçevesinde kurgulanmasının sebepleri, eserin ortaya çıkış döneminin yansıtılması açısından nasıl örnek teşkil ettiği metin çözümlemesi yöntemi kullanılmak suretiyle eserlerden aktarılan ifadelerle somutlaştırılarak verilecektir.

1. Göçmen Edebiyatı

Göçün sonuçları itibarı ile gerek bireyin gerekse toplumların hayatlarını derinden etkileyen bir olgu olması, edebiyata yansımaları da kaçınılmaz kılacaktır. Tarihsel süreç içerisinde siyasal ve sosyal gelişmelere bağlı olarak başta Avrupa kıtasına olmak üzere gerçekleşen göçler, sömürgecilik ve koloncilik çalışmaları gibi tarihsel olaylar, homojen bir kültür anlayışına dayanan ulusal kimlikler ve ulusal yazınların yanında, heterojen bir kültür anlayışına dayanan melez kimlikler ve kültürlerarası yazınların da ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Sarı, 2018, s. 43). Göçün en önemli sonuçlarından biri de farklı kültürel kimliklere sahip insan gruplarının bir arada yaşamaları ve bir birleriyle kültürel etkileşim içerisine girmeleridir. Birlikte yaşama ve karşılıklı etkileşim uzun bir zaman dilimine yayıldığında bunun bireyin kültür dünyasında da yansımaları olmaktadır. Çünkü “Zorunlu seyahat ya da rızalı sürgünlük, mekânsal uzaklıkla, dilsel ve kültürel yabancılıkla birleşince, kimlik sancısının yaşandığı bu kesintili var olma duygusu, doğal

olarak yeni bir ruh halini, yeni bir dil iklimini, yeni bir yaşama kültürünü, yeni bir kimlik sancısını doğurur” (Sakallı, 2018, s. 13).

Göç neticesinde yazarların bakış açılarının tek kültürlülükten çok kültürlülüğe doğru kayması edebi eserlerin de bu çerçevede şekillenerek kaleme alınması sonucunu doğurmaktadır. Türk-Alman Göçmen Edebiyatı özelinde ilk dönem ve devamındaki dönemler analiz edildiğinde, edebi eserlerin konularında değişiklikler göze çarpmaktadır. İlk olarak “Gastarbeiterliteratur (Misafir İşçi Edebiyatı)” adıyla gündeme gelen ve genellikle misafir işçilerin Almanya’da yaşadığı zorlukları aktaran bu yazın, ikinci kuşakta “Migrantenliteratur (Göçmen Yazını)” ile göç ve göçmenin ilk kuşağa nispeten farklı noktalarına vurgu yaparak, iki kültür arasında olma, iki vatan, iki dil gibi ikilikleri dile getirmiş ve üçüncü kuşakta farklı kültürlere ve kimliklere odaklanma ile “Interkulturelle Literatur (Kültürlerarası Edebiyat)”a dönüşmüştür (Yücedağ, 2019, s. 2).

“İlk kuşak göçmenler için temel motivasyon, kültürel değil, iktisadidir ve onların amacı, para kazanıp, doğdukları ülkelere geri dönmektir. Bu nedenle de entegrasyon, kimlik ya da kültürel tanınma onlar için bir sorun haline gelmemiş veya getirilmemiştir” (Perşembe, 2005, s. 68). Zaman içerisinde yazar tipi, içerik ve Alman toplumunun bu edebiyatı algılama biçimi değişmiş, buna araştırmacıların farklı bakış açıları da eklenince, ilgili edebiyat farklı tanımlamalara açık hâle gelmiştir (Kalkan, 2017, s. 196).¹ Türk-Alman edebiyatı özelinde düşünüldüğünde ise üç farklı yazar tipinden söz etmek mümkündür: “Sadece Türkçe yazarlar, hem Türkçe hem Almanca yazarlar, yalnızca Almanca yazarlar” (Kalkan, 2014, s. 138).

Göçmen Edebiyatında konular, başlangıçtaki “Misafir İşçi Edebiyatı” döneminde; vatan hasreti, göç edilen yerde yaşanan yabancılaşma iken “Göçmen Edebiyatına” dönüşmesiyle birlikte göç edilen yere yerleşmiş olmanın getirdiği sorunlar olmaya başlamıştır. Adıgüzel’e (2008) göre Göçmen Edebiyatı, göçmenleri göç etmeye mecbur bırakan sosyal ve ekonomik koşulları, göçün nasıl bir durum olduğunu “göç edilen ülkede karşılaşılan düşmanlık ve ırkçılığı, hissedilen köksüzlük duygusunu, yurtsuzluk ve farklı kültürel çeşitlilik nedeniyle yaşanan kimlik arayışını” (s. 16) anlatan edebi bir dönemdir. Yücedağ (2019) ise birinci kuşaktan üçüncü kuşağa kadar vatan algısında, dilde, kimlik ve aidiyet gibi konularda farklılıklar olduğunu belirtir. Ona göre: “Birinci kuşakta, vatan hasreti, gurbet, Almanya’da yaşanan zorluklar söz konusuysen, ikinci kuşakta yersiz yurtsuzluk, vatan arayışı, aidiyet ve kimlik

¹ Söz konusu adlandırma sürecinin aşamaları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Kalkan, 2017

arayışı gibi konular hâkimdir. Üçüncü kuşakta ise, çoğul kimlikler, kültürel farklar ve kültürlerarasılık, ötekine bakış gibi konular dikkat çekmiştir” (s. 2).

1.1. İkinci Kuşak Göçmen Edebiyatı ve Zafer Şenocak

İkinci kuşak yazarlarından Zafer Şenocak, 1961 yılında Ankara’da doğmuş, 1970 ailesinin Almanya’ya göçünden sonra Münih’te yaşamaya başlamıştır. Şenocak’ın babası ellili ve altmışlı yıllarda Türkiye’nin en etkili İslamî dergilerinden birinin yayıncısı ve yazarıdır. Annesi ise laik bir memur ailesinden gelen bir ilköğretmenidir. Ailesi üzerinden değerlendirildiğinde, Şenocak’ın göçmen edebiyatı kapsamında ele alınan diğer birçok yazardan iki açıdan ayrıştığı söylenebilir: Birincisi ailesinin eğitim düzeyi son derece yüksektir. İkincisi ise ailede gelenek ve modernitenin aynı derecede temsil ediliyor oluşudur. Şenocak, Münih Üniversitesi’nde Alman dili ve edebiyatı, tarih, siyasi bilimler ve felsefe eğitimi gören yazar, ilk eserlerini şiir türünde vermiş, sonraki dönemlerde nesre yönelmiştir. MIT, UC Berkeley, Dartmouth College, Oberlin College, Lafayette College gibi üniversitelerde konuk profesör olarak dersler vermektedir. Türkçeden Almancaya çeviriler de yapan, şiirleri, söyleşileri ve yorumlarıyla çeşitli gazete, televizyon ve ayrıca birçok Alman gazetesinde karşımıza çıkan Şenocak’ın eserlerinin de birçok dile çevrildiği görülmektedir.

Otobiyografik bir roman olan “*Tehlikeli Akrabalık*” anne tarafından Alman Yahudisi, baba tarafından Türk olan Sascha Muhteschem’in hikâyesini anlatmaktadır. Çok küçük yaşlarda Almanya’ya gelen Sascha burada annesi tarafından tam bir Alman gibi yetiştirilmiştir ve Türkiye’ye dair herhangi bir aidiyet duygusu hissetmemektedir. Fakat içinde bulunduğu toplum ve yakın dostları tarafından sürekli Türklüğüne dair soruların muhatabı olmak durumunda kalmaktadır. Babasının ölümünden sonra, Türk millî mücadelesinin önemli isimlerinden biri olan dedesinin günlükleri kendisine teslim edilir. Osmanlıca ve Kiril alfabesiyle yazılan bu günlükleri deşifre etme çabasıyla birlikte Sascha’nın kendi geçmişine doğru yolculuğu da başlamış olur.

2. “Tehlikeli Akrabalık” Romanında Göç Vurgusu

Şenocak romanda dönemin edebî konularının temel taşıını oluşturan göç olgusunu çeşitli boyutlarıyla, hem şimdiki zamana hem de geçmiş zamana atıf yaparak romanın olay örgüsüne yerleştirmiştir: Romanın ana karakteri Sascha’nın annesinin ailesi göçmendir. Yahudi olmaları sebebiyle Hitler’in zulmünden kaçıp İstanbul’a, savaş bitiminde ise tekrar Münih’e göç etmişlerdir. Babasıyla Türkiye’de tanışan annesi, Sascha’yı Almanya’da dünyaya getirmek istediği için babasıyla birlikte İstanbul’dan Münih’e taşınır ve babasının da

kendisi gibi göçmenliği başlar: “Anneannem ve dedem savaştan birkaç yıl sonra Münih’e geri dönmüşlerdi.[...] Annem ve babam ise onların ardından ancak 1954’te benim doğduğum yıl gidebildiler” (s. 54).

Sascha, Münih’ten Amerika’ya yerleşerek bizzat göçmenliği tatmıştır. Oradan da eşi Marie ile birlikte Berlin’e göç etmiştir: “Amerika’ya gitmiştim. Umduğum gibi ‘Alman olma heveslisi’ birinin rahat bırakılacağı bir ülkeydi burası. En az sayıda yabancıların yaşadığı, göçmen oranının en düşük olduğu eyaletten davet aldığım için sevinmiştim. Bozkır’a gitmiştim” (s. 122). “Marie’yle Amerika’da tanışmıştık. Bu şehirde kesin bir yuva bulmak umuduyla birlikte Berlin’e dönmüştük” (s. 17).

Sascha’nın sevgilisi Marie, Talat Paşa hakkında çekeceği belgesel film için araştırmalarını önce Selanik’te, sonra İstanbul’da sürdürür. Romanın kurgusunda yine Marie karakterinin yaşantısı ve Talat Paşa üzerinden bir göç şehri olan Selanik’e gönderme yapılır. “Selanik göçmenlerin şehri, 1912 yılında Yahudiler ve Türkler şehri terk etti. Şehir Yunanlı oldu. Yunan egemenliğinden altında kalan Yahudiler, Hitler gelinceye kadar içgüveysinden hallice yaşadılar” (s. 68).

Sascha’nın soyunun bir diğer parçası, babasının babası Karslı büyükbabasının hikâyesinden 1915 olayları sırasında Ermenilerin göçü hatırlatılır: “Büyükbabam 25 yaşında Doğu’da bir kahraman. Ermeni isimleriyle dolu bir tehcir listesini ilk hazırlayan kişi o” (s. 38).

Berlin Duvarı’nın yıkılışı ile Doğu’dan Batı’ya göçler de eserde yer alır: “Duvar yıkılmıştı ve hemen bir saniye sonra, yeni birleşik bir Almanya doğmuştu; gevşek bir federal birlik değil, gerçek bir Alman ulus devletiydi” (s. 31).

Yazarın romanda bahsettiği diğer bir göç ise, lisede başlayan arkadaşlığını yetişkinlik döneminde de devam ettirdiği arkadaşı Peter’in göç hikâyesidir. Burada göçün sebebi olarak din gösterilir: “Peter doğuştan Münih’li değil. Anne babası İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Silezya’dan Bavyera’ya gelmişler, Bavyera Katolik bir eyalet olduğu için.[...] Peter’in anne babası 1945 yılında evlenmişler. Bir hafta sonrada Ruslardan kaçmaya başlamışlar” (s. 42).

Yine aynı şekilde eserin birçok yerinde Almanya’ya yönelik işçi göçüne dair vurgulara rastlanmaktadır. Tüm bunlar bize Şenocak’ın bu romanında yer alan birçok karakterin göç olgusunu tatmış ya da uzaktan yakından bununla ilişkisi olan şahıslar olduğunu göstermektedir. Sascha sadece şimdiki zamanda yaşadığı göç ve göçmenlik olgusunun getirileri ile değil, aynı zamanda geçmişten getirdiği karakterlerle geçmişteki göçün arasında kendi köklerini, ait olduğu tarafları anlama adına bir bağlantı kurar. Burada verilen göç

hikâyeleriyle göçü meydana getiren farklı sebepler ve farklı göç türleri ile ilgili örnekler ortaya konulmaktadır. Ayrıca yazar göç olgusunun beraberinde getirdiği duygu, düşünceleri ve zorlukları kahramanlarının yaşantısından yola çıkarak karşılaştırır ve yorumlar. Bu karşılaştırma ilk olarak, Hitler’in zulmünden Osmanlı Devleti’ne sığınan Yahudilere karşı Osmanlı Devleti’nin ve Türklerin tutumu ve Nazilerden sonra tekrar döndükleri Almanya’da Almanya’nın ve Alman halkının tutumu olarak karşımıza çıkmıştır. Aşağıdaki örnekler Osmanlı’ya sığınan Yahudilerin bakış açısından göçmenleri kabul eden devletin ve halkın davranışlarını ortaya koyar:

“[...] sade ve yaratıcı tarzlarıyla bilim adamları ve sanatçılar, çok sayıda Türk’ün gönlünü kazanmıştı. Onlara vatan haini gözüyle bakan, ya da çoğunlukla Yahudi kökenli oluşlarını söz konusu eden kimse yoktu. Almanların çoğu, dedem ve annem gibi, Türkçeyi çabuk öğrendi, çok geçmeden de kendilerini sürgünde değil, ikinci vatanında hissetmeye başladı”(s. 52).

“Türkiye’deki Yahudilerin büyük bir bölümü İspanya’dan göç etmişti. Yaşamları boyunca Sultan’ın sadık kulları olmuşlardı”(s. 53).

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü Balkanlar’daki Yahudiler için de, en az Türkler için olduğu kadar felaket anlamına gelmişti. Onları zulümden koruyacak bir güç yoktu” (s. 68).

Yukarıda bahsedilen karşılaştırmanın diğer tarafı olan Alman halkının göçmenlere olan bakış açısına aşağıdaki örnekte verilmiştir: Sascha’nın okul yıllarında gizliden gizliye Nazi dönemine ait fotoğrafları toplama tutkusunun bir koleksiyon tutkusuna dönüşmesiyle otuzlu yılların gazete ve dergilerini, gündelik yaşama ait nesnelere ve özellikle de el yazmalarını toplamaya başlaması, belgelerini devletin görevlilerine teslim etmek istemeyen birçok yaşlı Alman hanımla tanışmasına vesile olmuş ve onların Türkler ve Yahudiler hakkındaki düşüncelerini birinci ağızdan duymasına sebep olmuştur (s. 59-62). Kimileri hâlâ enflasyon günlerinin sorumlusu olarak Yahudileri görmektedir. Kendisine notlarını verecek olan bir kadın, “günümüzde Türklerin o zamanki Yahudilerden çok daha kötü olduklarını” (s. 62) söyler ve devam eder:

“Yahudiler kendilerini Almanlıkla maskeleyişlerdi, sanki Almanmış gibi yapmışlardı. Gerçi bu maskeleri düşürülmüştü. Ama bu onların sonuydu. Kadın bir süre düşündü, sonra Yahudiler ile Almanları nefretle karışık bir sevginin birleştirmiş olduğunu söyledi. Ama Türkler ile Almanlar arasında yalnızca nefret vardı” (s. 62).

Yapılan bu karşılaştırma ile burada göçün öznesi olan Yahudileri kabul eden iki farklı toplum -Alman ve Türk toplumu- ve onların ortaya koyduğu iki farklı tutum ortaya konulmuştur. Türk toplumunda hoşgörüyü temel alan bir toplumsal

yaklaşım, onlara kim oldukları hatırlatılmadan güvenli bir şekilde birlikte yaşama ortamı sağlanırken; Alman toplumunun ortaya koyduğu tavırla göç eden Yahudilerin tam tersi bir durumla karşılaştıklarını ve hiçbir zaman toplumun bir parçası yapılmayarak düşmanca bir tavırla dışlandıklarını görüyoruz.

3. Kimlik Sorunu

3.1. Kimlik Oluşturma Sürecinde Aile Etkeni

Sosyal bir varlık olan insan, sosyal bir çevre içinde doğar ve büyür. Sosyalleşme ya da toplumsallaşma süreci olarak da adlandırılan bu süreç bireyin kişiliğinin oluşmasına ve topluma uyum sağlayarak, yaşadığı toplumun bir parçası olmasına etki eden çeşitli faktörleri içerisinde barındırır. Bunlar “mega, makro, mezzo ve mikro” (Qolenkova, Akuliç ve Kuznetsov, 2007, s. 174) alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. “Mikro faktörler, aile, komşular, mahalle, akran grupları, okul ortamları ve başkaları” (İsgandarova, 2019, s. 26) olarak bireyin çevresindeki bu sosyal yapılanmalardan, sosyal faktörlerin en alt grubu olarak karşımıza çıkar. Bu grup birincil grup olarak da nitelendirilir ve “bireyin sosyal doğasını ve ideallerini biçimlendirmede önem taşıdıkları için birincil konumdadır” (Çoştu, 2011, s. 53). Bu noktada bireyin kimliğinin oluşumunda ve aidiyet hissi geliştirmesinde birincil etken olarak ailenin ön plana çıktığını görürüz.

Yurdakul ve Çuha (2018) bireyin kendini tanımlarken, kim olduğunu bildirirken “ait olduğu toplumsal yapılanmalara” başvurduğunu ve sahip olduğu kimliklerin, [...] ırk, milliyet gibi unsurlarından gelen farklılıkları üzerinden çeşitli şekillerde” (s. 142) tanımlanmakta olduğunu ifade eder. Çağırkan (2019) ise bu kimlik tanımlamaları kapsamında geleneksel toplumlardaki bireylerin “içine doğdukları topluluk bünyesinde genel olarak kimlik ve aidiyet algılarını ‘hazır’” bulduklarını ve “toplumla bütünleşme sürecinde girdikleri sosyalizasyon süreçleri sonucunda da aidiyet algısına” (s. 56) sahip olduklarını dile getirir. Bu durum çok kültürlü toplumlarda yaşayan bireyler için kimlik oluşturma süreci bakımından daha zorlu bir kimlik tanımlama sürecinin ortaya çıkmasına sebep olur. Sascha ailesi bakımından Alman-Yahudi bir anne, Türk bir baba ve Alman toplumu içinde doğması sebebiyle Alman çevresi bakımından üçlü bir köken oluşumunun içinde dünyaya gelmiştir. Burada Sascha, aidiyet hissinin oluşması bakımından ilk sosyalleşme alanı olan ailesinden yeterli dönüt alamamıştır. Babası Türk olan Sascha’nın anneanesi ve dedesi savaştan birkaç yıl sonra, annesi ve babası ise, Sascha’nın doğduğu yıl olan 1954’te Münih’e geri döner. “Annem beni Almanya’da dünyaya getirmek istiyordu. Beni bir Alman yapmaya

çok önem veriyordu” (s. 54). Bu ifadeler annesinin Sascha için önceden kurgulanmış bir planı olduğunu ortaya koymaktadır. Sascha'nın annesi gideceği ülkede bir Alman olarak kabul edilmesi ve bu şekilde yaşaması için her şeyi planlamıştır ve bu plan doğrultusunda ilerlemeye kararlıdır. Anne bunu aslında bir “önlem” olarak nitelendirmektedir ve Sascha bu konuda kendisini sorguladığında bu önlemi ona “farklı dünyaların arasında rahat bir yaşam sağlamak için aldığını” (s. 54) söyler.

Annesinin geçmişten kaçma suretiyle onu sadece katıksız Alman yapma çabası hem Yahudi kimliği hem de babasından dolayı Türk kimliğiyle tanıştırılmasına engel olmuş, bu durum bu aidiyetin bir parçası olan dil edinimine de yansıtılmıştır: “Bu yüzden ben doğduktan sonra evde artık Türkçe konuşulmaz oldu; oysa daha önce mutlaka ara sıra konuşuluyor olmalıydı” (s. 54). Bu durum baba dili olan Türkçeye sadece bir turist uzaklığında yakın olmasına sebep olmuştur: “Türkçeyi hiçbir zaman tam öğrenemedim. Yalnızca birkaç sözcük biliyorum. Ortalama bir Alman turistin bildiğinden daha çok değil” (s.12).

“İnsanın kendi dilinin artık hiçbir işe yaramaması, büyük bir darbe olsa gerek” (s. 12) diyen Sascha'nın aslında annesinin, babasının dilini öğrenmesine müsaade etmeyerek geçmişini okumasına ve öğrenmesine bir darbe indirildiğini görüyoruz. Bu bağlamda Sascha'nın hayatında aidiyetsizliğe giden sürecin bizzat annesi tarafından başlatıldığını görüyoruz. Babasıyla olan iletişimsizliği bu durumu daha da tetiklemiştir. Annesiyle çoktan ayrılmış olan babasını “Karısıyla bile iletişim kuramayan bir adam” (s. 35) olarak gören Sacha'nın, etkili bir baba oğul ilişkisi kurma fırsatı olamamıştır. Çünkü babası Almanya'da kalmamış başka ülkelere gitmiş, sonunda ait olduğu yere, İstanbul'a dönmüştür: “Her kim acımasızca orada burada dolaşırsa, sonunda kendi şehrine, kokularını çocukken içine çektiği şehre demir atar” (s. 23) diyen Sascha babasının da, ait hissetmediği yerlere olan göç serüvenine, köklerinin var olduğu İstanbul'da kalarak son verdiğini ifade eder. Aslında göç olgusuyla ortaya çıkan boşluğun ancak öze dönüşle tamamlanacağını vurgular, babasının da bu sorunu yaşadığını fark eder.

Annesinin onu geçmişinden koparma çabasına rağmen anılar ve fotoğraflar onu geçmişe götürür. Sascha, bir gün büyükbabasının fotoğraflarını bulur. Annesine gösterdiği bu fotoğraflar, derhal şöminede yakılır. Sascha'nın “komik bıyıklı” (s. 9) diye tabir ettiği bir adamın fotoğraflarının yakılması, aslında onun geçmişinin yakılışıdır. Nazi katliamından sonra annesinin ailesinden ve akrabalarından kimse kalmaz, yine Sacha'nın kütüphanede bulduğu fotoğrafları annesi tarafından hemen ortadan kaldırılmak istenir; onların yabancı oldukları söylenir. Daha sonra annesine bu konuda sitem ettiğinde; “Sen o zaman henüz

anlayamazdın” (s. 56) cevabıyla karşılaşır. “Yedi yaşında sorular sormaya başladım. Belki daha da önce, ama artık o kadarını anımsamıyorum” (s. 54) diyen Sascha’nın soruları aile fertleri tarafından tatmin edici şekilde cevaplanmaz. “Babam çok ender evde olduğu için annem de az konuştuğu için, sorularımı, yakaladığımda dedeme sorardım; kendimi onun zemin kattaki büyük kütüphanesine kapatırdım”(s. 55). Babasıyla olan iletişimsizliği ve annesinin onu Alman yapma planı onu henüz aile içindeyken bile geçmişine götürecek bağlardan koparmış ve bunun faillerinin bir yönüyle ailesi olduğu ortaya konulmuştur.

Annesi tarafından, onun bağlı olduğu kökleri kesmek suretiyle uygulamaya konulan plan Sascha’nın “Almanya’dan nefret etmeye ya da Alman halkını lanetlemeye” (s. 56) itecek bir ruh hâline girmemesi ve onun “bu ülkeyle kesintisiz bir ilişki içinde” olabilmesiydi. Bunun sebebi ise onun Alman ırkı içinde Alman gibi rahat yaşamasını arzu etmesi ve kendi gibi vatandaşlığı elinden alınmış, bu ülkede hep ötekileştirilerek yaşam süren biri olarak hayatına devam etmesini istememesiydi. Fakat burada annesinin göz ardı ettiği belki de hesaplayamadığı şey; Sascha’ya hayatı boyunca içinde yaşadığı toplum tarafından hatırlatılacak olan kimliği, hatta kimliksiz olmaya çalışırken bile peşini bırakmayacak olan toplumsal kimlik dayatması olacaktır. Sascha bunu şu sözlerle ifade eder: “Yaşamımdaki değişkenlik yüzünden, projesinin daha sonra başarısızlığa uğradığını hissetmiş olmalı” (s. 54). Ayrıca Sascha’nın ondan uzak tutulmaya çalışılan bu gizli geçmişe olan merakı da, dedesinin kütüphanesinde saklamayı başardığı, Yahudi yazarlara ait kitaplar sayesinde aslında çocukluğundan itibaren diri kalmış ve bu dönemi öğrenme isteğini arttırmıştır. “Annem her ne kadar Nazi dönemin üzerinde az durduysa da, bu dönem benim için önem kazandı” (s. 59).

3.2. Kimlik Oluşturma Sürecinde Toplumsal Etkenler

“Bireylerin toplumla bütünleşmesi ve toplumsal yapıya uygun olarak uyum içinde varlığını sürdürmesinin” çok önemli olduğunu vurgulayan Çağırkan (2018) aidiyet algısına sosyolojik açıdan bakarak, “aidiyet algısının inşa edilmediği durumlarda bireyler için yıkıcı etki” (s. 560) olarak karşımıza çıkabilen durumlara dikkat çeker. Bu durumda romanda başkahramanımız Sascha’nın ailesi tarafından oluşturulamayan aidiyet hissi, içinde yaşadığı toplum tarafından da, o topluma ait olmadığı hissi verilerek, onun ikilemde kalmasına sebep olmuş, aidiyetini sorgulamaya itmiştir. İçinde yaşadığı toplum onun ötekileştirildiği birçok durumla karşı karşıya gelmesine sebep olmuş ve bu duruma en yakın çevresi tarafından maruz bırakılmıştır. Çünkü Alman

toplumunda katıksız bir Alman olan Marie ve arkadaşları, sosyalleşme süreçlerinde kendi kimliklerini oluştururken içinde buldukları toplumun normları, kültürü ve inançları doğrultusunda yetişmiş ve bu toplumun bir parçası olmuşlardır. Kendileri ile aynı süreci yaşayan ve bu toplumun bir parçası olan Sascha, sahip olduğu isim ve Yahudilik ve Türklük bağlamında bakıldığında, her iki tarafı da Doğu'ya dayanan kökeni sebebiyle hiçbir zaman onlardan olamamıştır. Onlar için bu toplumun “biz”i ve onlardan olmayanı ise bu toplumun “onlar”ı, yani “öteki”leri konumundadır. Ağır (2013) bu bağlamda “öteki” kavramının “psikanalist Lacan’ın bu alana getirdiği yeni yorumlar çerçevesinde kişiliğin (kimliğin) oluşum sürecinde ortaya çıkan karmaşık ilişkileri tanımlamak üzere” (s. 17) üretildiğini ifade etmektedir. Bu kavram, postkolonyal teoride kolonize edilmiş insanlarla olan ilişkilerden ortaya çıkan kimlik sorunlarını ortaya koymaya yönelik çalışmaların çıkış noktası hâline gelmiştir (Ağır, 2013, s. 8). Bu bağlamda kendinden olmayanı değersizleştirerek, ötekileştirme yaklaşımıyla diğer bir ifadeyle oryantalizmle kendi kimliğini inşa etme çabasında olan Batı toplumundan söz etmek yanlış olmaz. Oryantalizm, kendini Batı denilen bir siyasi-kültürel oluşuma ait hisseden birinin, Doğu olarak betimlenen ve sadece belli bir coğrafyayı kapsamayan diğer bir oluşum hakkında ve onun öğeleri ile ilgili konuşmasıdır (Yaralı Akkaya, 2019, s. 365). Batılı kimlik inşa edilirken, aynı zamanda “öteki” işlevi görececek bir Şark da inşa edilmiş ve bu süreçte oluşturulan Şark giderek daha fazla Şarklılaştırılmıştır (Said, 2003, s. 15). “Batı kendi ‘olumlu’ kimliğini oluştururken olumsuzlukları atfedeceği bir ‘ötekilik’ mekânı olarak Şark’ı da inşa etmiştir” diyen Karadağ (2006) Doğulu’ya atfedilen olumsuz özellikleri şöyle sıralar: “Şarklı tembeldir, cinsel yönden şehvete düşkündür, köle ruhludur, herhangi bir işe odaklanamaz, otorite ve despotik yönetimler altında yaşamaları kaçınılmaz insanlardır’ diyerek olumsuz özellikleri Şark’a atfederken olumlu olarak niteledikleri özellikleri de kendi kimliğinin çerçevesine dâhil eder” (s. 16-17). Bayraktar’ın (2011) “diğer bir bireyi veya bireyler grubunu tanımlamak için kullanılan basitleştirilmiş betimsel kategoriler olarak” tanımladığı önyargılar Batı toplumlarında bolca mevcuttur ve kendine söz konusu toplumda yer edinmek isteyen her öteki bu önyargılarla yüzleşmek zorundadır (s. 8).

Bu konuya romanda Sascha ve eşi Marie arasında geçen Talat Paşa hakkındaki tartışma örnek verilebilir. Marie 1915 yılında Dâhiliye Nazırı olarak Osmanlı Devleti'nde görev yapan Talat Paşa ile ilgili olarak “...Kaç karısı vardı ki?” sorusuyla Sascha’yı bir Doğulu olarak zor durumumda bırakmak ister. “Yine oryantalizm yapmak zorunda mısınız? İçindeki bu nefretle, bu insan hakkında nasıl sürükleyici bir belgesel çekebilirsin?” (s. 14) diyerek karşılık veren Sascha

Maria'nin ötekileştirme tutumuna tepki gösterir. “Bir kitle katiline sempati duymamı mı bekliyorsun?” diyerek konumunu belirleyen Marie'ye, Sascha “Tartışmalı bir tarihsel kişilik hakkında bir film çekiyorsun, bu yüzden konuya değişik açılardan bakabilmelisin” diyerek karşılık verir. Marie'nin “Benim bakış açım bana yetiyor” diyerek verdiği cevap, beslendiği oryantlizmin tek yanlı bakış açısını ortaya koyan bir tavidir. Diyalogun devamında Sascha, Maria'nin zihninde oluşturduğu bu olumsuz algıyı, bir de Türk kaynaklarını okuyarak tekrar gözden geçirmesi gerektiğini anlatmaya çalışır ve farklı bakış açılarını da göz önünde bulundurarak kendi fikrini oluşturmasını ister: “Olaylar ve kişiler hakkında Batılı kaynakların çoğunda bulunanlardan farklı bir resim sunan Türk kaynaklar üzerinde durdun mu? Talat hakkında, bir Batı dilinde yazılmış tek bir biyografi bile yok” (s. 14-15). Sascha burada Batılı kaynakların bu durumu tek yönlü bakış açısıyla ele aldıklarına değinir.

Diyalogun devamında ötekileştirme sürecinde temel kavram ve kategori olan “biz” ve “onlar” ayırımına net bir örnek aşağıdaki gibi verilmiştir: “Tıpkı bir Türk politikacısı gibi konuşuyorsun. Avrupalı olmak istiyorsanız, işkenceyi ortadan kaldırmalısınız” (s. 15). Buna cevap olarak Sascha'nın verdiği karşılık, hem Maria ile aynı dili kullanması sebebiyle hem de bir Doğulu olarak katliam sorumlusu olarak görülen Talat Paşa'ya karşı, Batılı kabul edilen Fransızların yaptığı katliama atır yapılması açısından dikkat çekicidir: “Fransızlar, Cezayir'de işkence ve katliam yaparken Avrupalı değil miydiler? Ya dünyanın yarısını yağmalayan İngilizler? Bu yüzden onlar Avrupa Parlamentosu'ndan ya da Avrupa Birliği'nden dışlandılar mı? Siz Avrupalılar hileli bir oyun oynuyorsunuz, ikiyüzlüsünüz. Beyaz adam hep ikiyüzlüdür” (s. 15).

Romanda geçen bu diyalog yukarıda da ifade edildiği üzere, oryantlizm felsefesinin bizler ve onlar kategorisinde sunduğu öteki ve ötekileştirme sürecinde Sascha bizzat en yakınındaki Marie tarafından öteki yapıлып, Doğulu algısıyla değersizleştirilmiş, Avrupalı olan kendisini ayrı bir statüye koymuştur. Burada Sascha'nın ortaya koyduğu, tavır, sarf ettiği kelime “siz Avrupalılar” diyerek karısını konumlandığı yer diyalogun yarattığı öfke durumundan kaynaklıdır, kahramanın düşünce dünyasını yansıtmaz. Ayrıca bu tepki ait olduğu kimliğe yapılan saldırıya karşı savunma mekanizması geliştiren bir kişilikten kaynaklı değil, gerçekleri ortaya koyma, başka bakış açısı gelişmeye yönlendirme olarak da görülebilir. Çünkü bu durumda Sascha bu tepkiyi kimliksiz biri olarak verir.

Yine yukarıda verilen diyalog bağlamında ele alınması gereken bir durum daha vardır. O da, oryantlist bakış açısının ortaya koyduğu Batılı ve Doğulu kategorisinin oluşturulmasındaki etkenin, bir yönüyle aslında coğrafi bir nitelik taşımadığı; bu durumun, tamamen belirli bir ideoloji açısından konumlandırılan

iki taraf olduğu gerçeğidir. Aşağıda verilen örnekle bu durum ortaya konmuştur: “Kadim bir Doğulu halk olan Ermeniler, sırf Müslüman bir çevrede yaşayan Hıristiyanlar oldukları için, kurgusal bir biçimde Batılı yapıldılar. Buna karşılık, yüzleri bölgedeki tüm öteki halklardan daha Batı’ya dönük olan Türkler, Müslüman oldukları için, Avrupalılar tarafından asla Batılı olarak kabul edilmiyorlar” (s. 15).

Oryantalizmin sunduğu Doğulu ve Batılı kategorisi bağlamında romanda farklı bir bakış açısıyla değerlendirilen duruma, Doğulu olan Yahudilerin Batılı olan Alman kimliğine bürünmesi örnek gösterilebilir. Bu durumu Yaralı Akkaya (2019, s. 366) Edward Said’ten (2004) aşağıdaki ifadelerle aktarır: “Ne doğunun ne de batı kavramının hiçbir ontolojik istikrarı yoktur; bunların her biri insani çabayla yapılır-kısmen ötekilerin kimliğini kullanarak kısmen de onaylama yoluyla.” Bu durum romanda Alman kimliğine bürünerek Türkleri aşağılamaya çalışan Alman Yahudilerinin asimile olarak ortaya koyduğu tutuma bir örnektir. Sascha annesinin “sıradan bir Türk’ü” (s. 87) asla kabul etmemesini, onun bir Alman olarak asimile olmasına bağlar. Bunu “Alman Yahudilerinin, yoksul ve geri kalmış Türklere karşı, hiç çekinmeden dile getirdikleri küstahlık ve aşağılama, asimilasyonlarının bir sonucuydu” (s. 87) ifadeleriyle ortaya koyar. Aslında geldikleri noktada Doğu kökenli olan Türkler ve Yahudilerin göç ettikleri bu toplumunda göçmenlik açısından aynı pozisyonda olmalarına rağmen, kendilerini Alman kimliğine büründürmeye çalışan Yahudilerin bunu oryantalist bir tavırla yaptıkları vurgulanır. “Oryantalistlerin çoğu Alman Yahudisiydi. Doğu’ya sonsuz tiranlık, yazgıcılık, değişmezlik ve ötekilik atfettiler” (s. 87). Bu noktada Yahudilerin soykırıma uğradıkları bu toplumda onlar gibi olma çabaları ele alınır ve onların asimile olduklarını aşağıdaki sözlerle ifade eder: “Sadece asimile edenlerin perspektiflerini, yargılarını ve önyargılarını tamamen benimseyen bir kişi asimile olmuştur” (s. 87).

Oryantalizmin ortaya koyduğu bu bakış açısından yola çıkılarak ötekileştirmeyi temel aldığı ve ondan beslenmek suretiyle Batı toplumlarında kimlikleri oluşturma sürecinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gök (2014) bu durumu “Batı’nın kendini merkezde konumlandırıran bu yapısı “Biz” ve “Onlar” dualizmine dayanır; kimliğin inşa edilmiş sürecinde özne’nin ötekine olan ihtiyacından ortaya çıkar ve yöntem olarak mekânsal anlamda ayırım, ötekinin sınırlarını çizerek onun ötekileştirmesini sağlama almış olur” (s.1) sözleriyle ifade eder.

Kimlik, bireyin kendisi tarafından belirlenen ve tercih edilen bir şey değildir. Kimlik kazanma bir yönüyle yaşantı yoluyla işlenmekte ve toplumsal sürecin bir çıktısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar bu durumu aşağıdaki gibi ifade ederek bu sorunun temelini ortaya koymuştur: “İnsan kim ya da ne olacağını

kendisi seçemez, buna onu kendinden görmeyen başkaları karar verir. Yaşamında bir kez olsun taraf değiştirmek isteyen herkes bu deneyimi yaşar” (s. 37). Aidiyet arayışına iten en önemli sebeplerden birinin, maruz bırakılan ötekileştirme süreci olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Sascha önceleri aslında kendini herhangi bir etnik kökene ait hissetmezken, eşi ve toplum tarafından geliştirilen kimlik dayatma mekanizması ve öteki hatırlatması ile kendini ve geçmişini sorgulamaya itmiştir.

Ötekileştirmeye başka bir örnek ise Kreuzberg’e Berlin'deki Türk nüfusun yoğun olduğu bir bölgeye Marie tarafından yapılan atıftır. Amerika'dan dönerken uçakta aşağıdaki ifadeleri kullanarak, Sascha'nın Türk kimliğine vurgu yaparak, onun Almanya'da doğup büyüyen biri olmasına rağmen ve kendini bir Türk hissetmemesine rağmen onu bulunduğu konumdan sıyrarak başka bir kategoriye sokmuş, başkalaştırmıştır: “Kreuzberg’de bir ev arayalım, böylece sen de kendini vatanında hissedersin, dedi sinsi sinsi gülümseyerek” (s. 20).

Aşağıdaki örnekte yine Sascha'nın Maria tarafından ötekileştirildiği durumu gözlemleyebiliyoruz: “Evde olmadığım zamanlar, televizyonu çoğu kez radyo gibi açık tutardım. Hatta evden dışarı çıkarken televizyonu kapatmayı unuttuğum bile olurdu. Marie bunu ‘katlanılmaz’ bulur, benim Türk genlerime atfettiği bir kabalık olarak görür” (s. 46).

Sascha'nın kimlik bunalımına girme sürecinde toplumsal tutuma örnek gösterilebilecek başka bir durum da onun ilk başlarda kimsenin ilgisini çekmeyen “Veronika: Günümüzde Bir Aşk Üzerine” isimli eserinin sonradan yaşadığı toplumda büyük ilgi uyandırması sonucu “artık Almanca’yı ustaca kullanan bir Türk yazar olarak” (s. 120) Türk kimliğine sokulmasıdır. Ayrıca bu eser “Yabancılar Yazını” adıyla nitelendirilmiştir. Sascha'nın bir Alman pasaportuna sahip olması, aslında kategorize edildiği Türk kimliğiyle alakası olmayıp, Türkçe bile bilmeyen ve çok iyi Almanca konuşan bir yazar olması onu toplum nezdinde “öteki” olmaktan kurtaramamıştır. Onun Almanya'da büyümesi, Alman okullarında Alman eğitim sisteminde yetişmesi, onun bir Alman olarak tanımlanmasına ve kabul görmesine yetmemiştir. Bu toplum onu ve onun gibileri nasıl tanımlıyorsa, bu tanımın dışında yer alma çabanız hep boşuna çıkacaktır. Çünkü kural koyucu ve tanımlayıcı onlardır. Aksi takdirde, yabancıların davet edildiği röportajları, okuma günü davetlerini yabancı olmadığı gerekçesiyle reddeden Sascha gibi, bir “yabancı düşmanı” ilan edilmeniz veya hemen “Alman olma heveslisi” olarak nitelenmeniz kaçınılmaz olacaktır (Yücedağ, 2019, s. 101).

Sascha'nın karşılaştığı ötekileştirme durumlarına verilebilecek bir örnek de soyadını kodladığında karşılaştığı “Yabancı mısınız?” (s. 119) sorusudur. Çünkü

önceleri böyle bir soruya muhatap olma durumu yoktur. İçine düştüğü bu durum onu şaşırtır ve durumun karmaşıklığı onu sorgulamaya iter. Çünkü sahip olduğu pasaport onun devlet eliyle Alman olmasına izin verirken, isminden dolayı “Yabancı mısınız?” sorusuna onu muhatap edenler bunun mümkün olmadığını her defasında ima ederler. Sascha artık toplumdaki bu ayrımcılığı kabullendiğini bildiren şu ifadeyi kullanır: “[...] benim gibi birisi pasaportuna göre aslında kesinlikle Alman olamazdı” (s. 119).

Sascha’nın yakın çevresinden gelen örneklerle bakmaya devam edilirse; Sascha araştırmalarına devam etmek üzere gittiği Devlet Kütüphanesinde tanıştığı Alman arkadaşlarına ve onların birer tarihçi ve ya da hukukçu olarak araştırmacı kimliklerine bakıldığında, oryantlizmin beslendiği ötekileştirme alışkanlığından onların da nasibini aldığı görülmektedir. Sünnetin Almanya’daki tarihini araştıran tarihçi Heinrich kafeteryada kahve almak için sırada beklerken Sascha ile tanışma imkânını aralarındaki diyaloga bakıldığında ötekileştirme fırsatına çevirmiş gibi görünüyor. Ona adını sormak yerine, onu hemen Müslüman bir Doğulu kategorisinde etiketleyerek, “Sen sünnetli misin?” (s. 76) diye sorarak tanışma ritüeline bir farklılaştırma getiriyor. Sascha’nın tepkisi ona tekrar normal olanı hatırlatarak; selam verip kendini tanıtmaya “Merhaba, adım Sascha” (s. 76) diyerek olağan bir tanışma diyaloguna çevirme hamlesi bakımından önemlidir.

“Heinrich’in Türk bir kadınla arkadaş olması ve bu kadını despot babasından kurtarmasıyla övünç duyması”, (s. 77) bunu Sascha’ya övünerek anlatması yine Şark ve Garp olarak ikiye ayrılan dünyada, Şark kültürünü olumsuzlama eğilimi olarak gösterilebilir. Alman Yahudi tarihi uzmanı olan Herinrich Sascha’nın da bu noktada ilgisini çeken bir bilim dalıyla uğraşır ve bu sebeple onun bu konuyla ilgili işaret ettiği noktalar Sascha tarafından önemsenmiştir. Heinrich’in laf arasında kurduğu “Almanlar tarihten hiçbir şey öğrenmediler, [...]. Şimdi de Türkleri ülkeye aldılar. Oysa Yahudilerle bile uzlaşmış değiller” (s. 77) ifadesi onun bakış açısını temellendirdiği yeri göstermektedir.

Kütüphanede tanıştığı, hukuk fakültesinde Ortaçağ’ daki işkence teknikleri üzerine çalışma yapan Bremenli Susanne, çalışmasının bir bölümünü kazığa oturtma tekniğine ayırmış ve bunun Doğululara ait bir buluş olduğunu söyleyerek, Sascha’ya okuması için vermiştir ve sonrasında; Sascha’nın Susanne’ye çalışmasını başka bakış açılarından da incelemesi adına Fransız felsefeci Bataille’nin tavsiye etmesi üzerine, Susanne Sascha’ya hiçbir şey söylemeden, müsveddelerini alarak onu oracıkta terk etmiştir (s. 76). Burada yine Susanne’nin oryantlist bakış açısıyla çalışmasını Sascha’ya okutması ve Sascha’nın tavsiyesine yüklediği anlam ötekileştirmenin başka bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Kimliksizlikten Kimlik Arayışına

Yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği gibi Sascha ailesi tarafından aidiyetine giden yolların kapatıldığını aslında çok küçük yaşlardayken fark ederek; buna yönelik sorularla ailesinin karşısına çıkmıştır. Fakat anne ve babasının ölümünden sonra bu kimlik arayışına verilecek cevapların kimsede olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, günün birinde hiç tanımadığı büyük babasının esrarengiz mektuplarının ona miras yoluyla verilmesiyle değişmiş ve bu mektuplar karanlık geçmişini aydınlatmak için bir mum ışığı olmuştur. “Beni üç parçayla birleştirecek olan ve giderek incelen iperim için bir tutamak noktası sunmayan bir boşlukta yaşıyorum” (s. 85). Bu boşluk dedesinden gelen ipuçlarıyla doldurulmaya hazır hale gelmiş, onun için bir dönüm noktası niteliğinde olup, artık kimliksizliği kabullendiği bir dönemde kendini sorgulamasına sebep olmuştur. Artık geçmişten gelen bu çağrıya kayıtsız kalamaz. İçine düştüğü durumu aşağıdaki gibi ifade eder: “Kendi benliğimin daha derin katmanlarını bulmak için yanıp tutuşuyordum. Bu derinliğe ancak kökenimi keşfederek ulaşabilirdim. Artık köksüz olmak, yirmi yılı aşkın bir zaman önce olup bitmiş hiçbir şeyden sorumlu olmamak istemiyordum. Sonunda büyükbabam, benimle kökenim arasındaki gizem biçiminde ortaya çıktı. Kendime varabilmek için, onun gizemini açığa çıkarmalıydım” (s. 109).

Aidiyet konusunda sürekli içsel çatışma yaşayan Sascha “Bir kimliğim yoktu” (s. 44) diyerek bu çatışmadan sıyrılmak istese de, karşılaştığı dayatmalı tutumlar da yüzleşme mücadelesi anlamına gelmektedir. Bu durumu aşağıdaki gibi ifade eder: “Hayatımda ilk kez kendime meydan okudum. Kendi kökenimle tartışmak istedim. Yani Maria’nın kuşkucu sorularından kaçmamaya, geçmişime bakmaktan korkmamaya karar verdim” (s. 44).

Berlin Duvarı’nın yıkılması her ne kadar soğuk savaş döneminin bittiğini gösterse de, bu durumun sonuçları artık bir değişim sürecine girildiğinin göstergesidir. Onun içinde yaşadığı toplumdan etnik köken bağlamında ayrıştırılmasına sebep olacaktır. Sascha, Amerika’da kaldığı döneme denk gelen bu dönemi, “[...] duvarın yıkılışıyla birlikte Berlin’de bazı şeyler hissedilir ölçüde değişti” (s. 119) diyerek ifade eder. Bu durumun Sascha’nın kimlik arayışı açısından bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Sascha kendini güvende hissettiği bu ülkede birden her şeyin tersine döndüğü ve adı koyulamayan bir huzursuzluk ortamının doğduğu hissine kapılır. “Sanki duvarın ortadan kalkmasıyla birlikte, insanı bilinmeyen her türlü şeyden koruyan bir koruyucu kabuk dökülmüştü” (s.119). Burada ifade edilen tedirginliğin kaynağı, “fiziksel olarak birleşen Almanya’nın bir ulus devleti olarak onu var eden tüm toplumsal yapıların birleşmesi anlamına geliyor muydu?” sorusuna verilemeyen cevaptı. Bu durum daha fazla ayrımcılığa ve ötekileştirmeye mi sebep olacaktı? Zaten

toplum tarafından göçmen kökenleri sebebiyle ayrıştırılanlar bu durumda hangi konumda yer alacaktı? “Şimdi duvarın yıkıldığı ve benim aidiyetimin sorulduğu yerde, her şey yeniden yükseliyor” (s. 120) diyen Sascha’nın tedirginliğinin bu sorular çerçevesinde oluştuğunu söylemek mümkündür. Çünkü o zamana kadar kimlik ve aidiyet gibi bir sorunu olmayan Sascha bu durumu şöyle dile getirir:

“Ben Alman mıyım? Bu soru beni hiç ilgilendirmedir. Herhangi birini de ilgilendirmiyordu sanki. Alman kimliği sorusu, eski moda bir soruydu, klişelerle ve basmakalıplarla dolu bir konu; akıllı her insanın adam sen de deyip geçiştireceği retorik bir soru. Ben MÜNİH’te doğmuşum. Yani bir MÜNİHLİYDİM” (s. 118).

Kimi toplumlar farklılıklarıyla ulusallaşırken; kimi toplumlar ise farklılıkları ötekileştirerek ulusallaşma sürecini başlatmışlardır (Aksoy, 2020, s. 28). “Duvar yıkılmıştı ve hemen bir saniye sonra, yeni, birleşik bir Almanya doğmuştu; gevşek bir federal birlik değil, gerçek bir Alman ulusal devletiydi”(s. 31). “Ve şimdi ansızın insanlar kendilerini Alman hissetmeye başlamışlardı” (s. 33). Berlin, duvarın yıkılmasıyla kimliklerin açığa çıktığı, kimliksizlerinden kendini sorgulamaya başladığı yer olarak yazarın hayatına etki eder ve o zamana kadar kimliğiyle alakalı bir sorun yaşamayan Sascha artık kendine Alman kanı taşımadığı için başka duvarlar ören Almanya’yı aşağıdaki gibi anlatır:

“Annem Alman vatandaşı olarak doğmuştu; Yahudi kökeni yüzünden vatandaşlıktan çıkarılmıştı. Ama ben, babamın Türk olmasına karşın, vatandaşlığa alınmışım. Tarihin acımasız ve kaprisli baltasının, Alman çengelinde açtığı bir yasa boşluğu gibi görüyordum kendimi. Bu pek sevindirici olmayan olayı unutmuştum bile. Şimdi duvarın yıkıldığı ve benim aidiyetimin sorulduğu yerde, her şey yeniden yükseliyor” (s. 120).

“Dünya kendisine dar gelen ve dilin içinde dolaşan bir yersiz yurtsuz” (s. 22) olan Sascha kendine artık kalıcı bir yurt edinme çabasına düşer ve Berlin’e taşınma fikri bu çabasının ilk adımı olarak karşımıza çıkar. “Berlin’de ne davetsiz bir misafir ne de kendisine tahammül gösterilen, uzatmalı bir misafir olmak” (s. 18) isteyen Sascha artık konumunu sabitlemek ve bir yurt sahibi olmak ister.

Sonuç

Bu çalışmayla; Türk-Alman Göçmen Edebiyatı kapsamında değerlendirilen ikinci ve üçüncü kuşak yazarların en sık kullandıkları temaların başında gelen kimlik sorunu, Şenocak’ın “*Tehlikeli Akrabalık*” romanı örneklem alınarak incelenmiştir. Kimlik oluşturma sürecine aile ve toplumsal çevrenin etkisinin sık sık dile getirildiği eserde, sosyalleşme sürecinin birincil katmanı olarak aile,

ikinci olarak da içinde bulunulan toplumsal çevre alınmıştır. Ayrıca Şenocak roman karakterlerinin çoğuna göç olayını farklı şekillerde ve farklı boyutlarda yaşatarak göç ve göçün yansımalarının günümüz Alman toplumunun oluşumunda oynadığı önemli role de sık sık vurgu yapmıştır.

Çalışmada, romanın ana karakteri Sascha'nın aidiyet sorununun, öncelikle kimlik bilincinin oluşturulduğu ilk ortamda ailesinin tutumu sebebiyle ortaya çıktığı saptanmıştır. Çocuk yaşlarda belli sorularla sorguladığı annesi tarafından tatmin edici cevaplar alamayan Sascha; annesinin onu Alman yapma planına rağmen aidiyet hissi yaşamazken, sonrasında yakın çevresi ve toplumdan aldığı "öteki" sinyalleriyle kim olduğunu sorgulamaya başlamış ve kimlik bunalımına girmiştir. Sascha kendini etnik ya da kültürel her hangi bir gruba ait hissetmezken, içinde yaşamış olduğu Alman toplumunun onu sürekli Türk ya da Doğulu sınıfına sokma çabası içinde olması bu bunalımın en önemli nedenidir. Romanda söz konusu olan toplumsal yapıyı çok kültürlü bir Batı toplumundan oluşan Almanya temsil etmektedir. Bu bağlamda kimlik oluşturma sürecinde toplumsal yapının ortaya koyduğu tavrın, ötekileştirme yoluyla karşımıza çıkan, "biz" ve "onlar" olarak değerlendirilen toplumsal ayırım olduğu, diğer bir ifadeyle ötekileştirme olduğu görülmüştür.

Bireyin kimlik oluşumu ailede başlayarak, toplumsal çevrede devam eden bir süreçtir. Sascha özelinden bakıldığında, ailede kazanılamayan kimlik algısının, toplumsal sorgulamalar ve dayatmalar sonucunda kimlik bunalımına dönüştüğü görülmektedir. Annenin ileride sorun yaşayacağı korkusuyla çocuğunu tamamen bir Alman gibi yetiştirme çabası hiçbir sonuç vermemiş, tam aksine Sascha'yı yersiz, yurtsuz, kimliksiz bir bireye dönüştürmüştür. Soy ismi ve babası hariç, hiçbir unsurla etnik kökenine dair izler taşımayan kahramanımız Alman toplumu, hatta en yakın dostları ve hayat arkadaşı tarafından bile yaşadığı alman toplumunun bir parçası olarak görülmemekte, sürekli etnik köken ayırımına dayalı bir ötekileştirme süreci yaşamaktadır.

Romanda anlatılanlar her ne kadar kurmaca olsa da, aslında kendini Almanya'yı oluşturan toplumun bir parçası olarak görmek isteyen her Türk'ün yaşadığı temel sorunlara parmak basmaktadır: Yaşantısı, düşüncesi, hayat tarzı ne olursa olsun Türk daima farklı olandır, ötekidir. Türk kültüründen ve kimliğinden uzak durulduğu takdirde öteki muamelesine maruz kalınmayacağı düşüncesi yanlışlığı defalarca yaşanarak kanıtlanmış bir görüştür. Avrupa toplumlarının yüzlerce yıllık bir süreçte oluşan ön kabulleri vardır ve bunların bugünden yarına değişeceğini beklemek doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle Avrupa'daki Türk toplumuna düşen görev öncelikle kendi kimliğinin bilincinde olan, kültürel açıdan ayakları yere sağlam basan ve bunun bir sonucu olarak da aidiyet sorunu yaşamayan nesiller yetiştirmektir. Çünkü hiçbir yere

ait olamama hissiyatı, eğitim, kariyer ya da para ile ortadan kaldırılabilecek bir duygu değildir. En olmadık durumlarda ortaya çıkar, kendini sürekli hissettirir ve bir ömür boyu devam eder.

KAYNAKÇA

- 📖 Adıgüzel, A. (2008). Göçmen edebiyatı bağlamında Güney Dal ve Zafer Şenocak Küçük "g" Adında Biri ve Tehlikeli Akrabalık romanlarının içerik bakımından karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 Ağır, A. (2013). Cengiz Aytmatov'un Gün Olur Asra Bedel'inde Kimlik Oluşturma Süreçleri. *Bilig*, (65), 1-22.
- 📖 Aksoy, E. G. (2020). Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Evrimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (45), 26-39.
- 📖 Bayraktar, G. (2011). Hans Dernschwam'ın “İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü” ile Evliya Çelebi'nin “Viyana Notları”nda İmgeler ve Önyargılar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Çağırkan, B. (2019). Çokkültürlü Toplumsal Yapılarda Değişen Aidiyet Algıları: Yeni Toplumlar, Yeni Aidiyetler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 558-573. DOI: 10.17218/hititsos bil.620067.
- 📖 Gök, Ö. (2014). Eril Fantazilerin Doğusu “Şarkiyatçılık” ve Türkiye’de Şarkiyatçı Söylem Üzerinden Kadın Temsilinin Görsel Sanatlarda Yeniden Üretimi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 İsgandarova, G. (2019). Çocukların Sosyalleşmesinde Ailenin Etkileri Ve Çocuk Eğitim Yöntemleri: Bakü Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- 📖 Kalkan, H. K. (2014). Londra’da Bir Alman Türkü: “Cafe Cyprus”. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum. 3(9), 137-145.
- 📖 Kalkan, H. K. (2017). Konuk İşçi Edebiyatından Kültürler Arası Edebiyata Evirilen Adlandırma Sürecine Tarihsel Bir Bakış. *Schriften zur Sprache und Literatur* içinde. Londra: IJOPEC.
- 📖 Karadaş, Y. (2006). Doğu'nun Batı'cı Üretimi: Ziya Gökalp'te Şarkiyatçılık. (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- 📖 Perşembe, E. (2005). Almanya’da Türk Kimliği. Ankara: Araştırma.

- 📖 Qolenkova Z., Akuliç M. & Kuznetsov, V. (2007). Genel Sosyoloji. Bakü: Diplomat.
- 📖 Said, E. (2003). Şarkiyatçılık. B. Ülner (Çev.). İstanbul: Metis. (Orijinal Yayın Tarihi, 1978).
- 📖 Saka, N. (2013). Selim Özdoğan'ın "Die Tochter Des Schmieds" (Demircinin Kızı) Adlı Romanında Göçü Hazırlayan Sosyokültürel Sebepler. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- 📖 Sakallı, C. (2018). Göçmen Edebiyatı: "Ara Dilde" Yazmak. monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi, 9, 10-26.
- 📖 Sarı, M. (2018). Kültürlerarası Yazının Türkçe Değişkesi ve Kimlik Oluşumu. Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi, 9, 27-45.
- 📖 Şenocak, Z. (2006). Tehlikeli Akrabalık. İstanbul: Alef.
- 📖 Yaralı Akkaya, A. (2019). Avrupa'nın Mülteci Politikalarına Oryantalist Yaklaşımı: Suriye Krizi Sonrası Avrupa ve Türkiye İlişkileri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 74,(2), 357-380. DOI: 10.33630/ausbf.535398.
- 📖 Yurdakul, A. & Çaha Ö. (2018). Almanya'da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenli Göçmenlerde Kimlik Algısı. Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi, 3(1): 140-162. DOI: 10.24013/jomelips.430866.
- 📖 Yücedağ, G. (2019). Edebiyatın Üç Kuşağı Üzerinden Göç ve Göçmenliğin Dönüşümüne Bakmak: Almanya'daki Türk Diasporası Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Türkmen - Türk Düğün Törenlerinde Söylenen Alkış-Dileklerin Kullanım Yerleri

*Context of Use of Short Prayers-Wishes Expressed in
Turkmen – Turkish Wedding*

Ramazan ÇAKIR*

Özet

Alkış ve dilekler, sözlü geleneğimizin yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Türk-Türkmen düğünlerinin her aşamasında çeşitli ritüeller sergilenmiş ve alkışlar söylenmiştir. Alkışlar, toplumun kültür birikimini, değer yargılarını, inançlarını yansıtan; özgün, etkileyici, söyleyene ve söyletene huzur veren kalıp sözlerdir. Bu sözler, birey-topluluk arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasını sağlar. Türk-Türkmen kültüründe düğün törenleri, bir ritüel bütünlüğü içerisinde ve alkışlar eşliğinde gerçekleştirilir. Alkışlar genellikle gelin-damatın anne-babası, akrabaları ve misafirler tarafından söylenir. Toy denildiğinde, Türkmenistan’da düğün akla gelir. Türkmen toyları (evlilik, beşik, diş, ak toy ve kalpak) beşe ayrılır. Bu çalışmanın amacı: Türk-Türkmen kültüründe evlilik öncesi ve sonrasıyla ilgili oluşmuş inançların, ritüellerin ve söylenen alkışların yazılı kaynaklardan ve derleme çalışmalarından alınarak, kullanım yerlerine göre tasnif edilmesi ve incelenmesidir. Bu çalışmanın birinci bölümünde; 45 alkış-dilek tespit edilmiş ve 5 bölümde incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise; 95 civarında alkış-dilek tespit edilmiş ve 9 bölümde incelenerek açıklanmıştır. Bu çalışmada, Türkmen-Türk düğünlerinde söylenen 150 civarındaki alkış-dilek örnekleriyle açıklanmış ve geliştirdiğimiz tasnif ile kendi içinde sınıflandırılarak yeni bulgulara ulaşılmış ve çözümlenmiştir. Çalışma betimsel, tanımlayıcı, örneklendirici ve açıklayıcı niteliktedir.

Anahtar kelimeler: *Evlilik, Türkmen toyu, ritüel, gelin-damat, alkış, dilek.*

*Doç. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, ramazancakir@gau.edu.tr.
ORCID ID: 0000-0001-9862-0846.

Abstract

*Short prayers and wishes are significant in disseminating our oral tradition. Various rituals have been performed and short prayers have been expressed in all phases of Turkish-Turkmen weddings. Short prayers are original, effective, soothing idiomatic expressions that reflect cultural capital, values and beliefs of a society. These sayings ensure healthy communication between the individual and the society. Wedding ceremonies in Turkish-Turkmen culture are held within a ritualistic organization and with short prayers, which are uttered by the parents and relatives of the bride and groom and the guests. *Toy *(celebrations) in Turkmenistan refers to various celebrations and categories into five. The purpose of this study is to gather a corpus of beliefs, rituals and short prayers related to weddings and classify according to their contexts of use. First, 45 short prayers-wishes are identified and investigated in five sections. Next, 95 short prayers-wishes are identified and analyzed and explained in nine sections. In this study, around 150 short prayers-wishes are explained with examples and classified using the classification developed. The study is descriptive, illustrative.*

Keywords: *Marriage, Turkmen celebrations, ritual, bride-groom, short prayer, wish.*

Türk-Türkmen halklarının geçmişte meydana getirdiği anonim ürünlerin; ortak duygu ve düşünce oluşturmada, kültürel değerlerin muhafaza edilmesinde ve sözlü geleneğin canlılığını kaybetmeden yaşatılmasında önemli işlevleri vardır. Türk kültür ve inanç tarihindeki asıl karşılığı “alkış” olan “dua-dilek” İslamiyet’in kabulünden sonra yaygın olarak “dua” şeklinde kullanılmıştır. Türk-Türkmen alkışlarının beslendiği ana kaynak, Türk mitolojisi, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk-Türkmen inanç sistemleridir.

Alkışlarda genellikle; bereket, huzur, geçim, hayır, ömrün uzun olması, bahtın güzel olması gibi olumlu ifadeler bulunur. Bolluk ve bereket için; altın, gümüş, buğday, bin sayısı, yağ, bal vb. yaşam ve sağlık için; ağaç, dal, budak, tohum, göl, pınar vb. metaforlar kullanılmaktadır.

Alkışlar kullanım yerlerine göre farklılık arz eder: “Allah’a şükür, Allah korusun, Hayırlı olsun!” gibi alkışlar birden fazla kullanım alanına sahipken; “Allah bir yastıkta kocatsın” sadece düğünlerde; “Allah rahmet eylesin”, cenaze törenlerinde; “Ambarına-evine buğday yağsın”, “Kolay gelsin”, “Malından hayır göresin” alışverişte, tarla-pazarda; “Bayramınız kutlu olsun” bayramlarda kullanılır” (Özmen, 2000, s. 280-281).

Türk halk edebiyatında alkışlar, “konuşmalık türler” başlığı altında tasnif edilir. Duymaz (2002)’a göre, “kalıplaşmış söz” veya “konuşmayı renklendiren

sözler” şeklinde değerlendirilen kısa alkışlar veya törenlerde icra edilen alkışlar halk edebiyatı türü olarak kabul edilir (s. 47-49).

Dualar-alkışlar kültürü içinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. İnsanlar yapılan iyilikler ve acizliği karşısında duayı kullanırlar. *“Alkışların halk arasında büyümlü tesiri olduğu inancı yaygındır. Bir formül içinde söylenen sözün sihirli bir güce sahip olduğu inancıyla mitolojik izler taşıyan ‘alkış’ halk dilinin en işlevsel araç ve gereçleri arasındadır”* (Çobanoğlu, 2015).

Alkışlar-dilekler; arzuların, hayırlı işlerin, teslimiyetin, inanmışlığın, güven duygusunun, insanın başkaları veya kendi adına istediği güzel hasletlerin özetidir. Türkmenlerin kullandıkları iyi dilek sözleri, güven duygusunu artırır ve bunları duyan kimseler, psikolojik olarak etkilenir ve iyilik yapma isteği doğar.

Alkışların Allah’a ulaşması ve kabulü için Türkmenler duaları sıkça kullanırlar. *“Dileğin Alla gowuşsın (Dileğin Allah’a kavuşsun)”, “Dileglerin hasil bolsun (Dileklerin kabul olsun)”* Deryayev (1981-1987, s. 119)’in eserlerinde görülmektedir.

Türk-Türkmen kültüründe, bir geçiş dönemi olan evlilik ve aile kurma etrafında zengin bir inanç ve ritüeller bulunmaktadır. Geleneksel Türk-Türkmen toplumunda ‘at’ ve ‘gelin’ zenginliği, mutluluğu, yeni bir başlangıcı, bereketi simgeler. Bir Türkmen atasözünde gelin ve atın kutsallığı şu şekilde yer alır: *“At alan bilen gelin alanın kepili özüm dirin”* diyermiş Allatagala. *“At alan ile gelin alanın kefilini kendim dermiş Allah”* (Solmaz, 2019, s. 398). Evlilikle ilgili inanç ve geleneklerin içerisinde alkışların önemli bir yeri vardır. *“Gelinin ayakkabısı altına evlenmemiş kızların adını yazma, gelinin duvak telinden küçük bir parça koparma, kilit açtırma, kurşun döktürme, dua etme-ettirme gibi eylemler de kısmetin açılması için başvuru olan eylemlerdir”* (Başçetinçelik, 2009, s. 168-172).

Türk kültüründe gelinin baba evinden çıkışı ve yeni evine girişi daima bir ritüel bütünlüğü içerisinde ve alkışlar eşliliğinde Kaya (2011)’da “Gelin alkışı” ve “Düğün salavâtlamaları” ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Alkışlar genellikle gelinin anne-babası, kaynanası-kayınbabası veya akrabaları tarafından söylenir (s. 179-185).

Türkmenler; oğlu-kızı doğduğunda, sünnet ettiğinde, oğlunu-kızını evlendirdiğinde, yeni bir eve taşındığında vb. durumlarda toy yapar. Türkmen toyları beşe ayrılır. *“Evlilik, beşik, diş, ak toy (63 yaş toyu) ve kalpak (gulpak) toyudur. Kalpak (Gulpak) toyunda yeni doğan bebeğin saçını keserler ve kutlarlar. Bebeğin saçı dayısına kestirilir ve ona hediye verilir. Ayrıca, erkek çocuğa saç toyu, kırkı çıkan çocuğa toy, doğum günü toyu gibi toylar*

yapılmakta ve kutlanmaktadır.” (Din & akır, 2008, s. 16). Toylarda aydımlar (türküler) söylenir ve gelin alkışlarla karşılanır ve kutlanır.

Bu alışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkmen-Türk düğünlerinde, düğün öncesi söylenen alkış-dilekler örnekleriyle açıklanmış ve sıralanmış, ikinci bölümde ise düğün töreninde ve sonrasında söylenen alkış-dilekler örnekleriyle açıklanmış ve geliştirdiğimiz tasnif ile kendi içinde sınıflandırılarak yeni bulgulara ulaşılmış ve nitel verilere dayanarak bir zmlleme yapılmıştır.

Araştırmanın amacı:

Bu araştırmanın amacı, Türk-Türkmen kültüründe evlilik öncesi ve sonrasında ilgili oluşmuş inançların, gerçekleştirilen ritüellerin ve söylenen alkışların Türkmence-Türkçe yazılı kaynaklardan ve derleme çalışmalarından alınarak, kullanım yerlerine göre tespit ve tasnif ederek, incelemektir. Çalışma betimsel, tanımlayıcı, örneklendirici ve açıklayıcı niteliktedir.

Yöntem:

Bu nitel araştırmada “kültür analizi” deseni kullanılmıştır. Kültür analizi, bireysel algı ve davranışın olduğu kadar toplumsal yapı, davranış, işleyiş, değerler ve normlar gibi kültürel öğelerin tanımı ve analizi üzerine odaklanmaktadır. Kültür analizinde amaç, belirli bir gurubun (milletin-topluluğun) kültürünü tanımak ve yorumlamaktır (Yıldırım & Őimřek, 2006, s. 70).

Alkış-dileklerin tasnifi iki ana başlık (5+9 alt başlık) altında incelenmiş, anlamları aynı veya yakın olanlar yan yana yazılmış, açıklanmış ve örneklendirilmiştir. Örneđin: Allah bahtınızı açık, tahtınızı daim etsin / Bahtın gller gibi olsun: Őansı yaver gitsin, talihi gülsün, yüzünde ve gönlünde gller açsın anlamlarında kullanılan dileklerdir. Türkmenler yetişkin kız ve erkeklere kısmetinin açılması için, “Bađtyň açyldygy bolsun (Bahtın açık olsun)!” dileğini söylerler.

1. Düğün ncesi Söylenen Alkış-Dilekler:

Türk-Türkmen kültüründe; evlilik öncesinde, eş bulmada, evlilik sürecinde, sözde, nişanda, nikhta çeşitli ritüellere rastlanmaktadır. Bu ritüellerden hareketle “düğün öncesi söylenen alkış-dilekler” beş alt başlık altında aşağıda sıralanmıştır.

1.1. Bekâr Kızlara Söylenenler:

a) Allah kadir kıymet bilen yerlere versin: Yeni evlenecek, yurt-yuva kuracak genç kızlara, kızın ailesi, dostları ve akrabaları tarafından söylenir. Bu dilek, senin kıymetinin ailemizde bilindiği gibi yeni kuracağın yuvada da bilinsin düşüncesiyle kızlara söylenir.

b) Allah sahibine bağışlasın/ Ak duvaklar takasın/ Kırmızı kuşağın olsun/ Duvaklı gelinler olasın: Anadolu düğünlerinde sıklıkla karşılaşılan ve gelinlik kızlara söylenen alkış-dileklerdir.

Anadolu'da söylenen "Allah sahibine bağışlasın" alkışına karşılık; Türkmenistan'da gelinlik çağına gelmiş, güzel hasletlere sahip kızın oğlu ile evlenmesini arzu eden anneler, "Seniň ýaly maşgala meniň ogluma da ýazylysyn (Senin gibi kız benim oğluma da yazılısın)!" alkışını söylerler. "Allah razı olsun kuzum! Senin gibi kız benim oğluma da yazılısın" (Durdıyev, 1989, s. 429).

c) Kismetin-talihin açılınsın: Evlilik öncesinde kişinin uygun eşi bulabilmesi ve "kısmetinin açılması" için başvuru alan inanç ve uygulamalar da alkışlar görülür. Bunlardan biri Örnek'e (1966, s. 77) göre "Sivas'ta, Cuma salası verilirken ayakaltına anahtar konularak bahtım açılınsın denir ve 'Talih Kayası'na gidilerek; Talihim! Talihim! Talihim! Dağda mısın? Taşta mısın? Suda mısın? İşte misin?" diye bekârlar talihlerinin açılması için kayalara seslenirler.

Türkmenler talihlerinin-kismetlerinin açılması için "Alnyňy Hak açsyn (Alnınızı Hak açsın)!" alkışını söylerler. Örneğin, "Gidin, alınızı Hak açsın! diyerek onlara temennide bulunduğunu gözümle gördüm ve kulağımla işittim." (Nurberdiyev, 1989, s. 150).

d) Al gelinler ol/ Ali evlerinin gülü gelin olur inşallah/ Hayırlı ellere yad olasın, hayırlı yerlerden kapılar açılınsın/ Hayırlı insanlarla karşılaşasın: Çorum ve civarında gelinlik çağına gelen kızlara talihlerinin açılması ve hayırlısıyla telli-duvaklı gelin olabilmesi için söylenen dileklerdir (Oğuz & Ağır vd., 2017, s. 21-35).

c) Tekerleme şeklindeki dilekler: Bir genç kızın evlilik vakti geldiğinde, "Helalinden arlı-namuslu gelin" olabilmesi için tekerleme şeklinde şu dilekler söylenir:

*Kara kaşlı, zeytin gözlü,
Beyaz yüzlü doğru sözlü
İpek saçlı, tunç bilekli
Temiz yürekli olasın kızım
O yanım keçe bu yanım keçe
Sana bir helal süt enmiş düşe*

*Yabana giden kızın
Allah olsun obanı
Aşının başında
Eşinin yanında olasın
Çoluğınla ocuğınla
Bölük bölük oba olasın
Helal süt emmiş nasip etsin
Allah hayırlı ise
Kısmet etsin (Kalafat, 2015, s. 17-21).*

1.2. Bekâr Erkeklerle Söylenenler:

a) Hayırlı iş, eş ve evlat nasip etsin/ Güvey olasın inşallah: Evlilik çağına gelen erkeklerin önceliği iş sonrasında ise hayırlı bir eş ve yuva kurmaktır. Evlenip bir baca tütürmektir. Bu düşüncelerle akrabalarının ve arkadaşlarının söylediği dileklerdir.

b) Allah bir kızı yazdı ise; kendisi sana ay gibi evi saray gibi görünür: Her genç kızın-oğlanın hayalinde bir yuva kurma, onu el üstünde tutma ve en iyi imkânlarda saraylarda yaşatma düşüncesiyle söylenen alkıştır. Kişiyse sevdiği ay gibi güzel, kaldığı evi de saray gibi görünür.

c) Ak kız yoldaşın olsun: Türkmenler arasında, “Ak gyz ýoldaşyň bolsun (Ak kız yoldaşın olsun!)” dileği yaygın kullanılır. “Ak kız yoldaşın olsun!” dileğini yaşlılar bekârlara dua niyetiyle söylerler. “Ak kız senin ömürlük yoldaşın olsun” diye, henüz evlenmemiş gence dua edilir.

Örneğin, “Ah, sesini seveyim, bacanağım. Allah gönlüne göre nasip etsin! Ak kız yoldaşın olsun” (Durdıyev, 1989, s. 165). “*Berdi can, elin-gözün dert görmesin, Allah gönlüne göre güzel bir kız nasip etsin! Ak kız yoldaşın olsun!*” (Deryayev, 1981-1987, s. 18).

1.3. Bekâr Kızlara-Erkeklerle Söylenenler:

Kurulacak yuvanın uzun ve sağlıklı olması için Anadolu’da ve Türkmenistan’da şu alkışlar-dilekler söylenir:

a) O yanım keçe bu yanım keçe, sana bir helal süt emmiş düşe/Ak günler göresiniz inşallah: Her aile kızını-oğlunu helal süt emmiş, soyu-sopu düzgün, ailesini geçindirebilecek, erdemli birisiyle evlendirmeyi ve güzel, mutlu bir ömür sürmesini temenni için söylediği dileklerdir.

b) Allah karakaşlı kara gözlü birini nasip etsin: Her genç evleneceği kızın veya oğlanın sağlıklı ve bedenen güzel veya yakışıklı olmasını arzu eder. Anne babalar evlilik çağındaki evlatlarına; “Allah gönlünün düştüğüne kavuştursun, Allah karakaşlı kara gözlü birini nasip etsin.” şeklinde alkış ederler.

c) Allah yüzünü güldürsün/ Allah seni gönlünün düştüğüne kavuşmayı nasip etsin/ Gönlündeki hayrına çıksın/ Allah gönlüne göre versin: Her kızın-oğlanın hayalinde bir yuva kurmak ve huzurlu güzel günlerde sevdiğiyle ve sevdikleriyle birlikte geçirmek vardır. Bu alkışlar, gönlünden geçenler senin için hayırlı olsun, Rabbim hayırlısını versin anlamında kullanılır. İnsan sevdiklerinin yanında güven içinde belalardan uzak olur ve Seyfeli (1995)’de geçen, “Allah sevdiğine kavuştursun, başından belayı savuştursun” (s. 306) alkışı söylenir.

d) Allah bahtınızı açık, tahtınızı daim etsin/Bahtın güller gibi olsun: Herhangi bir konuda şansını yaver gitsin, talih her daim yüzüne gülsün, yüzünde ve gönlünde güller açsın anlamında kullanılan dileklerdir.

Türkmenler yetişkin kız ve erkeklere, “Bagtyň açyldygy bolsun! Bagtly Boluň! Bagtly boladyňyz (Bahtın açık olsun, Bahtlı olun-olunuz)!” kısmetine en kısa zamanda kavuş temennisıyla bu dilekleri söylerler. “Geleceğin aydınlık olsun, iyi günlere ulaşın, kötü günleri arkada bırak” anlamında kullanılan bir dilektir. Örneğin, “*Önüm geleceğine sonum gelsin*” demişler oğlum. *Bahtın açık olsun emi!*” (Hudaynazarov, 2002, s. 470).

Türkmen dilinde benzer bir dilekte, “Ykbalymyzyň oýandygy bolsun! (İkbaliniz uyanсын-kısmetiniz açılsın)” dileğidir. Örneğin, “*İkbalinizin-kısmetimizin açıldığı olsun deyip, Berdi tebessüm etti.*” (Deryayev, 1981, s. 287).

e) Allah ne muradın varsa versin/Allah gönlünün muradını versin/Allah seni-sizi mutlu etsin/Allah kötü gün göstermesin: Genellikle hayırlı bir olay ve düğün hazırlığı yapan gençlere söylenen alkışlardır.

1.4. Sözlü ve Nişanlı Kızlara-Erkeklerle Söylenenler:

a) Su gibi ömrün olsun, düğünün güzün olsun. Ömrün uzun, düğünün güzün olsun: İnsanlar, sevdiklerinin uzun ömürlü yaşamasını arzu ederler. Güzün meyve-sebzelerin bol olduğu ve işlerin azaldığı aylardır. Çiftçiler genellikle güzün mahsullerini satarak, kış ve düğün hazırlığı yaparlar. Her şeyin bol olduğu, güz mevsiminde düğünün yapılmasını ve düğün sahiplerinin ömrünün uzun olmasını temenni eden dilektir.

Benzer dilekler olarak; “*Ömrün uzun olsun, düğünün güzün olsun, dokuz oğlunla biricik kızın olsun*” (Şavur, 2010, s. 393). “*Yaşın uzun, düğünün güzün, altı oğlun, dört kızın olsun*” (Cin, 2004, s. 306) dileklerini gösterebiliriz.

b) Dügün-dernekler kurasınız, evler barklar tutasın/ Bahtınız ak ola: Gençlerin mutlu bir yuva kurmaları için söylenen dileklerdir.

Türkmenlerde toyun-dügünün sözlü ve nişanlı gençlerin istediği gibi olması için “Toýuňyz toýa ulaşsyn (Dügününüz düğüne ulaşsın!)” veya “Toyunuz toya ulaşsın, eliniz yağa bulaşsın” şeklinde kullanılır. “Allah toyunuzun devamını getirsin. Sizin, halkınız için yaptığınız hayırlı işlerde, ana toprağa hizmet etmek gibi muteber mesleğinizde her zaman yareniniz olsun! Toylarınız toya ulaşsın” (Türkmenistan Gazetesi, 23.10.99).

1.5. Bekâr Kızı veya Oğlu Olan Ailelere Söylenenler:

a) Allah mürüvvetini görmek nasip etsin: Kızı veya oğlu olan ailelere; oğlunuzun ve kızınızın evlendiğini, mutlu bir yuva kurduğunu görmek nasip etsin anlamında söylenir.

b) Kadir kıymet bilen yerlere gidesin-gitsin: Yeni evlenecek, yurt-yuva kuracak genç kızlara kızın anne-babası ve akrabaları tarafından söylenir.

Yavrularının evlenmesini, hayırlısıyla dünya evine girmesini, arzu eden Türkmen anne-babalar “Taýyny tapsyn (Eşini bulsun!)” dileğini söylerler. “Her gün namazdan sonra ihtiyarın: “Allah’ım, bunların ayaklarını eşitleyerek, eşini bularak ellere kat, ne olur.” diyen sesi çok işitiliyordu.” (Vatan Gazetesi. 25.01.2000).

c) Allah sana huyu pak sütü sümüğü pak nasip ede: Tanrı sana soyu soppu belli, dürüst, iyi huylu bir kimse ile evlenmeyi nasip ede, Allah sana temiz, helal süt emmiş, ahlak sahibi bir kısmet versin anlamında söylenir.

d) Allah feyline (düşüncene) göre versin: Allah, istediği, lâıyk olduğu şekilde birisini nasip etsin. Allah gönlüne göre versin (ÖTS, 1995, s. 1030).

Genel olarak bu bölüm değerlendirildiğinde, eserlerde ve ağızlarda geçen 45 alkış tespit edilmiştir. Kurulacak yuvanın uzun ömürlü olması, uygun eşin bulunabilmesi ve “kısmetin açılması” için Anadolu’da ve Türkmenistan’da başvurulan ritüellerin ve alkış-dileklerin ne kadar çok söylendiğinin bir göstergesidir.

2. Dügün Törenlerinde ve Sonrasında Söylenen Alkış-Dilekler:

Anadolu’nun çeşitli yerlerinde düğünlerde; düğün bayrağına elma, ayna, kuş tüyü vb. nesnelere takılır ve burada ayna aydınlık geleceği ve gelinin bakireliğini, elma ise doğurganlığı simgeler. Amaç, düğünü “kutlamak” için bolluk, bereket, doğurganlık, iyi dilek vb. ifadelerinin nesnelere aracılığıyla anlatılmasıdır. “Kutlamalara örnek olarak, ‘yom’ adı verilen ‘dügün ağacı’

geleneğini gösterebiliriz. “Dalları sırma tellerle süslenmiş ‘yom ağacı’ gelin odasına konur ve gelen hediyeler bu yom ağacının üzerine asılır. ‘Yomcu’ adı verilen kadın düğüne katılanları eğlendirir” (Keskin, 2018, s. 128).

Türk-Türkmen kültüründe düğün öncesi ve sonrası “yomcu” gibi alkış söyleyenlerle kutlamalar yapılır. Bu gelenek günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Türkmen düğünlerin vazgeçilmezleri arasında takılar da vardır. “Düğünler için alınan “gülyaka-çapraz-çanga” (değerli taşlarla bezenmiş broş); “apbasi” (hem gümüş para hem de bayanların elbisesinin takılan takı); “akmanat” (gelinliklerin ön kısmına takılan takı) “asık” (saça takılan gümüş takı); “şaylı tahya” (Türkmen gelinin gümüşlerle süslenmiş başlığı) vb. Türkmen gelinlerinin, kızlarının vazgeçilmezi olan takıların, düğünlerde beğenilerek takılması bir gelenektir ve “Toylarda dakynmak nesip etsin!” kutlama dileği söylenir (Dinç & Çakır, 2010, s. 31).

Bu geleneklerden hareketle ‘düğün törenlerinde ve sonrasında söylenen alkış-dilekler dokuz alt başlık altında aşağıda sıralanmıştır.

2.1. Damada Söylenenler:

Düğün törenine gelen davetliler; gelini, damadı, düğün sahiplerini getirdikleri farklı hediyelerle kutlar ve aşağıdaki alkış-dilekleri söylerler:

a) İki gözün dört bolupdyr (iki gözün dört olmuş): Türkmenlerde, yeni evlenen yiğidi kutlamak için söyledikleri alkıştır. “Kendi iki gözünün yanına iki göz daha eklenmiştir” demektir. “Evlendiğini duyduk. İki gözün dört olmuş. Olsa da Han’ım, sen gerçek bir kurtmuşsun” (Kerbabayev, 1959).

b) Gelin alacak aileye ve damada; “Allah al başlı-al yanaklı gelinler versin, Kınalı kınalı gelinler almak nasip etsin” dilekleri söylenir.

2.2. Geline Söylenenler:

Geline Anadolu’da ve Türkmenistan’ın farklı yörelerinde şu dilekler söylenir:

a) Allah yerine yakıştırın: Gelinin gittiği yerde mutlu ve kalıcı olması için söylenir. Bu alkışın devamında ise “Allah geri bakıtmasın (gözün arkada kalmasın)” Allah hayırlı yerlere yazsın ve devamlı olsun alkışları kullanılır.

b) Al duvağınla gir, ak kefeninle çık: Kızın gittiği yerden geri dönmemesi, yeni yuvasında mutlu mesut bir yaşam sürmesi dilenmektedir. Her genç kızın hayali telli-duvaklı gelin olmaktır. Gelinlik, saflığın, temizliğin ve yeni bir hayatın başlangıcıdır. Kefen de beyazdır ve yeni bir hayatın (ahiret hayatı) başlangıcını

anlatır. İnsan dünyada ve ahirette yeni bir hayata beyaz bir sayfa açıp gitmek ister. Bu dilek, “Gelinliğinle geldin kefeninle çıkmayı nasip etsin.” Şeklinde de kullanılır.

c) Atın y Ğr k, kılıcın keskin, bohan güzellere harç olsun: orum DodurĐa’da kına gecesinde takı takanlara söylenen dilektir. Bu dilekle birlikte orum-Bayat’ta “Hayırlı yerlerden kapılar açılsın, söğüt kili gibi kil dağılsın” dilekleri söylenir (OĞuz, AĞır vd., 2007, s. 27-28).

d) Er urbası giyesin, er ekmeği yiyesin. Erin er, yerin yer, sırrın sır olsun: Yeni evlenenlere eriyle-yoldaŐıyla mutlu bir hayat sürmesi temennisiyle söylenir. “Bir zamanlar ailesi ihtiyaçlarını karŐımlarken Şimdi eri karŐılasın anlamında kullanılır.” (Tan, 1986, s. 67).

e) Allah çıktığı kapıya muhtaç etmesin: Gelin olan kızı geriye baktırmasın tekrar bir sıkıntı yaŐayıp da geri ana ocağına d nd rmesin anlamında kullanılır.

f) AŞının başında, eşinin yanında olasın, Bir elin yağda, bir balda olsun: Gurbet kahrı çekmek zordur. Onun için aileler evlatlarının her daim yanlarında olmalarını ve sıkıntı çekmeden bolluk içinde yaşamalarını arzu ederek bu alkışları söylerler. Evli hanımlara, “Allah baŐını bozmasın” Şekliyle de söylenir.

g) Bin altın d r  gelsin: Davetliler geline, evlilik armağanı olarak pek çok altın taksın ve d r ler, kumaŐlar, hediyelek eŐyalar getirsin anlamında söylenir.

h) Ayağı uğurlu gelsin: Türkmencede bulunan “A’yağy düşsün” (Ayağı denk gelsin) dileğiyle anlamdaŐtır. Gelin eve geldiğinde; gittiği yere baht ve bereket götürsün anlamında söylenen dilektir. Türkmenlerin arasında “obanımın dayağı, gelinimin ayağı uğurlu olsun” diye bir atasözü vardır. EĞer, gelin yeni evine geldikten sonra; iyilik, bereket artar ve devamlı olursa, o zaman gelinin ayağının uğur getirdiğine inanılır ve tekerleme Şeklinde Şu alkış söylenir.

K Őenizden gelin baksın, Ay gibi,
Pencereden gelin olup, Ay baksın,
Kötü niyetle kapıdan giren,
İyi niyet ile kapıdan çıksın (Ezizov, 1978).

Örneğin, “Gelinine gözü düşen Cuma Sultan ana onun için iyi dileklerde bulundu. ‘Kazığında yaşlansın! Beraberce yaşamak nasip etsin. Ayağı denk gelsin!’ diyerek tek tek kutladılar” (Sovyet Edebiyatı Dergisi, No: 9, 1993, s. 107).

2.2.1. Geline baba evinde yapılan öğütler-alkışlar:

Gelin olacak kıza, ana-babasının verdiği belli başlı öğütler şunlardır:

a) Gittiğin yere yakış / Anan-baban iki iken dört oldu, göreyim seni / Gittiğin yerde dost için öl, düşman için diril / Başın kırılırsa hindinin (yazmanın) altında, kolun kırılırsa elbisenin altında sakla / Bir gözün kör, bir kulağın sağır olsun/ Er'e gitmiyorsun, ar'a gidiyorsun: Anadolu'da gelin baba evinden çıkarken, yeni evine girerken farklı ritüellerle birlikte bu alkışlar birer nasihat şeklinde sıralanır. Ritüellerden bazıları şunlardır: Bolluk ve bereket için gelinin eline ekmek, çocuk sahibi olması için kucağına çocuk verilir. Ayrıca, *"Çok çocuğu olsun diye kabak ya da nar kırma / parçalama, 'bolluk ve bereket için' kapıyı yağlama söz konusudur. 'Ağız tatlı olsun / tatlı dilli olsun diye' ağızına bal sürülür, şerbet içirilir."* (Artun'dan aktaran Keskin, 2018, s. 303). Örneğin, Karaca (2016)'da "Bir gelin babasının şunları söylediğini; "Kızım; gelin demek, hizmetçi demektir; ayıp olmasın diye gelin demişler!" şeklinde gelinin görevi kısaca anlatılmıştır (s. 120).

b) Gülüp gidip, gülüp gelsin: Türkmenlerde, gelinin gideceği eve mutlu, bahtiyar olarak gitmesini, kaynatasının evinden baba ocağına gülerek, memnun olarak dönmesi arzu edildiğinde "Gülüp gidip, gülüp gelsin!" dileği söylenir. Örneğin, *"Kızı göçürdünüz mü? Bahtı açık olsun! Gülüp gidip, gülüp gelsin!"* (Muallimler Gazetesi, 9.10.1992).

Gelin damadın evine getirildiğinde, Yomut Türkmenleri arasında, gelin ve damadın ellerini birleştirme töreni yapılır. O anda damat ve geline iyi dileklerden oluşan bir şiir söylenir:

Alaca köynek giydrime!

Arpa çörek iydirme

Ağızla gaptırma

Toynukla depdirme

...

Yiğit işlöp getisin

Gelin ýerine ýetirsin

...

Bu yiğit baba bolsun

Gelin hem mama bolsun

Bulardan önüp ösen

Özi bir oba bolsun (Hazar kıyısı Yomut Türkmenleri arasında söylenen mani biçimindeki bir şiir)

2.2.2.Gelinin baba evinden alınıp damat evine götürülmesi sırasında damadın ve gelinin arkadaşları tarafından söylenenler:

a) nnde her zaman ay ışıldasın /Arkanda her zaman güneş parlarsın Oturduğun yerin kl bol olsun / Ocağın taş gibi sağlam olsun! Evinde elbisen çok olsun/Hayatın uzun ve neslin çok olsun: Türklerde ve Türk Dünyası'nda gelinin eve giriş sırasında arkadaşları tarafından söylenen ve evliliğin uzun ve sağlıklı bir şekilde devam etmesini temenni eden alkışlardır.

b) Tekerleme şeklinde söylenen alkışlar: Anadolu'da yaşıyan Karaçay Türkleri arasında, gelin yeni evine girerken eline bir tas şerbet alan ve yüksekçe bir yere çıkan alkışı, uzun bir düğün alkışını tekerleme şeklinde Şu şekilde söyler.

Gelen gelin kısmetli olsun

Gülümseyerek, gülerek gelsin

Yapacağı işi bilerek gelsin

Gelen gelinin ayağından

Sıcaklık yayılsın yanağından

Müjde versin gözleri

Tatlı olsun sözleri

Gelen gelin uğurlu olsun

Çok çoğalsın yurtlu olsun

İKiz ocuklar doğursun

Oğlu koşsun öküzleri

Kızı dokusun halıları (Keskin, 2018, s. 312-313).

2.3. Damadın Geline Söyledikleri:

a) Ellerin sıcak sudan soğuk suya değmesin: Erkekler genellikle evlenecekleri hanımlarına "Eğer evlenirsek senin elini sıcak sudan soğuk suya değdirmeyeceğim." diye gönlünü kazanmak için söyledikleri dilektir.

b) Evimi doldurdun, yüzümü gldrdn: Gelinin gelmesiyle haneye huzur ve mutluluk gelir. Damat eve eli dolu gelirse gelin de farklı lezzetlerle sofrayı donatır. "Aşı pişiren yağ olur; gelinin yüzü ağ olur" ataszmzde anlatıldığı gibi damadın da gelinin de yüzü güler.

2.4.Gelinin Damada Söyledikleri:

Gelin yeni evine girerken; “Allah’ım neslimizi pak ve daim et, Allah’ım eşime sabır, güzel huy, ahlak ihsan et, Allah’ım eşimle bir yastıkta kocamayı nasip et” vb. alkışları damada söyler.

2.5. Yeni Evlilere-Damada ve Geline Söylenenler:

a) Allah mesut-bahtiyar etsin/ Mesut olun: Yeni evlenenlere veya evlenme çağına gelenlere söylenen mutluluk dileğidir (ÖTS, 1995, s. 1956).

b) Allah mübarek etsin/Allah hayırlı uğurlu etsin: Yeni evlenenlere, yeni bir eşya veya mal alanlara söylenir (TS, 1998, s. 102).

c) Allah ikinizi bir yastıkta kocatsın: Yeni evliler için uzun yıllar beraber, mesut yaşamalarını dilemek için kullanılır (TS,1998, s.101). Çorum yöresinde, “Efendin ile bir yastıkta kocatsın. Çoluk çocuğunla hayırlı ekmeklerinizi yiyin. Gördüğünle geçirsın, bıla karışsın bıla kocatsın” gibi alkışlar söylenir (Oğuz & Ağır, vd., 2017, s. 20).

Türkmenistan’da ise “Gazygynda garrasyn (Kazığında Yaşlansın)!” alkışı söylenir. Yeni gelen gelinin evde yaşlanmasını, başka bir haneye gitmeden nikâhlısıyla beraber bir yastıkta kocaması temenni eden alkıştır. Kazık; aile, ev, ocak yerine de kullanılır. Örneğin, “Birbirlerinin (ocağında) kazığında yaşlansınlar!” dedi (Sovyet Edebiyatı Dergisi, No: 5, 1992, s. 129).

d) Evladınla bin bir yaşa/ Allah evladınla güldürsün/ Allah ayrılık vermesin/Allah huzurunuzu bozmasın: Mesut bir yuva kurulduktan sonra ömür boyu evlatlarıyla birlikte mutluluğun devam etmesi için söylenen bir dilektir.

e) Allah bahtınızı açık, tahtınızı daim etsin/Bahtınız ak ola/ Talihin yaver gitsin, Başına gün doğsun: Allah mutlu günler ve aile saadeti versin şansın açılıns anlamında yeni evli çiftlere aile bireyleri ve yakın dostları bu alkışları söylerler.

f) Allah geçim ehli versin/ Allah geçim düzen versin: Yeni evli çiftlere, eşleri ve eşlerin aileleriyle birlikte mutlu ve huzurlu bir şekilde geçinmeleri için söylenir.

g) Boy boy çocukların olsun/Bir iken beş olun inşallah: Evli barklı gençlere, çok oğlun-kızın olsun anlamında söylenilir. Soyun devamı ve ailenin şenlenmesi için çoluk çocuk sahibi olmak, torunlara karışmak anlamında “Bir iken beş olun inşallah/ Rabbim boy boy çocuk nasip etsin!” alkışları söylenir.

h) Döllü-döşlü olasin/ Haneniz ekmekli, aşlı; eşin döllü döşlü olsun: Çoluk-çocuk sahibi olmak, torunlara karışmak anlamında kullanılır. Çoluğunla çocuğunla, bölük bölük oba olasin şeklinde benzer bir dilekte söylenir. Genç

evlilere Çorum Kıranlık Köyünde: “*Haneniz ekmekli, aşlı; eşin döllü döşlü olsun*” dileği söylenir (Oğuz & Ağır vd., 2017, s. 21).

i) Eviniz-barkınız şen olsun: Evin mutlu, yuvan devamlı huzurlu şen-şakrak olsun anlamında kullanılan bir dilektir.

i) Koşa karımak/Koşa yaşayasınız: Yeni evlilere beraber yaşlanmak nasip etsin anlamında “Koşa karımak” dileği söylenir (ÖTS, 1995, s. 1741). “Koşa yaşayasınız” alkışında; yeni evlenenlerin birlikte ömür geçirme ve birbirlerini kucaklama (sevme) temennisi vardır. “*Bu alkıştaki birinci kelime ‘koça’ olmalıdır. Koçmak, kucaklamak demektir*” (Aksoy, 1945, s. 389).

j) Mutluluklar-saadetler dileriz/ Devletin başından deniz gibi aşsın/Tebrikler: Yeni evlilere söylenen dileklerdir. Buradaki ‘devlet’ kelimesi mutluluk anlamında kullanılmaktadır. Mutluluğun artsın, daim mutlu ol anlamında kullanılan dilektir.

Adana’da düğün esnasında söylenen şu sözler alkış niteliği taşır:

Dostlarımız sevsin

Düşmanlarımız kahrolsun

Gençlerimiz mutlu olsun

Hayırlı uğurlu olsun (Başçetinçelik, 2009, s. 218).

k) Ocağın küllensin bahçen güllensin/ Ocağın tütsün (sönmesin)/ Odsuz-ocaksız kalmayasın/ Şad olun: Duman tüten, ocak yanan yerde hayat, mutluluk, şad olma (sevinçli olma) vardır. Hayatın güzelleşsin, evin bereketlensin, “Ocağından duman eksilmesin, evinde huzurlu ve saadetli bir ömür süresin yurtsuz-yuvasız kalmayasın” anlamında kullanılan dileklerdir.

l) Yedi oğulla sofraya oturasın/ Oğlunla oba, kızınla komşu ol: Oğulların, evlatların çok olsun, kalabalık bir ailen olsun ve gücün itibarın artsın anlamında yeni evlilere söylenen bir dilektir.

2.6. Damadın ve Gelinin Ailesine ve Düğün Sahiplerine Söylenenler:

a) Allah hayırlı-uğurlu etsin/ Allah rahat huzur versin/ Ağız tadiyla yaşasınlar: Yeni çiftlerin ailelerine; dirlik-düzenlik, huzur ve mutluluk için söylenen dilektir.

b) Allah ayrılık vermesin-ayırmasın/ Allah başa kadar sürdürsün: Konya ve civarında yaygın bir şekilde düğün sahiplerine söylenir. “Allah başa kadar gönendirsın” şekliyle de kullanılır. Örneğin, “*Evleneri tebrik edenler, ‘Allah başa kadar sürdürsün’ der. Bunu duyan düğün sahipleri ve evli çiftler de ‘Amin’ diyerek duaya eşlik eder*” (Şevki Dutar, Çiftçi, 79 yaşında, Karakaya Köyü, Bozkır, Konya, 2013).

c) Kutlu-mübarek olsun devletiniz (mutluluğunuz): Düğün edene, hayırlı işler yapana, söylenen dilektir. Devlet: Baht, mutluluk anlamındadır.

Çanakale’de düğünde icra edilen şu mâni, alkış niteliği taşır:

Çayırınız çayır olsun

Bayırınız bayır olsun

Ben de buraya geldim düğün sahibi

Düğününüz mübarek olsun (Gözükızıl, 2006, s. 275).

d) Gum diýip garbanyň gyzyl bolsun (Kum diye avuçladığın altın olsun): Yapılan düğünün hayırlı, bereketli olması ve mutluluk getirmesi için Türkmen düğünlerinde söylenir. Örneğin, “*Düğünde düğüncülerin hepsi şöyle diyordu: Kum diye avuçladığın altın olsun*” (Nurberdiyev & Gatakar, 1989, s. 234).

e) At aýagyň aşagynda agsamasyn (At ayağın altında aksamasın): “*Bu dilek, ahlakını-namusunu koruyamamış biriyle evlenen bayana söylenir. Geçmişte yaptığı bazı hataları sizin ocağınızda tekrarlamasın; ayağını yan basmasın, eşine sadık olsun anlamlarında kullanılır*” (Dinç & Çakır, 2008, s. 54).

f) Bagty bilen gelewersin (Bahtı ile geliversin): Yeni alacağınız gelin sizin evinize baht, mutluluk getirsin; kendisi gelirken bahtıyla gelsin anlamında düğün sahiplerine söylenen dilektir. Ayağı uğurlu gelsin dileğine yakın anlamlıdır.

Gelin alıyor desenize

Uğurlu oluversin

Hey! Merdan’ı mı evlendireceksin?

Bahtı ile geliversin... (Gurbannepeşov, 1983, s. 29).

g) Toý bolsun (Düğün olsun) / Toý üstüne toy bolsun (Düğün üstüne düğün olsun) / Toýuňyz mübärek bolsun (Düğünün düğüne ulaşsın)/ Toýuň toya ulaşsın (Düğünün düğüne ulaşsın): Türkmen düğünlerinde; toya katılanlar, düğün sahiplerine bu alkışları söylerler. Düğünler ardı ardına olsun, gamlı-kederli günler olmasın diye söylenir.

Örneğin, “*Böyle olunca ben de düğünün havasına karışıp gittim. Düğün üstüne düğün olsun!*” (Muradov, 1971, s. 348). Başka bir örnek, “*Türkmen halkının tesirli sözleri vardır. Bunlardan biri de mutlu günlerde söylenen ‘Düğünün düğüne ulaşsın’ dileğidir.*” (Mugallimler Gazetesi, 26.10.1990).

Zincirleme şeklinde söylenen toy dileklerine örnek olarak "Edebiyat we sungat" gazetesinde (20.03.1992) geçen dilekleri gösterebiliriz; “*Toý tutupsyň, gutly bol-a! Şanly bol-a! Gutly-mübärek bol-a! Toýuň toýa ulaşsın! Şahyr-bagşy gatnaşsın! Mydam toýba-toý bolsun! Üstüňde ak öý bolsun! Düğün yapmışsın, kutlu ola! Şanlı ola! Kutlu mübarek ola! Düğünün düğüne ulaşsın!*

Gelinler pişme seçsin, oğlanlar alıp kaçsın! Şair-ozan katılsın! Her zaman düğün olsun! Üzerinde ak ev olsun!”

h) Toýdan ýetir (Toydan yetir): Türkmenler avuç içi ve ayağının altı kaşındığı zaman “Düğüne ulaştır” dileğini söyler. “Köpün (Çoğunluğun) dileği göl bolar” denilir. “Toya ulaştır” şeklindeki dileğin açılımı; “Ayağın düğüne gitsin, eli düğüne ulaşsın” anlamındaki dilektir. “Türkmenler, sağ gözün seçirmesini varlığa, sol gözün seçirmesini ise mutluluğa yorumlar. Bu tür dileklerde batıl inanışlar vardır ve önemsiz gibi görünür. Halk arasında ise; “ırımın, yomun” önemli olduğunu bize göstermektedir” (Gücük & Doğan, 1997, s. 35).

ı) Goňşyň gutly bolsun (Komşun kutlu olsun): Türkmenler, yeni gelin alan kaynanaya, kaynataya, ailenin diğer fertlerine ve akrabalarına söyledikleri kutlama alkışıdır.

Türkmen Piyeslerinde (1957) geçen “Enebay; Komşun kutlu olsun.” (s.6) Örneğini verebiliriz.

“Kutlu olsun” şeklindeki dileğin önüne “komşu” sözünün getirilmesiyle, bu kavram; çoğalmak, artmak anlamlarına gelir. Oğlan evlendirildiğinde, yeni bir ocağın tütmesiyle gidilecek yerlerin çoğaldığını, komşuların arttığını belirtmek için kullanılmaktadır.

i) Oň bolsun: Düğün edene, zor bir işe başlayana; işin rast gitsin, uğur getirsin anlamında kullanılan dilektir. Örneğin, “Oğlumu evlendireceğim. Dünürler acele ediyorlar. Hayırlı ola, On (uğurlu) olsun.” (Tagan, 1980, s.189).

2.7. Kaynana-Kaynata ve Akrabaların, Damat-Geline Söyledikleri:

Anadolu’nun ve Türkmenistan’ın değişik bölgelerinde kaynana-kaynata ve akrabalar yeni damat-geline aşağıdaki alkış-dilekleri söylerler:

a) Allah ocağına bağışlasın: Evli olanlara söylenir. Evli olan birinin başına bir kaza, bir musibet geldiğinde, “Allah seni yuvana, ailene bağışlamış” diye söylenir.

b) Çıran daima yakılı kalsın: Bu alkış evliliğin devamlılığı için edilmektedir. Çıranın daima yakılı kalması mutluluğun ve evliliğin daimi olduğunu göstermektedir. Özellikle Türk Dünyasındaki evlenme törenleriyle yakından ilgilidir. “Yakutlarda düğün töreni sonunda şamanın duası bitince gelin ocağın yanına gelip diz çöker. Üç parça yağ ile üç parça çırayı ocağa atar. Ocak parlayıncaya kadar üfler. Sonra kızın babası kızın başına bir sarma atıp oğlana teslim eder” (Kaya, 1970, s. 5769).

c) Evinizden sağlık, sıhhat, bereket; başınızdan koruyucu melekler eksik olmasın/ Allah ahirete kadar eşinle beraber hayırlı geçim versin: Mesut bir

yuvanın sağlıklı bir şekilde ahirete kadar devamlı olması için söylenen dileklerdir.

d) Yeri-ýurdy düşün (Yeri-yurdu hayırlı olsun): Türkmenlerde, yeni yuva kuran gençlere söylenen dilektir. Buradaki ‘yer-yurt’ sözü, gelinin yeni yaşayacağı evi, aileyi anlatmaktadır. Türk dilinde ise benzer bir dilek olarak, “Allah yuvanı bek-sağlam eylesin” dileği söylenir. Ailenin temelleri sağlam atıldığında uzun soluklu olur. Bu alkış ile sağlam ve uzun ömürlü bir yuva kurma temenni edilir.

e) Damat ve geline düğünde manzum olarak söylenen alkışlar: Anadolu’nun değişik yörelerinde gelin eve girerken “gelinin alkışını verme” ya da “gelini övme” şeklinde kaynana tarafından alkışlar söylenir:

Gelinim hoş geldin

Oğluma eş geldin

Elin kuyruk doğurasın

Sen de oğlan doğurasın (Örnek, 1966, s. 80).

Giydiğin hara gelinim

İNme pınara gelinim

Allah onara gelinim

Sen sefa geldin gelinim

Giydiğin çizme gelinim

Koncunu büzme gelinim

Komşuyu gezme gelinim

Sen sefa geldin gelinim

Dilin tatlı olsun

Gelmen kutlu olsun

Elin çullu olsun

Dilin ballı olsun (Artun, 2006, s. 120-122; Başçetinçelik, 2009, s. 298-302).

2.8. Yeni Evlilerin Bekârlara Söyledikleri:

Darısı başına-başınıza: Hoşa giden bir hal için bir iyi dilek sözü olarak söylenir. Genellikle evlilik çağına gelen gençlere, evlenenler bu dileği söylerler (ÖTS, 1995, s. 590).

“Darısı başına/darısı başınıza” alkışı, Türk Şamanlığındaki inanç ve ritüellerinden kaynaklıdır. Kutlayan kişinin de evlenmesinin dilendiği bir alkıştır. “Evin bereketli olması için” gelinin ayakkabısına para, arpa, buğday konulur” (Örnek, 1966, s. 79). Düğünlerdeki “darısı bulaşsın” anlamında dağıtılan kına, bekâr gençlerin bir an önce kısmetlerini bulmaları içindir.

2.9. Düğün Sahiplerinin Düğüne Katılan Misafirlere Söyledikleri:

Düğünlere uzaktan-yakından yüzlerce misafir katılır ve düğün sahipleri tarafından en iyi şekilde ağırlanırlar. Katılan misafirlere Anadolu’nun ve Türkmenistan’ın değişik bölgelerinde aşığıdaki alkış-dilekler söylenir:

a) Bizi sylany Alla sylasyn (Bizi seveni Allah sevsin): Düğünde, yasta vs. gibi yerlerde yardım eden ve zor günde sahip çıkan birisine teşekkür etmek için söylenilen alkıştır.

Örnek verecek olursak, “*Muham, sen kardeşlerine babanın yanına gidebilirsin. ‘Gelene buyurun, gidene ise Allah razı olsun, Bizi seveni Allah sevsin!’ diye söyle* (Amanov, 1992, s.139).

b) Toýda duşuşaly (Düđünde bulaşalım), Toýuňyza gatnaşaly (Düđününüze gelelim): Düđünlerde, bayramlarda kullanılır. Türkmenler yakınlarından ayrılırken “*düđünde bulaşalım*” (Toýda görüşeliň) derler (Diyar Dergisi, 1993, s. 60).

Örneklendirecek olursak, “*Sağlıkta, Mutlulukta ve düğünde, merasimde buluşalım. Sağ olun adamlar!*” (Edebiyat ve Sungat Gazetesi, 11.12.98). “*Allah razı olsun, düğünlerde-toyda buluşalım inşallah!*” (Sovyet Edebiyatı Dergisi, No: 12, s. 50).

c) Toýuňda gaýtsyn (Düđününden dönsün): Türkmen halkının hayatında toyların geniş bir yeri vardır. Kendisine yardım edilen kişi, yapılan iyiliğin karşılığını toyda yerine getirmeyi görev telakki eder. “Allah’tan kaytsın!” alkışıyla anlam benzerliği vardır. Bu alkışta yapılan iyiliğin karşılığının Allah tarafından verilmesi arzu edilmektedir.

Örneğin, “*Sevincini saklı tutarak, soğukkanlılıkla Abdullah’a alkışta bulundu: -Tanrı yalkasın. Allah’tan gaytsın (dönsün). Çocuk-çoluğunla iftihar et. Ömrün uzun olsun!*” (Sovyet Edebiyatı Dergisi, No: 3, s. 126).

d) Toýda tozsun (Düđünde eskisin) / Toýuňa yarasyn (Düđününe yarasın): Bu dilekler, yeni elbise veya eşya alan kişinin elbiseyi-eşyayı düđünlere katılıp giymesi ve düđünlerde eskitmesi için söylenir.

Örneğin, “*Sadap Çavuş, Murat’ı rahat bırakmadı. Getirdiği ceketini giydirip, gördü. Biraz bol oldu. Maşallah, kutlu olsun! Düğünlerde eskisin! diye çıkıp gitti*” (Sahedov, s. 97).

Örneğin, “*Hadi koçum, nasip olsun! Düğünde paralansın! Düğünlerde takmak nasip olsun*” dedi (Deryayev, 1981-1987, s. 48).

Bulduğumuz başka bir örnek, “*Nurmurat bay, bir avuç altını aldı ve onun cebine koydu. Delikanlı bu senin toyuna yarasın*” (Sovyet Edebiyatı Dergisi, s.132).

e) Düğün sahiplerinin misafirlere manzum olarak söyledikleri alkışlar:

Düğüne gelenler kismetten dolsun

Gelenlerin yolları düzgün olsun

Ecelleri sabırlı olsun

Akılları düz olsun

Ömürleri yüz olsun

Bu kızla delikanlının düğünüdür

Dua edenler dua etsin

Dinleyenler âmin desin

Yüce Allah kabul etsin

Âmin diyen isteğine kavuşsun (Karaca, 2006, s. 29-31).

Gelin ile damat

Niyet ettiklerini bulsunlar

Birbirlerini beğensinler

Su ile tahılın yakıştığı gibi

Öyle yakışsınlar (Karaca, 2006, s. 29-31).

Sonuç ve Değerlendirme:

Zamanla söz sanatının özü haline gelen, halkın diline ve kültürüne yerleşen alkış-dilekler; geçmişte olduğu gibi günümüzde de, sözlü geleneğimizin yaygınlaşmasında önemli bir yeri bulunmaktadır.

Türkler ve Türkmenler, düğünün-toyun her aşamasında çeşitli ritüeller ve alkışlar söylemişlerdir. Bu çalışmada, Türk-Türkmen kültüründe evlilik dönemiyle ilgili oluşmuş inançların, gerçekleştirilen ritüellerin ve söylenen alkış-dileklerin yazılı kaynaklardan, derleme çalışmalarından alınarak, örnekleriyle açıklanmıştır. Ayrıca, geliştirdiğimiz tasnif ile kendi içinde kategorize edilmiş ve incelenmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

1. Türk-Türkmen kültüründe bir geçiş dönemi olan evlilik ve aile kurma etrafında zengin bir inanç ve ritüeller görülmektedir. Düğün törenleri, sadece bir tören değildir. Toplumsal dayanışmayı oluşturmakta ve paylaşmayı teşvik etmektedir.

2. Evlilikle ilgili inanç ve geleneklerin içerisinde alkışların önemli bir yeri olduğu görülmüştür. “Gelinin duvak telinden küçük bir parça koparma, kilit açtırma, kurşun döktürme, dua etme/ettirme” gibi eylemlere kismetin açılması içindir. Sadece kismetin açılması için söylenen birçok alkış tespit edilmiştir: “Allah bahtınızı açık, tahtınızı daim etsin/ Bahtın gller gibi olsun/ Kismetin açılsın/ Alnyňy Hak asyn/ Bagtyň açyldygy bolsun” gibi.

3. Türkmenistan Türkmenleri, geleneklerini korumuř ve günümüze kadar getirmiřtir. Türkmenler, toylarda alkıřların kabulü için, “Dilegin Alla gowuřsın/ Dileglerin hasıl bolsun” alkıřlarını kullandıkları gözlemlenmiřtir. Toy kavramının geçtiđi onlarca alkıř bulunmaktadır. Kaynaklardan tespit edebildiđimiz toy-düđün alkıřlarından bazıları řunlardır: “Toýda duřuřaly/ Toýuňyza gatnařaly/ Toýuňda gaýtsyn/ Toý bolsun/ Toyuňa yarasyn” Türkmenlerin hayatında önemli bir yeri sahip olan toyların; buluřma, kaynařma ve geleneksel kültürü aktarma yerleri olduđu görülmektedir.

4. Türkmen alkıřlarının bazılarında yom ve ırımların etkisi görülmektedir. Örneđin, Türkmenler, avuç içi ve ayađının altı kařındıđı zaman “Toydan yetir” dileđini söyler. Bu dilek, “Ayađın düđüne gitsin, eli düđüne ulařsın” anlamını tařır. Ayrıca, Ayađın altının kařınması yola çıkmanın ve gezinin, ziyaretin iřaretidir. Türkmenler, ‘sađ gzn seđirmesini varlıđa, sol gzn seđirmesini ise mutluluđa-sevinçli habere’ yormaktadırlar. “Gzň çekse, ýa gyanjaksyň, ýa begenjeksiň. Eger-de kimiň ýyly halal haýwan bolsa, onda sag gzi çekse, begener, ýyly haram haýwan bolsa, onda ep gzi çekse, begener.” (Eđer senin yılın helal hayvan yılı ise sađ gzn seđirmesi sevinç habercisidir, eđer de senin yılın haram hayvan yılı ise o zaman sol gzn seđirmesi sevinç habercisidir.

5. Bu çalışmanın birinci bölümünde, “Düğün ncesi söylenen alkışlar-dilekler” başlığı altında eserlerde ve ağızlarda geçen 45 alkış tespit edilmiş ve beş bölümde incelenerek örnekleriyle açıklamalar getirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, “Düğün törenlerinde ve sonrasında söylenen alkış-dilekler” başlığı altında 95 civarında alkış tespit edilmiş ve 9 bölümde incelenerek açıklanmıştır. 150 civarındaki alkış-dileğin Türk-Türkmen düğünleri öncesi ve sonrası söylendiği görülmüştür. Bu da düğünlerin içinde alkış-dileklerin ne kadar çok yer tuttuğunun bir göstergesidir.

6. Bekâr kızlara ve yeni geline baba ocağında ve arkadaşları arasında 42 alkış söylenirken, damada ve bekâr erkeklere 8 alkış söylenmesi dikkat çekicidir. Sözlü, nişanlı, kızlara-erkeklerle söylenen alkış sayısı 6 iken, geline ve damada söylenen alkış sayısı 31'i bulmaktadır. Bu da bizlere Türk-Türkmen toplumunda kızlara ve geline daha çok değer verildiğini ve özellikle gelin-damadın düğün töreni sırasında alkışlarla kutlandığını göstermektedir.

7. Türk-Türkmen dillerinde düğünlerde ortak kullanılan alkış-dilekleri şu şekilde sıralayabiliriz: Türkmenlerdeki, “Bagtyň açyldygy bolsun/ Alnyňy Hak açsyn/ Ykbalymyzyň oýandygy bolsun!” alkışlarına karşılık Türk dilinde; “Bahtın açık olsun/ Kısmetiniz açılsın” alkışları söylenir. Türkmen dilindeki, “Gazygynda garrasyn” alkışı yerine Türk dilinde benzer, “Koşa karımak/ Allah ikinizi bir yastıkta kocatsın” alkışları söylenir. Türkmencede bulunan “Aýagy düşsün” dileğine karşılık Türk dilinde, “Gelinin ayağı uğurlu gelsin” dileği söylenir. Türkmenistan’da, “Seniň ýaly maşgala meniň ogluma-da ýazylysyn” şeklinde söylenen alkışın yerine Türk dilinde “Allah sahibine bağışlasın” alkışı söylenmektedir.

8. Günlük hayatta az bilinmesine ve içinde evlilik, düğün gibi kavramlar geçmemesine rağmen, “Ocağın küllensin bahçen güllensin/ Çıran daima yakılı kalsın/ O yanım keçe bu yanım keçe, sana bir helal süt enmiş düşe” gibi alkışların düğünlerde söylendiğini tespit ettik. Çıra, ocak, keçe gibi motifler; geleneksel kültürümüzde aile hayatında sık kullanılan araç-gereçlerdir. Evlilikle birlikte neslin devamı ve mutluluğunun artması için bu araç-gereçlere her zaman ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Akalın, S. (1990). Türk Dilek Sözlerinde Alkışlar ve Kargışlar. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- 📖 Amanov, H. (1992). Şir Hudanın Penesi. AŞgabat: Türkmenistan.
- 📖 Artun, E. (2006). Adana Halk Kültürü. Adana: Ulusoy.
- 📖 BaŐetinelik, A. (2009). Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-lm. Adana: Altınkoza.
- 📖 Büyüköztürk, Ő. (2007). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem.
- 📖 Cin, F. (2004). Ceyhan Yörüklerinde Halk Kültürü Araştırmaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- 📖 obanoğlu, . & obanoğlu, S. (2015). Türkiye Türk Halk Kültüründe Konuşmalık Türlere Bağlamında Sözel Nasihatler, Dua ve Beddualar. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 4(7), 1-32.
- 📖 Deryayev, H. (1981-1987). Eserler. I.II.III. Cilt. AŞgabat: İkbal.
- 📖 Din, A. & akır R. (2008). Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi. İstanbul: Ayırkotu.
- 📖 Din, A. & akır R. (2010). "Türkmenlerde Kuyumculuk Sanatının ve Takıların Tarihi Gelişimi ve Türkmen Kadını". Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 10 (1), 23-34.
- 📖 Diyar Dergisi. (1993). No 2, AŞgabat.
- 📖 Doğan, İ. & Gücük, S. (1997). Türkmen Dilinde İyi Niyetler. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (3), 33-48.
- 📖 Durdıyev A. (1989). Han Köylü. AŞgabat: Türkmenistan.
- 📖 Duymaz, A. (2002). İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler. Ankara: Akçağ.
- 📖 Edebiyat ve Sungenat Gazetesi. (20.03.1992-11.12.98). AŞgabat.
- 📖 Ezizov, G. (1978). Serpay. AŞgabat: Türkmenistan.
- 📖 Gözükızıl, . (2006). anakkale Halk Kültürü I (Halk Anlatıları). İstanbul: Heyemola.
- 📖 Gurbannepeşov, K. (1983). Yedi Yaprak. AŞgabat: Türkmenistan.
- 📖 Hudaynarov, B. (2002). Kumlular. Ramazan akır (ev.). İstanbul: Kaynak.
- 📖 Kalafat, Y. & zkan A. (2005). "Batı ve Doğu Türk Halk İnançlarında Dua". Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi. (217), 17-21.
- 📖 Karaca, N. (2016). "Hayatın 'EŐik' Durumu Bağlamında ve Sivas Evlenme Geleneğinde 'Gelin' Kültürü". Tbar (11), 105-136.

- 📖 Karaca, Y. (2006). Karaçay Türklerinde Dini Hayat Başhüyük Kasabası Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- 📖 Kaşgarlı, M. (2005), Divan-ı Lügat-it Türk. Besim Atalay (Çev.). Ankara: TDK.
- 📖 Kaya, D. (2011). "Sivas'ta Salâvatlamalar". Millî Folklor Dergisi. (89), 179-185.
- 📖 Kaya, E. (1970). "Van Duaları". Türk Folklor Araştırmaları (255), 5769.
- 📖 Kerbabayev, B. (1959). Eserler Toplum. 4. cilt. Aşgabat: Türkmenistan.
- 📖 Keskin, A. (2018). Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) ve Kargışlar (Bed-dualar/Kötü Dilekler): Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 📖 Mugallimler Gazetesi. (26.10.1990-9.10.1992). Aşgabat.
- 📖 Muradov, A. (1971). Buna Hayat Derler. Aşgabat: Türkmenistan.
- 📖 Nurberdiyev, P. (1989). Gatakar, I. cilt. Aşgabat: Türkmenistan.
- 📖 Öcal O., Meltem A. & Şeyda Ç. (2017). Alkışlar Kargışlar ve Ninniler. Ankara: Çorum Belediyesi, 15-50.
- 📖 Örnek, S. V. (1966). Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Kökeni. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- 📖 Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1995). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Özmen, M. (2000). Alkış ve Kargışlarda Cümle ve Anlatım Özellikleri. Türk Dili (585), 280-293.
- 📖 Savur, S. (2010). Adana İli Tufanbeyli İlçesi Halk Kültürü Araştırması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- 📖 Seyfeli, M. (1995). Kırşehir Halk Edebiyatı, Folklor ve Etnografyası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- 📖 Solmaz E. (2019). "Türkmen Atasözlerinde Kadın ve Kadın Algısı". Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 19(2), 389-401.
- 📖 Sovyet Edebiyatı Dergisi. (1991). No: 3.
- 📖 Sovyet Edebiyatı Dergisi. (1992). No:5.
- 📖 Sovyet Edebiyatı Dergisi. (1994). No: 9, No:12.
- 📖 Şevki Dutar, Çiftçi (2013). 79 yaşında, Karakaya Köyü, Bozkır, Konya,
- 📖 Tagan, A. (1980). Saragt Galası. Aşgabat: Türkmenistan.

- 📖 Tan, N. (1986). Folklorumuzda ll Sözler. İstanbul: Folklor Araştırmaları Kurumu.
- 📖 Türk Dil Kurumu Szlg (1988). 1.Cilt, (8.Baskı), Ankara: TDK.
- 📖 Türkmen Piyesleri. (1957). Aşgabat.
- 📖 Türkmenistan Gazetesi. (23.10.99). Aşgabat.
- 📖 Vatan Gazetesi. (25.01.2000). Aşgabat.
- 📖 Yıldırım, A. & Simsek H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.

**Nurməhəmməd Əndəlibin “Baba Rövşən” Dastanı
və Onun İdeya-Məzmun Xüsusiyyətləri**
*Nurmahammad Andalib's “Baba Rovshan” Epic
and Its Ideological- Content features*

Aynur SƏFƏRLİ*

Özet

Türkmen kültürü ve gelenekleri gibi edebiyatının da belli bir tarihi vardır. Türkmen edebiyatı da tüm Türk edebiyatının bir parçası olarak incelenir. Ancak pek çok edebi eserle birlikte Andalib'in destanı "Baba Rovşen" bilim dünyasında yeterince incelenmemiştir. Ali ve oğulları bu destanda rol alır. Bu destanlar aracılığıyla Andalib, zor bir günde insanlık ve birbirlerine yardım etme gibi öğütler verir. Bu fikir, Andalib'in edebi kariyeri boyunca kırmızı bir çizgi olarak işleniyor. Nitekim Özbek ve Türkmen sözlü ve yazılı edebi örnekler arasında özel bir yere sahip olan destan "Baba Rovşen " da bu özelliklere sahip eserlerden biridir. Aslında destanın ana kahramanı Baba Rovşen değil, Hz.Ali'dir. Kitap, Hz.Ali'nin Allah'ın ve Peygamberimizin yardımıyla kâfir ülkeyi İslamlaştırma mücadelesinin hikayesini anlatıyor. N.Andelib de Hz.Ali'ye olan aşkıdan dolayı Hz.Ali'yi yüceltme gayretini göstermiştir. Destandaki ayet pasajları içerikle bağlantılı olarak anlatılır ve olayların seyrini etkiler. Ayetlerin arasında minacat ve net gibi dörtlükler vardır. Destan ayrıca İslam hakkında temel bilgiler de sağlar. Destanda namaz, oruç, zekat gibi ibadetin önemi de vurgulanmıştır. At, göçebe bir yaşam tarzı gerektirdiği için Türk kültüründe önemli bir unsur olmuştur. Onunla göç ettiler, onu avladılar, savaşa girdiler, etini ve sütünü kullandılar. Türkmenistan'dan Alevi olmayan Sünni bir şairin Hz. Ali'yi övmesi ve ona olan derin sevgisini ifade etmesi çok değerli bir adımdır.

Anahtar kelimeler: Destan, Baba Rovşen, Hz. Ali, Hz. Muhammed, Margub Şah.

* Öğr. Gör., Azərbaycan Dillər Universiteti, seferli_1988@bk.ru. ORCID ID: 0000-0002-0110-4659.

Abstract

Turkmen culture and traditions, also literature has a certain history. Turkmen literature is also studied as a part of all Turkish literature. However, Andalib's epic "Baba Rovshan", along with many other literary works, has not been sufficiently studied in the world of science. Ali and his sons play a role in this saga. Through these epics, Andalib gives advice such as humanity and helping each other in a difficult day. This idea is processed as a red line throughout Andalib's literary career. This the epic "Baba Rovshan ", which has a special place among the Uzbek and Turkmen verbal and written literary examples, is one of the works with these features. In fact, the main protagonist of the saga is not Baba Rovshen, but Hazrat Ali. The book tells the story of the Hazrat Ali's struggle to Islamize the land of infidels with the help of God and our Hazrat. Andalib also showed zeal to elevate Hazrat Ali due to his love for Hazrat Ali. The verse passages in the saga are narrated in connection with the content and affect the course of events. Among the verses, there are quatrains such as minajat and net. The epic also provides basic information about Islam. The importance of worship, such as prayer, fasting, and zakat, is also emphasized in the saga. The horse has become an important element in Turkish culture because it requires a nomadic lifestyle. They emigrated with it, hunted it, went to war, and used its meat and milk. A non-Alevi Sunni poet from Turkmenistan, praising Ali and expressing his deep love for him is a very valuable step.

Keywords: *Saga, Baba Rovshan, Hazrat Ali, Hazrat Muhammad, Marghub Shah.*

Şərqlə Qərbi birləşdirən yollar üzərində olduğundan tarixi, coğrafi və mədəniyyət baxımından Türk dünyasının mərkəzi və vacib bölgələrindən olan Türkmənistanın əsas əhalisi *"müsəlmanlığı qəbul etmiş oğuzlar"* mənasına gələn türkmənlərdən ibarətdir. Türkmənistan türkmənləri oğuz qrupunun Təkə, Yamud, Göklən, Çovdur, Sarıq, Salur və Ərsarı boylarından ibarətdir" (Sümer, 1972, s. 32).

Türkmən mədəniyyəti, adət-ənənəsi kimi ədəbiyyatı da müəyyən tarixə malikdir. Bu araşdırmamızda türkmən ədəbiyyatının sütunlarından olan Nurməhəmməd Qərib Əndəlibin "Baba Rövşən" dastanı və onun ideya-məzmun xüsusiyyətlərini incələməyə çalışmışıq. Mövzuya giriş etməzdən öncə türkmən dastanları haqqında qısa məlumat vermək istərdik. Türkmən dastanları "tirmə" adlandırdıqları şeirlə başlayır ki, burada danışacaqları dastan haqqında ipucu verilir. Və bu şeir bitdikdən sonra dastanı nəql etməyə başlayırlar. Nəql ardıcılığı da belə olur: giriş formalı, problem, vəda, mübarizə, dönüş, bitiş formalı. "Formal" adlandırılan ifadələrlə dastan boyu qarşılaşırıq. Nümunələrə diqqət etsək məsələnin nədən bəhs etdiyini anlamış olarıq. Məsələn, Durdiyev və Nəfəsov hesab edir ki, *"Xəbəri kimdən al? Koroğlunun atasının yanında gəzən qırx atlı nökdərdən", "Əlqərəz" kimi giriş formaları ilə*

yanaşı, "Hər kəs Koroğlu kimi iş bitirib məqsədinə yetsin" kimi bitiş formalarıdır" (1995, s. 180). Dastan danışarkən atalar sözlərindən istifadə yalnız türkmənlərdə deyil, digər türk boylarının dastançılarında da görülən xüsusiyyətlərdəndir. Bu cür sözlər danışılacaq hadisəni qısa və təsirli etmək baxımından işlədilir. Bu baxımdan formal ifadə termininə aid xüsusiyyətlərə sahibdirlər. Məsələn, M. Erginə görə "Kitabi Dədə Qorqud"dakı "At ayağı külüg, ozan dili çevik olur" formal ifadəsi əslində atalar sözüdür" (1994, s. 81). Bu sözlər qəhrəmanın düşməni ilə savaşıdığı hissələrdə daha çox nəzərə çarpır. Türkmən dastançılığı da qədim və köklü ənənələr üzərində intişar tapmışdır.

1. Türkmən Dastanları və Onların Qaynaqları

Türkmən dastanları "Oğuz Kağan" dastanı, "Kitabi Dədə-Qorqud" dastanı və Firdovsinin "Şahnamə"sindən qaynaqlanmış, "Sindibadnamə", "Kəlilə və Dimnə", "Min bir gecə nağılları"ndan təsirlənmiş ərəb, fars, hind yazılı qaynaqlarından da faydalanmışdır (Şahin, 2009, s. 126) Beləliklə, türkmən dastanlarının qaynaqlanmasını yerli və xarici qaynaqlar olaraq iki qrupa ayıra bilərik. "Koroğlu", "Yusif və Əhməd", "Dövlətyar", "Alı bəy-Balı bəy", "Tulum Hoca" yerli, "Rüstəm Zal", "Şabəhram", "Gül Sənubər", "Seyfəlmələk Mədhəlcəmal", "Gül Bilbil" adlı dastanlar isə xarici qaynaqlara söykənir. Əsasən qəhrəmanlıq və eşq mövzuları ətrafında şəkilləndirilən türkmən dastanları ərəb, fars ədəbiyyatından və nağıllardan qaynaqlanmışdır. Nəzm və nəsrin növbələşməsi ilə qurulan dastanlar bu mənada Azərbaycan və Türkiyədəki hekayə və dastanlarla olduqca oxşardır (Ekici, 2002, s. 5). Ancaq yalnız mənsur halda yazılan dastanlar da vardır. Koroğlunun qollarından olan "Əvəz və Qırat", "Əvəzin oğlu Nurəli", "Əhməd bəyin evlənməsi" qolları buna nümunədir (Mametyazov, 1988, s. 39). Dəyişikliklərin danılmaz olduğu Türkmən dastanlarında nəsrə daha çox, nəzmdə isə daha az nəzərə çarpan bu dəyişiklikləri etmək də ustalığ, təcrübə və yaradıcılıq tələb edir (Aşırov, 1958, s. 40).

Əsasən qəhrəmanlıq və eşq mövzuları ətrafında şəkilləndirilən türkmən dastanları ərəb, fars ədəbiyyatından və nağıllardan qaynaqlanmışdır. Nəzm və nəsrin növbələşməsi ilə qurulan dastanlar bu mənada Azərbaycan və Türkiyədəki hekayə və dastanlarla olduqca oxşardır (Ekici, 2002, s. 11-18). Bütün bunlarla yanaşı "Baba Rövşən" dastanında da həmin qaynaqlanmaları, təsirləri görmək mümkündür.

2. Türk-Oğuz Epik Ənənəsinin Əsas Daşıyıcısı Olan Oğuznamələr

Qədim türk-oğuz epik ənənəsinə nəzər yetirsək ilkin çağlardan erkən orta əsrlərədək poetik düşüncə və bədii təxəyyülün gücüylə türk mənəvi-mədəni

sisteminin, atlı həyat tərzindən doğan etnik yaşam biçiminin, cəngavərlik, bəhadrılıq, qəhrəmanlıq duyğusunun yaşaması işinə xidmət etdiyini görmüş olarıq. Qədim türk epos mədəniyyəti içərisində önəmli yer tutan oğuznamələrdəki etnik yaşantılar bu tarixi gerçəkliyin danılmaz görüntüsüdür. Türk-oğuz ənənəsində şifahlilik prinsipi əsas rol oynadığından, yəni epik mətnin nəsil-dən-nəslə, əsrdən-əsrə ötürülməsində, habelə etnik-mədəni areal boyu yayılmasında yazı amili iştirak etmədiyindən türk dastançılığında evolyusiya və transformasiyanın hansı şəkildə getdiyini konkret cizgilərlə aydınlaşdırmaq çətindir.

Bilindiyi kimi, türk-oğuz epik ənənəsinin əsas daşıyıcısı olan oğuznamələr erkən orta çağlardan başlayaraq Şərq-islam konteksti daxilində öz əvvəlki fəal tarixi mövqeyini itirməyə başlamış, XV-XVI yüzilliklərdə isə demək olar ki, tamamilə arxa plana çəkilmiş və unudulmaq dərəcəsinə gəlmişdir.

Nurməhəmməd Əndəlibin “Zeynal Ərəb” və “Baba Rövşən” dastanları da, elm aləmində layiq olduğu kimi öyrənilməmişdir. Bu dastanlar yeni yüksəliş və böyük dəyişikliklər vaxtında elmi əsaslarla öyrənilməyə başlanılmışdır. Hazırda Əndəlibin bu dastanları ilə yanaşı bir neçə əlyazma nüsxələri əsasında mükəmməl mətnləri hazırlanmış və həm Türkmənistanda, həm də dünyanın bir çox ölkələrində bu əsərlər nəşr edilərək oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Bu dastanlarda Əli və onun oğulları iştirak edir. Əndəlib bu dastanların vasitəsilə insanpərvərlik, bir-birinə çətin gündə kömək etmək kimi nəsihətlər edir. Bu fikir Əndəlibin bütün ədəbi yaradıcılığı boyu əriş-argac olub keçir. Əndəlibin ədəbi irsində önə çəkdiyi insanpərvərlik ideyaları onun adını ədəbiyyat elminin ən parlaq simalarından birinə çevirmişdir (Əndəlib, 2011, s. 52).

“İslamiyyətin qəbulundan sonra təşəkkül tapmış dastanlarda ideal tip olaraq İslam tarixində qəhrəmanlıqları ilə tanınan şəxsiyyətlər göstərilir. Hz.Əli, Hz.Həmzə, bəzi səhabələr və Hz.Əlinin övladları həmin qəhrəmanlar arasındadır. Bir qədər sonrakı dövrlərdə bu tiplərin sırasına Əbu Müslim, Battal Qazi, Danişmend Qazi kimi şəxsiyyətlər də qoşulmuşdur” (Çetin, 2005, s. 194-195). Bu tiplər arasında Hz.Əli xüsusi bir yerə malikdir. Hz. Əli Cəngnamələri onun türk düşüncə tərzində ayrıca bir yerə sahib olduğunu göstərən ədəbi əsərlərdir. Nümunəvi davranışları və qəhrəmanlıqları ilə xalqa güc qaynağı olmuş Hz.Əli türk islam mədəniyyətinin ideal insan tipini təmsil etmişdir.

Onunla bağlı rəvayətlərin əsas mövzusu Hz.Əlinin Peyğəmbərin himayəsində göstərdiyi qəhrəmanlıqlarla qalalar fəth etməsi, Ərəbistan çevrəsində islamiyyəti yaymasından ibarətdir (Soner, 2015, s.170). İslamiyyət zamanında türk dastan qəhrəmanlarının bir çoxu say etibarilə H.Əliyə bağlıdır. Battal Qazi, Danişmend Qazi, Saltuk Qazinin şəcərələri ana və ya ata tərəfindən

Hz.Əliyə dayanır (Demir, 2011, s. 90). Dastan qəhrəmanları çətin vəziyyətdə qaldıqlarında kömək istədikləri Hz.Əli Alpamış dastanında uşaqsızlıq problemini həll etmişdir. Həmin dastanda advermə motivi də Hz.Əli tərəfindən həyata keçirilir. Bozğun dastanında qəhrəman Yusif bəy Hz.Əlinin əlindən bədə içdikdən sonra əsil kimliyini qazanır (Çetin, 2005, s. 198-199). Koroğlu dastanının türkmən variantında da Hz.Əli qarşımıza çıxır. Bir çinar ağacının altında yuxuya gedən Koroğlunun yanına ərənləri ilə gələn Hz.Əli “düyürmü” (yəni “dəyirmi”) qılıncını Koroğluya verir (Ekici, 2004, s. 124). Hz.Əli və uşaqlarını ucaltmaq cəfəşanlıığı Anadolu və Balkan şairlərindən başqa digər türk boylarına mənsub şair və yazıçılar tərəfindən də qələmə alınmışdır (Adiloğlu, 2008, s. 166).

3. Nurməhəmməd Əndəlibin Dini Mövzulu Dastanı – Baba Rövşən

Beləliklə, özbək və türkmən şifahi və yazılı ədəbi nümunələri içərisində xüsusi yerə malik olan “Baba Rövşən” dastanı da bu xüsusiyyətlərə sahib bir əsərdir. Əslində dastanın əsas qəhrəmanı Baba Rövşən yox, Hz.Əlidir. Əsər Hz.Əlinin Allahın və peyğəmbərin köməyi ilə kafir ölkəsini islamlaşdırmaq uğrunda apardığı mübarizədən bəhs açır. N.Əndəlib də Hz.Əliyə olan sevgisindən dolayı Hz.Əlini ucaltmağa canfəşanlıq göstərmişdir.

Türkmən dastançılığında din və qəhrəmanlığın birlikdə yer aldığı yetəri qədər şifahi və yazılı dastan vardır. “Zeynal Ərəb”, “Məhəmməd Hərifəyə” kimi dastanlar Hz.Əli haqqında formalaşan dastanlardandır. Ərəb-fars yazılı qaynaqlarından götürülən “Baba Rövşən” dastanını Əndəlib türkmən dastançılığı çərçivəsində yenidən işləmişdir. Özbək dastançılığında da yer alan “Baba Rövşən” Hz.Əlinin İslam dini uğrunda apardığı mübarizələrdən bəhs edir (Çetin, 2007, s. 640). Dastanın məzmununa nəzər salaq:

Peyğəmbər zamanında Mədinə şəhərində Rövşən adında bir baba yaşayırmış. Bir yəhudi cuhuda min qızıl borcu varmış. Bir gün cuhud Baba Rövşənə bildirir ki, pulunu qaytarmazsa ya əvəzində Rövşən onun dininə girməli, ya da O Baba Rövşənin qızını almalı olacaq. Tüccar sabaha qədər möhlət istəyən Baba Rövşən “necə olsa bir gün içində lazım olan pulu bu yaşlı adam tapa bilməz” deyər möhlət verir. Baba Rövşən də Mədinə məscidinə gedib rəsulullahə halını bəyan edir. Ağlayıb ah-zar edir ki, varlı bir cuhudun onun qızını almağı, babanın cuhudun dinini qəbul etməsi görünməyən bir hadisədir. Rəsulullah onun sözünü eşidib dadına yetir. Üç dəfə səda qılır ki, kimsə Baba Rövşənin halına əlac eləsin. Bu zaman Həzrət Əli ona kömək etməyi boynuna alır. Zülfüqar və Döldüldən başqa köməyi olmayan Həzrət Əli ağı ilə ona kömək edir. Həzrət Əli Baba Rövşənə bildirir ki, altı aylıq yol gedib bazara çatanda məni min qulun qiymətinə satıb pulunu cuhuda verərsən. Baba Rövşən

Əlinin kürəyinə minib “vələzzalin, amin” (Fatihə surəsini) oxuyub gözünü açanda özünü Bərbər şəhərində görür. Əlinin dediyi kimi edən Baba Rövşən kafirlər bilməsinlər deyər qulun adını Qəşəmşəm deyib Bərbər şəhərinin qul bazarında onu xeyli tərifləyir. Hamının heyran qaldığı bu qulun tərifini eşidən padişah Mərgub şah bildirir ki, qoyduğu şərtləri yerinə yetirə bilərsə qulu deyilən pula satın alar (Səfərli, 2019, s.124-129). Baba bildirir ki, dadında Allah dayandığı bu qulun əlində bütün pəhləvanlar acizdir. Beləliklə, şah bildirir ki, Qəşəmşəm əkinlərimizi zay edən dəryanın suyunu bağlamalı, ikinci, quyuğundan başına qədər iki fərsəx yol olan, vilayətimizi dağıdan, insanlarımızı məhv edən əjdahanı öldürməli, üçüncüsü Həzrət Əlini tutub mənə gətirməlidir. Qəşəmşəm bütün şərtləri qəbul edir. Bu əsnada Baba Rövşən Hz.Əlinin dediyi kimi hər yarım addımda onun və Hz. Peyğəmbərin adını zikr edib, hər addımda bir şəhəri keçərək Mədinəyə varır və Hz. Peyğəmbərin hüzürünə çıxır. Ağlayaraq başına gələnəri Hz. Peyğəmbərə danışır. Peyğəmbərin göstərişilə gedib cuhudun borcunu ödəyən Baba Rövşən evinə qayıdır və cümə gecəsi haqqın rəhmətinə qovuşur.

3.1. Mərgub Şah və Həzrət Əli Münasibətləri: Hz.Əlinin Qəhrəmanlıqları

Mərgub şahın Məşhur və Məqbul adlı vəzirləri şahı deyirlər ki, “çox pul verib aldığınız qulun hünərini yoxlayaq”. Bu zaman Mərgub şahın gündə iki yüz çörək və yüz qoyun yeyən Qıqam adlı pəhlivanı ilə Qəşəmşəmi güləşdirirlər. Xalq gözlədiyinin əksilə qarşılaşır, Qəşəmşəm Qıqamı 4 yerə bölərək öldürür. Bu igidin gücünü görən xalq şahı yalvarır ki, bənd başına gedib ordakı əhaliyə kömək etsin. Hz.Əli böyük bir ağacın altında dayanıb allaha yalvarır, Döldül və Zülfüqarını çağırır ırmağın başına gələrkən insanların bu su qarşısında qarışqa kimi tələf olduğunu görür. Qəşəmşəm ordakı bütün qulları əvəz edəcəyini bildirib onları azad edir. Bütün qullar getsə də, bir nəfər həbəşli kölə bir tərənin arxasında gizlənir və “biz min nəfər qul bu işi bacara bilmədik, bir nəfər bunu necə bacardı” deyər düşünür. Sonra bir dağın dibinə varıb 100 metrə qədər uzanan Zülfüqar qılıncı ilə “bismillah” deyərək dağı ikiye bölür və bir hissəsini çeşmənin önünə qoyanda bir damcı su belə axmır, çeşmə quruyur. Hz.Əli “İsmi Əzəm” duasını oxuyub pəncəsini yerə vuraraq daşı şam kimi əridib yox edir. Təkrar daşı söküb çıxararkən barmaqlarının arasından 18 nehir suyu axır. Bu kəramətin sirrini həbəşli kölə Hz.Əlidən soruşarkən, o kim olduğunu deyir. Həbəşli kölə də müsəlman olur və onun soyundan gələn minlərlə insanı da müsəlman edir. Bundan sonra Mərgub şahın istəyi ilə Həzrət Əli əjdahanı öldürməyə gedir. Qüvvətli nəre çəkərək dağ kimi yatmış əjdaha yuxudan oyanarkən öfkələnib elə bir nəfəs alır ki, Hz.Əlinin ayaqları yerdən üzülür və əjdahanın ağzına tərəf sürüşüb gedir. Bu zaman Allah-Təala Cəbrailinə deyir ki, “gedib həbibimə xəbər ver, aslanıma tamaşa etsin”. Hz. peyğəmbər 33 min

səhabə ilə Cəbrailin əllərinin arasından Hz.Əlini görür, onun üçün dua edir. Bu zaman Hz.Əli gizlənilib elə bir nəərə çəkir ki, sanki İsrailin suru üflənir, yer-göy lərzəyə gəlir. Zülfüqarını çıxarıb çəpinə tullayıb yel tək əjdahaya tərəf gedən Əli “İsmi Əzəm” duasını oxuyaraq onun ağzından girib, quyruğundan çıxır. Allahın əmri ilə onu iki yerə bölərək boynunun dərisini soyub padşaha gətirir. İlk iki şərtinin yerinə yetirilməsinə şad olan Mərgüb şah bildirir ki, “Əlini tutub sağ gətirsən toy-busatla səni azad edəcəyəm”. Qəmşəm bu zaman şahdan yeddi dəvə yükü zəncir və qırx pəhləvan istəyir və Bərbər şəhərindən çıxıb yoluna düzəlir. Bir qədər gedəndən sonra kim olduğunu söyləyən Əli özünü tanıdıb “tutun məni” deyərək qışqırır. Pəhləvanlar əli-qolu bağlı Hz.Əlini Mərgüb şah gətirərkən yeddi min əskər, yeddi min pəhlivan və yeddi min Bəzircan kafirini də gətirilər. Bu zaman düldül və Zülfüqarı yanında hazır olan Hz.Əli zənciri parçalayıb, kafirləri qırır, hər küncdən al qan axır. Aman diləyən kafirlərin sağ qalanı müsəlmanlığı qəbul edir. Gecə-gündüz namazdan ayrılmayan Mərgüb şahı da Hz.Əli kimi bütxanaları dağıdıb, yerində məscidlər ucaldaraq xeyli ölkəni islamlaşdırır. Hz.Əli Mədinəyə qayıdarkən Mərgüb şah qırx dəvə yükü qızılla onu yola salır. Hz.Əli də bərbər şəhərini Mərgüb şah buraxıb, “İsmi Əzəm” duasını oxuyaraq bir göz qırpımında Mədinəyə varır. Mədinə xalqı, qohum və dostları, səhabəli onu qarşılayır. Hz.Məhəmmədi ziyarət edib başına gələnləri danışdıqdan sonra O, gətirdiyi qəniməti ehtiyacı olanlara paylayır (Çetin, 2007, s. 640).

4. “Baba Rövşən” Dastanının Əlyazma Nüsxələri və Quruluşu Haqqında

Türkiyəli tədqiqatçı İ.Çetin “*Baba Rövşən*” dastanı üzərində bir incələmə” (2007) adlı məqaləsində (s. 639-646) bu hekayənin özbək dastanları içində cəngnamələr qrupunda yer aldığını bildirmişdir.

Baba Rövşən dastanının xeyli əlyazma nüsxəsi vardır. 1903-1916-cı illər arasında daşbasma üsulu ilə 20 dəfə nəşr edilən əsər dini məzmunlu olduğu üçün Sovetlər zamanında Əndəlibin yaradıcılığı ilə bağlı aparılan çalışmalarda tədqiqatdan kənar qalmışdır (Aça, 2003, s. 90-91). Türkmənistan Elmlər Akademiyasının Milli Əlyazmalar İnstitutunun əlyazmalar arxivində Baba Rövşən dastanının 31 əlyazma, 22 daşbasma, 3 fotonüsxəsi mövcuddur. “*Dastanın əlyazma qeydiyyatda olduğu nüsxələr bunlardır: 12,21, 66, 111, 202, 365, 368, 597, 966, 1121, 1156, 1961, 1246, 1402, 1973, 3199, 3229, 3562, 4201, 4476, 4088, 5781, 5814, 6026, 6160, 7005, 7084, 7156, 7585, 7767, 8385*” (Kürenov, 2011, s. 7). Baba Rövşən dastanı Türkmənistanda ilk dəfə türkmən elm adamı M.Çariyev tərəfindən hazırlanmış 1991-ci ildə Aşqabatda “Nurməhəmməd Əndəlib, dastanlar” adı ilə nəşr edilən əsərində yer almışdır. R. Kürenov “Nurməhəmməd Əndəlib Baba Rövşən” adlı tədqiqatını Baba Rövşən dastanının əlyazmaları arxivindəki 597, 12, 365, 5781 və 7084 nömrəli əlyazma nüsxələri

üzərində çalışmışdır. R.Kürenov 597 nömrəli nüsxənin hicri 1296-cı il (1876-1877) tarixilə ən qədim nüsxə olduğunu, 12 nömrəli nüsxənin də hicri 1301-ci il (1883-1884) tarixli olub digər nüsxələrdən daha yaxşı olduğunu ifadə etmişdir (Kürenov, 2011, s. 7).

Türkmən dastanları şəkil baxımından nəzm və nəsr bölmələrindən ibarətdir. Mənsur qismlər “qissə”, mənzum bölmələr “qoşqı” və ya “aydım” terminləri ilə işlənmişdir. Hadisələrlə bağlı qissə qəhrəmanlarının duyğu, düşüncə, sevinc və üzüntüləri mənzum bölmələrdə verilmişdir. Türkmən dastanlarının mənzum bölməsi adətən 8-li və 11-li heca ölçüsünə sahib qoşma şəklində qurulmuş şeirlərdən ibarətdir. Ancaq bəzi şeirlər klassik ədəbiyyatın şəkil və növlərinin təsiri ilə beyit şəklində formalaşdırılmışdır (Şahin, 2011, s. 121-129). Dastanda dörtlüklər şəklində 44 mənzum parça vardır. Bunlardan 3-ü müxəmməs, 2-i beytdir. Dörtlüklərdən 2-i “dedim-dedi” və ya “deyişmə” adilə verilən qarşılıqlı danışma biçimindəki qoşmaya nümunədir. Mənzum qismlərdəki bu qarşılıqlı şeirlər türkmən dastanlarında bir nəql texnikası olaraq qarşımıza çıxmaqdadır. Dörtlüklər qoşma tərzində aaba, cccb, dddb şəklində qafiyələnmişdir və çoxu 11, 8 heca ölçüsü ilə yazılmışdır. Dastandakı mənzum hissələrdə ahəng ünsürü olaraq misra əvvəli və sonu olmaq üzrə qafiyə, səs, kəlimə, kəlimə qrupu və misra təkrarlarından ustalıqla yararlanmışdır.

Dastanda hadisələrin gedişatı üçün problem ortaya qoyularaq hekayənin zəmini hazırlanır. Hadisənin başlanması Hz.Əlinin Baba Rövşəni yanına alıb Bərbər şəhərinə doğru yola çıxmasıdır. Daha sonra Hz.Əli və başqa digər şəxslər hekayədə yer alır. Dastanda yer alan mənzum parçalar məzmunla əlaqədar olaraq söylənir və hadisələrin gedişatına təsir edir. Bu mənada mənzum parçalar türkmən dastan ənənələrinin özünəməxsusluğu kimi lirizmi ilə dastana dinamizm qatır. Mənzum parçalar arasında minacət və nət kimi dörtlüklər mövcuddur. “Minacət” termin kimi “birinin qulağına bir şey söyləmə, fısıldama, allaha yalvarma, yaxarma, dua etmə” mənalарını verir. Bu kimi mətnlər qulun gücsüzlüyü qarşısında yaradanın üstünlüyünü, güc sahibi olmağını vurğulayan mətnlərdir. Baba Rövşən dastanında da bu cür 3 mənzum parça vardır. Bu parçalar Baba Rövşən, Hz.Əli və Hz.Peyğəmbərin ağzından verilmişdir. Hz.Əli Bərbər şəhərini su basanda Allaha yalvarır. Hz.Peyğəmbər əjdaha qarşısında çətin vəziyyətdə qalan Hz.Əli üçün dua edir və onun bu müşkül vəziyyətdən çıxması üçün Allah yalvarır. Baba Rövşən dastanının məğzini Hz.Əlinin qəhrəmanlıqları və kafir ölkəsini islamlaşdırması təşkil edir. Hz.Əli ətrafında təşəkkül edən cəngnamələr, Koroğlu və Dədə Qorqud dastanlarında olduğu kimi bir mərkəzi obraz ətrafında toplamışdır. Həmin mərkəzi kişi də Hz.Məhəmməddir. Bu dastanda da hadisələr mərkəzi obraz kimi burdan başlayır (Çetin, 1997, s.87). Mədinənin mərkəzində başlayan hadisələr

Hz.Əlinin Hz.Məhəmmədin hüzuruna gəlməsilə Mədinədə bitir. Bərbər şəhərini islamlaşdıran Hz.Əli Məğrüb şahın ona verdiyi 40 dəvə yükü qızılla Mədinəyə dönür, Hz.Məhəmmədi ziyarət edir və qızılları ehtiyacı olanlara paylayır. Cəngnamələrdə olduğu kimi Baba Rövşən dastanında da nümunəvi davranışlar verilmişdir. Yuxarıda dastan mətninə nəzər salanda da görmüş olduq ki, ideal insan tipini təmsil edən Hz.Əlinin yoxsul bir müsəlmanın borcunu ödəmək üçün özünü kölə olaraq satdırıb, ailəsi və sevdiklərinə həsrət qalması böyük bir fədakarlıqdır. Dastanın sonunda aman diləyənlərin bağışlanması, onlara zərər verilməməsi, türk-islam mədəniyyətində xüsusi əhəmiyyətli qavramlardandır. Hz.Əli ilə Baba Rövşən birlikdə yola çıxarkən dünya nemətləri haqqında söhbət edərkən Baba Rövşən bildirir ki, bu dünyaya aid ünsürlərin heç biri bizim deyil. Sonra sosial ədalətsizlikdən şikayət etməsi, həmin dövrdə türkmənlərin sosial yaşamındakı problemləri dilə gətirməsinə işarədir.

Varlıqların çox zəngin, kasıbların isə çox yoxsul olduğu həmin illər türkmənlər çox ağır, sıxıntılı günlər keçirmişdi. Bu səbəbdən sosial ədalətsizlik Məxtumqulu başda olmaqla XVIII-XIX əsr türkmən şairlərinin şeirlərində sıx işlənmişdir.

5. "Baba Rövşən" Dastanında İslami Bilgilər

Dastanda islamiyyətlə bağlı təməl bilgilər də verilmişdir. Hz.Əli həbəşli köləyə kəlməyi şəhadətini 3 dəfə təkrar etdirdikdən sonra "4 xəlifəni bir gözlə görmək gərəkdir" deyir. Bunun cavabında isə həbəşli kölə "Allahı bir bildim, səni bir bildim. Bundan başqa mənə heç bir şeyin faydası yoxdur" deyir. Hz.Əli bu sözlərə qəzəblənir və bildirir ki, belə düşünərsə daha çox kafir olar. Namaz, oruc, zəkat kimi ibadətlərin vacibliyi də vurğulanmışdı.

Hz.Əli türkcə əsərlərdə "Allahın arslanı", "Şir-i Yezdan", "Şir-i xuda", "Heydər" (Haydar-Allahın arslanı, igid, cəsur), "Heydər-i qərar" (dönə-dönə savaşıyan, təkrar-təkrar hücum edən), "Saki-Kövsər" (cənnətdə olan Kövsər bulağının suyunu möminlərə dağıdan), "Şah-i vəlayət" (vəlilərin şahı), "Şah –i Nəcəf", "Padişah-i Nəcəf", "Dürri Nəcəf", "Əbü Turab", "İmam-i övliya", "Əmirül müminin", "Mürtəza" (bəyənilərək seçilmiş), "Qasım" (dünyada elm, mərifət və hikmət) kimi gözəl, anlamlı ləqəb mənalarında işlənmişdir (Demir, 2011, s. 103). Hz.Əli Baba Rövşən "Əsədullah", "Kağan şiri", "Murtaza", "Sahibqıran", "Şah-i Mərdan", "Şir-i Cabbar", "Şir-i Cabbar", "Şir-i xuda", "Şir-i Yezdan", "Qəşəmşəm" kimi ifadələrlə hekayədə yer almışdır. "A Dictionary of Modern written Arabic" adlı əsərdə "qəşəm" kəliməsinin qarşılığı "aslan" olaraq verilmişdir. Bu mənada "Qəşəmşəm" kəliməsi "Şamın aslanı" mənasını verir. Hadisələr Hz.Məhəmmədin yanında başlayıb onun yanında da sona çatır. Hz.Məhəmməd ön plana çox çıxmasa da dastanda başdan sonacan Hz.Məhəmmədə olan dərin sevgi duyulur.

Dastanda Hz.Məhəmməd və Hz.Əlidən başqa rolu olan vacib obraz Baba Rövşən, Məğrub şah və Həbəşli kələdir. Hz.Əlinin oğulları Həsən ilə Hüseyin də atalarına olan sevgiləri ilə əsərin lirzminə təsir edərək ön plana çıxmışlar. Dastanda Kərbala ifadəsi də diqqət çəkir. Dastandakı xronologiyaya görə hələ həmin zaman Hz.Hüseyin Kərbala hadisəsinə işarə etmişdir. Bu obrazlardan başqa dastanda adı keçən bütün obrazlar dekor ünsürüdür.

Baba Rövşən dastanının dili o qədər sadədir ki, hər təbəqədən olan oxucu onu oxuyan zaman anlaya bilər. Etiqad əsəri olan dastanda “Allah, Rebbina, Allataqala, Mövla, Hakk, Xuda, Biribar, Hayy, Hayyul – Qafur, Rəhim” və b.Tanrı adı ilə “Qədir, Hükəmayı- külli-ələm”, “Vahidi Qəhhar”, “Qadiri jepbar”, “Haleke-yekta”, “Ahmedi Muxtar”, “Vaqifi əsrar”, “Rəpbil-Cəlil” sifətlərlə keçməkdədir. Dastanda Allah müsəlmanların etdiyi savaqlarda ən böyük köməkçidir. Cəbrayılın vasitəsilə Hz.Məhəmməd, Hz.Məhəmməd vasitəsilə Hz.Əli və dolayısı ilə müsəlman əskərlər Tanrı yardımına məzhər olurlar.

Cəbrail motiv olaraq yer aldığı dastanda Əzrail, Mikayıl, və İsrailin də adları keçməkdədir. Cəbrail Tanrının əmrini Hz.Məhəmmədə bildirir və əllərinin arasından Hz.Əlini göstərir. İsrailin adı isə bir bənzətmə sırasında keçir. Dastanın vacib dini motivlərdən olan Hz.Məhəmməd Hz.Peyğəmbər, “Mustafa”, “Məhəmməd”, “Rəsuli-Xuda”, “Əhmədi Muxtar”, “Haqq Həbib”, “iki cahan əndəlibi”, “dürrü yetim” kimi ifadələrlə anılmışdır. Hz.Məhəmməddən başqa Adəm, Meh, Musa, İsa, Davud, Süleyman, Lut, Yəhya, Danyol, İdris, Əyyub, Yunus və Zəkəryanın da adı keçir. Bu peyğəmbərin də dastanda elə bir funksiyası yoxdur. Dastanda vacib motivlərdən biri kəlmeyi - şəhadət gətirməkdir. Həbəşli bir kələ Hz.Əlinin qılıncı ilə dağı kəsdiyini görür və müsəlman olmaq istəyir. Bu zaman Hz.Əli ondan 3 dəfə kəlmeyi - şəhadət gətirməsini istəyir. Dastandakı digər dini motiv dua və sürədir. Daşdanın baş qəhrəmanı hər çətinliyində Allaha dua edir və ondan kömək istəyir. Dastanda “Fatihə sürəsi” və “İsmi azam” duası xüsusi yer tutur. Hz.Əli Fatihə sürəsini oxuyaraq Mədinəyə 6 aylıq məsafəni qısa vaxtda qət edir. “İsmi əzəm” duası ilə əjdahanın ağzından girib quyruğundan çıxır.

6. “Baba Rövşən” Dastanında Qoyulan Motivlər

Dastanda dini motivlərlə yanaşı mənqibəvi, möcüzə və kəramət motivləri də vardır. Duaların oxunması ilə uzaq məsafələrin qısa zamanda qət edilməsi həm də möcüzəvi motivdir. Əfsanəvi motiv olan Əjdaha qorxuducu və heybətli varlıq kimi təsvir edilmişdir (Sağlam, 2015, s. 188-189).

Türk kultüründə köçəri yaşam tərzi hərəkətli və aktiv olmağı gərəkdirdiyi üçün at ən başlıca ünsür olmuşdur. Bozqır insanı onunla köç etmiş, ovlamış, savaşa getmiş, onun ətindən, südündən yararlanmışdılar. “Divani lüğət-ət

türk”də işlənən “Quş qanadı ilə ər atı ilə” deyiminin işlənməsi də bunun ifadəsidir. Dastanında da qəhrəmanın ən dəyərli varlığı, yaxın dostu, can yoldaşı atıdır. Koroğlunun Qıratı, Alpamişin Bayçıbarı, Manasın Ağ Kulası qəhrəmanların mübarizəsində onların zəfər ortağı və ən böyük köməkçisidir. Dastanda köməkçi tip olaraq yer alan Düldül hər zaman Zülfüqar ilə birlikdə xatırlanır. Dastanın sonunda Hz.Əli əl-ayağı zəncirlənmiş halda 7 min kafir əskəri görəndə səhabələrin adını çəkəndən sonra nəre çəkir və Düldüllə Zülfüqar o anda hazır olurlar və Hz.Əli qalib gəlir. Dastanda Düldül Hz.Əlinin ən vacib köməkçilərindəndir. Zülfüqar adlı müqəddəs qılınc 40-50 arşın uzanaraq, daşı belə kəsmək qabiliyyətinə malikdir (Çetin, 1997, s. 424-425).

Cənknamələrdə çox sıx qarşılaşdığımız qiyafə dəyişmə motivi dastanda yoxdur. Baba Rövşənin borcunu qaytarmaq üçün özünü kölə kimi bazarda satdıran Hz.Əlinin geyimini dəyişdirməsilə bağlı bir məlumat yoxdur. Dastanda din dəyişdirmə hallarına da rast gəlirik. Dastanda müsəlman olmanın iki fərqli forması ilə qarşılaşırıq: kəramət yolu (Həbəşli kölə kimi) və aman diləməklə (Hz.Əli ilə savaşıyan kafirin aman diləməsi). Bu da qılınc yolu ilə müsəlman olmağa bir nümunədir.

Ümumiyyətlə, türk dastanlarında rəqəmlər vacib motivlərdəndir. Bu dastanı da araşdırarkən bir daha müşahidə etdik ki, 3, 5, 7 və 40 sayları “Baba Rövşən” dastanında daha sıx işlənmişdir. Hz.Peyğəmbər Baba Rövşənin problemini kim həll edəcək deyə 3 dəfə soruşub. Mərqup şah Hz.Əlidən 3 şərti yerinə gətirməsini istəyib. Hz.Əli müsəlman olmaq istəyən Həbəşli kölədən kəlməyi şəhadəti 3 dəfə təkrarlamasını istəyir. Hz.Əli əjdahanı 3 günlük yoldan görmüşdür. Mədinə və Bərbər şəhərlərinin arasındakı məsafə 6 aylıq yol olsa da Baba Rövşən Mərqup şahdan min altın aldıqdan sonra yarım addımda Hz.Əlinin adını oxuyur və 6 addımda Mədinəyə varır. Qəşəmşəm özündən Əli adlı bir əri yaxalayıb gətirməsi istənilməyində yanına 40 pəhləvan və 7 dəvə yükü zəncir istəmişdi. Hz.Əlinin üstünə 7 min kafir əsgər gəlmiş, Hz.Əlinin 7 min kafirlə olan savaşını 7 qat göydəki mələklər izləmişdir.

XVIII yüzillikdə şifahi və yazılı ədəbiyyatdan yararlanaraq yazdığı dastanları ilə diqqət çəkmiş Əndəlib mənsub olduğu cəmiyyətin Hz.Əliyə qarşı bəslədiyi sevgi və hörməti dastanda əks etdirmişdir.

Çox sıx rast gəlmədiyimiz məqamdır ki, Ələvi Bektaşî ənənələrində Hz.Əlidən bəhs olunsun. Demək olar ki, görünməmiş haldır. Ancaq məhz bu dastanda Hz.Əlidən bu qədər yüksək səviyyədə bəhs olunması təqdirəlayiq haldır. Türkmənistan sahəsinə mənsub ələvi olmayan sünni bir şairin bir məcburiyyəti olmadan Hz.Əlini öyməsi, ona olan dərin sevgisini dilə gətirməsi olduqca dəyərli addımdır. Türkmənlərin VIII əsr Səfəvi hücumları səbəbilə

böyük acılar yaşadığını göz önünə aldığımızda Əndəlibin bu əsəri daha da məna qazanır. Bu da şairin mənsub olduğu kütlədə, türk millətində Hz.Əliyə olan sevgi və bağlılığın təzahürüdür.

Sonuç

Bu araşdırmada belə bir qənaətə gəlirik ki, XVIII yüzillikdə şifahi və yazılı ədəbiyyatdan yararlanaraq yazdığı dastanları ilə diqqət çəkmiş Əndəlib Hz. Əliyə böyük eşq, sevgi bəsləmişdir. Bu səbədən də bu qədər incə bir dastan yazıb yaratmış, araya-ərsəyə gətirmişdir. Bu eyni zamanda onunla bağlıdır ki, ədibin yaşadığı dövrdə də mövcud kütlənin, mənsub olduğu cəmiyyət də Hz.Əliyə qarşı biganə qalmamışdır. Məhz Hz. Əli kimi xalqının hər zaman imdadına çatan, kömək əlini uzatdığı sadə xalqın sevgi və hörməti dastanda mükəmməl şəkildə əks olunmuşdur.

KAYNAKÇA

- 📖 Aça, M. (2003). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andelip Oğuznamesi*. İstanbul: IQ.
- 📖 Adiloğlu, A. & Temizkan, M. (2008). Faziletname ve Baba Rövşende Hz. Ali Tasavvuru. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi* (48), 165-174.
- 📖 Aşırov, N. (1958). *Göröglü*. Aşgabat: Türkmen Devlet Neşriyatı.
- 📖 Çetin, İ. (2007). Baba Rövşan Destanı Üzerine Bir İnceleme. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı-II*. Ankara.
- 📖 -----. (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknameleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- 📖 -----. (2005). Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali. Ahmet Yaşar Ocak (Haz.). *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali* içinde. Ankara: TTK.
- 📖 Demir, N. (2011). Türk Düşünce Dünyasında Hz. Ali. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi* (60), 85-104.
- 📖 Durdiyev, K. & Nepesov, T. (1995). *Yusup-Ahmet (Dessan)*. Aşgabat: Magarif.
- 📖 Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ.
- 📖 -----. (2002). Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II. *Millî Folklor* 14 (54), 11-18.
- 📖 Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I. Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK.
- 📖 Kürenov, R. (Haz.). (2011). *Nurmuhammet Andalıp. Baba Rövşen Dessanı*. Aşgabat.

- 📖 Mametyazov, B. (1988). Türkmen Halk Desanları. *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi* 20, 38-43.
- 📖 Nurməhəmməd, Ə. (2011). Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I cild. (Lirik şeirlər. Poemalar). İsmixan Osmanlı (Türkmən dilindən tərcümə edən). Bakı: Mütərcim.
- 📖 ----- (2011). *Şeirlər, Poemalar, Dastanlar*. Ramiz Əskər (Türkməncədən tərcümə edən). Bakı: MBM.
- 📖 Sağlam, S. (2015). Türkmənistan Sahasından Bir Kahramanlık Hikayesi: "Baba Rövşən". *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 5 (9): 169-230.
- 📖 Səfərli, A. (2019). Nurməhəmməd Əndəlibin "Baba Rövşən" və "Zeynal Ərəb" Dastanı və Şairin Yaradıcılığında "Fütüvvətnaməçilik" Cərəyanının İzləri. Naxçıvan universiteti. Elmi əsərlər. 2019. №1 (12).
- 📖 Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilati Destanları*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- 📖 Şahin, H. İ. (2011). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen.
- 📖 ----- (2009). *Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*. (Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Summary

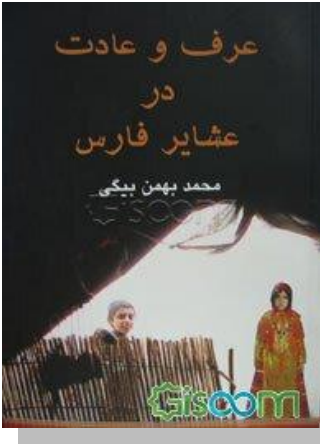
Turkmen culture and traditions, has a certain history. Turkmen literature is also studied as a part of all Turkic literature. However, along with many literary works, Nurmahammad Andalib's epos "Baba Rovshan" has not been properly studied in the world of science. The epic began to be studied on a scientific basis in time of new rise and great changes. Along with this epos of Andalib, perfect texts based on several manuscripts were prepared and published in Turkmenistan and in many countries of the world. Ali and his sons take part in this saga. Through these epics, Andalib gives advice such as humanity and helping each other in difficult times. This idea runs as a red line throughout Andalib's literary career. Andalib's humanistic ideas in his literary heritage made him one of the brightest figures in literary science. Thus, the epos "Baba Rovshan", which has a special place among the Uzbek and Turkmen oral and written literary examples, is one of the works with these features. In fact, the main hero of the saga is not Baba Rovshan, but Hazrat Ali. The work tells the story of Hazrat Ali's struggle to Islamize the infidel country with the help of Allah and the Prophet. N. Andalib, due to his love for Hazrat Ali, also showed zeal to glorify Hazrat Ali. Andalib reworked the epos "Baba Rovshan" taken from Arabic-Persian written sources within the framework of Turkmen epos. There are many manuscripts of Baba Rovshan's epos. During the Soviet era, Andalib's work was left out of research. These reciprocal poems in verse are presented as

a transport technique in Turkmen epics. As an element of harmony in the verse parts of the saga, he skillfully used rhyme, sound, word, word group and verse repetitions, including the beginning and end of the verse. In the saga, the ground is prepared for the story by setting a problem for the course of events. The beginning of the incident is when Hazrat Ali took Baba Rovshan to the city of Barbar. Later, Hazrat Ali and other people appear in the story. The verses in the saga are told in connection with the content and affect the course of events. In this sense, verse passages add dynamism to the saga with their lyricism as a feature of the Turkmen saga traditions. There are quatrains such as minacat and net between the verses. The saga also provides basic information about Islam. The importance of worship, such as prayer, fasting, and zakat, was also emphasized in the saga. In Turkish works, Hazrat Ali wrote "The Lion of Allah", "Shir-i Yazdan", "Shir-i Khuda", "Heydar" (Haydar-Allah's Lion, brave, courageous), "Heydar-i Karad" (repeatedly fighting, repeatedly attacking), "Saki-Kovsar" (scattering the water of the Kovsar spring in the heavens to the believers), "Shah-i Walayat" (Shah of the Guardians), "Shah-i Najaf", "King-i Najaf", "Durri Najaf"., "Abu Turab", "Imam-i Awliya", "Amir al-Mu'minin", "Murtaza" (chosen by approval), "Qasim" (science, enlightenment and wisdom in the world). Hazrat Ali Baba Rovshan, "Asadullah", "Kagan Shiri", "Murtaza", "Sahibqiran", "Shah-i Mardan", "Shir-i Jabbar", "Shir-i Jabbar", "Shir-i Khuda", It is included in the story with expressions such as "Shir-i Yazdan", "Qashamsham". In A Dictionary of Modern Written Arabic, the word "lion" is equivalent to "lion." In this sense, the word "Gashamsham" means "Lion of Damascus." The events begin with the Prophet Muhammad and end with him. Although the Prophet Muhammad did not come to the fore much, the deep love for the Hz. Muhammad can be felt in the saga from beginning to end. The language of Baba Rovshan's epos is so simple that readers from all walks of life can understand it when reading the work. In addition to religious motives, the saga also has motifs, miracles and miracles. It is also a miraculous motive to cover long distances in a short time by reciting prayers. The legendary motif of the Dragon is described as a terrifying and formidable being.

The horse has been a key element in Turkish culture as it requires a nomadic lifestyle. They migrated with him, hunted him, went to war, and used his meat and milk. It is a very valuable step for a non-Alevi Sunni poet from Turkmenistan to praise the Prophet Ali and express his deep love for him.

**Muhammed Behmen Bigi, Örf û Âdet der Aşâir-î Fars İntişarât-ı
Nevid-i Şiraz, (Fars Bölgesindeki Aşiretler Örf ve Adet) Şiraz,
1381 h. ş. (2002), 135 s.**

İsmail AKA*

İlk baskısı 1324 (1945) yılında yapılan eser, müellifinin ikinci baskısının önsözünde belirttiğine göre, muhtelif dergilerde tanınmış yazarlar tarafından övüldüğü gibi Fransızcaya da çevrilmiş, ancak yayınevi ve hükümetin bazı siyasi görüşlerinden dolayı eserin ikinci baskısı, yıllar sonra gerçekleştirilebilmiştir.

Kendisi de Kaşkaylara mensup olan müellif, aşireti Kafkasya ile ilişkilendirmekte (s. 18) fakat onların ne zaman bu yöreye geldikleri hususunda bir şey söylememektedir. Faruk Sümer, “...son yüzyıllarda ortaya çıkmış bir topluluk olan Kaşkayların XVIII. asırdan önceki kaynaklarda

adına rastlanmadığı...” şeklinde bir ifade kullanmakla birlikte, (“Kaşkay” mad., DİA, C. 25, 2002), Hasan b. Şihâbüddîn (İbn Şihâb), 1451 – 53 seneleri arasında kaleme aldığı Camiü't-Tevârih-i Hasanî adlı eserinde, Timur’un ölümünden sonra İran’ın güneyindeki hadiselerden bahsederken Timur’un torunu Mirza İskender’in Kenduman’da bulunduğu bir sırada Kaşkayı aşireti tarafından ele geçirilerek 1415 yılında kardeşi Rüstem’e teslim edildiğini yazmaktadır (Fatih Ktb. Nr. 4307, 418b). Bu kayıt onların çok eskiden beri –XV. yüzyılın başlarında bile– bu bölgede yaşadıklarını göstermektedir. (Ayrıca bkz. İ. Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, TTK,1994, s. 102).

Beş bölümden meydana gelen eserde I. Bölüm; “*Medeni Hukuk Açısından Örf ve Âdet*” konusuna ayrılmıştır. Bu başlık altında evlenme (s. 23), boşanma (s. 42), veraset (s. 44), alış – veriş (s. 51) ve av (s. 53) konuları ele alınmaktadır.

* Prof. Dr. (E). Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
İsmail.aka.hoca@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1919-563X.

Aşiret nezdinde evlenmemek hoş karşılanmamakta olup, kız istemeye hatırlı kimseleri getirmek, kabulden sonra ‘başlık’ konusu ele alınmakta idi (s. 26). Evlilikte ailelerin sosyal durumu da göz önünde bulundurulmakta, düğün günü belirlendikten sonra üç gün-üç gece devam eden düğün dolayısıyla, oğlan tarafı ağır bir masrafın altına girmektedir (s. 32). Düğünde eğlenceler düzenlenip, yenilip-içildikten sonra kalabalık bir atlı topluluğu gelini alıp, oğlan evine yönelirler. Oğlan evine yaklaştıklarında güveyi; narenciye, elma veya buna benzer meyveyi gelinin kucağına döker. Bu sırada gelinin arkasında küçük bir oğlan çocuğu da bulunurdu ki, bu ilk çocuğun oğlan olması dileğiyle ilgili idi (s.35). Düğünün son gününde bir ahitname hazırlanıp imzalanması ve müctehide gönderilmesi de usuldendi. Kızlar için miras hakkı bulunmayıp, kızın az miktarda çeyizi olup, bunlarda kendisinin dokuduğu birkaç parça halı ve birkaç tane hayvanı aşmazdı. Çeyiz, düğün eğlencesinin son günü gelinle birlikte güveyinin evine götürülürdü. Boşanma, alışılmış bir şey olmayıp yasak gibiydi. Mehir olarak ise birkaç hayvan ya da bir miktar para söz konusuydu.

Sabah erkenden kalkan kadınlar kuzuları besler, gündüz vaktinde ise sağdıkları sütlerden tereyağı, peynir vb. süt ürünlerinin hazırlanmasıyla meşgul olurlardı. Ekmek ve yemek pişirilmesi ile çocukların bakımı da onların üzerindedir. Halı, kilim, cecim gibi dokuma işleri, at ve develere ait malzemelerinin taşınması, ayrıca çadırların sorumluluğuyla da kadınlar ilgilenirlerdi (s. 38). Bahar ve güz dönemlerindeki göç mevsiminde göç ile ilgili hazırlıkları kadınların üzerinde olduğu gibi, çocuklar ve hayvanların bakımı ve hatta gece hırsızlara karşı nöbet işine katılma da söz konusu idi. Hastalık karşısında ise yöredeki bitkilerden yararlanılırdı. Fakat bütün bunlar kadınlara ailede sorumluluk yüklenmesi yanında itibar, güç ve serbestlik de kazandırır. Bu konuyla alakalı şöyle bir latife de mevcuttur: “...erkekler kadınlarına iyi baksınlar, zira kadın erkeğin namusudur ve fakat erkekler de, kadınlarından korkmalıdır. Zira onların namusu, kadınların elindedir”. Kadınların tavır ve davranışları bazen görevlerini aşarak oymak, aşiret idaresi ve bazen siyasi işlere kadar uzanırdı. Eğer kadın, ‘kelânter’ ise kethüdaların tayin ve azledilmeleri gibi önemli işlere karışma yetkisini bile kendinde görürdü. Evin idaresinde bile kadının gücü o dereceye varıyordu ki, erkek çoğu zaman kadının izni olmaksızın sıradan işleri bile göremezdi (s. 39).

Kaşkayilerde bazı istisnalar dışında birden fazla kadın evlilik mevcut olmayıp, çok eşlilik hoş karşılanmazdı. Çok eşlilik ancak kadının çocuğu olmaz veya erkek çocuğu olmaz ise neslin devamı düşüncesiyle o da aile ve akrabalarının rızası ile mümkündür.

Kadın, kocasının ölümü halinde, nadir durumlarda yeniden evlenebilirdi. Ölenin erkek kardeşinin, dul kalan karısıyla evlenme hakkı mevcuttu. Ancak bazı

oymaklarda dul kadınların, yaşları küçük olsa bile yeniden evlenmelerine izin verilmeyip, karalar giyip, ömür boyu yas tuttukları da görülmektedir. Boşanma ise kötü, hoş olmayan, utanılacak ve bazı oymaklarda ise yasak ve imkansız bir durum olarak görülürdü.

Aşiret arasında vasiyet, genellikle yazılı olmayıp güvenilir 2 – 3 kişinin tanıklığıyla gerçekleştirilirdi (s. 44). Şer'i hükümler ve kanunlardan ziyade örf ve adet kaynaklı normlar geçerliydi. Ölen kişinin malları oğullarına, oğulları yoksa kızlarına, kızları yoksa erkek kardeşlerine, erkek kardeşleri de yoksa annesi ya da kız kardeşlerine kalırdı. Bunların hiçbiri mevcut değil ise şer'i ve kanuni hükümlere göre mevcut diğer akrabalara, bazen de aşiret reisi ve ya yerel müctehide paylaştırılırdı (s. 46). Eserde mirasla ilgili çeşitli uygulamalara da yer verilmiştir. Taksim işi, genellikle güvenilir, itibarlı kimseler ya da ağabey aracılığıyla kura çekilerek gerçekleştirilirdi. Varlıklı bir ailede baba, evlendirdiği oğluna sahip olduğu varlığından bir miktar pay verir fakat babasının ölümünden sonra bu oğul, babasının mirasından bir daha hak alamazdı.

Aşirette, muhtelif işlemlerle ilgili sözleşmeler, basit kayıt ve belgelerin yanında karşılıklı, güvene dayalı sözlü olarak ta düzenlenirdi (s. 51). Ancak işlemler genellikle birkaç şahidin huzurunda gerçekleştirilmekteydi. Anlaşmaya varılınca tokalaşır, el öpülürdü. Bazı durumlarda ise taraflar karşılıklı olarak sakallarından tel koparıp verirlerdi ki bu sözlerden dönmeyeceklerinin göstergesi idi. Bazı durumlarda rehin verme usulü geçerli idi (s. 52).

Aşiret mensupları arasında av ve avcılığın da önemli bir yeri vardı (s. 53). Av yiğitlik ve cesaret tecrübesinin kazanıldığı yer idi. Çocuktan – yaşlısına ava meraklı olmayan bir erkeğe rastlamak mümkün değildi.

Binicilik, avcılık, yerel çekişmeler, güreş, dağlarda dolaşma, güç koşullar altında yapılan göçler aşiret mensuplarını savaştı, yiğit, inatçı ve sert olmaya zorladığını ifade eden müellif, "Ceza Hukuku Açısından Örf ve Adet" başlığını taşıyan bölümde ikinci bölüm (s. 57 vd.) kasti öldürme (s. 58), kasıtsız öldürme (s. 65) ve cezalar (s. 66) konularını ele almaktadır.

İşsizlik, göçebelik ve diğer sebeplerin bu çadır hayatı yaşayan insanları fakr u zaruret içerisinde sürüklediğini ifade eden yazar, bu hayatın zaman zaman bazı kimseleri, kötü yollara sevk ettiğini ifade etmektedir. Kan parasının mevcut olduğu, ancak kan parası almanın utanılacak bir durum olduğu, buna mukabil katil tarafından bir kızın, maktul tarafından bir erkekle evlendirilmesi usulünün yaygın olduğu belirtilir (s. 62). Başlıca cezalar olarak ise falakaya yatırma, el veya ayak kırma, dil kesme, kulak koparma, kör etme sayılmakta ise de bunların Pehlevilerin iktidara gelmesinden sonra tatbik edilmediği kaydedilir. Bunların haricinde nakdi ceza, tazminat ve yağmalamadan bugün dahi uygulanan cezalar

olarak söz edilmektedir. Ayrıca hapsedme, zincire vurma, kurşuna dizme, kirece batırma ve taşa tutma nadiren de olsa uygulanan cezalardandı (s. 68). Cezalardan kurtulmanın yolu, bir ev ya da başka bir oymağa sığınmak olup imamzadelerin türbesine sığınma uygulaması bulunmuyordu. Önemli suçlardan biri hırsızlık ve yol kesme olmakla birlikte, bu fakir aşiret mensupları arasında bir çeşit yiğitlik ve övünme vesilesi olarak görülüyordu (s. 70).

Aşiret mensupları iffet ve namuslarına oldukça düşkün olup (s. 74) kızlar ve oğlanlar ile kadınlar ve erkekler serbestçe görüşürlerdi. Kadınlarda örtünme, kaş-göz, söz konusu değildi. Kadınlar düğün ve eğlencelerde serbestçe hareket ederlerdi. Birbirlerini seven ancak aşiretlerinin evlenmelerine rızası olmayan kızlar ve oğlanlar, kaçarak evleniyor ancak mensup oldukları oymağı terk etmek zorunda kalıyorlardı (s. 74).

“*Yargılama Usulleri Açısından Örf Ve Adetler*” başlığını taşıyan üçüncü bölüm (s. 77 vd.) ise Dava Açma ve Yargılama (s. 77) ile Davanın İspat ve Delilleri (s. 81) başlıklarını taşımaktadır. Aşiretlerde ‘İlhan’, ‘Kethüda’, ‘Kelanter’ veya onların görevlendirdiği yetkili kişiler çeşitli konularda davaları karara bağlama yetkisine sahiptiler ve onların kararları genellikle tatbik edilirdi. Elbette ki bu yetkili kişilerin kararlarına itiraz hakkı vardı. Fakat gücüne güvenen bazı kimseler dava açmayı gururuna yediremeyip kendi işini kendi görme yolunu da seçebilirdi (s. 80). Davada ispat delili olarak belge, tanık ve yemin önemli bir yer tutuyordu. Kur’an, Hz. Ali veya İmamzadeler üzerine yemin yaygındı. Diğer bir yemin şekli ise davalı bir bitkiyi kökleyerek: “*eğer iddia edildiği gibiyse ben de bu bitki gibi olup, soyum-sülalem kurusun*” derdi (s. 83). Başka bir yemin olarak ise “*eğer ben bu işi yapmış isem, evim – barkım koruk olsun*” şeklinde olup varlığını sona erip sürülerim yok olsun anlamındaydı. Bazı ailelerin sahip olduğu ocak üzerine ve tuz – ekmek üzerine yemin etmek de mevcuttu.

“İdari ve Siyasi Hukuk Açısından Örf ve Adet” başlığı taşıyan dördüncü bölüm (s. 85 vd.) dört kısma ayrılmış olup 1. kısım; aşiretin içyapısı (s. 85), 2. kısım; aşiretin idare şekli (s. 91), 3. kısım; aşiretlerin birbirleriyle münasebetleri (s. 94), 4. kısım; aşiretin devlet ile ilişkileri (s. 97) başlıklarını taşımaktadır.

Kaşkayı aşiretinin başında bir ‘İlhan’ bulunmaktaydı. Diğer aşiret ve oymaklar ise duruma göre Kelanter veya Kethüda tarafından yönetilmekte olup görevleri irsi idi. Burada bölgedeki aşiretler ve onları meydana getiren boy ve oymakların adları zikredilmektedir. Aşiret mensuplarının aşiret idaresinden memnun oldukları vurgulanıp (s. 91); bunda idarecilerin aşiret mensubu olması, aşiret ahalisini yakından tanımalarının büyük etkisi olduğu belirtilip, ayrıca idarecilerin ahaliye cömert ve adil davranmalarının da etkili olduğu kaydedilir (s. 92).

Kaşkayilerin, merkezi hükümet ile ilişkilerine gelince; öteden beri silahlı olan aşiretin zaman zaman itaatsizlik gösterdiği olmuştur. Yazar, her ne kadar Pehlevilerin iktidara gelmelerine müteakip başlangıçta Kaşkayiler, merkezi hükümetle iyi münasebetler kurmuşlar ise de zamanla devlet memurlarının menfi tutumları karşısında Kaşkayilerin yeniden silaha sarıldıklarını bildirmektedir (s. 97). Müellif, esasen Pehliviler'den önce devletin, 'İlhan'ların yetkilerine karışmadıklarını, onlara, hil'at ve kılıç gönderdiğini hatta merkezi hükümeti tanımayan bazı 'İlhan'ların, merkezden gönderilen valilerin bölgeye girmelerine müsaade etmediklerini kaydetmektedir (s.98). İlhan Savletü't-devle işi o denli ileri götürmüştü ki, İngiliz Generali Sykes ve diğer bazı yabancı devlet adamları onu, "Taçsız Padişah" olarak adlandırmışlardı (s. 99).

Aslında Pehlevilerin işbaşına gelmelerinin ardından 'İlhan'lık kurumu ve aşiret idaresine son vermek istedikleri, bununla ilgili bazı icraata giriştikleri lakin uygulamanın hiç de onaylanacak tarzda olmadığı vurgulanır. İlhan Savletü't-devle başlangıçta hükümetten yana bir tutum sergileyerek Tahran'a gelmiş ancak gerek hükümetin icraatları, gerekse devlet memurlarının tutum ve baskıları, özellikle Yüzbaşı Abbas'ın uyguladığı şiddet ve zülüm karşısında Kaşkayiler 1929 senesinde ayaklanmaya mecbur kalmışlardı. Pek çok mücadelelerden sonra hükümet, nihayet aşiretin talepleri ve Savletü't-devle ailesinin reisliğini kabul ederek ve genel bir af çıkararak bu isyan hareketini sonlandırmıştı. Lakin bu durumdan memnun olmayan hükümet, alttan alta aşiretler arasına nifak sokarak ihtilaflar yaratmaya devam etti (s. 101). Yazara göre hükümet, geçmişin aksine aşiret mensuplarının gönlünü alıp, onları eğitim ve tarıma teşvik edeceği yerde, genel afta belirtilen vaadler ve yeminleri yok sayarak kin ve intikam güden bir siyaset takip etmiş, suçlu – suçsuz, kadın - çocuk demeden kurşuna dizme, işkence, hapis, açlık, sürgün gibi yöntemlerle onları yok etme yoluna gitmişti. Yazara göre bu kabul edilemez bir hataydı (s. 101).

Devlet ve memurların bu tutumları yanında rüşvet, binlerce delilsiz - yargılamasız tutuklama ve idamlar, insanların kalbinde derin yaralar açmıştı (s. 102). Devlet memurlarının bu türden uygulamaları yeniden ayaklanmaya sebebiyet vermiş, devlet memurları bölgeden çıkarılıp, kolluk kuvvetleri etkisiz hale getirilmişti. Müellife göre, devletin bu tutumu ve Şah Bahti komutasındaki orduyu, Kaşkayiler üzerine göndermesi telafisi olmayan bir hataydı (103). Çünkü bu karar ve uygulamalar sadece acı sonuçlara neden olmamış, devlet ve aşiret arasında var olan gerginliği de artırmıştı. Yazara göre devlet öncülüğünde sağlam bir genel af çıkarılmalı, aşiret mensuplarının güvenliği sağlanmalı, bölgeye liyakatli memurlar gönderilmeli, seyyar okullar açılmalı, hatip, öğretmen, doktor, kafi derecede ilaç gönderilmeli, onların yararına harcamalar yapılmalı ve bu zamana kadar öfke, intikam ve kinden başka bir şey duymayan bu zavallı insanlar

felaketten kurtarılmalıydılar. Bunların yapılması top ve tüfekten daha etkili olacaktı (s. 104).

“*Sosyal Açıdan Örf Ve Adet*” başlığı taşıyan beşinci bölüm (s. 105 vd.) iki kısma ayrılmış olup 1. kısımda; Sima (s. 105), Dil (s. 106), Mesken (s. 108), Giysi (s. 109), Mezhep (s. 111), Aile (s. 112), Ateş (s. 113), Ahlak (s. 114), Musiki (s. 116), Çengiler (s. 117), Âşıklar (s. 117); Bâtıl İnanç, Evham ve Akideler başlığını taşıyan 2. kısımda; Nazar (s. 118), Yıldızlar (s. 120), Fal (s. 121), Uğursuzluklar (s. 122), Çocuk Doğumu (s. 123), Hastalıkların Tedavisi (s.125), Rüya ve Hapşırma (s. 127), Mukaddes Yerler ve İmamzadeleri ziyaret (s. 128), Düğün (s.129), Ölüm, Defin ve taziye (s. 119), Koça Dönüşen Oğlak (s. 134) konuları üzerinde durulmaktadır.

Hayat şartları dolayısıyla sağlam bir bünyeye sahip olan aşiret mensupları; uzun boylu, yuvarlak yüzlü, ela gözlü, kara saçlı olarak tarif edilmektedirler (s. 105). Dilleri, Türkçe olup Azerbaycan Türkçesinden farklıdır. Pek çok türkü ve şiirleri vardır. Özellikle Mahzun ve Yusuf Ali tanınmış şairlerindendirler (s. 107).

Aşiret mensupları genellikle kadınlar tarafından keçi kılından dokunmuş çadırlarda yaşarlardı (s. 108). Erkekleri; arkalık, şalvar, şal, çuha ve özel bir keçe külah ile ayakkabı giyerlerdi (s. 110). Başlıca yiyecekleri; bir çeşit ekmek, av ve koyun eti, süt ürünleri, pilav ve hurmaydı. Çay da hayatlarında önemli bir yer tutmaktaydı (s. 110).

İnanç meselesine gelince; Şîî mezhebine mensup olmakla birlikte göçebe hayat tarzlarından dolayı dini konulara pek ilgi duymazlardı.

Kurak geçen yıllarda Kaşgaylar arasında “Köse Gelin” oyunu oynanırdı. “Köse Gelin” adıyla sırtında kepenek, renkli elbiselerle süsleyip, yüzünü una bulayıp, yün ve çeşitli elyaflarla donatıp, başına iki büyük boynuz takıp, obalarından çıkarak Köse Gelin adını verdikleri bu kişinin etrafında kavga – gürültü, şamatayla eğlenirlerdi. Köse Gelinin; “*altın boynuzlarım var, yağmur yağdırdım, tatlı isterim*” sözüne karşılık yanındakiler gülünç laflar ederler, ahali Köse Gelinin gelişinden duyduğu memnuniyet karşılığında ona, hediye olarak bir miktar un, pirinç veya hurma verirlerdi. Her çadırdan Köse Gelinin başından aşağı soğuk su dökülürdü. Hediye vermenin mecburi olduğu bu oyun, geceleyin ve kış ayında icra edilirdi. Eğer hediye verilmezse, hediye vermeyenin ocağı söner, cimriliği her yerde anlatılırdı. Kaşkayilerin çoğu bu merasime ilgi gösterir ve Köse Gelin’in yağmur yağdıracağına inanırlardı.

Burada tanıtmasını yaptığımız ve özetlediğimiz eserin halen İran’ın güneyinde Fars eyaletinde varlığını sürdüren kalabalık bir Türk topluluğu olan Kaşgayiler hakkında araştırma yapmak isteyenlere yararlı olacağına inanıyoruz. Eserin eksikliği hiç resim konulmamış olmasıdır.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies
20/2 Kış–Winter 2020

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Tanım:

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (kısaca TDİD); Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanındaki çalışmaları kapsayan, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı yayımlanan, bilimsel denetim sürecinde kör hakemlik yöntemini kullanan, Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde, İngilizce ve Rusça kaleme alınmış yazıları kabul eden Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün yayımıdır.

Amaç:

TDİD; Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanında bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacak, mevcut birikimi revize edecek, sorunsalları derinleştirecek çalışmaları yayımlama, bu alandaki çalışmaları görünür kılma ve yaygınlaştırma alanlarını hazırlama çabasıdır. Özellikle Türk halkları arasında tarihsel ve mekânsal boyutta devamlılık ve kırılmaların konu edildiği çalışmalara tartışma zemini oluşturmayı hedeflemektedir.

Kapsam:

TDİD; Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanında araştırma, olgu sunumu, derleme, tezden yayın, çeviri, aktarma ve nekroloji türünden çalışmaları; yine bu alanda bilimsel yayınlar üzerine yapılan incelemeleri ve yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili çalışmaları yayımlar.

Yazıların kabulü ve değerlendirilmesi:

TDİD yazı kabul ve değerlendirme süreçlerini DergiPark (<http://dergipark.gov.tr/egetedid> adresi) üzerinden yürütür. Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, editör/editörler ve/veya Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri ve yazım kuralları noktasında incelenir, iThenticate sisteminde etik denetimden geçer ve genel hatlarıyla bilimsel değerlendirmeye tabi tutulur. Bu süreçlerde sorun tespit edilmediği takdirde, yazıdaki yazara/yazarlara ait bilgiler olmaksızın (Yayın Kuruluyla ilgili süreçlerde de geçerlidir) edi-

tör/editörler tarafından değerlendirilmek üzere, Yayın Kurulunun önerileri dikkate alınarak alanın uzmanı olan iki hakeme gönderilir. Hakemlerle yazar adı, yazarlarla da hakem adı paylaşılmaz. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya editörler ve/veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlardan, hakemlerin ve editörün/editörlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate almaları beklenir. Yazarlar, bu eleştirisi ve önerilerde katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itirazlarını ve/veya hakem raporları, editör(ler) ve Yayın Kurulu görüşleri doğrultusunda revize ettikleri çalışmalarını, <http://dergipark.gov.tr/egetdid> adresi üzerinden tekrar dergiye ulaştırmalıdır. Revize edilmiş metin, hakemlerin talebi, editörlerden ve Yayın Kurulundan herhangi birinin bu yönde görüşü söz konusuysa, tekrar hakem değerlendirmesine sunulur. Editörler, Yayın Kurulu ve hakemler tarafından yürütülen değerlendirme sürecinden onanarak geçen yazılar, yayımlanma sırasına konulur. Bu süreçlerde onanmamış yazılar, yayımlanmaz. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde (TDİD'de) yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı bu dergiye devredilmiş sayılır. Yayımlanan makalelerin tüm hukuksal sorumluluğu yazarlarına aittir.

Not: TDİD'e yapılacak yazı başvurularında, yazının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ya da yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Bir araştırma kurumu/kuruluşu tarafından desteklenen çalışmalarda, söz konusu kurumun/kuruluşun ve projenin adı, varsa, tarihi ve sayısı belirtilmelidir. Bunun dışında bilim etiğinin gerekli kıldığı diğer tüm bilgilerin şeffaflık içinde paylaşılması talep edilmektedir.

Yazım kuralları:

Başlık: İçerikle uyumlu bir başlık olmalıdır. Başlık 12 kelimeyi geçmemeli, sadece ilk harfleri büyük ve koyu harflerle, 12 punto büyüklüğünde yazılmalıdır. İngilizce başlık italik ve 11 punto büyüklüğünde, başlığın altında yer almalıdır. Calibri yazı tipi kullanılmalıdır.

Yazar adı ve unvanı: Başlığın altında, sağa dayalı, 11 punto büyüklüğünde, adının ilk harfi büyük, soyadı tamamen büyük harflerle yazılmalıdır. Eğer varsa akademik unvan da ismin önüne eklenmelidir. Yazarın varsa çalıştığı kurum, adres ve e-posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto büyüklüğünde olacak şekilde belirtilmelidir.

Özet: 150 kelimedenden az ve 200 kelimedenden çok olmayacak şekilde kaleme alınmalıdır. Türkçe makalelerde özetin İngilizce tercümesi; Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça kaleme alınan makalelerde ise özetin

Türkiye Türkçesine tercümesi yahut aktarması yer almalıdır. İsteyen yazarlar makalelerin sonuna İngilizce yahut Rusça geniş bir özet de ekleyebilirler. Bu özetler makalenin üçte biri oranını geçmemelidir.

Anahtar kelimeler: Özette tanımlanan kuralların gerekli kıldığı dil ve lehçelerde ilgili bilim alanının terminolojisi dikkate alınarak en az beş anahtar kelime özetlerin altına yazılmalıdır.

Makale metni: Yazılar A4 boyutundaki kâğıtlara, tek satır aralığıyla, Calibri yazı tipi ile 11 punto büyüklüğünde, dipnotlar ise 9 punto, tek paragraf aralığıyla, Calibri yazı tipi ile yazılmalıdır.

Alıntılar: Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Kaynakça: Latin alfabesi dışındaki alfabelerle kaleme alınan yazıların bibliyografyasında Latinize biçimi de yer almalıdır.

Kaynak gösterme:

• Gönderilen yazılar, referans sistemi, kaynak gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalı, kaynaklar dipnot sistemi yerine iç not olarak hazırlanmalıdır. Metin içerisinde verilecek kaynaklarda yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası aşağıdaki gibi verilecektir.

Metin içi kaynak gösterimi aşağıdaki gibidir:

• **Yazar Adı Metin İçinde Geçiyorsa**

Metin içinde yazar adı geçiyorsa yazar adından sonra parantez içinde tarih verilir. Sayfa numarası ise alıntı yapılan cümleden sonra yazılır.

Ahmet B. Ercilasun (2010), “Eski Oğuz Türkçesinin en önemli ses özelliği, küçük ünlü uyumunun mevcut olmayışıdır” (s. 459).

• **Yazar Adı Metin İçinde Geçmiyorsa**

(Yazar soyadı, yıl, s.)

“Eski Oğuz Türkçesinin en önemli ses özelliği, küçük ünlü uyumunun mevcut olmayışıdır” (Ercilasun, 2010, s. 459).

• **Anonim Çalışma**

Atıf yapılan çalışmanın yazarı belli değilse çalışmanın adı yazılır. Çalışmanın adı metin içinde verilecekse italik olarak yazılmalıdır.

Diğer bir kaynakta (Dünyada Memurlar ve Sendika, 1996, s. 55) da belirtildiği gibi...

Yazarı belli olmayan çalışmalarda yazar adı “Anonim” olarak da kabul edilebilir. Bu durumda kaynakça kısmında da yazar adını “Anonim” kullanın.

Diğer bir kaynakta (Anonim, 1996, s. 55)’da belirtildiği gibi...

- **Metin İçinde Genel Bir Referans Yapılıyorsa**

(Yazar soyadı, yıl)

Gramerleşme, gramatikal yapıların süreç içerisinde nasıl ortaya çıktıklarını göstermektedir (Gökçe, 2013).

- **Aynı Yazara Ait Birden Fazla Çalışma**

Ahmet B. Ercilasun, Bengü taşların, Köktürklerin ikinci döneminden kalmış olan yazılı anıtlar olduğunu (2016, s. 339), bu yazıtlardan da Çoyr yazıtının tarihi bilinen en eski Türk yazıtı olduğunu belirtmektedir (2010, s. 128).

- **Aynı Yıl İçerisinde Yazar Tarafından Yapılan Farklı Çalışmalar**

Yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla çalışmasına atıf yaparken yayın tarihinden sonra “a, b, c” gibi ibareler konulmalıdır.

Gülsevin, Oğuz boylarının her birinin özgün ağız özelliklerini belirleyebilmenin bugün çok zor olduğunu belirtir (2010a, 1077).

- **İki Yazarlı Çalışma**

Metin içinde yazar adı geçiyorsa:

Doğan ve Koç, Kazak Türkçesinde 9 adet ünlü bulunduğunu belirtir (2013, s. 18).

Metin içinde yazar adı geçmiyorsa:

“Kazak Türkçesinde 9 adet ünlü bulunmaktadır” (Doğan & Koç, 2013, s. 18).

- **Birden Çok Yazarlı Çalışma**

Üç, dört veya beş yazarlı çalışmalarda ilk atıfta yazar adları metin içinde geçiyorsa:

Yazarların hepsi yazılır. En son yazılacak olan yazardan önce “ve” bağlacı kullanılır:

2017’de Ali, Mustafa, Mehmet, ve Savaş kültürün edebi eserler yoluyla nasıl temsil edildiğini belirtmişlerdir (s. 35).

Daha sonraki atıflarda ise yazar adı metin içerisinde geçiyorsa:

İlk yazarın adı, “vd.”

2017’de Ali, vd. kültürün edebi eserler yoluyla nasıl temsil edildiğini belirtmişlerdir (s. 35).

Birden çok yazarlı çalışmalarda yazar adı metin içinde geçmiyorsa:

(Ervin vd., 2018, s. 470).

- **Dolaylı Alıntılarda**

Eğer dolaylı alıntı yapılacaksa orijinal kaynak kişi metin içinde yazılır; ikincil kaynak kişi ise parantez içerisinde belirtilir.

Köprülü, Salsalname'yi Gülşehrî'den önce de birisinin yazmış olduğunu belirtir (Köprülü'den aktaran Ercilasun, 2010, s. 439).

- **Kurumsal Yazar**

Türkçe Sözlük'e göre (2011), ...

- **Aynı Soyadına Sahip Yazarlar**

(Yazar adının ilk harfi. soyadı, yıl, s.).

Türk destanlarında aile algısında ad verme ve ad biliminde ad verme... (H. İ. Şahin, 2012, s. 118; İ. Şahin, 2015, s. 45).

- **İki Veya Daha Fazla Çalışma**

(yazar soyadı, yıl; yazar soyadı, yıl).

Emir kipinde her şahıs için ayrı bir emir eki vardır (Korkmaz, 2009; Ergin, 1983).

- **Ciltli Çalışma**

Sayfa numarası ve tarihi belirtilir. Sadece atıf yapılan cilt yazılır:

Hümâ, güzelliğin de bir timsâli idi (Ögel, 2014, s. 123).

Çok ciltli çalışmalar:

(Pflanze, 1963-1990).

- **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı**

(Frazer, 1991/2004).

- **Antoloji Çalışması**

Antolojiden veya editörden değil, direkt çalışmadan bahsedilir.

"Antolojinin adı" (yıl).

Güneydeki yoksulluk Hurston'un otobiyografisi olan "Karayolundaki Toz İzleri" (1982)'nde ele alınmaktadır.

- **Ansiklopediler**

(Balkans: History, 1987).

- **Sözlükler**

(Develioğlu, 2013).

- **Elektronik Ortamdaki Metinler**

- **Video ya da Film**

(Filmin adı, yıl) (Deli ve Dahi, 2019).

Video veya filmin herhangi bir saatine, dakikasına veya saniyesine atıfta bulunurken şu şekilde verilir:

(00:02:15-00:02:35)

- **Podcast/ YouTube**

Eğer video/ podcast yazar adı, unvanı, kayıt tarihi varsa belirtilmelidir. Saat, dakika, saniye olarak referans edilmek istendiğinde şu şekilde verilmelidir: (00:02:15-00:02:35).

Orçun Madran “BBY 262 Web tasarımı dersi uygulaması” (2015)’nda web sayfası tasarımının nasıl olacağı ile ilgili bilgi vermektedir.

- **Ders/ Söylev/Konferans**

Teplin vd. tarafından Psikoloji-Hukuk, Toplum Toplantısı (2005)’nda gençlerde karşılaşılan şiddet eğilimi ve intihar oranları ele alınmaktadır.

- **Diğer Kaynaklar**

- **Gazete**

Ali Yüksel çocuk gelinlerin sayısındaki artışın çok yüksek oranlara ulaştığını dile getiriyor (Cumhuriyet, 2014).

Metin içi alıntılarda ayrıntılı bilgi için:

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/citations>

Kaynakçanın hazırlanması:

• **Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalı** ve yazarların soyadlarına veya yazarı bilinmeyen kaynakların başlıklarına göre alfabetik sırayla düzenlenmelidir.

• Kaynakçada yer alan yapıtları yayımlayan yayınevleri belirtilirken yayınevi, yayıncılık gibi sözcükler kullanılmamalıdır. İmge Yayınevi değil İmge, gibi.

• Birden fazla yayınevi gösteriliyorsa, aralarına noktalı virgül konarak tümü belirtilmelidir.

• Aynı yayınevi için birden fazla basım yeri gösterilmişse, yalnızca ilki kullanılmalıdır.

• Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilmelidir.

Temel format: Yazarın Soyadı, Adının Baş harfi. (Basım Tarihi). *Kitabın Başlığı*. Basım Yeri: Yayınevi.

Ögel, B. (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- **Tek Yazarlı Kitap**

Togan, Z. V. (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul: Enderun.

- **Çok Yazarlı Kitap**

Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M. & Yelok, V. S. (2017). Üniversiteler İçin Türkçe- 1 Yazılı Anlatım. Ankara: Yargı.

- **Aynı Yazarın İki veya Daha Fazla Çalışması:**

Yıla göre sıralanır.

İnan, A. (1954). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: TTK.

İnan, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- **Aynı Yazarın Aynı Yıl Yayımlanmış İki Çalışması**

İnan, A. (1976a). Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.

İnan, A. (1976b). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: TTK.

- **Anonim Kitap**

Yazarı bilinmiyorsa eserin adı verilir. Manas. (1995). Ankara: TİKA.

- **Çeviri Kitap**

Ligeti, L. (1986). Bilinmeyen İç Asya. Sadrettin Karatay (Çev.). Ankara: TDK.

- **Editörlü Kitap**

Özbek, M. (Ed.) (2005). Kamusal Alan. İstanbul: Hil.

- **Editörlü Kitapta Bölüm**

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

- **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Kafesoğlu, İ. (2016). Türk Millî Kültürü (40. Baskı). İstanbul: Ötüken.

- **Sadece Elektronik Basılı Kitap**

O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. erişim

<http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135>

- **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Moran, B. (2015). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3. <https://books.google.com.tr/books?id=p38wDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=bilge+karasu&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwi8qZLz9KThAhWIOKYKHZ2FBIOQ6AEILjAB#v=onepage&q=bilge%20karasu&f=false>

- **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Koronavir%C3%BCs>

- **Elektronik Makaleler**

Bubur, R. (2019). İzmir Kiraz'da Suludere Köyü'nde Beylikler Devrinden Bilinmeyen Bir Cami ve Hamam Kalıntısı. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. doi: 10.32449/egetdid.650960

- **Elektronik Gazete Makaleleri**

Hızlan, D. (2019, 28 Mart). Piyanist Feyzi Aslangil'i Andık. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dogan-hizlan/piyanist-feyzi-aslangili-andik-41164207>

- **Çok Ciltli Çalışmalar**

Pflanze, O. (1963-1990). Bismarc and the Development of Germany (Cilt 1-3). Princeton, NJ: Princeton University Press.

- **Çok Ciltli Çalışmalarda Tek Cilt Kullanımı**

Pflanze, O. (1990). The Period of Fortification, 1880-1898: Cilt 3. Bismarc and the Development of Germany. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı**

Frazer, James G. (2004). Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri 1. İstanbul: Payel. (İlk Baskı: 1991).

- **Bilimsel Dergide Tek Yazarlı Makale**

İnan, A. (1959). Manas Destanı Üzerine Notlar. Belleten, 8(7), 125-159.

- **Bilimsel Dergide Çok Yazarlı Makale**

Tansuğ, K., & İnanlı, Ö. (1949). Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(4), 551-581.

- **Elektronik Dergiden Makale**

Arslan, A. (2014). Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskanları. Turkish Studies, 9 (4). doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6813>

- **Yazarı Belli Olan Gazete ve Dergi Yazıları**

Bruni, F. (2003, 26 Aralık). Pope pleads for end to terrorism and war. New York Times, s. 21.

- **Basılmamış Tezler, Posterler, Bildiriler**

YÖK'ten indirilmiş ise URL adresi de künye bilgileri sonunda verilir.

Yıldırım, İ. (2014). Yöresel Festival Üzerine Görsel Etnografik Bir İnceleme: Ankara "Beypazarı Festivali" Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- **Ansiklopedi/ Sözlük**

Balkans: History. (1987). Encyclopaedia Britannica içinde (15. Baskı. Cilt. 14, s. 570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

- **Sözlükler**

Devellioğlu, F. (2013). Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat (30. Baskı). Ankara: Aydın.

- **Kurumsal Yazar**

American Psychiatric Association. (2005). . . .

- **Söyleşi**

Ozansoy, G. (1967). Bizde Bir Bunalım Edebiyatı Yok. Cemal Süreya ile Söyleşi. Haber Gazetesi, 19 Şubat 1967. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2020, <https://www.cafrande.org/soylesi-bunalim-edebiyati/>

- **Film**

Safinia, F. (Yönetmen). (2019). Deli ve Dahi [Film]. ABD: Fastnet Films Icon Productions Voltage Pictures.

Kaynakçadaki alıntılarda ayrıntılı bilgi için:

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

Sayfa düzenine ilişkin esaslar:

Sayfa Yapısı: Üst: 3 cm, Alt: 2,3 cm, Sol: 2 cm, Sağ: 2 cm.

Cilt Payı: 0 cm, sol.

Üst Bilgi: 2 cm.

Alt Bilgi: 1,3 cm.

Paragraf başı: 0,6 cm.

Paragraf Aralığı: Önce ve Sonra 2nk Satır Aralığı: Tek

Tablo ve grafik kullanımına ilişkin esaslar:

1. Metin içerisindeki tablo ve grafiklerin 9 punto büyüklüğünde hazırlanması gerekmektedir.

2. Metin haricinde ek olarak sunulacak tablo ve grafikler, kaynakçadan sonra “Ekler” başlığı altında verilmelidir.

3. Tablo numarası ve isimleri alt kısmına, bu bilgilerin alındığı kaynak açıklaması ise parantez içinde yazılmalıdır.

4. Tablo, grafik ve resimler 10 sayfayı geçmemelidir.

Yazarlara yardımcı olabilecek diğer hususlar:

Yukarıda belirtilen yayın ilkeleri ve yazım kurallarına göre hazırlanan yazılar, DergiPark sistemi kullanılarak <http://dergipark.gov.tr/egetdid> internet adresi üzerinden gönderilirken yazının; araştırma makalesi, olgu sunumu, tezden üretilen yayın, derleme veya diğer türden hangisine ait olduğu seçilmelidir. Çeviri ve aktarma türünden çalışmalarda, çeviri veya aktarmanın yapıldığı orijinal metnin birer kopyası da iletilmelidir. Yazı içerisinde farklı yazı karakterleri (fontlar) kullanılmış ise bunlar belirtilmeli, makale ile birlikte yazı karakteri de iletilmelidir. Makaleler ile ilgili bütün yazışmalar ve süreçler DergiPark üzerinden gerçekleşmekte ve DergiPark'ta arşivlenmektedir.

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ
YAYIN ETİĞİ VE YAYINDA SUİSTİMAL BEYANI

Yayın Etiği ve Yayında Suistimal Beyanı, Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors (Committee on Publication Ethics, 2011)'na dayanmaktadır.

1. DERGİ İMTİYAZ SAHİBİNİN SORUMLULUKLARI

Editoryal Bağımsızlık

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, herhangi bir kimse veya ticari ortaklarının etkisi olmadan editoryal kararların bağımsızlığının sağlanmasını taahhüt etmektedir.

Fikri Mülkiyet ve Telif Hakkı

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, dergide yayımlanan makalelerin mülkiyet ve telif haklarını korur ve her makalenin yayımlanmış versiyonunun kaydını sağlamaktadır. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, yayımlanmış her makalenin bütünlüğünü ve şeffaflığını sağlamaktadır.

Bilimsel Suistimal

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, hileli yayın veya yayıncı intihali ile ilgili olarak daima uygun tedbirleri almaktadır.

2. EDITÖRLERİN VE YAYIN KURULUNUN SORUMLULUKLARI

Adil Davranış ve Editoryal Bağımsızlık

Editörler, gönderilen makaleleri hem akademik değerine göre (önem, özgünlük, çalışmanın geçerliliği, açıklığı) hem de derginin kapsamına uygunluğu temelinde değerlendirir. Bu değerlendirmeyi yaparken, yazarın ırkı, cinsiyeti, cinsel yönelimi, etnik kökeni, hangi ülkenin vatandaşı olduğu, dini inancı, politik görüşü veya hangi kurumda çalıştığını dikkate almaz.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Editör, derginin tüm editoryal içeriği ve bu içeriğin yayımlanması zamanlaması konusunda tam yetkilidir.

Editörler, dergi politikası, yayım kuralları ve seviyesine uymayan eksik ve hatalı araştırmaları hiçbir etki altında kalmadan reddetmelidir.

Gizlilik

Editörler, en az iki hakem tarafından değerlendirilen makalelerin çift taraflı kör hakemlik sistemine göre değerlendirilmesini sağlar ve hakemleri gizli tutar.

Yayın Kararları

Editörler haber, çeviri ve kitap incelemesi dışında gönderilen tüm makalelerin yayınlanmak üzere değerlendirildiğini ve bu alanda uzman olan en az iki hakem tarafından hakem değerlendirmesinden geçirilmesini sağlar. Editör, dergiye gönderilen yazıların hangisinin yayınlanacağına karar vermekten, söz konusu çalışmanın onaylanmasına, araştırmacılar ve okuyucular için önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal gerekliliklere dayanarak sorumludur.

İfşa ve çıkar çatışmaları

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi editörü yazarlar, hakemler ve editörler gibi taraflar arasındaki herhangi çıkar çatışmalarına izin vermez. Dergiye gönderilen bir makaledeki yayınlanmamış materyaller, yazarın sarıh bir yazılı onayı olmadan herhangi biri tarafından kullanılmamalıdır.

Tarafsızlık

Dergiye gönderilen makaleler daima, herhangi bir önyargı olmaksızın değerlendirilmektedir.

3. HAKEMLERİN SORUMLULUKLARI

Değerlendirme

Hakemler yazarların kökeni, cinsiyeti, cinsel eğilimi veya siyasal felsefesine bakılmaksızın eserleri değerlendirmektedirler. Hakemler ayrıca, dergiye gönderilen metinlerin değerlendirilmesi için adil bir kör hakemlik süreci sağlamaktadırlar.

Editöre Destek

Hakemler, karar verme aşamasında editörlere yardım ederler ve ayrıca metinlerin iyileştirilmesinde yazarlara yardımcı olabilmektedirler.

Çabukluk

Bir makalede bildirilen araştırmayı değerlendirmek için nitelikli olmayan ya da kısa sürede değerlendirmenin imkansız olacağını bilen hakem derhal editörü bu durumdan haberdar etmeli ve yeni bir hakem atanması için değerlendirme sürecinden muafiyetini istemelidir.

Gizlilik

Dergiye gönderilen makalelere ilişkin tüm bilgiler gizli tutulmaktadır. Hakemler, editör tarafından yetkilendirilmiş olanlar dışında başkalarıyla müzakere etmemelidir.

Tarafsızlık

Objektif bir karar değerlendirmesi, daima hakemler tarafından yapılmaktadır. Hakemler, uygun destekleyici iddialarla, açık bir şekilde görüşlerini ifade etmektedirler.

Kaynakların Tanınması

Hakemler, yazarlar tarafından alıntılanmayan yayınlanmış çalışmalarını bilmelidir. Daha önceki yayınlarda bildirilen bir gözlem, türetme veya tartışma olan herhangi bir ifadeye ilgili alıntı ile eşlik edilmelidir. Bir hakem aynı zamanda editörlere, söz konusu yazı ile kişisel bilgileri olan diğer herhangi bir yazı (yayınlanmış veya yayınlanmamış) arasındaki önemli benzerlik veya örtüşme durumlarını da bildirmelidir. Bunun için ayrıca benzerlik raporu sunan yazılımlarından yararlanarak incelemesini derinleştirebilir.

İfşa ve Çıkar Çatışmaları

Davetli hakemler, inceledikleri makalelerle ilgili çıkar çatışması ortaya çıkması durumunda (rekabetçi, işbirlikçi veya makale yazarları, şirketler veya kurumlardan herhangi biriyle olan diğer ilişkilerden kaynaklanan bağlantılar) derhal hakem davetini reddetmeli, editörlere bildirimde bulunmalıdırlar.

Gönderilmiş bir makalede bulunan yayınlanmamış materyal, yazarların açık yazılı onayı olmadan bir hakem tarafından kendi araştırmasında kullanılmamalıdır. Hakem değerlendirmesi yoluyla elde edilen ayrıcalıklı bilgi veya fikirler gizli tutulmalı ve gözden geçirenin kişisel avantajı için kullanılmamalıdır. Bu, inceleme davetini reddeden hakemler için de geçerlidir.

4. YAZARLARIN SORUMLULUKLARI

Raporlama Standartları

Dergiye gönderilen bir metin özgün olmalıdır ve yazarlar, metnin daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış olmasını sağlamalıdırlar. Araştırmanın verileri, makalede tam olarak belirtilmelidir. Dergiye gönderilen bir metin, başkalarının çalışmayı türetmesine izin vermek üzere yeterli detay ve referansları içermelidir.

Veri Erişimi ve Alıkonma

Yazarlardan çalışmalarının ham verilerini editör incelemesi için el yazmasıyla birlikte sağlamaları istenebilir ve eğer uygulanabilirse verileri kamuya açık hale getirmek için hazırlanmalıdırlar. Her halükârda, yazarlar, katılımcıların gizliliğinin korunabilmesi koşuluyla, bu verilerin yayınlanmasından en az 10 yıl sonra (tercihen kurumsal veya konu bazlı veri havuzu veya diğer veri merkezi aracılı-

ğıyla) diğer yetkili profesyonellere erişilebilir olmasını sağlamalıdır. Tescilli verilere ilişkin yasal haklar yayımlanmasını engellemez.

Özgünlük ve intihal

Yazarlar, yalnızca tamamen orijinal eserler yazdıklarını ve gönderdiklerini ve başkalarının eserlerini ve/veya ifadelerini kullandıysa, bunun uygun şekilde atıf yapılarak belirtildiğinden emin olmalıdırlar. Makalede bildirilen çalışmanın niteliğini belirlemede etkili olan yayınlara da değinilmelidir. İntihal, bir başkasının yayını, yazarınki gibi yazmaktan, başkalarının çalışmalarının önemli kısımlarını (atfetmeden) kopyalamak veya başka bir deyişle, başkaları tarafından yürütülen araştırmaların sonucunu almak için birçok biçime sahiptir. Herhangi bir şekilde yapılan intihal, etik olmayan yayıncılık davranışını oluşturur ve kabul edilemez.

Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmacının aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde veya başka amaçlarla ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını araştırmacının bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde veya başka amaçlarla ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınılarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8).

İntihal Politikası

Dergimize gelen her inceleme, “iThenticate” intihal programında taranmaktadır. Editörlerin, hakemlerin ve yazarların, uluslararası yayın etik kurallarına uyması ve makalelerin yazım kurallarına uyumlu olması zorunluluğu vardır.

Birden çok, yinelenen, fazlalık veya eşzamanlı başvuru / yayın

Aynı çalışma birden fazla dergide veya birincil yayında yayınlanamamalıdır. Bu nedenle, yazarlar başka bir dergide yayınlanmış bir makaleyi değerlendirmek üzere göndermemelidirler. Bir makalenin birden fazla dergiye aynı anda sunulması etik olmayan yayıncılık davranışıdır ve kabul edilemez.

Bazı makalelerin (klinik kılavuzlar, çeviriler gibi) birden fazla dergide yayınlaması, belirli koşulların yerine getirilmesi şartıyla bazen gerekli olabilir. İlgili dergilerin yazarları ve editörleri, aynı verileri ve ana belgenin yorumunu yansıtması gereken ikincil yayını kabul etmelidir. Birincil referans ikincil yayında belirtilmelidir.

FERAGAT

Editörler ve yayın kurulu, yazarların ifade ettiği görüşlerden ve dergideki yayınlanan yazıların içeriğinden sorumlu değildir. Özgünlük, yazıların okunması ve hatalar bireysel yazarların sorumluluğundadır. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde inceleme ve yayınlamak üzere gönderilen tüm yazılar, özgünlük, etik konular ve faydalı katkılar için çift-kör incelemelere tabi tutulmaktadır. Hakemlerin kararları dergide yayınlanacak tek araçtır ve kesindir.

Çukurova'da Bir Türkmen Ailesi: Özeroğulları

A Turkmen Family in Çukurova: Ozerogulları

*Ertan ÜNLÜ

Dış Politikada Yumuşak Güç Unsuru Olarak Turizm: Özbekistan Örneği

Tourism as a Soft Power Tooling of Foreign Policy: The Case of Uzbekistan

*Emin GÜLEÇ

*Mehmet Oğuzhan İLBAN

*Burhan AYDEMİR

Azerbaycan "ASAN Hizmet" Merkezlerinin VZA Yöntemiyle Etkinlik Analizi

Efficiency Analysis with DEA in Azerbaijan "ASAN Service" Centers

*Fuad SELAMZADE

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Orta Asya Bölgesiyle İlgili Çalışmaların İncelenmesi

An Analyze on the Researches Held in Turkey in the post-Cold War Period

about Central Asian Region within the scope of International Relations Discipline

*Çağla Gül YESEVİ

Türk Dünyası Öğrencilerinin Aidiyet Duygularının

Akademik Başarılarına Etkisinde Sosyalleşmenin Aracılık Rolü

The Mediation Role of Socialization in the Effect of the Turkish World Students' Sense of Belonging on Academic Success

*Çetin AKKUŞ

*Gülizar AKKUŞ

Dil Felsefesi-I: Türkçede Emir Kipine Dilbilimsel Bir Yaklaşım

Philosophy of Language-I: A Linguistic Approach to Imperatives in Turkish

*Ahmet Turan DOĞAN

Yalancı Eş Değerlik veya Anlam Değişmesi Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Concepts of False Friends or Semantic Change

*Asım Çağrı ŞENOL

Sengel Tuvalarının Söz Varlığında Küçük ve Büyük Baş Bazı Hayvan Adları Üzerine

On Some Small Livestock and Cattle Names in Tsengel Tuvans' Vocabulary

*Bayarsayhan BADARÇ

*Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU

Çok Kültürlü Toplumların Kimlik Oluşturma Süreçlerine

"Tehlikeli Akrabalık" Romanı Üzerinden Bir Bakış

A Look at the Identity Creation Processes of the Multicultural Societies

Through the Novel "Dangerous Kinship"

*Hasan Kazım KALKAN

*Tuğba YILDIRIM

Türkmen- Türk Düğün Törenlerinde Söylenen Alkış-Dileklerin Kullanım Yerleri

Context of Use of Short Prayers-Wishes Expressed in Turkmen – Turkish Wedding

*Ramazan ÇAKIR

Nurməhəmməd Əndəlibin "Baba Rövşən" Dastanı və

Onun İdeya-Məzmun Xüsusiyyətləri

Nurmahammad Andalib's "Baba Rovshan" Epic and

Its Ideological- Content features

*Aynur SƏFƏRLİ